

უცხოური წყაროები საქართველოს შესახებ
წიგნი XXIV



1970

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია

საქართველოს უსაზღვო არსებულ უცხოური

წყაროების კომისია

ტოლოჩანოვის იმერეთში
ელჩობის მუხლობრივი
აღწერილობა, 1650—1652 წწ.

რუსული ტექსტი ქართული თარგმანით და ხელნაწერების
მიმოხილვით გამოსაცემად მოამზადა ი ა ს ე ც ი ნ ც ა ძ ე მ .

გამომცემლობა „მეცნიერება“

თბილისი

1970

წინამდებარე წიგნი, რუსეთის ელჩის ნიკიფორე ტოლოჩანოვის მიერ იმერეთიდან დაბრუნებისას მოსკოვის საგარეო საქმეთა საგანგებო წარდგენილ საანგარიშო მოხსენების თარგმანია. თარგმანს თან ერთვის ტოლოჩანოვის მოხსენების პროფ. მ. პოლიევქტოვის მიერ გამოცემული რუსული ტექსტი და მოსკოვის არქივში დაცული ამ ელჩობის მოხსენებათა ხელნაწერების მიმოხილვა.

ნიკიფორე ტოლოჩანოვის საანგარიშო მოხსენება მე-17 საუკუნის შუა წლების (1650—1652) იმერეთის სამეფოს აღწერილობას შეიცავს. აქ მოცემულ ცნობებს საქარაველოს მე-17 საუკუნის ისტორიისათვის დიდი მნიშვნელობა აქვს.

მთავარი რედაქტორი: ი. აბულაძე, ვლ. ფუთურაძე,
ს. ყაუხჩიშვილი, გ. წერეთელი (მთ. რედაქტორი),
ს. ჯიქია
რუსული წყაროების სერიის რედაქტორი ი. ცინცაძე

ტოლოჩანოვისა და იევლევის იმერეთში ელჩობის
„მუხლობრივ აღწერილობათა“ საკითხისათვის

ამჟამად საბოლოოდ დადგენილად უნდა ჩაითვალოს, რომ XVIII საუკუნის ცნობილი მოღვაწის ნოვიკოვის მიერ გამოცემული იმერეთში გამოგზავნილი რუსი ელჩების „მუხლობრივი აღწერილობა“ ალექსი იევლევის მიერ არის დაწერილი და არა ტოლოჩანოვის მიერ, როგორც ეს ნოვიკოვს ეგონა.

შეორედ იგივე ტექსტი არქივში დაცული ხელნაწერის მიხედვით პროფ. მ. პოლიევქტოვმა გამოსცა 1926 წელს. პროფ. მ. პოლიევქტოვის გამოცემაში ნოვიკოვისეული ტექსტი „С“ ხელნაწერის სახელწოდებით არის ცნობილი¹.

1650—1651 წლებში გამოგზავნილი რუსი ელჩების, ტოლოჩანოვისა და იევლევის, იმერეთში საქმიანობის „მუხლობრივ აღწერილობათა“ (საანგარიშო მოხსენებათა) პოლიევქტოვისეული გამოცემა საგრძნობლად განსხვავდება ნოვიკოვისეული გამოცემისაგან არა მარტო იმით, რომ მ. პოლიევქტოვი, როგორც კარგი არქეოგრაფი, დედნის სრულ სურათს ასახავს თავის გამოცემაში, არამედ მან იმერეთში მყოფი რუსი ელჩების საანგარიშო მოხსენებათა სამი სხვადასხვა რედაქციის მქონე ხელნაწერების ტექსტები მოგვცა.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, XVIII საუკუნის ბოლოს ნოვიკოვის მიერ გამოცემული „მუხლობრივი აღწერილობა“ ტოლოჩანოვს კი არ ეკუთვნის, არამედ იევლევს. იევლევი ელჩობის სრულუფლებიანი წევრი², ამ ელჩობის ხელმძღვანელი კი ტოლოჩანოვი იყო. იევლევი ელჩობაში ტოლოჩანოვის შემდეგ პირველი პირია, ისე რომ გზაში ტოლო-

¹ М. Полиевктов. Посольство стольника Толочанова и дьяка Ивлева в Имеретию, 1926, Тифлис, стр. 114—192.

² 1889 წელს ნოვიკოვის გამოცემა ნ. ნიკოლაძემ მთლიანად ვადმოხედა ვაზეთ «Новое Обозрение»-ში. იხ. «Новое Обозрение» 1889 წ. №№ 1912, 1921, 1923, 1925, 1927, 1932, 1936, 1942, 1950, 1955, 1956 და 1958.

ჩანოვის გარდაცვალების შემთხვევაში ელჩობას იევლევი უხელმძღვანელებდა.

იევლევის მიერ შედგენილი „მუხლობრივი აღწერილობა“ ტოლოჩანოვისეულად ნოვიკოვმა გამოაცხადა გაუგებრობის გამო. რუსეთში არსებული წესებით უცხოეთში გაგზავნილი ელჩობის საანგარიშო მოხსენება ამ ელჩობის ხელმძღვანელს უნდა წარედგინა საგარეო საქმეთა საგანგოში („посольский приказ“-ში). ნოვიკოვმა; რაკი საანგარიშო მოხსენების ტექსტი იპოვა და ტოლოჩანოვის ხელმძღვანელობითი როლიც გაარკვია, ყოველგვარი გამოძიების გარეშე ძეგლის ავტორად ტოლოჩანოვი გამოაცხადა.

ამ შეცდომას და ამის მსგავს შეცდომებს არსებითი მნიშვნელობა აქვთ იმათთვის, ვინც ამ ძეგლებზე დაყრდნობით ამა თუ იმ საკითხის გარკვევას შეეცდება.

ნოვიკოვის მიერ გამოცემული ძეგლის ავტორად ტოლოჩანოვის გამოცხადება საეჭვოდ მიიჩნია ჯერ კიდევ აკად. ბროსემ და ტექსტის მრავალ ადგილზე მიუთითა, საიდანაც იევლევის ავტორობა გარკვევით ჩანდა.

მ. პოლიევქტოვის მიერ ჩატარებული მუშაობის შედეგად ეს და სხვა ახალი საკითხებიც, ამ ელჩობასთან დაკავშირებით, გაიკვია. მ. პოლიევქტოვმა აღმოაჩინა 1650—1651 წლებში იპერეთში გამოგზავნილი რუსი ელჩების „მუხლობრივი აღწერილობათა“ ორი ახალი, მანამდე უცნობი, ხელნაწერი. განსვენებულმა მეცნიერმა ერთად გამოსცა ახლად აღმოჩენილი ხელნაწერების ტექსტებიც და ნოვიკოვისეულიც.

გამორკვია, რომ ტოლოჩანოვს ცალკე თავისი „მუხლობრივი აღწერილობა“ შეუდგენია, იევლევის კი ცალკე თავისი. პოლიევქტოვის გამოცემაში ტოლოჩანოვისეული „აღწერილობა“ „B“ ხელნაწერის სახელწოდებით არის დაბეჭდილი³, მეორე ახლად ნაპოვნი ხელნაწერი „A“ სახელწოდებით იქვეა მოცემული⁴.

საყურადღებოა, რომ 1926 წელს პროფ. პოლიევქტოვი, მეტისმეტ სიფრთხილეს იჩენდა თუ სხვა რაიმე მიზეზი იყო, ვერ ბედავდა საბოლოოდ დადგენილად გამოეცხადებინა „B“ ხელნაწერის ავტორად ტოლოჩანოვი, ხოლო „C“ ხელნაწერისა — იევლევი.

საფიქრებელია, რომ განსვენებულ მეცნიერს მეტისმეტად აეჭვებდა ერთ საქმეზე ელჩობის ორი წევრის მიერ, ერთიმეორისაგან დამოუკიდებლად, „მუხლობრივი აღწერილობათა“ შედგენა და მთავრობისათვის წარდგენა.

³ М. Полиевктов, стр. 59—114.

⁴ იქვე, გვ. 25—58.

1940 წელს მ. პოლიევქტოვმა არქივში დამატებითი მასალები იპოვა იმერეთში გამოგზავნილი ელჩების შესახებ და მის შემდეგ მისთვის საესებით ნათელი შეიქნა, რომ „B“ ხელნაწერის ავტორი ტოლოჩანოვი, ხოლო „C“-სი — იევლევი⁵.

მ. პოლიევქტოვის მიერ აღმოჩენილი ტექსტები და მასალები გვამლევს იმერეთში გამოგზავნილი რუსი ელჩების „მუხლობრივ აღწერილობებში“ დაცული ცნობების შემოწმების საშუალებას. ირკვევა, რომ ტოლოჩანოვი და იევლევი ერთიმეორისაგან სრულიად დამოუკიდებლად წერდნენ თავიანთ „აღწერილობებს“. ჩვენ შეგვიძლია ტოლოჩანოვის აღწერილობაში დაცული ცნობები შევეუდაროთ იევლევის აღწერილობაში მოცემულ ცნობებს და რუსული „მუხლობრივი აღწერილობებისადმი“ ხელალებით ნდობის საკითხიც გადავსინჯოთ, მაგრამ ამის შესახებ ქვემოთ. გამოსარკვევი გვაქვს ახალი საკითხიც: რას წარმოადგენს „A“ ხელნაწერი (პოლიევქტოვის გამოცემაში გვ. 25—58), ვინ არის „A“ ხელნაწერის ავტორი და რა დანიშნულება აქვს ამ აღწერილობას. მ. პოლიევქტოვის მიერ გამოთქმული მოსაზრებანი ამ საკითხის გარშემო სინამდვილეს ვერ ასახავენ. პროფ. პოლიევქტოვი მართალია იმაში, რომ მას „A“ ხელნაწერში მოცემული აღწერილობა დიპლომატიური მისიის სრულ ოფიციალურ ანგარიშად არ შიანდა, მაგრამ მიუღებელია მისი მოსაზრება იმის შესახებ, რომ ეს ხელნაწერი წარმოადგენს ამოკრებილ მასალას რომელიდაც უფრო ვრცელი დოკუმენტიდან⁶. მიუღებელია და არ არის დამაჯერებელი განსვენებული პროფესორის მოსაზრება, თითქოს „A“ აღწერილობა და „B“ აღწერილობა (უდავოდ ტოლოჩანოვისეული) ამოღებული უნდა იყოს ერთი მთლიანი, დიდი, ჩვენამდე არ მოღწეული, არსებულ აღწერილობათაგან განსხვავებული რედაქციის შქონე, ხელნაწერიდან⁷.

1940 წელს დამატებითი ცნობების აღმოჩენის შემდეგ პროფ. პოლიევქტოვი „A“ აღწერილობას არსებითად არ შეეხო, აღნიშნა მხოლოდ, რომ იგი თეიმურაზ მეფესთან წარმოებული მოლაპარაკების ცნობებს შეიცავსო და მოკლედ შენიშნავს:

«Посольству по возвращении в Москву, очевидно, пришлось давать объяснения по поводу происшедшего инцидента» (чем и объясняется — заметим в скобках — происхождение статейного

⁵ იხ. მ. პოლიევქტოვის წერილი «К вопросу об авторе «Статьейного списка «С» посольства Толочанова и Ивлева». სსრკ მეცნ. აკად. საქართვე. ფილიალის მოამბე, ტ. I, № 1, 1940, გვ. 81—86.

⁶ М. Полневков, Посольство столыпинка Толочанова и Ивлева, 1926, გვ. 035—036.

⁷ იქვე.

სისკა A), ახსნა, ავთა კორა და დოლა იაეაეა აა-
აა, „აა აააა აააა“⁸.

არა აა აააააა აააააა აააააა. „A“ აააააააა არ
არა დააააააა „B“ აააააააააა, ააა არ აააა აააააა
აააააა აააააააააა აააააა აააააააა და, აააა, „A“ აააააა-
აააა არ არა კაააააააა ააა აააააააა აააააააა აააააააა.
აააა ააა: „A“ აააააააა არა იაააააა ააააა აააააააა და არა
აააააააააა.

არა აააააააააა ააააა აააააააააააააა „A“ აააააააააა
აააააააა აააააააააა?

აააააა ააააააა აააააააააა აააააააააააააა აააააააა
აააააააა:

ააააააა 1649 ააააააა ააააააა აააააა, არა აააააა I
აააა აააა ააააა აააააააააააა აააააააააა და იაააააა არაა
ააააააა. 1649 აააა ააააა და იაააა აააააააა აააააააა აააააააა
აააააა აააა. ააააა და აააააააააა იააააა ააააა აააააა. ააააა-
ააააააააა ააააა ააააა ააააა აააააააააა და იაააააა ააა-
აა. ააააა, აააააააა აააააააა და აააააააა აააააააააა აა-
აააააააა აააა აააა აააააააააა ააააა, აააააა, იაააააააა და აა-
აააააა ია აააააააა აააააააააა, აააააა აააა აააააააა და აა-
აააააა იაააააააააააა და აააააააა აააააააააა. აააა ააა-
აააააა აააააააააა ააააააააააა, ააააააა აააააააააა აა-
ააააააა და აააააააააააა აააააააააააა აააააააააა აა-
აააააააააა.

აააააააა იააა იაააააააა, არა აააააააააა იაა, აააა აა-
ააააა იაააააააა აააააააა, ააააააააა აააა ააააა აააააააააა
აააააააააა აააააააააააა და აა აააააააააააააა ააააააა
აა-
ააააა აააააააააა იაააააააააა აააააააააა აააააააააა
აააააააააა და აააააააააააა აააააააააააა აააააააააა
აააააააააა და აააააააააააა აააააააააააა აააააააააა
აააააააააა.

აააააააა აა იაა აააააააააა, არა აააააააა აააააა
ააააა ააააააააა აააააააა აააააა აააააააააა და იააა-
ააა აააააააა ააააა. „ააააააააა ააააააააააა“ ააა ააააააააა
ააააააააა არ არა, იაა აააააააააა აააააააა, აააააააააა
აააააააა აააააააააა აააააააააა და ააააააააა აააააააააა.
აააააააააა აააააააააა აააააააააააა აააააააააა ააააა
აააააააააა.

⁸ აა ააააააა არა ია კაააააააა, ააააააა ააააააააა და ააა აააა აა-
აააააააა ააააა აააააააა აააააააააა აააააააააააა და ააა. აააააააააააა
აააააააააა აა. 56—57.

სამეფოს საქმეებთან ინახებოდა, იმერეთის საქმეები — ცალკე (იმერეთთან ურთიერთობა ხომ მაშინ იწყებოდა არსებითად).

ის გარემოება, რომ ელჩობა ერთსა და იმავე პირებს (ტოლოჩანოვსა და იველეცს) აქვთ დაკისრებული კახთა მეფესა და იმერთა მეფესთან, სრულიადაც იმას არ ნიშნავს, რომ ერთი საანგარიშო „მუხლობრივი აღწერილობა“ უნდა ყოფილიყო ორივე სამეფოსთან მოლაპარაკების შესახებ⁹.

„А“ აღწერილობა წარმოადგენს კახთა მეფესთან რუსი ელჩების მოლაპარაკების ანგარიშს და მას საერთო არაფერი აქვს თავისი დანიშნულებით იმერეთის მეფესთან წარმოებულ მოლაპარაკებასა და თვით იმერეთის აღწერილობასთან. იმერეთისა და მის მეფესთან მოლაპარაკების შესახებ ტოლოჩანოვი და იველევი ერთიგვარისაგან სრულიად დამოუკიდებლად წერენ „მუხლობრივ აღწერილობებს“ ანუ ანგარიშებს. თუ რამ გამოიწვია იმერეთის შესახებ ორი ანგარიშის შედგენა, ამაზე ქვემოთ გვექნება საუბარი.

თეიმურაზთან მოლაპარაკება თვით ელჩებისათვის განკუთვნილი ინსტრუქციის მიხედვით უფრო მარტივია. ვიდრე ალექსანდრე იმერთა მეფესთან. იმერეთის მიმართ სხვა დავალებები აქვთ ელჩებს. იმერეთის შესახებ ვრცელი მოხსენება აქვთ დასაწერი. იმერეთს პირველად ამ წლებში ეცნობა მოსკოვი, იგი პირველად უნდა აღიწეროს როგორც გეოგრაფიულად, ისე დემოგრაფიულად, ციხე-ქალაქებით, ეკლესიამონასტრებით და მათი მორთულობით, სავაჭრო გზებით, პოლიტიკური ურთიერთობებით და სხვ. აქ ელჩებს დიდი სამუშაო აქვთ.

თეიმურაზის მიმართ საქმე მარტივია. იმერეთში მას ერთი საცხოვრებელი კუთხე აქვს, ისიც დროებით, მისი სამფლობელო აღსაწერი არ არის, ელჩებს ევალებათ თეიმურაზთან მოლაპარაკება და ამ მოლაპარაკების შინაარსისა და პროცესის აღწერა.

ამით უნდა ავხსნათ ის გარემოება, რაც პროფ. პოლივექტოვს სამართლიანად შეუნიშნავს, მაგრამ ნორმალურ მოვლენად არ მიაჩნია: „Статейный список „А“ ограничивается переговорами послов с Теймуразом; ... причем это ограничение проводится строго“¹⁰.

სხვა სახის აღწერილობა იმერეთში მყოფ თეიმურაზ პირველთან

⁹ იველევი თავის აღწერილობაში ერთ ადგილას კიდევ შენიშნავს: «А как у Теймураза царя были послы на посольстве, и то писано подлинно в Теймуразове в статейном списке». М. Полиевктов, Посольство стольника Толочанова... 1926, стр. 125.

¹⁰ М. Полиевктов, К вопросу об авторе, სსრკ აკად. საქართვ. ფილიალის მოამბე, ტ. I, № 1, 1940, გვ. 82.

წარმოებული მოლაპარაკებისა არც იყო მოსალოდნელი, თუკი იმერეთის მეფესთან მოლაპარაკებას და თვით იმერეთის აღწერილობას დავალებს: აჭიბრ ასრულებდნენ ელჩები.

არავითარი კონფლიქტის გამო არ არის წარმოშობილი „A“ აღწერილობა. იგი ჩვეულებრივი ანგარიში არის კახეთის მეფესთან წარმოებული მოლაპარაკებისა. არც იევლევის აღწერილობაში („C“) და არც ტოლოჩანოვის აღწერილობაში („B“) თეიმურაზ მეფესთან სახელმწიფო საქმეებზე მოლაპარაკების შესახებ საუბარი არ არის. თეიმურაზი იხსენიება მათ აღწერილობებში, მაგრამ იმდენად, რამდენადაც თეიმურაზი აღექსანდრე იმერთა მეფის ხსენებასთან არის დაკავშირებული და ისიც რამდენიმეჯერ¹¹.

სრულიადაც შემთხვევითი არ არის ის მოვლენა, რომ საგარეო საქმეთა საგანგოს არქივში აღმოჩნდა „A“ და „B“ ხელნაწერები. ორივე ოფიციალური ანგარიშია, ტოლოჩანოვის მიერ წარდგენილი: ერთი შეეხება კახეთის მეფე თეიმურაზთან წარმოებულ მოლაპარაკებას, მეორე — აღექსანდრე იმერთა მეფესთან.

დამახასიათებელია, რომ იევლევისეული ხელნაწერი პატრიარქის ბიბლიოთეკაშია მხოლოდ, მაგრამ ამის შესახებ ქვემოთ.

ჩვენ ზემოთ აღვნიშნეთ, რომ „A“ და „B“ აღწერილობები ტოლოჩანოვის მიერ არის საგარეო საქმეთა საგანგაოში წარდგენილი, მაგრამ ეს სრულიადაც იმას არ ნიშნავს, რომ „A“ აღწერილობაც მთლიანად ტოლოჩანოვს ეკუთვნის.

ვინ შეადგინა თეიმურაზთან მოლაპარაკების ანგარიში? ჩვენ საფუძველი გვაქვს ვიფიქროთ, რომ „A“ აღწერილობა არ ეკუთვნის არც ტოლოჩანოვის კალამს და არც იევლევისას. „A“ ხელნაწერის ტექსტის გასაჩვენებელია გვიჩვენებს, რომ მისი ავტორი თეიმურაზთან უშუალო მოლაპარაკების მონაწილე არაა, მაგრამ ის არც ტოლოჩანოვია და არც იევლევი, ერთგან „A“ აღწერილობაში ვკითხულობთ: „Того же числа был царь Теймураз в Кутатисе и приходил на лобное место и посланников Минкифора Толочанова да дьяка Олексея Иевлева к себе на лобное место для государева дела призывал и с ними говорил, а что говорил и то писано у посланников особными статьями“¹².

ამ სტრიქონების ავტორი ტოლოჩანოვი და იევლევი არ უნდა იყოს, ეს შესაძლებელია ვივარაუდოთ, რომელიც ყველაფერს არ იწერს. ასეთი ადგი-

¹¹ იევლევი ხომ გარკვევით მიგვიითობს თეიმურაზის მუხლობრივი აღწერილობის ცალკე არსებობას, იხ. გვ. 125.

¹² М. Полиевктов, Посольство столыника Толочанова..., 45.

ლი არა ერთია ტექსტში. ერთგან, მაგალითად, მოთხრობილია, რომ ელჩებმა, რომლებიც ქუთაისში იყვნენ, თავიანთი კაცები გაგზავნეს ქ. რაჭაში მყოფ თეიმურაზთან, ხოლო იქიდან დაბრუნებულებს ამბავი მოუტანიათ, რომ თეიმურაზი მალე ქუთაისში მოვაო. თუ რა საქმეზე გაგზავნეს თეიმურაზთან კაცი, ამის შესახებ ტექსტში წერია: „А что о какове деле ...посылан к царю, и то написано у посланников себе **статьями**“¹³. არც ამ სტრიქონის ავტორი შეიძლება იყოს ტოლოჩანოვი და იველვეი. „А“ ხელნაწერში არც ერთი ის „სტატია“ არ არის, რომელზედაც მოტანილი სტრიქონების ავტორი გვამცნობს.

ჩვენი დაკვირვებით „А“ ხელნაწერის ერთი ნაწილის ავტორა ბერძნული ენიდან მთარგმნელი ივანე ბოიარჩიკოვი უნდა იყოს. ტექსტიდან აშკარად ჩანს, რომ ელჩები მუდამ ივანე ბოიარჩიკოვს გზავნიან თეიმურაზთან. ბოიარჩიკოვი ახლავს გამუდმებით ელჩებს მეფესთან მოლაპარაკების დროს. ერთგან ტექსტში აღნიშნულია, რომ ოქტომბრის პირველს ტოლოჩანოვსა და იველვეს ივანე ბოიარჩიკოვი მხლებლებით გაუგზავნიათ თეიმურაზ მეფესთან. თეიმურაზისაგან ითხოვენ მოსალაპარაკებლად დღის დანიშვნას. თეიმურაზს ბოიარჩიკოვი მიუღია და მობოდიშებოს შემდეგ განუცხადებია: „Я возьму послов к себе и обо всем переговорю. А чаю, что государево дело все и совершитца“. ამის შემდეგ წერია: „А мне велел к себе подойти поближе: тепере мне говори на ухо“...¹⁴.

ამ სტრიქონის ავტორი უფრო ივანე ბოიარჩიკოვი უნდა იყოს. ბოიარჩიკოვის ავტორობა საფიქრებელი ხდება ტექსტის სხვა ადგილებიდანაც: „160-го году сентября в I день переводчик Иван Боярчинов сказывал посланником, что ехал де из Дадьян Теймураза царя старец, что с ним был, греченин, а имя ему Феофан, в Кутатис город, а сказывал мне, что он слышал в Дадьянах“¹⁵.

ერთგან ტექსტის ავტორი საგანგებოდ ხაზს უსვამს მთარგმნელ ბოიარჩიკოვის მიერ თეიმურაზ მეფის ხელზე მთხვევას: „И посланники у руки Теймураза царя были... да и переводчик, а государевы люди не были“¹⁶.

ივანე ბოიარჩიკოვი საგარეო საქმეთა სავანგიოს მთარგმნელია. იგი ელჩობის შემაღგენლობაში შედის, მას „переводчик“-ის თანამდებობა აქვს. როგორც გრ. კოტოშინის ცნობილი თხზულებიდან ჩანს,

¹³ М. Полневков, Посольство стольника Толочанова., გვ. 44, იხილეთ აგრეთვე გვ. 49.

¹⁴ იქვე, გვ. 51—52.

¹⁵ იქვე, გვ. 45—46.

¹⁶ იქვე, გვ. 57—58.

საგარეო საქმეთა საგანგოს „переводчик“-ებიც ჰყავდა და „толмач“-ებიც. ამ თანამდებობებს შორის განსხვავება იყო. პირველს წერილობითი ძეგლის თარგმნა ევალებოდა წერილობით და მძეტი პატივი და ჯამაგირი ჰქონდა. „ტოლმაჩებს“ ევალებოდა საუბრის დროს ნალაპარაკევის თარგმნა ზეპირად. ამათი პატივი და ჯამაგირი ნაკლები იყო¹⁷.

ბოიარჩიკოვი პირველად არ არის საქართველოში, იგი 1637—1640 წლებშიც ყოფილა საქართველოში ვოლკონსკისა და ხვატოვის ელჩობის დროს. უკანასკნელნი თეიმურაზ I-თან ჰეფე მიხეილ რომანოვს გამოუგზავნია. ბოიარჩიკოვი ამჯერადაც „პერეველჩიკი“ ყოფილა და ძალიან ხშირად იხსენიება ვოლკონსკისა და ხვატოვის „მუხლობრივ აღწერილობაში“¹⁸. ჩანს, განათლებული ადამიანია, ბერძნული ენა კარგად უნდა იცოდეს, „А с ними посланы для тех государевых дел греческой переводчик Иван Боярчиков“¹⁹, ისე რომ ბოიარჩიკოვს „მუხლობრივი აღწერილობის“ წერა უდავოდ შეეძლო და ამ მხრივ მისი ავტორობა საეჭვო არ უნდა იყოს.

„А“ ხელნაწერის განხილვა აშკარად გვიჩვენებს, რომ აქ კახთა მეფესთან წარმოებული მოლაპარაკება და საქმის ვითარება სრულად აღწერილი არ არის. მისი ნაწილის ავტორს (ამიერიდან ეჭვით ბოიარჩიკოვს) ბევრი რამ არ ჩაუწერია განზრახ. რიგი ამბების შესახებ წერს, რომ ელჩებს აქვთ ჩაწერილი სათანადო მუხლების სახითო: „А что о какове деле переводчик Иван Боярчиков послан к Теймуразу царю, и то написано у посланников себе статьями“²⁰. ანდა მეორე ადგილას ასეთ ცნობას გვაწვდის: „был царь Теймураз в Кутатисе... и посланников Микифора Толочанова да дьяка Олексея Иевлева к себе... призывал и с ними говорил, а что говорил, и то писано у посланников особными статьями“²¹. ეს სტრიქონები საფიქრებელს ხდიან, რომ „А“ აღწერილობა საგარეო საქმეთა საგანგოში წარსადგენად გამზადებული „მუხლობრივი აღწერილობა“ არ არის. აქ თეიმურაზთან წარმოებული მოლაპარაკების გარკვეული ნაწილია ჩაწერილი და აშკარად ჩანს, რომ ეს ჩანაწერი ელჩებს — ტოლოჩანოვსა და იევლევს არ ეკუთვნის.

¹⁷ Гр. Котошихин, О России в царствовании Алексея Михайловича. 1906, стр. 86—87.

¹⁸ М. Полневков, Материалы по истории грузинско-русских взаимоотношений, 1937, стр. 143, 161, 167, 182, 229, 230, 260, 272 და სხვ.

¹⁹ იქვე, გვ. 161.

²⁰ М. Полневков, Посольство стольника Толочанова... стр. 44.

²¹ იქვე, გვ. 45.

ელჩებს ჩანაწერები ცალკე აქვთ გაკეთებული და მათ მიერ ჩაწერილი ყველა მასალა, ეტყობა „А“ ხელნაწერში არ არის.

კითხვა იბადება — თუ ელჩები ცალკე იწერდნენ ცნობებს თეიმურაზთან წარმოებული მოლაპარაკებებიდან, „А“ ხელნაწერის ავტორი რა დავალებას ასრულებდა, როცა „А“ ხელნაწერზე მუშაობდა?

საქმე ის არის, რომ რუსეთის ელჩები „მუხლობრივი აღწერილობების“ მასალებს ადგილობრივ ყველას თვითონ კი არ იწერდნენ, არამედ ელჩობის შემადგენლობის სათანადო პირებს აძლევდნენ დავალებებს, შრომას ანაწილებდნენ და ამით საქმეს იმსუბუქებდნენ. რა ჩაეწერათ და რა არ ჩაეწერათ, რა საკითხი მიეცათ იმ პირებისათვის, ვისაც დავალებული ჰქონდა ელჩებისათვის ახსნა-განმარტება მიეცა, ყოველივე ეს ელჩობის ხელმძღვანელზე იყო დამოკიდებული. 1639—1640 წლებში სამეგრელოში ელჩად გამოგზავნილი ელჩინის და პავლე ხუცესის მუხლობრივ აღწერილობაში იქ, სადაც სამეგრელოში არსებული მსხვერპლის შეწირვის დროს რატუალის შესრულებაზე არის საუბარი, პავლე ხუცესი თავის ჩანაწერში აღნიშნავს: „а тово я не знаю, что они говорят (ლოცვაზეა ლაპარაკი): и поп Павел хотел у них спрашивать, что оне в те поры говорят и Федот (ელჩის ელჩინის სახელია) Павлу у них про то не велел спрашивать“²².

„А“ ხელნაწერი თვით ტოლოჩანოვის განკარგულებით შესრულებული ჩანაწერები უნდა იყოს, საფიქრებელია უფრო ბოიარჩიკოვის მიერ შესრულებული. ბოიარჩიკოვი, როგორც თარჯიმანი, ტოლოჩანოვის განკარგულებით ძალიან ხშირად იგზავნებოდა ქართველ მეფეებთან მოსალაპარაკებლად, განსაკუთრებით კი თეიმურაზთან. რა თქმა უნდა, რაკი ბოიარჩიკოვი განსწავლულიც იყო, ყველაზე უკეთ შეაგროვებდა ტოლოჩანოვის საანგარიშო მოხსენებისათვის მასალებს. ერთი ადგილი იეველვის მუხლობრივ აღწერილობაში ისეთ შთაბეჭდილებას ახდენს, რომ ტოლოჩანოვს მასალების ჩაწერაში მისი თანამხლები მღვდელი მიხეილიც უნდა შველოდეს. იეველი აღნიშნავს, რომ ერთ დღეს მასთან მივიდა ელჩების თარჯიმანი ივამჟა ტუზიჩონოკი და ამბავი მიუტანა, თეიმურაზის აზნაურმა რამაზმა სადადიანოდან წერილი მოიტანაო: „и тот лист переводили, ...Иван переводчик (ბოიარჩიკოვი) да Микифоров (ტოლოჩანოვის სახელია) отец духовной, поп Михайло“²³. ტოლოჩანოვი რომ სამხედრო და ადმინისტრაციული ხაზით მომუშავე კაცი იყო, ხომ არ შველოდა მიქაელ ხუცესი ეკლესიის

²² იხ. უტრბ. «Чтения в императорском обществе истории и древн. российск-ких, 1887, кн. II, стр. 347.

²³ იქვე, стр. 349.

სამკაულებსა და აგებულებათა აღწერაში მას და, „B“ ხელნაწერში რომ აღწერილობებია მოცემული, მიქაელ ხუცესის მასალები ხომ არ არის?

მაგრამ დავუბრუნდეთ „A“ ხელნაწერს. როგორც აღვნიშნეთ, „A“ აღწერილობა ტოლოჩანოვისათვის მასალა უნდა ყოფილიყო, თეიმურაზ მეფესთან წარმოებული მოლაპარაკების საანგარიშო მოხსენებისათვის; როგორც დავინახეთ, საამისო მასალის ნაწილი თვით ტოლოჩანოვს ჰქონია ჩაწერილი. ამიტომ ბუნებრივია საკითხის დაყენება — დაწერა თუ არა ტოლოჩანოვმა სრული საანგარიშო მოხსენება თეიმურაზთან წარმოებული მოლაპარაკების შესახებ და წარუდგინა თუ არა იგი საგარეო საქმეთა საგანგოს?

რა თქმა უნდა, სანამ ჩვენ უტყუარი ცნობა არ გვექნება საწინააღმდეგოს დასამტკიცებლად, უნდა ვიფიქროთ, რომ ტოლოჩანოვმა თეიმურაზთან მოლაპარაკების სრული აღწერილობა, ცალკე დაწერილი, წარუდგინა საგარეო საქმეების ხელმძღვანელებს და ასეთი აღწერილობა საძიებელია: იგი შეიძლება აღმოჩნდეს კიდეც, მაგრამ ერთი გარემოება მაინც ეჭვის სახით უნდა აღვნიშნოთ. ჯერჯერობით ჩვენ ხელთ არსებული ტოლოჩანოვის ელჩობის სურათი ისეთ შთაბეჭდილებას ტოვებს, თითქოს იმის მეტი, რაც ჩვენ ხელთ არის, ტოლოჩანოვს არაფერი არ უნდა შეედგინოს. ტოლოჩანოვის ცხოვრებაში ეს ელჩობა პირველი და უკანასკნელია. იგი არც მანამდე მოღვაწეობდა ამ ხაზით და აღარც შემდეგ უმუშავია²⁴. როგორც დაცული ცნობებიდან ჩანს, ტოლოჩანოვმა ელჩობა ნორმალურად ვერ ჩაატარა. ჯერ იყო და გზაზე — კავკასიონის გადმოსავალზე მასთან ერთად მოსკოვიდან მომავალ თეიმურაზის ელჩთან საქმე ისე გაამწვავა, რომ ქართველმა თავადიშვილმა იარაღს გაიკრა ხელი და ტოლოჩანოვს მოკვლას უქადადა: „И послан князь Иван Григорьев (თეიმურაზ მეფის ელჩის სახელი და „გვარია“), сваялся с лошадю, вынея стрелу, да развололся излука, хотел посланника (იგულისხმება ტოლოჩანოვი) и государевых людей стрелять за то, что ево князь Ивана да игумена... в Мундарову кабарду не отпустили“²⁵. ტოლოჩანოვი, რა თქმა უნდა, უტაქტოდ მოიქცა, როცა გუშაგები მიუყენა ქართველ ელჩებს და დაავალა არსად გაუშვათო.

თეიმურაზ მეფესთან მოლაპარაკების დროს ტოლოჩანოვმა საუბარში მეფისათვის უკადრი ჭკუის დარიგება და შენიშვნები დაიწყო და თეიმურაზი საშინლად აღაშფოთა. „A“ აღწერილობაში აღნიშნულია,

²⁴ М. Полиевктов, Посольство стольника Толочанова... стр. 160.

²⁵ იქვე, გვ. 35.

რომ გაბრაზებულმა თეიმურაზმა ტოლოჩანოვს სახინკლედ ნაკუწ-ნაკუწად დაკეცვა აღუთქვა: „...ты Микифор, и с перва стал не добро делать. Довелся ты то, чтобы тебе в пирожные части изрублену быть“²⁶.

შემდეგ საქმე ისე მიდის, რომ თეიმურაზი მას სრულ უნდობლობას უცხადებს, ეუბნება: „შენ ჩემი ელჩი არა ხარ და არავითარ დავალებას შენ არ გაძლევო. იქვე მყოფ იველევის თავაზობს ტოლოჩანოვის მაგიერობას.

1940 წელს მ. პოლიევქტოვის მიერ დამატებით მოპოვებული ცნობებიდან ჩანს, რომ თეიმურაზ მეფის ელჩს თეოფანეს რუსეთის საგარეო საქმეთა საგანგეოში განუცხადებია თეიმურაზის დავალებით, რომ 1651 წელს სექტემბერში, როცა ტოლოჩანოვი და მისი ამაღლა სკანდაში ალექსანდრე მეფესთან სუფრაზე ისხდნენ, ტოლოჩანოვის სულიერ მამას მიხეილ ხუცესს თეიმურაზის ლანძღვა დაუწყია საჯაროდ. ეს ლანძღვა-გინება მოუსმენია ქართველებს, რომელთაც რუსული ენა სცოდნიათ, ეს საუბარი მოუსმენია ალექსი იველევის შვილს კლიმენტი იველევისაც. კლიმენტის მიხეილ ხუცესის დაჩუმება მოუნდომებია. მღვდელს კი კლიმენტისათვის სუფრაზე დედა შეუვანებია: „и тот поп Климентия бранил матери“. როდესაც ელჩები ბინაზე მისულან, კლიმენტის მიქეილისათვის გაურტყამს ხელი. აქ უკვე ტოლოჩანოვი ჩაერია საქმეში, კლიმენტი მიაყვანინა თავის კაცებს მასთან „и велел... бить его топтунами (ფეხსაცმელებით) и покинул его за смертью“. ამის შემდეგ ტოლოჩანოვი მისდგა თვით ალექსი იველევის: „и отца ево Алексея за бороду драл и бил топтунами и ослопами (ჯოხებით)“. ერთი ალექსი იველევის კაცი, რომელიც თავის ბატონს მიეშველა, შემოკვდომია მაშინ ტოლოჩანოვს²⁷.

ამ ცნობებიდან აშკარა უნდა იყოს, რომ ტოლოჩანოვს იმერეთში ასეთ „მოღვაწეობას“ ვერ მოუწონებდნენ და მისი დიპლომატიური ხაზით გამოყენება მიზანშეუწონლად უნდა მიეჩნიათ საგარეო პოლიტიკის ხელმძღვანელებს; მით უმეტეს, რომ თეიმურაზთან საქმე ვერ მოაგვარეს ელჩებმა, თეიმურაზის შვილიშვილი მოსკოვის მეფეს ვერ მიუყვანეს, რასაც დიდის ინტერესით მოელოდნენ მოსკოვის პოლიტიკოსები და თვით მეფე. ამის შემდეგ გასაგები ხდება ის ფაქტი, რომ ტოლოჩანოვი საგარეო საქმეების ხაზით არ მუშაობს.

ახლა ჩვენ უჭრადლება იმ გარემოებასაც უნდა მივაქციოთ, რომ

²⁶ М. Полиевктов. Посольство стольника Толочанова... გვ. 56.

²⁷ М. Полиевктов, К вопросу об авторе статейного списка «С», სსრკ მეცნ. აკად. საქართველოს ფილიალის მოამბე, ტ. I, № 1, 1940, გვ. 83.

ტოლოჩანოვისეული „B“ მუხლობრივი აღწერილობა სავსებით დამუშავებული არ არის და მას შეესება ესაჭიროება. ხელნაწერს ეტყობა, რომ მას სათანადო დამატებები უნდა ჰქონოდა საბოლოო რედაქციის შექმნე. ერთგან, მაგალითად, აღნიშნულია, რომ 24 აგვისტოს იმერთა მეფესთან გაგზავნილი კაცი დაბრუნდა და მეფისაგან წერილი მოიტანაო, წერილში კი მეფე წერდაო — რას წერდა აღაპოვს: „от царя Александра привез лист, а в листе пишет“²⁸, შემდეგ სხვა ამბავი იწყება, წერილის შინაარსი კი გამოტოვებულია. თუ ჩვენ ვიტყვით, რომ აქ სპეციფიკური გამოთქმაა და ტექსტს არ აკლია, შემცდარი ვიქნებით. ამის ზემოთ იგი იმავე ალექსანდრეს წერილის შესახებ წერს: „Августа в 5 день... из Сканды... Пешенга... привез к послам от царя лист, а в листу царь Александр пишет к послам: писал де ко мне царь Теймураз... да სხვ.“²⁹. 28 აგვისტოს ქვეშ ისევ გამოტოვებული აქვს მეფის წერილის შინაარსი: „от царя Александра привез к посланником лист, а в листе пишет...“³⁰. შემდეგ იწყება სხვა ამბავი.

იველევის აღწერილობიდან ვგებულობთ, რომ 19 ივლისს ალექსანდრე მეფეს წერილები გამოუგზავნია ტოლოჩანოვისათვის ცალკე, იველევისათვის ცალკე. იველევს მოჰყავს მის სახელზე გამოგზავნილი წერილის სრული თარგმანი³¹. ტოლოჩანოვის მისამართით გაგზავნილ მეფის წერილზე აღნიშნავს, რომ ტოლოჩანოვს აქვს და მე შინაარსი არ ვიციო. ტოლოჩანოვი 19 ივლისის ამბებში სრულიადაც არ წერს წერილის შესახებ — კაცი მოვიდა ალექსანდრე მეფემ თავისთან გაგვიწვიაო³². ისე რომ ტოლოჩანოვის საბოლოოდ დამუშავებული, იმერთის მეფესთან წარმოებული მოლაპარაკების „მუხლობრივი აღწერილობაც“ არ გვაქვს ჩვენ.

ისეთი შთაბეჭდილება იქმნება, თითქოს ტოლოჩანოვს დამუშავებული მასალები მიატანიხს საგარეო საქმეთა საგანგოში და დიპლომატიურ საქმიანობას ჩამოაცილეს სხვა სამუშაოზე განწესებით. გარკვეული შერისხვის შედეგად. ასეთი მოსაზრება ზემოთ აღწერილი ფაქტების შემდეგ, სანამ ტოლოჩანოვის მიერ საბოლოოდ დამუშავებული „მუხლობრივი აღწერილობანი“ არ აღმოჩნდება, თეიმუ-

²⁸ М. Полиевктов, Посольство стольника Толочанова..., стр. 85.

²⁹ იქვე.

³⁰ იქვე, გვ. 86.

³¹ იქვე, გვ. 159.

³² იქვე, გვ. 81.

რაზის საქმეების გამო ცალკე და ალექსანდრე მეფის ცალკე, უსაფუძვლო არ იქნება.

როგორც ზემოთ არა ერთგან აღნიშნული გვექონდა, „A“ აღწერილობა ტოლოჩანოვისათვის შედგენილი ჩანაწერებია, რომლებითაც მას უნდა ესარგებლა „საანგარაშო მოხსენების“ საბოლოოდ დამუშავებული ტექსტის შედგენის დროს. ამ მოსაზრებას ნაწილობრივ მისაღებად ხდის ის ფარემოებაც, რომ მრავალი ადგილი „A“ აღწერილობიდან სიტყვასიტყვით შეუტანია ტოლოჩანოვს თავის „B“ აღწერილობაში. მთელი გვერდები სიტყვასიტყვით არის გადაწერილი. რომ „A“ აღწერილობიდან არის ეს ადგილები ამოღებული და არა პირაქით, იქიდან შეიძლება ადაშიანმა დაინახოს, რომ შესატყვისი ადგილები მთლიანად ეხება მხოლოდ თეიმურაზთან წარმოებულ საქმეს. როგორც ვიცით, „A“ აღწერილობა სპეციალურად თეიმურაზის საქმეს აღწერს, „B“ და „C“ აღწერილობანი — მთლიანად ალექსანდრესას, მხოლოდ აქა-იქ თეიმურაზს ახსენებს „B“ აღწერილობა და ისიც მხოლოდ მაშინ, თუ ალექსანდრეს შესახებ ამბების თხრობა თეიმურაზის მოხსენების გარეშე არ ხერხდება. ეს ამბები კი, როგორც ვთქვით, მზამზარეულად „A“ აღწერილობიდან აქვს ამოკრეფილი ტოლოჩანოვს³³.

ტოლოჩანოვის იმერეთში ჩაწერილი სხვა მასალაც ჩაუბარებია საგარეო საქმეთა საგანგაოში, საფიქრებელია მისი „მუხლობრივი აღწერილობისათვის“ საგანგებოდ ცალკე ჩანაწერი. არქივის ცნობიდან ჩანს, რომ არქივს გარკვეულ დრომდე ჰქონდა ტოლოჩანოვის საგანგებო რვეული: „тетрадь в полдесть, а в ней писано о строении Мелетийского государства, Микифора Толочанова“. პროფ. მ. პოლიევქტოვი მწუხარებით აღნიშნავს, რომ ეს რვეული ამჟამად დაკარგულად უნდა ჩაითვალოსო. გარკვეულ დრომდე ამ სტრიქონების ავტორიც იმ მოსაზრებისა იყო, რომ ტოლოჩანოვმა იმერეთის სახელმწიფო წყობილება აღწერა და ეს იშვიათი ძეგლი მოსკოვის არქივს ჰქონდა გარკვეულ დრომდე. ამჟამად ამაში ეჭვი გვეპარება. ეჭვი გვეპარება იმაში, რომ ტოლოჩანოვს ცალკე საგანგებოდ იმერეთის სახელმწიფო წყობილება არ აღუწერია და, რაც მთავარია, ის, რაც ტოლოჩანოვის იმ რვეულში იყო მოთავსებული, მეცნიერებისათვის დაკარგული არ უნდა იყოს.

როგორც ზემოთ შევნიშნეთ, ცნობა, რომელიც ტოლოჩანოვის რვეულის შესახებ იყო მოტანილი, არქივს ეკუთვნის. იმერეთის შესახებ რომ ტოლოჩანოვს ცალკე რვეული უნდა ჰქონოდა და შიგ იმერეთის შესახებ საგანგებო ცნობა იყო, ამაში ეჭვის შეტანა არ შეი-

³³ М. Полиевктов, Посольство стольника Толочанова... შეადარეთ 49 და 50 გვერდები 89—91 გვერდებს.

ძლებდა. ტოლოჩანოვის კოლეგა ალექსი იევლევი თავის „მუხლობრივ აღწერილობაში“ ერთგან გვაუწყებს, რომ ალექსანდრე იმერთა მეფემ თავის კარისკაცის, ფეშანგის, ხელით ტოლოჩანოვს იმერთის ქალაქებისა და მონასტრების სია გამოუგზავნაო, აგრეთვე აზნაურების, თავადებისა და მეთოფურების ჩამოთვლითი ნუსხაცო. ამის დედანი და რუსული თარგმანი ნიკიფორე ტოლოჩანოვს აქვსო: „Да к послѣм же прислал Александр... с Пешенгеем Меретнѣйского государства именнымъ городомъ и монастыремъ роспись, а бояромъ своимъ и азнауромъ, и тюфлячичеемъ, и торговымъ и пашеннымъ людямъ перечневую роспись. II подлинная роспись и с нее перевод у Микифора“³⁴.

იევლევის ამ ცნობიდან ცხადი ხდება, რომ ნიკიფორე ტოლოჩანოვს ცალკე რვეული მართლაც უნდა ჰქონოდა, ფეშანგისაგან მიღებული ცნობებით შევსებული. ეს ცნობები ტოლოჩანოვს თავისი საანგარიშო მონაწილების ბოლო ნაწილში შეუტანია (იხ. „B“ აღწერილობა).

არ არის გამორიცხული შესაძლებლობა, რომ ის რვეული, რომელზედაც ცნობას იძლევა არქივის ანაწერი და დღეს დაკარგულია, იმავე ცნობების შემცველი იყო, რომელთაც ტოლოჩანოვი თავისი ნაშრომის ბოლოში ათავსებს. ე. ი. იევლევი რომ მასალაზე მიგვითითებს, ის მასალა იყო იმ რვეულში, რომელიც გარკვეულ დრომდე არქივს ჰქონდა და დღეს არ ჩანს.

ამ მოსაზრების ჭეშმარიტების შესაძლებლობას აძლიერებს ზოგიერთი მომენტისაკენ ყურადღების გამახვილება. რვეულის ზომა ყოფილა „полдесть“, ეს კი იმას ნიშნავს, რომ რვეული ფურცლის მეოთხედის ზომისა ყოფილა. „Полдесть“ ნახევარ თაბახს კი არ ნიშნავს ამ შემთხვევაში, არამედ — რვეულის სიგრძე-სიგანე ფურცლის მეოთხედის ზომისა აქვს („книга писана в полдесть“ — ნიშნავს — წიგნი მეოთხედი ფურცლის ზომისაა)³⁵.

რვეულის შესახებ არქივის ცნობაში ნათქვამია: „тетрадь, в полдесть, а в ней писано о строении Мелетийского государства“. „Строение“ მართალია წყობილებასაც ნიშნავს იმ დროის რუსულში, მაგრამ არა მარტო წყობილებას, არამედ ციხე-სიმაგრეების და მონასტრების ნაგებობებსაც. შორს რომ არ წავიდეთ, იმავე ტოლოჩანოვისა და იევლევის მუხლობრივ აღწერილობებში „Строение“ ნაგებობის მნიშვნელობით იხმარება: „А как Микифор и Алексей город Гилат и в нем церкви и всякое строение

³⁴ М. Полневктов, Посольство стольника Толочанова... 184.

³⁵ Словарь церковно-славянского и русского языка, составл. вторым отдел. имп. Акад. н. том III, изд. II, 1867, стр. 658.

описали“. ტოლოჩანოვი თავის აღწერილობაში აღნიშნავს: „Июля в 13 день... привели лошадей... ехать в город Гилат, осмотрети святынь и всяково строенья“³⁶.

ისე რომ ტოლოჩანოვის რვეულში ნაგებობებიც უნდა ყოფილიყო აღნუსხული. თუ ამას იმასაც დაემატებთ, რომ ტოლოჩანოვის მუხლობრივ აღწერილობაში თავადების, მეთოფურებისა და ჰჯვათა რიცხვის შესახებ გვაქვს ცნობები, არ იქნება უსაფუძვლო, თუ ტოლოჩანოვის იმ „რვეულის“ ცნობებს და მუხლობრივი აღწერილობის ბოლოს დართულ ცნობებს ერთ და იმავე წყაროდ ჩავთვლით. ამ აზრს აძლიერებს კიდევ ის ფაქტობრივად, რომ იველევი ტოლოჩანოვს არაფერში არ ჩამორჩება. როცა იველევი გაიგო, რომ ტოლოჩანოვი იმეციკალური ცნობა მიიღო ალექსანდრე მეფისაგან იმერეთის ციხე-ქალაქებისა და მონასტრების შესახებ და როგორც ახლა უკვე ვიცით, ტოლოჩანოვი ეს საბუთი იველევს მათ შორის მომხდარი უსიამოვნების შედეგად არ ათხოვა და არ ასარგებლა; იველევი საგანგებოდ იპოვა კაცი და ისეთივე ცნობები შეკრიბა, როგორც ტოლოჩანოვს გადასცეს. იველევს აღწერილობაში რაკი იგივე მასალა არსებობდა, რაც ტოლოჩანოვის თხუზულემაში, ტოლოჩანოვს ცალკე ახალი ნაშრომი იმერეთის სახელმწიფოს წყობილების შესახებ შეიძლება მართლაც არ უნდა ჰქონდეს³⁷. რა თქმა უნდა, ზემოთ ჩვენ მიერ მოცემული მოსაზრებანი — მხოლოდ მოსაზრებანია და ამ გარემოებამ ინტერესი ტოლოჩანოვის „რვეულისადმი“ არ უნდა მოაღწონს და ძიება უნდა გაგრძელდეს.

იველევს „მუხლობრივი აღწერილობის“ („С“) წარმოშობისა და დანიშნულების შესახებ სავსებით სამართლიანი უნდა იყოს განსვ. მ. პოლიევკტოვის მიერ მეცნიერული სიფრთხილით გამოთქმული მოსაზრება, რომ იველევი პატრიარქ ნიკონის დავალებით მოქმედი პირი უნდა იყოს იმერეთში და მისი მუხლობრივი აღწერილობაც ნიკონის საეუარებას შეადგენდა კიდევ³⁸.

იველევს „აღწერილობა“ არავითარ კავშირში არ არის არც ბოიარჩიკოვის ჩანაწერებთან („А“ ხელნაწერი) და არც ტოლოჩანოვის

³⁶ М. Полиевктов. Посольство стольника Толочанова... стр. 152.

³⁷ ტოლოჩანოვს საგანგებოში ჩაბარებული უნდა ჰქონდეს ყველა მასალა, რომლის საფუძველზე მას საბოლოო საანგარიშო მოხსენება უნდა დაეწერა, მათ შორის ის რვეულიც, რომელიც იმერეთის მეფის განკარგულებით მას ჩააბარა ფეშანგ მდივანმა. ამ რვეულში არსებული ცნობები რუსულ ენაზე თარგმნილიც უნდა ყოფილიყო, რომელიც მას შეტანილი აქვს „В“ ხელნაწერში.

³⁸ სსრკ მეცნ. აკად. საქართველოს ფილიალის მოამბე, ტ. 1, № 1, 1940, გვ. 84—85.

„აღწერილობასთან“ („B“ ხელნაწერი), იგი სრულიად დამოუკიდებლად შესრულებული ნაწარმოებია. თვით ტექსტიდან აშკარად მოჩანს, რომ იველვეი ჩანაწერებს აკეთებს იმერეთში და დამოუკიდებელი საანგარიშო მოხსენებიათვის მასალებს ამზადებს. იველვეის თხზულების ტექსტიდან ნათლად მოჩანს, რომ ტოლოჩანოვის თავისი ჭკუფი ჰყავს ელჩობის შემადგენლობაში და ეს ჭკუფი იველვეს ხელს არ უწყობს ცნობების მიღებაში. ბოიარჩიკოვი, მაგალითად, იველვეს ცნობას არ აძლევს. მტრულ დამოკიდებულებაშია მასთან აგრეთვე „მიხეილ ხუცესიც“. იველვეს ერთგან აღნიშნული აქვს, რომ თეიმურაზ მეფის კაცი რაპაზი სადადიანოდან მოსულა, წერილი მოუტანია ტოლოჩანოვთან და ივანე ბოიარჩიკოვს და მიხეილ ხუცესს გადაუთარგმნიათ. იველვეისათვის ტოლოჩანოვს ეს თარგმანი არ უჩვენებია. იველვეი თავის მოხსენებაში საყვედურით წერს: „А от кого тот лист прислан, и кто к нему переводчику из Дадьян пишет, но каком деле, того Алексею (იველვეია) ничего не ведомо“³⁹. ამ ამბიდან აშკარად ჩანს, რომ ბოიარჩიკოვი და მიხეილ ხუცესი მას ცნობას არ აწვდიან. მეორე თარგმანი „ტოლმაჩის თანამდებობაზე მყოფი, ივაშკა ტეზიჩონოვი იველვეს შევლის. მაგალითად, ზემოთ აღწერილი ამბის შესახებ ცნობა „ივაშკა ტეზიჩონოვს“ მიუწოდებია იველვეისათვის, ხოლო წერილის შინაარსი ვერა, არ გამიგონიაო, უთქვამს თარგმანს. იველვეს შევლის აგრეთვე მისი შვილი კლიმენტი, რომელიც მამას „პრაქტიკანტად“ წამოუყვანია დიპლომატიაში დახელოვნების მიზნით.

იველვეის თხზულებაში რამდენიმე ადგილი არის ისეთი, სადაც აღნიშნულია, რომ იველვემა ტოლოჩანოვისაგან ესა თუ ის ცნობა ვერ მიიღო და ამდენად არაფერი იცის ამა თუ იმ საკითხის შესახებ.

ერთგან, მაგალითად, იველვეი იმავე თეიმურაზის აზნაურის — რაპაზის შესახებ წერს: „...приехал ...азнаур Рамазан и был у Микифора (ტოლოჩანოვთან). А что речей у него с Микифором было и того Алексею не ведомо“⁴⁰.

ეს მაგალითები ნათელს ყოფენ, რომ იველვეის „აღწერილობა“ სრულიად დამოუკიდებელი თხზულებაა, „A“ და „B“ ხელნაწერებთან შედარებით და არავითარი საერთო წყარო, ვრცელი მუხლობრივი აღწერილობა, გამოსავალი ამ სამი ძეგლისათვის არ არსებობდა. ამდენად ჩვენ საუკეთესო საშუალება გვეძლევა ტოლოჩანოვის აღწერილობაში მოცემული ცნობები შევუდაროთ იველვეის აღწერილობის ცნობებს და

³⁹ М. Полиевктов, Посольство стольника Толочанова... стр. 160—161.

⁴⁰ იქვე, გვ. 160. იხ. აქვე აგრეთვე ამის მსგავსი ცნობა, გვ. 170.

რუსული მუხლობრივი აღწერილობების მიმართ ხელაღებით ნდობის საკითხიც გადავსინჯოთ.

ამ შედარებიდან კი ცხადი ვახდება მკვლევარისათვის, რომ რუსი ელჩები საქართველოს მეფეებთან წარმოებულ მოლაპარაკებებს და ნახულ მოვლენებს, სრულიადაც უკლებლად არ იწერდნენ. ამა თუ იმ მოვლენისა და ფაქტის აღწერა ელჩის მძიერ ინსტრუქციის (ნაკაზის) სისრულეში მოყვანასთან და ნახულის და გაგონილის უკლებლად ჩაწერასთან არ ყოფილა ყოველთვის დაკავშირებული. ყველაფერი იმაზე ყოფილა დამოკიდებული, თუ რამდენად კეთილსინდისიერი იყო პერსონალურად თითოეული ელჩი.

XVII საუკუნის ცნობილი მოღვაწე გრ. კოტომიხინი, რომელიც თავის შესანიშნავ თხზულებას XVII საუკუნის სამოციან წლებში წერდა ტოლოჩანოვისა და იველევის იმერეთში მოგზაურობიდან 15 წლის შემდეგ, აღნიშნავს, რომ რუსეთში ელჩებს ინსტრუქციები (ნაკაზი) წინასწარ დამუშავებული ეძლევათ და ამის მიხედვით უნდა იმოქმედონ და ყველაფერი, რაც ილაპარაკეს და ნახეს, „მუხლობრივ აღწერილობაში“ ჩაწერონო. მაგრამ, — გულის ტკივილით შენიშნავს კოტომიხინი: „те все речи, которые говорены и которые не говорены, пишут они в статейных своих описках не против того, как говорено, прекрасно и разумно, выставляючи свой разум на обманство, чрез чтоб доставить у царя себе честь и жалованье большое; и не срамяются того творити!, понеже царю о том кто на них может о таком деле объявить“⁴¹.

კოტომიხინის სიტყვები შეტანამეტად დამაფიქრებელი ხდება. იგი ერთხელ კიდევ გვაფრთხილებს ჩვენ ეჭვით მოვეკიდოთ რუსი ელჩების ჩანაწერებს, სადაც ლაპარაკი არის ქართველი მეფეების მხრით საქმის გაპიანურებისა და გაძნელების შესახებ: „И Александр княз поминков в запись написать не хотел и стоял за то много“⁴².

ასეთი ცნობები მრავლად აქვთ რუსეთის ელჩებს შეტანილი მუხლობრივ აღწერილობებში XVI საუკუნიდან დაწყებული მთელი XVII საუკუნის მანძილზე და ვაი თუ რუსეთის ელჩი საქართველოში წარმოებულ საქმის სიძნელეს, უმეტეს შემთხვევაში, განზრახ აუწყებს თავის პატრონს ქარბი გასამრჯელოს მიღების მიზნით. რუსული „მუხლობრივი აღწერილობის“ ტიპის ძეგლების გამოყენებისას მხედველობაში ესეც უნდა გვქონდეს მიღებული.

⁴¹ Гр. Котошихин, О России в царствование Алексея Михайловича, изд. IV, 1906, стр. 52.

⁴² С. Белокуров, Сношения России с Кавказом, 1889, стр. 41, 2-й. а-р. 37 და სხვ.

იველევისა და ტოლოჩანოვის აღწერილობათა შედარება გვიჩვენებს, რომ იველვეი უფრო კეთილსინდისიერად გვაძეგნობს ფაქტებს, ტოლოჩანოვი ამოკლებს, ზერელედ აღნიშნავს იმავე ფაქტებს. არის ცნობები, რომელთაც ტოლოჩანოვის აღწერილობა აშკარად ყალბად გვაწვდის. მაგალითად, გელათში არსებული დარუბანდიდან მოტანილი რკინის კარების შესახებ: „А сказали оне про те ворота железные, что взяты они в Дербени, как воевала Динара царевна кизылбаскую землю и шаху кизылбаскому сама голову отскала. И персичкая земля вся была под ея подданством тридцать лет“⁴³.

მთელი ეს ამბავი ამოღებულია რუსული თქმულების „დინარ ივერთა დედოფლის“ რუსეთში გავრცელებული ვერსიიდან, თითქმის სიტყვასიტყვით. საქართველოში თამარ მეფის შესახებ ასეთი ცნობა არასოდეს არ ყოფილა და თავიდან ბოლომდე „В“ ხელნაწერის ავტორის ანდა მისი თანაშემწის მიქაელ ხუცესის მოგონილია.

მოუხსმანოთ იველვეს იმავე დღის თარიღით, თუ რა უთქვამთ ქართველებს რუსი ელჩებისათვის იმავე გელათში დატული რკინის კარის შესახებ: „А сказывал митрополит Захарей, что те ворота привезены из кизылбаской земли, из города из Дербени в те поры, как ходил воевать кизылбасскую землю меретинской царь Давид“⁴⁴. ამას სხვა წყაროებიც ადასტურებენ დავით აღმაშენებლის მოღვაწეობის ისტორიიდან.

იველვეის თხზულების შესახებ. როგორც ზემოთ შევნიშნეთ, პროფ. პოლიევქტოვი წერდა, პატრიარქ ნიკონის დაკვეთით ხომ არ მუშაობდა თავის აღწერაზე იველვეიო. განსვენებული მეცნიერი იმ გარემოებას აქცევდა ყურადღებას, რომ ამ პერიოდში ნიკონი თავისი საეკლესიო რეფორმისათვის ემზადებოდა და აღმოსავლეთის ეკლესიების ვითარება საგანგებოდ თუ სჭირდებოდაო, მით უმეტეს რომ საეკლესიო საქმეებს იველვეი უფრო მეტ ადგილს უთმობს თავის აღწერილობაში, ვიდრე ტოლოჩანოვიო.

პატრიარქ ნიკონის ინტერესი იმერეთის აღწერილობისადმი შესაძლებელია ნაწილობრივ საეკლესიო რეფორმებისადმი სამზადისის აღძვრა, მაგრამ ის მომენტიც მხედველობაში მისაღებია, რომ 1658 წლამდე ნიკონი სახელმწიფო საქმეებშიაც აქტიურად ერეოდა, ცეზაროპაპისტურ იდეებს ქადაგებდა და თავის თავს სიგელებში „государь“-ს ეძახდა. ამიტომ მოულოდნელი არ უნდა იყოს, რომ იგი რუსეთის დიპლომატიურ ურთიერთობაშიაც ჩარეულიყო და თავისთვის

⁴³ М. Полиевктов, Посольство столышника Толочанова... стр. 80.

⁴⁴ იქვე, გვ. 144—145.

მუხლობრივი აღწერილობა შეეკვეთა. როგორც ცნობილია ამის გამო ნიკონი საპტიკად დაისაჯა.

ერთი გარემოებაცაა აღსანიშნავი. ამ ელჩობაზე გაცილებით ადრე საქართველოში, კერძოდ კახეთში, რუსეთთან ხშირი ურთიერთობის შედეგად გაგებული ჰქონიათ, რომ რუსეთში დიდ პატივში არის წმიდა დინარ დედოფალი, ქართველთა მეფის ასული. თეიმურაზ მეფე, თავის სამფლობელოდან გადახვეწილი, რუსეთის ხელისუფლებას ჭერ კიდევ 1619 წელს აუწყებდა: „А живет де ныне в башачникской земле, а по их по грузински в имерельской земле, где лежит Динара царица“⁴⁵. შემდეგ წერილებშიაც არა ერთხელ არის მითითება იმერეთში არსებული „დინარას“ ანუ თამარ მეფის საფლავზე“⁴⁶.

რადგანაც მეტიამეტად პატივცემული და საყოველთაოდ ცნობილი წმინდანი იყო „დინარა“ რუსეთში, გამორიცხული არ უნდა იყოს შესაძლებლობა, იმერეთისადმი პატრიარქ ნიკონის ინტერესის გაცხოველება „დინარ დედოფლის“ საფლავსაც გამოეწვია. აქვე ისიც უნდა დაეუმატოთ, რომ საპატრიარქო ბიბლიოთეკის არქივში საეკლესიო საქმეებს შორის მეტრიკულ ჩანაწერებში ინახება XV საუკუნის ალექსანდრე კახთა მეფის იოანე III-დმი გაგზავნილი წერილის რუსული თარგმანი. რუსული თქმულებით დინარ დედოფლის მამა ივერიის მეფე ალექსანდრე იყო. რადგანაც დინარ დედოფლის ცხოვრების საუკუნე თქმულებით გაურკვეველია, არის შესაძლებლობა XV ს-ში მოღვაწე კახთა მეფე ალექსანდრე (I) შემდეგში დინარის მამად მიეჩნიათ და პატრიარქს ამ წერილის პირი საგანგებოდ თავის აქტ-საცავში დაეცვა. ნაწილობრივ „დინარ დედოფლისადმი“ ინტერესით უნდა აიხსნას XVIII საუკუნის ბოლოს ნ. ნოვიკოვის მიერ იველივისეული აღწერილობის გამოცემაც, სანამ სხვა უტყუარი საბუთო არ აღმოჩნდება იმის გასარკვევად, თუ რით ხელმძღვანელობდა ცნობილი რუსი მოღვაწე ნოვიკოვი, როცა იმერეთის აღწერილობას ბეჭდავდა. რუსეთს მაშინ დასაბეჭდი სხვაც ბევრი ჰქონდა და სტამბების რიცხვი არც იმდენი იყო, რომელიმე მათგანს რომ უსაქმოდ დარჩენისა შეშინებოდა.

აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ, რადგანაც ჩვენგან დამოუკიდებელი მიზეზების გამო 1969 წელს არ მოხერხდა იმერეთში გამოგზავნილი ელჩების საანგარიშო მოხსენებათა ერთად გამოცემა, უმჯობესად მივი-

⁴⁵ М. Полпневктов, Материалы по истории грузинно-русских взаимоотношений, 1937, стр. 40, 45, 194, 305 და სხვ.

⁴⁶ „დინარ დედოფლის“ თქმულების შესახებ იხ. ჩემი წერილი „თბილისის უნივერსიტეტის შრომებში“, ტ. X, 1939, გვ. 59—94.

ჩნით ამ გამოცემაში უცვლელად გაგვემეორებინა იევლევის გამოცემადან ელჩების მოხსენებათა კრიტიკული მიმოხილვა.

იმერეთის მეფე ალექსანდრე III-თან ნ. ტოლოჩანოვის ელჩობის მუხლობრივი აღწერილობის ტექსტის რუსული ხელნაწერი ნაკლოვანია. ამას შესახებ პროფ. მ. პოლიევქტოვს საგანგებოდ აქვს საუბარი თავის 1926 წლის გამოცემის შესავალში (გვ. 034—038).

სამამულო ომის წინა წლებში პროფ. მ. პოლიევქტოვი ჩვენთან საუბარში მწუხარებას გამოთქვამდა თავისი 1926 წლის გამოცემის გამო და მისი მეორედ დაბეჭდვა ჰქონდა განზრახული. მეცნიერი სამისოლ მასალებსაც თავს უყრიდა და 1940 წელს ამ ახლად მოძიებულ მასალას მცირე ნაწილი გამოაქვეყნა კიდევ⁴⁷. აქ მას ერთგან საუბარო აქვს იმ დოკუმენტზე, რომელსაც მან თავის დროზე თურმე ყურადღება არ მიაქცია და მხოლოდ მეორედ გამოცემის მომზადების პროცესში ამ საბუთის მნიშვნელობა სავსებით გაითვალისწინა. ის აქ წერს: „документ... на который я, к сожалению, в свое время не обратил внимания в моей публикации [I] и который освоил значительно позднее, в процессе подготовки его нового издания“⁴⁸.

მაგრამ დაამზადა თუ არა მან მეორედ გამოსაცემად მთლიანი მასალა ჩვენ არ ვიცით, ის შემდეგ მძიმედ ავად გახდა და მასთან ასეთ საკითხებზე საუბარი აღარ შეიძლებოდა: მეცნიერის პირადი არქივი დღეს საქართველოს ცენტრალურ არქივში ინახება, მაგრამ იქ მეორედ გამოსაცემად დაზნადებული ხელნაწერი არ აღმოჩნდა, არც რაიმე ცნობა, რომ რომელიმე გამომცემლობას ჩაბარდა ასეთი ხელნაწერი.

5. ტოლოჩანოვის მუხლობრივი აღწერილობა. რომელიც იმერეთის მეფესთან, ალექსანდრე III-თან მოლაპარაკებასა და თვით იმერეთის აღწერილობას შეეხება და „B“ ხელნაწერად არის მოხსენიებული 1926 წლის გამოცემაში (იხ. გვ. 59—114), 10 ივნისის ამბების აღწერილობის მოზრდილი ნაწყვეტით იწყება. მასშადადამე, ამ ხელნაწერს საქართველოსაკენ მომავალი ელჩების თავგადასავალის თხრობა. 1650 წლის 22 მაისიდან 1651 წლის 10 ივნისამდე, აკლია. მაგრამ, საბუნდოოდ, ელჩების აღნიშნულ თვეებში თავგადასავალი მოთხრო-

⁴⁷ М. Полиевктов, К вопросу об авторе статейного списка «С». იხ. სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის საქართველოს ფილიალის მოამბე, ტ. I, № 1, 1940, გვ. 81—86.

⁴⁸ იქვე, გვ. 82.

ბილია იევლევის მუხლობრივ აღწერალობაში და ტოლოჩანოვის იმ მუხლობრივი აღწერალობისათვის ჩანაწერებში, სადაც მას საგანგებოდ იმერეთში მყოფ თეიმურაზ მეფესთან მოლაპარაკების შესახებ აქვს მოცემული მასალა (ე. ი. „А“ ხელნაწერში).

აქვე წინასწარ უნდა გავაფრთხილოთ მკითხველი, რომ წინამდებარე თარგმანი, იკონოგრაფიული ლექსიკონის არარსებობის გამო, ნაკლოვანი გამოგვივიდა. პროფ. შ. ამირანაშვილმა ჩვენ მნიშვნელოვანი დახმარება გაგვიწია, ასევე დაგვეხმარა საქართველოს პატრიარქი ეფრემ II, მაგრამ სრულყოფილი თარგმანი მაინც ვერ მოვახერხეთ. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ნ. ტოლოჩანოვის თეიმურაზ მეფესთან მოლაპარაკების აღწერალობა თავიდან ბოლომდე დანასაქმის („ნაკაზის“ ჩათვლით) და მეფეთა წერილების თარგმანი შეასრულა ამხ. ნანა მურღულიამ.

წინამდებარე გამოცემაში მკითხველის ყურადღებას რუსეთის ელჩებს თეიმურაზ მეფესთან მოლაპარაკებებს გამწვავება მიიქცევს. ტოლოჩანოვს საქმის ვითარება ისე აქვს აღწერილი, რომ ქართველ მეფესა და რუსეთის ელჩებს შორის გამწვავებული მდგომარეობის მიზეზია თითქოს თეიმურაზ მეფის ამის წინათ რუსეთში მივლინებული ელჩის „ივანე თავადის“ თვითნებობა. თეიმურაზთან მოლაპარაკებაც თითქოს ამ „ივანე თავადმა“ ჩაშალა.

XVII საუკუნის არც პირველ ნახევარში და არც მეორე ნახევარში რუსეთს საგარეო და საშინაო მდგომარეობა სრულებით ხელს არ უწყობდა სამხრეთით, ამიერკავკასიაში, აქტიური საგარეო პოლიტიკა ეწარმოებინა და ირან-თურქეთისათვის ანგარიში არ გაეწია. ირანის მფლობელებთან მიმოწერას დროს თვითმპყრობელობის დიპლომატიები კახი ბატონების რუსეთთან დაახლოებას თვით კახეთის მფლობელების ინიციატივას მიაწერენ და საქმის ვითარება ისე გამოჰყავთ, ვითომც შექმნილი პირობების გამო, ქრისტიანი ქართველი მეფეების თხოვნის უგულვებელყოფა რუსეთს არ შეეძლო.

როგორ იქცევა XVII საუკუნის შუა წლებში თვითმპყრობელური რუსეთი? რუსეთისათვის ნათელი იყო, რომ, დასავლეთის საზღვრებზე არსებულ გართულებულ პირობებში, საიხრეთით ირანისა და თურქეთის მტრად მოკიდება არ შეიძლებოდა და სწორედ ამიტომ, სანამ ქართველ მეფეს თეიმურაზ I რუსეთზე ორიენტირება არ უარუყვია, საჭიროდ დაინახეს მომავლისათვისაც — თეიმურაზის გარდაცვლის შემთხვევაში, რუსეთზე ორიენტირებული ქართველი ტახტის მემკვიდრის რუსეთში აღზრდა.

აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ ქართველი ბატონიშვილის რუსეთში სამეფო კარზე წარგზავნის იდეა თვით თეიმურაზს ეკუთვნის. მაგრამ

თავდაპირველად ეს შეეხებოდა არა ერეკლე ბატონიშვილს, არამედ გიორგი ბატონიშვილს (ერეკლეს უფროს ძმას). 1646 წელს თეიმურაზ მეფეს საგანგებო ელჩი გაუგზავნია რუსეთში — გიორგი ჩოლაყაშვილი (რუსულ წყაროებში „შახლიკუჩიევად“ მოხსენებული), რომელსაც დახმარებისა და შემწეობის თხოვის გარდა ორი საქმის მოგვარება ჰქონია დავალებული: რუსეთის მეფისათვის შეეთავაზებინა „საყმოდ“ გიორგი ბატონიშვილი (თეიმურაზ მეფის შვილის დავითის ძე), ხოლო მეორე უფროსი შვილიშვილისათვის, ლუარსაბ ბატონიშვილისათვის. რუსეთის მეფის ალექსი მიხეილის ძის და გამოეთხოვა საცოლედ. „а внука своего Давыдова царевича сына Григорья пришлю в холопи к тебе великому государю к Москве. А за большого моего внука Давыдова ж царевичева сына Исафа (უნდა იყოს „ლუარსაბი“) пожаловать изволить бы тебе великому государю выдать сестру свою государыню царевну. Для того дела яз послал к тебе... посла своего Григория“.

მ. ბროსეს გამოქვეყნებული აქვს თეიმურაზ მეფის წერილი გიორგი ჩოლაყაშვილისადმი, სადაც გიორგი ბატონიშვილის რუსეთის სამეფო კარზე გაგზავნის შესახებ არის საუბარი: „ქ. ჩოლაყაშვილის ბატონის გიორგისათვის ჩვენი პასუხი... ჯელმწიფესთან ეს დაგვიბარებია. ოუ ამას გვიზამს, რომ ქართლი დაგვაჰკერინოს და იმაზედ მოგვეპაროს, პატრიარქათ იმათი ბერი დასვან. მაცხოვრას კვართია იქა, ადვილის საქმით დაეიქერთ და ჩემს შვილს გიორგის ჯელმწიფეს მივსცემ. თუ ამას არ გვიზმენ... ლეკნი ჩამოგუახსნან, ციხე აუგონ, როგორც კვლავ ყოფილა და ამისთვისცა მივსცემ შვილსა. თუ არც ეს ქნან, ჩემს უხუცეს შვილს ლუარსაბს ქალი მისცეს... ამის საქმესა უთქმელსა ნუ დააგდებთ, თვარა რომელიც ხელმწიფის ჯამაგირი გვექონდესთ იმას ეცადენით. მეფე ქართველთა წყალობითა ღვთისათა თეიმურაზ“⁴⁹.

თეიმურაზ მეფის ელჩი დაუკითხავთ საგარეო საქმეთა საგანგებოში და ცნობები შეუკრებიათ, რამდენი შვილი ან შვილიშვილი ჰყავდა თეიმურაზს და რა ხნისანი იყვნენ ისინი, მაგრამ რომანოვების გვარის ქალის საქართველოში გამოთხოვებაზე დუმილი არჩიეს პასუხად მაშინ.

გიორგი ბატონიშვილი მალე გარდაიცვალა, მისი საფლავი გელათში აღწერილიც აქვთ რუსეთის ელჩებს. ერეკლე ბატონიშვილი გათვალისწინებული ჰყოლიათ ეკლესიის ხაზით სამოღვაწეოდ, იგი

⁴⁹ М. Броссе. Переписка... грузинских царей с российскими государями. СПб, 1861, стр. 64.

ბერად უნდოდათ აღკვეცილიყო და ნიკოლოზი დაარქვეს მას, მაგრამ, როცა გიორგი ბატონიშვილი გარდაიცვალა, გადაუფიქრებიათ ნიკოლოზ ბატონიშვილის ბერად აღკვეცა და მისთვის ერეკლე დაურქმევიათ. თეიმურაზ მეფე ასტრახანელ ვოევოდას სწერდა: „А остался у сына моего три сына: первому сыну имя Луварсап, а второму имя Ерекле, а третьему имя Юря, и тот Юрьй преставился. А того что ему имя Ерекле, хотел было его постричь, и прозвали имя Николаем. И как преставился Юрьй и назвали ему имя Ереклем“⁵⁰.

რუსულ საბუთებში ერეკლე ბატონიშვილს სახელად „ნიკოლოზი“ შერჩა. ერთი რუსული საბუთი ამ საკითხს კიდევ განმარტავს თავისებურად. ერეკლე ბატონიშვილის რუსეთში გამგზავრების გამო მიმოწერიდან ჩანს, რომ ქართველი ბატონიშვილს სახელწოდება „ნიკოლოზი“ რუს მოხელეებს რუსულ სახელად მიაჩნიათ და მისი ქართული შესატყვისი „ერეკლე“ ჰგონიათ: „Теймураз царь хочет послать к тебе великому государю внука своего царевича Ереклея, а русское имя Николай“⁵¹. ვფიქრობთ, ერეკლე ბატონიშვილის სახელის გარშემო თეიმურაზ მეფის განმარტებას უნდა ვენდოთ. როგორც აღნიშნული იყო, თეიმურაზ მეფე ცდილობდა, პირველ რიგში, რუსეთის სამეფო კარზე ლუარსაბ ბატონიშვილისათვის სადედოფლო ეშოვნა. ამ მიზნით „ივანე თავადისათვის“ და არქიმანდრიტ პახომისათვის აღექსი რომანოვის დის დასაწინდავად საგანგებო სამკაულაც გაუტანებიათ მოსკოვში. თეიმურაზის 1653 წელს რუსეთში გაგზავნილი წერილიდან ჩანს, რომ ქართველი ელჩებისაგან რუსეთის მეფის დის დასაწინდავად მიტანილი ნივთი მოსკოვის სამეფო კარზე მიუღიათ, კარგა ხანს ჰქონებიათ და შემდეგ დაუბრუნებიათ ელჩებისათვის წინადადებით: როცა თქვენ ბატონიშვილს (ერეკლეზეა საუბარი) გამოგზავნით, სასძლოს ჩვენც მამინ გამოგზავნითო. საბუთში ვკითხულობთ: „И еще имею объявити в-му царскому в-ву, что присылал яз преж сего послов своих князя Ивана да архимарита Пахомия и присылал с ними обручное знамя к в-му царскому в-ву, чтобы обручить царевну за внука моего Луварсапа. И то обручное знамя выдержали многое время и опять назад отдали. И тако было повеление в-кого в-го

⁵⁰ ЦГАДА. Грузинские дела № 3, 1652—1654. ფურტ. 7. ეს ამონაწერი ამოღებული გვაქვს პროფ. მ. პოლიევქტოვის მიერ გადმოწერილი საარქივო დოკუმენტებიდან.

⁵¹ იქვე. ფურტ. 12.

царствия: как де бы пришлете царевича, тогда де мы и царевну дадим“⁵².

როდესაც საქართველოში ტოლოჩანოვი და იველევა ჩამოვიდნენ და თეიმურაზ მეფე ინახულეს, მაშინვე ერეკლე ბატონიშვილის მოსკოვში გამგზავრებაზე ჩამოუგდეს სიტყვა. თეიმურაზი საპასუხოდ კატეგორიულ კითხვას უყენებს მათ: „только я пошлю к царскому в-ну внука своего, даст ли государь за него сестру свою“⁵³. ელჩებმა მეფეს განუცხადეს, რომ მათთვის ხელმწიფეს ამ საკითხის შესახებ არაფერი დაუვალდებია.

რომანოვების გვარის ქალი, რუსეთის მეფის ოჯახიდან, ქართველ მეფეს ღუჯარაბ ბატონიშვილისათვის საღედოფლოდ უნდოდა პოლიტიკური მოსაზრებით. ეგონა, ამ აქტის შედეგად რუსეთი უფრო ქმედით დახმარებას გაუწევდა, ამ ღონისძიებით იგი საქართველოზე ირანის აგრესიის შეფერხებას გეგმავდა. ამიტომ იყო, რომ თეიმურაზი რუსეთში გაგზავნილ წერილებში არა ერთხელ თხოვდა მეფეს: „...пришлите вы царевну к сем нашим местом, и будет здесь царицею“. საინტერესოდ ასაბუთებს თეიმურაზი ამ ქორწინების აუცილებლობას და მიზანშეწონილებას რუსეთის სამეფო კარის მაშინდელი თვალსაზრისითაც. პირველ რიგში ბაგრატიონების გვარიშვილობას უსვამს ხაზს: „А еще хотя мы бедные, а родом мы великого колена Давыда царя и пророка и о том вес мир ведает“. არც მამულით დავიწუნებოთო: „распроси послов своих про места кахета“. გვარიშვილობით და მამულით რომ არ არის ქართველი ბატონიშვილი დასაწუნებელი, ეგ კიდევ არაფერი, რომანოვების ოჯახის ქალს, საქართველოს გარდა, სხვაგან გათხოვების გზები მოუკვეთა თეიმურაზმა: „Да что реку великому вашему царствию, ведаю, что ты великий государь царевну за турецкого царя не выдашь, а за кизылбаского тоже не выдашь, а за немецкого тоже не выдашь, опричь христианского царя“⁵⁴.

თეიმურაზ მეფის ეს არგუმენტაცია XVII საუკუნის რუსული თვალსაზრისისათვისაც უსაფუძვლო არ ყოფილა, მაგრამ აქ ძირითადი მანკი პოლიტიკური ანგარიშიანობა იყო, თეიმურაზი ამიერკავკასიაში ჰეგემონობისათვის გამართულ ბრძოლაში რუსეთის ჩაბმას ცდილობდა და ამ გზით საქართველოს გამოხსნას გეგმავდა, რუსეთი კი იმ საუკუნე-

⁵² ი. ც ი ნ ც ა ძ ე. რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის არქივიდან (XVII ს.). იხ. ჟურნ. „მომოხილელი“, ტ. II, 1951, გვ. 128.

⁵³ მ. პ ო ლ ი ე ვ კ ტ ო ვ ი ს დასახელებული პუბლიკაცია, გვ. 40.

⁵⁴ „მომოხილელი“, ტ. II, 1951, გვ. 128.

ნეში ამიერკავკასიის საკითხს უფრო შორეული მომავლისათვის ითვალისწინებდა, ვიდრე ეს თეიმურაზ მეფეს და მის თანაგამზრახებებს ესაუკირობოდათ.

მტრებით გარშემოხვეულ საქართველოში თავისი ოჯახის წევრის გამოთხოვება რუსეთის სამეფო კარმა ვერ გაბედა და, ამდენად, თეიმურაზის ცდა უშედეგოდ დასრულდა. მაგრამ რუსეთის სამეფო კარი თეიმურაზის შთაომავლობის მოსკოვში მიღებას საგანგებოდ ცდილა და არა მარტო ერეკლე ბატონიშვილის რუსეთში სამეფო კარზე გამგზავრებას მოითხოვდა და ურჩევდა რუსეთის ელჩი თეიმურაზს, არამედ ლუარსაბ ბატონიშვილის რუსეთში წაყვანაც დაუვალეზბათ მისთვის მოსკოვიდან.

თეიმურაზ მეფემ ლუარსაბ ბატონიშვილის რუსეთში გამგზავრებაზე კატეგორიული უარით უპასუხა ელჩს: „Влаворсака никому не отдам, мне самому не о ком жить и души моей помянуть“⁵⁵. ასე გადმოგვცემს ნ. ტოლოჩანოვი თეიმურაზის სიტყვებს, რუსულ ენაზე თარგმნილს, ალბათ თურქული ენადაც. ელჩები თვით თეიმურაზსაც მოსკოვში გამგზავრებას და ცხოვრებას თავაზობენ მთელი თავიანი ამალით⁵⁶. ქართველმა მეფემ ეს წინადადება არ მიიღო.

როგორც ზემოთ იყო აღნიშნული, ქართველი ბატონიშვილის (ერეკლე ბატონიშვილის) მოსკოვში გამგზავრებაზე თეიმურაზი თანხმობას აცხადებდა, მაგრამ 1651 წელს მის გამგზავრებას მართებულად არ მიიჩნევდა, უსახსრობას და ერეკლე ბატონიშვილის მცირეწლოვანებას იმიზეზებდა. მაგრამ კატეგორიულ უარსაც არ ეუბნებოდა ელჩებს. მხოლოდ 8 ოქტომბრის აუდიენციაზე უთხრა ელჩებს კატეგორიული უარი. მეფის ამ განცხადებაზე ნ. ტოლოჩანოვს თეიმურაზის ქკუაზე დარიგება დაუწყია: „თეიმურაზ მეფე, ვინც მეფის და ხელმწიფის ბრძანებას არ ასრულებს, ის რა ყმა და ქვეშევრდომიაო“.

თეიმურაზი ამ სიტყვებს მოთმინებიდან გამოუყვანია და ნ. ტოლოჩანოვისათვის უპასუხებია: „შენ, ნიკიფორე იმთავითვე ცუდად იქცეოდი და ახლა საქმე იქამდე მიიყვანე, რომ ს ა ხ ი ნ კ ლ ე დ და კ ე პ ვ ა და ი მ ს ა ხ უ რ ე ო“. საქმე ისე გართულებულა, რომ მეფეს მოუთხოვია ელჩის ფუნქციები ალექსი იველეცს ეკასრა. ნ. ტოლოჩანოვისათვის განუცხადებია, „შენ ჩემი ელჩი არა ხარო“.

ტოლოჩანოვს, როგორც ჩანს, ვერ გაუგია, რატომ უნდა აღელვებულიყო ქართველი მეფე და ასეთ დასკვნამდე მისულა: რუსეთში ელჩად ნამყოფმა „ივანე თავადმა“ თუ გაალიზიანა და აამხედრა ჩემს წინა-

⁵⁵ მ. პოლიევქტოვის დასახ. პუბლიკაცია, გვ. 41.

⁵⁶ იქვე, გვ. 41.

აღვდგე თეიმურაზ მეფეო და იქვე მყოფ „ივანე თავადისათვის“ საყვე-
დურით მიუქართავს: „ეს შესიტყვება და უსიამოვნება მთლიანად შენი
ბრალი არისო“ და მეფის წინაშე დაუწყია რუსეთიდან საქართველოსა-
კენ მომავალ თეიმურაზ მეფის ელჩის „ივანე თავადის“ „დანაშაულო-
ბათა“ მხილება.

საქართველოსაკენ რუსეთიდან მომავალ ქართველ და რუს ელჩებს
შორის გზაზე არავითარ შესიტყვებას და კინკლაობას ადგილი არ ჰქო-
ნია, ისე მოაღწიეს კავკასიონის გადმოსავალამდე, ყაბარდოელ მფლო-
ბელებს სოფლებამდე (რუსი ელჩების ჩანაწერებში ასეთი სურათია
აღწერილი). მაგრამ ზაზარუყვა მურზასთან რომ შეუსვენებიათ და ის
ყო გზა უნდა განეგრძოთ, „ივანე თავადს“ „მუცალ“ თუ „მუნდარ“
ყაბარდოელ მფლობელთან წასვლა მოუწადინებია. ეს რომ ტოლოჩა-
ნოვს გაუგია, „ივანე თავადთან“ კაცი გაუგზავნია და „მუცალ“ ყაბარ-
დოელთან წასვლა დაუშლია იმ მოტივით, რომ იქ თეიმურაზ მეფის
მტერი. არაგვის ერისთავი, ლაშქრით ახლო არის და ცუდი რამე არ
შეგამთხვიოსო.

„ივანე თავადს“ ტოლოჩანოვის კაცებისათვის ყური არ უგდია,
თქვენ ვინ გეკითხებათო, ჩვენ თავისუფალი ადამიანები ვართ და სადაც
მოგვესურება იქ წავალთო, თეიმურაზ მეფეც კი ვერ დამიშლის წას-
ვლასო. ქართველი ელჩის ეს სატყუები ნ. ტოლოჩანოვს მოხსენდა თურ-
მე თუ არა, მაშინვე პირადად ინახულა ქართველი ელჩი და წასვლა დაუ-
შალა. ქართველებმა იგივე განუცხადეს: ჩვენ თავისუფალი ხალხი ვართ
და შენ არ გემორჩილებითო. ამაზედ ნ. ტოლოჩანოვს თავისი მეთოფუ-
რებისათვის უბრძანებია ზაზარუყვას ალაყაფის კარებიდან ქართველი
ელჩები არ გაატაროთო.

„ივანე თავადი“, ამ დროს წასასვლელად გამზადებული, ცხენიდან
ჩამოსულა და მომართული მშვილდისრით სიკვდილით დამუქრებია
ელჩს და გზა განუგრძია, მაგრამ შემდეგ რატომღაც დაბრუნებულა და
რუსეთის ელჩებთან ერთად იმერეთისაკენ წამოსულა.

ზემოაღწერილი კონფლიქტის შესახებ „ივანე თავადს“ თეიმურაზ
მეფესთან იქვე განუცხადებია, რომ ზაზარუყვას სოფელში შეურაცხ-
ყოფა თვით ტოლოჩანოვმა მოჰაყენაო. ტოლოჩანოვს ახალი ბრალდე-
ბათ უქასუბებია: „ივანე თავადმა“ მდინარე მოსკვაში ხომალდიდან
მენიჩზე გლეხი წყალში გადააგდო და დაახრჩოო, ამის შესახებ ცნობა
კოლომნაში აქვთ ჩაწერილიო. მენიჩზე გლეხის მდინარე მოსკვაში გა-
დავარდნისა და დაღრჩობის შესახებ რუსეთის ელჩების მუხლობრივ
აღწერილობაში სხვაგანაც არის საუბარი, მაგრამ იქ არაფერია ნათქვა-
მი, რომ ეს გლეხი „ივანე თავადმა“ გადააგდო მდინარეში. ქართველი
ელჩებს ხომალდი გზაზე დაზიანებულა და დიდის გაჭირვებით მიაღ-

წიეს თურმე კოლომნაჲდე. საფიქრებელია, ხომალდის დაზიანება მენიხზე გლეხის გაუფრთხილებლობის შედეგი თუ იყო და „ივანე თავადს“ შეიძლება მართლაც შემოეკრა ჯოხი მისთვის და იგი წყალში გადავარდნილიყო და ჩაძირულიყო კიდევ. მაგრამ ყურადღებას იქცევს აქ ის გარემოება, რომ რუსეთის ელჩები ზემოაღწერილ ბრალდებათა შესახებ საქართველოში თითქმის მთელი წლის მანძილზე ხმას არ იღებენ. როგორც კი მ. ოქტომბერს თეიმურაზ მეფესთან უკანასკნელი აუდიენციის დროს კატეგორიული უარი მიიღეს, ერეკლე ბატონიშვილის მოსკოვში იმ წელს ელჩებთან ერთად გამგზავრებაზე, ტოლოჩანოვი თეიმურაზ მეფის წინაშე „ივანე თავადის“ მხილებას შეუდგა.

ტოლოჩანოვს „ივანე თავადი“ ჰგონია მეფის ის მრჩეველი, რომელმაც ერეკლე ბატონიშვილის შესახებ დანაპირები გადააფიქრებინა. მაგრამ „ივანე თავადს“ ამ შემთხვევაში სრულიად უმართებულოდ ჩაგრავს ნ. ტოლოჩანოვი.

გარდა იმისა, რომ თეიმურაზ მეფე უსახსრობას და ერეკლე ბატონიშვილს მცირეწლოვანობას იმიზეზებდა და რუსეთის ელჩებს ამას გამო იპერეთში დაზამთრებას თავაზობდა, მას კიდევ საბოლოოდ გადაწყვეტილი არ უნდა ჰქონოდა იმ წელს ერეკლე ბატონიშვილის რუსეთში გაგზავნის მიზანშეწონილება. ამას გვაფიქრებინებს ჩვენ ქართველი მეფის მიერ ელჩებთან მოლაპარაკების დროს დაყენებული საკითხი: „только я внука пошлю к государю, а он, государь не изволит государства моево Кахети очистить и ратных людей и казны не пришлет; чтож и моя посылка?“⁵⁷.

ქართველი მეფის მიერ ასე კატეგორიულად დაყენებულ კითხვებზე რუსეთის ელჩების პასუხს ქართველი მეფე არ შეიძლებოდა დაეკმაყოფილებინა, მას სურდა კახეთის მტრისაგან გათავისუფლება დაჩქარებულიყო და საჭირო რეალური ძალები სახელდახელოდ გამოიხატულიყო. მართალია თეიმურაზი სიძესთან აფარებდა თავს. მაგრამ ხანმოთუელ სტუმარ სიმამრს სიძის მიერ სარჩოდ ნაბოძები მამულის შემოსავალი არ ჰყოფნადა და, თუ რუსეთის ელჩების მიერ მოწოდებულ ცნობებს დაეუჭერებთ, სიძე მეფე თეიმურაზ მეფის დაუსრულებელი სტუმრობით „ბუზღუნებდა“ თურმე კიდევ.

ელჩები თეიმურაზ მეფეს რუსეთის რაზმების საქართველოში დასახმარებლად გადმოყვანას ვერ პირდებოდნენ. მართალია, სხვა ხასიათის დაპირებებს არ აკლებდნენ, მაგრამ ეტყობა ასეთი აღთქმები თეი-

⁵⁷ М. Полневков, Посольство стольника Толочанова и дьяка Ивлева в Имеретию, 1826 г. Тбилиси, изд. гос. университета, 1926, гл. 40.

მურაზს არ აკმაყოფილებდა და თავის ქვეყნის გამოსახსნელად სხვა ღონისძიებებზეც ეძებდა თურმე.

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ რუსეთის ელჩებს, სათანადო სახსრების გარეშე, იმერეთში საიდუმლო ინფორმატორები მოუპოვებიათ და მათი ცნობით, თეიმურაზ მეფე თითქოს თვეების განმავლობაში ლევან დადიანთან მოლაპარაკებას აწარმოებდა და დასავლეთ საქართველოს მეფე მთავართა ძალების გაერთიანებით, კახეთის სპარსთა ბატონობისაგან გათავისუფლებას გეგმავდა. ამ საქმის მოსაგვარებლად თითქოს ერეკლე ბატონიშვილის სადადიანოში მიძველად გაცემაც ჰქონდა განზრახული.

მართალია, თეიმურაზ მეფე რუსეთის ელჩებთან საუბარში ამ ცნობას მტრების მიერ მოგონილად აცხადებდა, მაგრამ ჩვენ მაინც ტოლოჩანოვის მიერ თეიმურაზის პოლიტიკის შესახებ საიდუმლოდ პოპოვებული ინფორმაცია ანგარიშგასაწვევად მიგვაჩნია. თეიმურაზ მეფე რომ განზრახ აწყობდა რუსი ელჩების იმერეთში დაზამთრებას, ეს ნათლად მოჩანს მუხლობრივ აღწერილობიდან. მასმასადამე, მეფეს დროს შოგება უნდოდა, მართალია ის უსახსრობას უჩიოდა და ელჩებს არწმუნებდა მცირეწლოვან ბატონიშვილს ამალით ხელცარიელს რუსეთში ვერ გავამგზავრებო, მაგრამ ჩვენ თეიმურაზის ეს არგუმენტაცია დამაჯერებლად არ მიგვაჩნია. მუხლობრივ აღწერილობაში ამ საკითხის შესახებ საყურადღებო ცნობაა დაცული: ალექსანდრე იმერთა მეფეს რუსეთის ელჩებთან საუბარში არა ერთხელ აღუნიშნავს თურმე, რომ ერეკლე ბატონიშვილის რუსეთში გასამგზავრებლად საჭირო სახსრების უქონლობაზე თუ ჩამოადგოს საუბარი თეიმურაზმა თქვენ მას ნუ დაუჯერებთ, რადგანაც ამისათვის საჭირო თანხებს მე გავიღებო. თუ ეს ცნობა რუსი ელჩების გამოგონილი არ არის, მაშინ თეიმურაზის განცხადება, რომ ის უსახსრობის გამო ვერ ამგზავრებდა ბატონიშვილს რუსეთში, სიმართლეს არ შეეფერება და 1651 წელს შემოდგომაზე მას საბოლოოდ გადაწყვეტილი არ უნდა ჰქონოდა რუსეთში შვილიშვილის გამგზავრება. ისე რომ ნ. ტოლოჩანოვი ცდებოდა, როცა „ივანე თავადი“ საქმის ჩამშლელად იგულისხმა და მას თეიმურაზ მეფესთან „ამხელდა“.

კონფლიქტი თეიმურაზ მეფესა და ნ. ტოლოჩანოვს შორის იმერეთში უბრალო შესიტყვებით არ დამთავრებულა. 1652 წლის 23 აპრილის თარიღით რუსეთში გაგზავნილ წერილში თეიმურაზ მეფე ალექსი მახვილის ძე რომანოვს ატყობინებდა, რომ ნიკიფორე ტოლოჩანოვმა ჩაშალა ერეკლე ბატონიშვილის რუსეთში გამომგზავრების საქმე. უსახსრობის გამო ვთხოვე მას დაეცადა და დაეზამთრებინა იმერეთში გაზაფხულამდე და როცა გაზაფხულზე გზები მთებზე გაიხსნებოდა ბატო-

ნიშვილს დედითურთ „ტერკის“ ციხე-გალავნამდე პირადად მოვაცილებდი და მოსკოვში გასამგზავრებლად დანიშნულებისამებრ ჩავაბარებდიო. მაგრამ ტოლოჩანოვმა ჩემი წინადადება არ მიიღო, თუმცა ალექსი იევლევი თანახმა იყო იმერეთში დაეცადაო. ქართველი მეფე მძიმე ბრალდებას უყენებს ნიკიტორე ტოლოჩანოვს: „дали ему с другой стороны деньги и потому он не принял моего слова“. იქვე შენიშნავს, რომ ეს საქმე განიხილო. არ ჩანს რა საფუძველი ჰქონდა თეიმურაზ მეფეს ასეთი მძიმე ბრალდება წაყენებინა ელჩისათვის. საელჩო დავალებათა ანგარების ნიადაგზე შეუსრულებლობა სასტიკად ისჯებოდა ყველა სახელმწიფოში და რატომ გაიმეტა ქართველმა მეფემ ელჩი სავსებით ნათელი არ არის.

თეიმურაზ მეფის დიალომატიური სვლები უფრო დაწვრილებითაა შესასწავლო, ვიდრე ჩვენ დღემდე გვქონდა გაკეთებული⁵⁸.

კახეთის მეფის თეიმურაზ I მიერ რუსეთის მეფის ალექსი მიხეილის ძისადმი წერილის თარგმანი 1649 წ. აპრილის 13

სრულიად რუსეთის დიდი ხელმწიფისადმი, მეფისა და დიდი მთავრის ალექსი მიხეილის ძისადმი „საქართველოს“ ქვეყნების მეფის თეიმურაზის ბერძნულად მიწერილი წერილის თარგმანი, რომელიც თავის ელჩებს თავად ივანეს და არქიმანდრიტ პახომის გამოატანა ამა 157 წელს აგვისტოს 13.

...წარსულში მომხდარი საქმის გამო კადნიერებით მოვახსენებ თქვენს ხელმწიფებას ჩვენი ელჩის შესახებ, რომელიც კარგად მიგელოთ და თქვენი ელჩი ეფთიმე დიდის წყალობით ჩვენთან გამოგეგზავნათ. ამრავლოს უფალმა თქვენი მეფობის წლები და კიდევ მეორე ელჩიც გამოგეგზავნათ და ეს თქვენს მიერ გამოგზავნილი მეორე ელჩი ზღვაში დაიხრჩო და თქვენის უდიდებულესობის მიერ ჩვენდამი გამოგზავნილი წყალობაც მთლიანად ზღვაში ჩაძირულიყო. მაგრამ ტალღას ნაპირზე გამოერიყა. ხოლო ყიზილბაშებმა დარუბანდელი შირვან ხანის ბრძანებით და სულთანის სახელით ყოველივე მიიტაცეს და მე არაფერი არ გამომიგზავნეს. ყველა ამის შესახებ ამბავი წმინდა გიორგის სახელობის ალავერდის მონასტრის მიტროპოლიტმა არსენიმ მიაგმო. სწორედ ეს არსენი მინდოდა თქვენს უდიდებულესობის წინაშე წარმომეგზავნა ელჩად, ჩემს შვილიშვილ ნიკოლოზ-

⁵⁸ იხ. ჩვენი წერილი უფრ. „საბჭოთა სამართალი“, 1964, № 4, გვ. 66—75. აგრეთვე „მიმომხილველი“, ტ. II, 1951, გვ. 109—130.

თან ერთად. მაგრამ რა წამს ყიზილბაშებმა ყური მოჰკრეს, რომ ჩემს შვილისშვილს შენს უდიდებულესობასთან ვგზავნიდი და იგი თქვენ დაგიქვემდებარდებოდა და ქართლიც მისთვის ნაბოძები რომ მქონდა და ჯარი შეეკრიბე, ამ დროს თქვენი მდივნის შვილი მიხეილი, მისი ბიძა ბორისი და მთარგმნელი ბორისიც აქ იყვნენ. სწორედ როცა ისინი შირვანს იყვნენ, ამ დროს შემახიდან და განჯიდან ჯარი მოვიდა, დიდი შეკრებილობა იყო, სხვა ქვეყნის ციხე-სიმაგრიდან სხვა მფლობელი ხანებიც იყვნენ. ორი-სამი მხრიდან დაიწყეს ჩემს წინააღმდეგ შემოტევა, ქვემო მხრიდან ჩემი ვაჟი დავითი ედგა ჩვენს ლაშქარს სათავეში, ხოლო ზემო მხრის ლაშქარს მე თვითონ ვხელმძღვანელობდი. ბრძოლა ძლიერი და სასტიკი იყო, ბევრი ხალხიც დაიღუპა. მათი ჯარები მრავალრიცხოვანი იყო, ჩვენ კი ცოტანი ვიყავით. ქვემო ქვეყანაში (ქვემო ქართლი), საიდანაც მტერი შემოგვესია, წმინდა ნინოს ეკლესია დგას, იქ ჩემი ვაჟი დავითი მარტის 15-ს აწამეს და მოჰკლეს, და გარდამოვიდა ნათელი წმიდა და წმიდა სული თვისი ქრისტეს მიაბარა. მე კი დავბრუნდი, შეეკრიბე ჩემი შვილის სამი ვაჟიშვილი, პირველი ლუარსაბი, მეორე ნიკოლოზი, მესამე გიორგი და ჩემს სიძესთან ალექსანდრესთან იმერეთს, ქუთაისში, ამ ჭეშმარიტ ქრისტიანულ სარწმუნოების სამყაროში, წამოვდიით. და კიდევ გეუწყოს, ჩემო უბრწყინვალესო მეფეო, უზენაესი ღმერთის და მარადეულ ქალწული მარიამის სახელის სადიდებლად, ნუ იწებებ ჩემს განწირვას, ვინაიდან ყოველი მხრიდან შემოსეულ უწმინდურ ურჯულთა აგარიანთაგან აღივსო ქვეყანა ჩვენი და მათ ქრისტიანულ ქვეყნებზე ვაიმარჯვეს. ამიტომ, თუკი თქვენი უმაღლესი მეუფება იწებებს, ყველაფერი შესაძლებელია თქვენთვის, დიდებულნი მეფისათვის. თქვენ სამეფოს კუთვნილი თერგის ციხიდან კახეთამდე ერთი კვირის სავალია. იერქეზთა ქვეყნიდან იმერეთამდე აძღვნივე. ახლა გიგზავნი ელჩს თავად ივანე გრიგოლის ძეს და არქიმანდრიტ პახომის. გამოგვგზავნეთ მთების გზით, ვინაიდან სხვა უკეთესი გზა ვერ გამოვნახეთ. ჩემი შვილის-შვილიც მათთვისვე უნდა გამომეყოლებინა, მაგრამ ყიზილბაშები შემახის გზით არ უშვებენ და ამიტომ ვერ გამოგვგზავნენ თქვენთან. უწყებულ იყავ დღეგრძელო მეფეო, თავი ჩემი, შვილიშვილი ჩემი და მთელი ჩემი ქვეყანა შენია. კვლავაც გვედრები შენს მეუფებას და ვფიცავ წმინდა სამებას, რომ ნამდვილად მხოლოდ ერთადერთი ღმერთია ყველა ჩვენგანზე უმაღლესი, რომელმაც გააჩინა ყოველივე. იგი იშვა ღვთისმშობლისა და მარადეულ ქალწული მარიამისაგან, ხოლო შემდგომად ჯვარცმული იყო. იგია ყველას მეუფე როგორც ზეცაში, ისე დედამიწაზე და ამ ყოვლადწმინდა ღვთისმშობლის სახელის სადიდებლად ნუ

ინებებ შენი მოწყალების მოკლებას, რადგან გარდა უფლისა და შენი, დიდებულო ხელმწიფევე, სხვა ქომაგი არავინ მყავს. დაგვეხმარე მე ამოდენა ეკლესიებსა და ამოდენ ქრისტიანებს. ხოლო ჩემი ელჩების დაყოვნებას ნუ ინებებ, უბრძანეთ სწრაფად დააბრუნონ, ხოლო წყალობას, რომელიც ჩვენთვის გიბოძებიათ, ჩვენამდე არ მოუღწევია. ახლაც ღმერთმა ინებოს თქვენი წყალობა, ვინაიდან უწმინდურებისაგან მეტისმეტ შევიწროვებას განვიციდი. ერთი კაციც სპარსეთის აგარიანთა მეფესთან რომ გაგზავნეთ თქვენო მეუფებავ და მიშუამღვომლეთ, მან თქვენს ბრძანებას ყური არ ათხოვა, თქვენი ბრძანება კი ფახლდათ მე არ განვედევნე. ის კი წმიდა ეკლესიებში „მეჩეთებს“ მართავს, ხოლო ქრისტიანობის დაქცევა სურს. უბრძანე, მეუფეო, რომ ქრისტიანული ეკლესიები არ ააოხროს. თქვენის დიდებულების წინაშე ვინ არის სპარსეთის მეფე, რომ ის თქვენს სიტყვას არაფრად აგდებს. (სამკარისია შენ ოცი ათასი მეომარი გამომიგზავნო, ყველა აქაურ მიწებს დაეპატრონები, ქრისტიანულ ეკლესიებსაც დაიცავ, და შენს არქიერსაც დასვამ. და მთელს ამქვეყნიურ სამყაროში სახელს გაითქვამ, ხოლო მისაგებელს (სამაგიეროს) იქვეყნად ღმერთისაგან მიიღებ. მე კი რისი ღირსი ვარ შენი დიდებულების წინაშე, მაგრამ წარმოშობით წინასწარმეტყველი მეფის დავითის შთამომავალი ვარ. აგრეთვე ბრძანე ჩემს შვილისშვილს ლუარსაბს (შენი ქალიშვილი) მიათხოვონ, გამომიგზავნე შენი დროშა, და ეუფლე (ეპატრონე) ქვეყანას. დასვი დაი შენი დედოფლად ამ მხარეში და ეუფლე მას, ისევე, როგორც თერჯვის მიწებს ფლობ, აქაური მიწების მფლობელიც გახდები და აქედანაც მიიღებ ხარკს. განდევნე აქედან აგარიანნი. და იდიდოს დიდებული მეფის სახელი ამ ადგილებში უკუნითა უკუნიდადმე.

(Дела Грузинские. 1649, № 3, ფურც. 40—43).

იმერეთის მეფის ალექსანდრე III მიერ რუსეთის მეფის ალექსანდრე I მიხეილის ძისადმი წერილის თარგმანი 1649 წ. 13 აგვისტოს

თარგმანი ბერძნული წერილიდან, რომელიც მის უდიდებულესობას რუსეთის ხელმწიფეს ალექსი მიხეილის ძეს იმერეთის მეფემ ალექსანდრემ თავის ელჩების მოვდელ მონაზონ ვასილისა და დავითის ხელით 157 წელს აგვისტოს 13 გაუგზავნა.

გარდასულ ამბავთა შესახებ კადნიერებით მოვახსენებ თქვენს ხელმწიფურ მეუფებას ალექსანდრე მეფე, ძე გიორგი მეფისა, რომელიც

დღესაც მეფე ვარ, ჩვენის მამა-პაპათა შთამომავლობით ჩვენც მართლ-
ზადიდებელი ქრისტიანი ვართ წმიდის მოციქულის ანდრიას და წმიდა
ნინოს მიერ განსწავლული მართლმადიდებელ სარწმუნოებასა და
კურთხეულ მეფეთა რჯულსა, ვართ ზიარებულნი. გვწამს და ვაღიარებთ
მამასა, ძესა და წმიდასა სულსა, სამებას ერთარსსა და განუყოფელს.
და ქვეყანას ჩვენსას იმერეთი ეწოდება და სატახტო ქალაქი ჩვენი —
ქუთათისია. მონასტრები და ტაძრები მრავლად გვაქვს, ძველთაგანვე
მეფეთა და მიტროპოლიტთა მიერ აგებული. ეფისკოპოსი ენიც ბევრნი
გვყვანან. სარწმუნოება ჩვენი ჭეშმარიტი და შეურყეველია. ამისათვის
ახლა ჩვენც გვედრებით და თქვენს დიდებულ სამეფოს, დიდი მოსკოვისა
და სრულიად რუსეთის წინაშე თავიანთს ცემით მდაბლად თავს ვიხრით.
ჩვენთვის თქვენი დიდებული მეუფება მხოლოდ ახლა გახდა ცნობილი,
გავიგეთ რომ ქვეყნად ასეთი მართლმადიდებელი ქრისტიანი მეფე
მეორე არ არის, დიდებული მხოლოდ თქვენი მეუფება არის უდიდესი
ქრისტიანი მეფე. ამიტომ გვედრებით თქვენს მეუფებას, მდაბლად
თავს ვიკრავთ და მუხლმოყრით გვედრით წყალობა გვყო და
თქვენი მეფური უდიდებულესობას მონები გაგვხადო. ნე
ალექსანდრე მეფე და ხელმწიფე იმერეთისა, ჩემი თავადები,
ყმები ჩემი და მთელი ჩემი ქვეყანა, თქვენი უდიდებულესობის
ქვეშევრდომად და მორჩილად მიგვიდო, ყველა თქვენს უდიდეს
მეუფებას თავიანთს სცემს. ამიერიდან დიდებულო მეფეო,
თქვენი ყმები ვართ და მომავალშიაც ვიქნებით. ერთმა ღმერთმა
და თქვენმა მეუფებამ იცის ეს.

ახლა ჩვენი ამბავი გვინდა მოგახსენოთ, დიდო მეფეო: დადინო
ჩემი. მონა-მორჩილი იყო და ხარკსაც მე მიხდიდა. ახლა გადამიდგა
და სტამბულის თურქთა სულთანს მიემხრო. ჯარები შეკრიბა და
ორჯერ-სამჯერ თავს დამესხა. აფხაზებსა და ჯიქებს აგროვებს და
ყოველ წელს ჩემს წინააღმდეგ ლაშქრობს, და ხან სამას, ხან
ოთხას ქრისტიან ბავშვს თურქეთის სულთანთან ტყვეებად ჰგზავნის,
ხოლო იმ ჯარს, რომელსაც მე მიხდიდა ახლა თურქეთის სულთანს
უხდის. მე იმისთვის გადამიდგა, რომ ქრისტიანი მეფე ვარ,
თურქს კი მიემხრო, მათი რჯული მიიღო და ერთგულება შეჰვიცა.
ახლა ამ ჩვენი ქვეყნის თურქეთის სულთნისადმი დამორჩილება
უნდა, მართლმადიდებლობის და ქრისტიანული ტაძრების
დარბევა სურს.

პირველად ცოლად თავისი რძალი შეირთო, რომელიც გარდაიცვალა.
მერე კი თავისი ბიძა, მამის ძმა, მოაკვლევინა და მისი
ქვრივი „ბიკოლა“ შეირთო ცოლად, რაც ქრისტიანული სარწმუნოების
კანონებით აკრძალულია. დღეგრძელო და დიდებულო მეფეო,

კიდევ მოგახსენებ, რომ ქრისტეს რჯულის მგმობელი ურჯულოები უოველის მხრიდან გვჩაგრავენ. ამიტომ მოვიდრიკეთ შენს წინაშე მუხწ-ლი ქრისტიანეთა დიდებულთა ხელმწიფე და გევედრებით, რათა მოწ-ჯალება მოიღო და შენი მწყალობელი ხელმწიფური ხელი გამოგვიწო-დო, შენს შემწობას ნუ მოგვაკლებ, რამეთუ ეს ადგილები ურჯულო-ებმა არ წარგვტაცონ და ჰეშმარიტი ქრისტიანული სარწმუნოება არ დაიქცეს, და ქრისტიანული წმინდა მონასტრები და ტაძრები „მეჩე-თებად“ არ გახადონ. შენს ყოვლად ძლიერ ხელმწიფობას ყველაფერი შეუძლია, ახლა შენზე უმაღლესი და უძლიერესი სხვა ხელმწიფე არავინ არის, ყოველივე შენს ხელთ არის. ხოლო აქაური ადგილე-ბი ახლოა თქვენგან, თერგიდან, რომელიც შენს მფლობელობაშია, იმერეთამდე არც ისე შორსაა, ერთი კვირის სავალია. შეგიძლია 20.000 მემომარი გამოგზავნო ჩვენში და ჩვენ ქვეყანას დაეუფლო. განდიდებ-ბა თქვენი სახელი და ეს ადგილებიც ნაცვლად იმისა, რომ მაჰმადიან-ებს ჰქონდეთ, თქვენი უმაღლესი ძალაუფლების ქვეშ მოექცევა. დღეგრძელო ხელმწიფეო, უწყყოდე, აგრეთვე, რომ სიმამრი ჩემი თეიმუ-რაზი, აჟ, ჩემთან იმყოფება. ყიზილბაშებმა იგი თავის ქვეყნიდან გა-მოდევნეს და ჩემთან ცხოვრობს. ვაჟი მისი დავითი მოჰკლეს, განსა-ციფრებელი უფლისწული იყო. მას შემდეგ რაც ყიზილბაშებმა გაი-გეს, რომ იგი (თეიმურაზი) თქვენი დიდებული ხელმწიფობის საფარ-ველს ქვეშ შედგა, და ერთმანეთთან დამოყვრების საურვილი რომ გაქვთ. შეჰკრიბეს ჯარი და მისი ვაჟიშვილი უფლისწული მოკლეს. იმ უფ-ლისწულს სამი ვაჟი და ერთი ქალი დარჩა. ერთ-ერთი მათგანის, უფ-როსისა, თქვენს უდიდებულესობასთან წარმოგზავნა უნდოდა, მაგრამ „შემახაზე“ გზა დაკეტილია. ყიზილბაშები გზებს ყარაულობენ და აჟ გამოვლა შეუძლებელია. ახლა მისი გამოგზავნა ამიტომ ვერ შექლო. დღეგრძელო მეფეო, თეიმურაზ მეფე და მისი უფლისწულნი შენი არიან. მეც აგრეთვე, დღვის ამას იქით თქვენი მონა-მორჩილი ვარ-დღემდე კი თქვენის უმაღლესი მეუფებისათვის არავითარი სამსახუ-რი არ გამიწევია, დღეიდან კი ჩემი თავი თქვენს წინაშე არის. თქვე-ნი უდიდებულესობის მონა ვარ, ჩემი თავადები, მთელი ხალხი, ჩემი მიწა-წყალი და მთელი ჩემი ქვეყანა თქვენი დიდებული მეფობის მო-ნა-მორჩილები გახლავართ, ღმერთი იყოს მოწამე ჩვენი ერთგულებისა. გარდა ამისა, დღეგრძელო და უმაღლესო ხელმწიფე, ჩემი სიმამ-რის, თეიმურაზ მეფის, ელჩებთან ერთად ჩემს ელჩსაც ვაგზავნი და ამ ელჩს, ვასილის, თქვენს უდიდებულესობისადმი მოსართმევ საჩუქ-რებს ვატან. ხოლო იგი (ელჩი) საუკეთესო მონასტრის გელათის ილუ-ნენი გახლავთ. ეს ტაძარი დიდებულია და შემკულია, აქვე არის ჩე-

ნი მეფეთა სასაფლაო. გარდა ამისა დღეგრძელო მეფეო, როგორც ჩემი სიმაჰრი მეფე თეიმურაზი თქვენ დაგეჰქვემდებარათ მთელი გუ-ლით, ასევე მეც ამას იქით თქვენი უდიდებულესობის, ზეციური და ზეწიერი, ჰემმარიტად უბრწყინვალესი ხელმწიფის, მონა-მორჩილი გა-ხლავართ, და, როგორც იგი თქვენს ბრწყინვალებას ემსახურება, ასე-ვე მეც გამსახურებით და თქვენის ბრძანებლობის ქვეშ ვიქნებით. დღეგრძელო მეფეო, თეიმურაზ მეფის შვილიშვილს, უფლისწულს, ღროშა გამოუგზავნეთ, რათა თქვენი ბრწყინვალეების და ცოლად ით-ხოვოს და თქვენ იშუამავლოთ, ხოლო იგი აქაური მხარის დედოფალი იქნება. შენ კი ჩვენს ქვეყანას ეუფლე დიდებულო ხელმწიფე. თქვე-ნი ბრწყინვალეების ბრძანებლობის ქვეშ ყოფნა გვირჩევნია უწმინ-დურთა ხელქვეით ყოფნას. რომელი მეფე შეედრება თქვენს ხელმწი-ფურ ბრწყინვალებას. ამის გამო დღისითაც და ღამითაც ვლოცულობთ ნიდაგ და თქვენს უმაღლეს ხელმწიფობას უფალ ღმერთს ვავედრებთ, რომ დღეგრძელი იყოთ. მოიღე მოწყალეობა და აქაური ადგილების დასა-თვლიერებლად ელჩი გამოგზავნე. დაათვალიეროს თუ როგორია ის, როგორი შემკულია ჩვენი ეკლესიები და წმიდა მონასტრები, იხილოს ჩვენი წმინდა ნაწილები, ჩვენი საოცარი ხატები, ჩვენი მშვენიერი ცი-ხე-ქალაქები, უძველეს ქრისტიან მართლმადიდებელ მეფეთგან ნაშე-ნები. ახლა კი ორივე მეფე ერთად ვართ, მეფე თეიმურაზი და მე, მეფე ალექსანდრე, და ორივენი მუხლმოდრეკით გთხოვთ თქვენ თქვე-ნო ბრწყინვალეებაც და შევთხოვთ უფალს, მოწყალეობა მოიღოთ და თქვენის უმაღლესი ხელისუფლების ქვეშ მიგვიღო და შენი ხელმწი-ფური წყალობა არ მოგვაკლო. ხოლო თუ წყალობას არ მოიღებ და ჩვენზე უარს იტყვი, ქრისტიანული მართლმადიდებლური სარწმუნოე-ბა აღმოიფხვრება, ხოლო წმიდა მონასტრებს და ეკლესიებს ყიზილ-ბაშები დაეპატრონებიან და იქ „მეჩეთებს“ მოაწყობენ, ქრისტიანული მოსახლეობა კი დაიქსაქსება. ამის გამო ვთხოვთ თქვენს უმაღლეს ხელ-მწიფობას და გვეედრებით მოწყალეობა მოიღო და ჩვენი განწირვა არ ინებო.

(Дела Грузинские, 1649 წ. № 3, ფურც. 51—58).

კახეთის ელჩების: თავადი ივანე გრიგოლის ძისა და არქიმანდრიტ პახომის და იმერეთის ელჩების მღვდელ-მონაზონის ვასილისა და მოჩილის ღვინთის მიღება საგანგებო, მისი უფროსის, სათათბირო მდივნის მიხედვით ვოლოჯინის მიერ 1649 წ. 13 აპრილს

157 წ. 13 აგვისტოს სრულიად რუსეთის მეფე-ხელმწიფემ და დიდმა მთავარმა ალექსი მიხეილის ძემ ბრძანა, „ქართველთა“ მეფის თეიმურაზის ელჩები თავადი ივანე და არქიმანდრიტი პახომი და იმერეთის მეფის ალექსანდრეს ელჩები — მღვდელ-მონაზონი ვასილი და მისი თანაშემწე დავითი, ჩამოსვლისთანავე ხელმწიფის კარს ეახლონ, ხოლო აღრე ელჩები სათათბიროს მდივნის მიხეილ ვოლოჯინის მიერ იყვნენ მიღებულნი საგარეო საქმეთა საგანგებოში („საელჩო პრეკაზში“).

ელჩების მისაღებ დარბაზში შესვლისთანავე, სათათბიროს მდივანმა ელჩები ჭანსალობით მოიკითხა და დასაჯდომად მიიწვია. შემდგომ შეეკითხა, თუ რა დავალებით იყვნენ ისინი გამოგზავნილნი „საქართველოს“ მეფე თეიმურაზისა და იმერეთის მეფე ალექსანდრეს მიერ სრულიად რუსეთის მეფე-ხელმწიფესა და დიდი მთავრის ალექსი მიხეილის ძესთან, თავიანთი მეფეებისაგან რაიმე სიტყვიერი დავალება ხომ არა ჰქონდათ.

საქართველოს ელჩებმა თავადმა ივანემ და არქიმანდრიტმა პახომმა მოახსენეს, რომ ისინი თეიმურაზმა რუსეთის დიდ ხელმწიფესთან ერთი საქმის სათხოვნელად გამოგზავნა, თუ რა საქმეა ეს, თეიმურაზ მეფის წერილში სწერიაო. აგრეთვე თეიმურაზ მეფემ სიტყვიერადაც გვიბრძანა ვადმოგვეცა, რომ ჯერ კიდევ აღრე ჩვენი წინაპრები, ქართველი მეფეები, დიდებული ხელმწიფე-მეფეების და მოსკოვის დიდი მთავრების ქვეშევდრობები და ყმები შეიქნენ, ხოლო შემდეგ, თვითონ თეიმურაზ მეფემაც სრულიად რუსეთის, ნეტარხუნებული დიდებული მეფე-ხელმწიფის და დიდი მთავრის მიხეილ თევდორეს ძის, სამუდამო ყმობა იკისრა და მისი ხელმწიფური წყალობის ქვეშ იმყოფებოდა მოუცილებლად, რის შემდეგაც მეფე თეიმურაზმა მის მეფურ ბრწყინვალეობასთან თავისი ელჩი, აზნაური გრიგოლი გამოგზავნა. მისმა უდიდებულესობამ ამ ელჩს თეიმურაზ მეფესთან დიდძალი სამეფო საჩუქრები გამოატანა, რომელიც ზღვაში ჩაიძირა, თუმცა საჩუქრები მთლიანად ამოღებულ იქნა, მაგრამ შემახის ხანმა და დარუბანდის სულთანმა ყოველივე ეს მიითვისეს, ხოლო მას (ე. ი.

თეიმურაზს) მეფის ნაწყალობევი არ მისცეს, რის შესახებ წერალშიც მოთხრობალი იყო.

სათათბიროს მდივანმა ელჩებს სთხოვა, რომ თავდაპირველად მოკლედ სიტყვიერად გააცნონ რა დააბარა მათ თეიმურაზ მეფემ, ხოლო წერილს, მათი პირადად ხელმწიფესთან წარდგომის შემდეგ, გადაათარგმნინებდა.

ელჩებმა უპასუხეს: რომ თეიმურაზ მეფემ მის მეფურ უდიდებულესობასთან ისინი თხოვნით გამოგზავნა:

პირველი: ადრე თეიმურაზ მეფე სწერდა მის მეფურ უდიდებულესობას, რომ იგი თავის ვაჟს დავითს მასთან გამოგზავნიდა. მაგრამ ბრძოლის დროს მისი ვაჟი, უფლისწული დავითი, შაჰის კაცებმა მოკლეს. ამის შემდეგ თეიმურაზ მეფეს შვილისშვილები დარჩა, ამ დავითის შვილები, სამი ვაჟი: პირველი ლუარსაბი 10 წლისა, მეორე ნიკოლოზი 8 წლისა, მესამე გიორგი 4 წლისა. ამჟამად გიორგი მძიმე გამოცდის წინაშე იმყოფება, რადგან იგი ბერად უნდა შედგეს. თეიმურაზ მეფეს უნდა დიდებულ მეფესთან თავისი შვილიშვილი ნიკოლოზი გამოგზავნოს, ამის შესახებ უნდა მოვახსენოთ მის მეფობის ბრწყინვალეობას და თუ მისი შვილიშვილი მის უდიდებულესობას გამოადგება და თუ მისი უდიდებულესობა წყალობას იწებებს, უბრძანოს მის ჩამოსაყვანად თქვენი კაცები გამოგზავნონო.

მეორე: თეიმურაზ მეფემ გვიბრძანა ხელმწიფეს უმდაბლესად მოვახსენოთ. რომ იგი თავისი საკუთარი ქვეყნიდან სპარსეთის შაჰის მიერ განდევნილია და ამჟამად თავის სიძესთან — მეფე ალექსანდრესთან ცხოვრობს, იმერეთის მეფესთან და (თხოვს რომ) მისმა უდიდებულესობამ იწებოს და მეფე თეიმურაზის დასახმარებლად ჯარის გამოგზავნა ბრძანოს, რომელთა მეშვეობითაც თეიმურაზი თავის სახელმწიფოს მტრისაგან გაწმენდას შესძლებსო.

მესამე: რომ დიდმა ხელმწიფემ, მისმა უდიდებულესობამ იწებოს და სპარსეთის შაჰთან თავისი ხელმწიფური წერილის გაგზავნა ბრძანოს, რათა მან თეიმურაზ მეფის სამფლობელოს, საქართველოს ქვეყნების, დაპყრობაზე ხელი აიღოს. და თუ დიდებული ხელმწიფისაგან თეიმურაზ მეფისათვის არც წყალობა, არც დახმარება და არც მფარველობა და თანაგრძნობა არ იქნება, მაშინ ყველა მათ შაჰთან ბრძოლაში აოხრება და გაათატრება მოელითო.

მეოთხე: მეფე თეიმურაზმა თავის მხრივ, ხელმწიფე დედოფალს, დიდებული მეფის ასულს ტატიანა მიხეილის ასულს საჩუქრად ჯვარი, ბეჭედი და ლალის საყურეები გამოუგზავნაო.

იმავე ელჩებს მეფე თეიმურაზმა დააბარა მისი უდიდებულესობისთვის მდაბლად თავი დაეკრათ და თეიმურაზის თხოვნა გადაეცათ, რომ თავის მეფურ წყალობას ნუ დაივიწყებს და თეიმურაზისთვის საზეფო წყალობის გამოგზავნა ბრძანოს. აგრეთვე ხელმწიფემ ინებოა და თავისი ელჩებიც გამოგზავნოს რათა იხილოს მისი უდიდებულესობის, ენით 'გამოუთქმელი წყალობა, და ბრძოლას გადარჩენილი ხალხი საბოლოოდ არ დაიფანტოს. ხოლო თვით თეიმურაზი მის უდიდებულესობის სამსახურად მზად არის მუდამ და ყოველთვის. მისი ხელმწიფური წყალობის იმედი აქვს, რადგან გარდა დიდებული ხელმწიფისა, არავისგან დახმარება არა აქვსო.

ქართველ ელჩებს შეეკითხნენ, თუ რამდენი ჯარისკაცი ყავდა იმჟამად თეიმურაზ მეფეს. ელჩებმა უპასუხეს, რომ ახლა თეიმურაზ მეფეს 10.000-მდეა ჯარისკაცი დარჩაო.

იმერეთის მეფის ალექსანდრეს ელჩებმა, ვასილ მღვდელ-მონაზონმა და მისმა თანაშემწემ დაეითმა, მოახსენეს: რომ მეფე ალექსანდრემ ისინი სრულიად რუსეთის ხელმწიფე-მეფესა და დიდ მთავარ ალექსი მიხეილის ძესთან გამოგზავნა და წერილი გამოატანა, აგრეთვე უბრძანა მის უდიდებულესობას მდაბლად თავი დაუკრან და მოახსენონ, რომ ისინიც ყოველის მხრიდან შემოსეული ურჯულოებისაგან დაძლეულები არიან, და დიდებულმა მეფემ ალექსიმ მათი ხელმწიფური საფარველის ქვეშ სამუდამო მონა-მორჩილად მიღება ბრძანოსო.

აგრეთვე მეფე ალექსანდრემ ბრძანა გადმოგეთ, რომ თავდაპირველად სადადიანოს მეფე ჩვენს სარწმუნოებას იზიარებდა და ალექსანდრე მეფის მორჩილიც იყო. ახლა კი განუღვა და სპარსეთის შაჰის ქვეშევრდომობა მიიღო, მასთან კავშირს აბამს და დახმარებას თხოვს, რათა მათი (იმერეთის) მიწა-წყალი დაიპყრას. კარგი იქნებოდა, თუ მისი უდიდებულესობა ბრწყინვალე მეფე (ალექსი) ინებებდა და ჩვენ იმ დადიანის წინააღმდეგ თავის ჯარისკაცებით დახმარებას აღმოგვიჩინდა. აგრეთვე მეფე ალექსანდრემ ბრძანა მის უდიდებულესობას ელჩებმა შეევედრონ, რათა ხელმწიფემ შეიწყალოს და მასაც, ისევე როგორც „საქართველოს“ მეფეს, ხელმწიფის წყალობის სიგელი უბოძოსო.

სათათბიროს მდივანმა მოისმინა რა ელჩების საუბარი, უთხრა მათ, რომ იგი მათ ნაამბობს მის უდიდებულესობას, ბრწყინვალე ხელმწიფეს, გადასცემდა. მათ კი უბრძანა საელჩო საგანგაოში ხელმწიფის გამობრძანებას დაელოდნონ, ხოლო თვით ზევით სართულზე ხელმწიფესთან წავიდა.

1650 წლის მაისის 22 იმერეთში გაგზავნილ ელჩებისათვის,
აზნაურ ნიკიფორე ტოლოჩანოვისა და მდივნის (დიაკის)
ალექსი ივვლევისათვის (განაუთხენილი) განაფხის
(ინსტრუქცია „ნაპაჰი“)

7158 წელს, მაისის 22-ს სრულიად რუსეთის ხელმწიფემ, მეფემ და დიდმა მთავარმა ალექსი მიხეილის ძემ, ნიკიფორე მათეს ძე ტოლოჩანოვს და მდივანს ალექსი იევლევს იმერეთში საქართველოს მეფესთან. თეიმურაზთან და იმერეთის მეფე ალექსანდრესთან ელჩებად წასვლა უბრძანა, ხელმწიფის წყალობის (გადასაცემად) და თავისი სხვა ხელმწიფის საქმეების (მოსაგვარებლად). ამათთან ერთად, ხელმწიფის ამ საქმეებისათვის გაგზავნილი იყვნენ ბერძნული ენიდან მთარგმნელი ივანე ბოიარჩიკოვი, მდივნის თანაშემწე ივანე მარტინოვი, თარჯიმანი ლავრენტი პიროგოვი, სამურის ბეწვეულის მომვლელი ოსტატი ალიოშკა ნაზარიევი და ნაბრძანები იყო დამატებით კიდევ ერთი თარჯიმანის ასტრახანიდან გაგზავნა. ხელმწიფის ბრძანებით, მათთან ერთად საქართველოს¹ ელჩები თავადი ივანე და არქიმანდრიტი პახომი გამგზავრეს, ასევე იმერეთის ელჩებიც, ილუმენი ვასილი და მისი თანაშემწე დავითი. თავიანთი ამალით. „საქართველოს“ ელჩების ამაღლა შეიღი კაცისაგან შედგებოდა, „იმერეთის“ ორი კაცისაგან. ხოლო ის, რაც ნიკიფორესთან და მდივან (დიაკ) ალექსისთან ერთად ხელმწიფის, მეფის და დიდი მთავრის, სრულიად რუსეთის ალექსი მიხეილის ძის მიერ წყალობა, სამურის ბეწვეული გაიგზავნა „საქართველოს“ მეფის თეიმურაზისა და დედოფლისათვის და სასულეირო ხელისუფალთათვის, აგრეთვე იმერეთის მეფე ალექსანდრესათვის გადასაცემად, ამის შესახებ მათ (ტოლოჩანოვსა და იევლევს) სია ჩაბარდა მდივნის ხელის მოწერით (დამოწმებული). ამ ელჩების მეურვედ ყაზანამდე, ასტრახანამდე და თერგამდე თერგის მეთოფურთა მეთაური მიტკა ზოლოტარიოვი გაიგზავნა, თარჯიმანად კი მიტკა ვოლოშენინი.

ხოლო, როცა ელჩობის (ოფიციალური მიღების შემდეგ) ნიკიფორესა და ალექსი მდივანს, ალექსანდრე მეფე პირადად მოსალაპარაკებლად მისვლას უბრძანებს ან მის მაგივრად კარისკაცებს გამოგზავნის და ესენი ელჩებს შეგვეკითხებიან: ჩვენმა ალექსანდრე მეფემ ხელმწიფეს წერილობით რომ მისწერა და სიტყვიერად თავის ელჩებს დაავალა ზოგიერთი საქმის შესახებ — სახელდობრ, მისმა უდიდებულესობამ ალექსანდრე მეფე თავის იმერეთის ქვეყნითა შეიწყალოს, თავის მეფური მაღალი ხელის ქვეშ მიიღოს,

¹ იგულისხმება კახეთის სამეფოს ელჩები.

რათა დაცულ იქნეს მტრებისაგან, აი ამ საქმეების შესახებ რა დაგაბარათ თქვენ რომ გვითხრათ, როგორ სურს ხელმწიფეს, მეფეს და დიდმთავარს სრულიად რუსეთისას, ალექსი მიხეილის ძეს, ალექსანდრე მეფე თავის მეფურ მოწყალებაში და მის მაღალი ხელის ქვეშ მფარველობაში იყოლიოს და დაიცავსო, ნიკიფორე და მდივანმა ალექსიმ ასე უნდა უპასუხოან: მეფე ალექსანდრემ დიდ ხელმწიფე-მეფესთან თავისი ელჩები ვასილ ილუმენი და დავით მორჩილი გამოგზავნა და მის უდიდებულესობას რუსეთის წარმატებულ და დიდებულ სახელმწიფოზე მეფობა მიულოცა, ხოლო თავის წერილში ალექსანდრე მეფე მის უდიდებულესობას სწერდა და ელჩებიც თავყვანისცემით (თხოვნენ) რომ დიდმა ხელმწიფემ და დიდმა მთავარმა ალექსი მიხეილის ძემ სრულიად რუსეთისამ მოიღოს მოწყალება და მეფე ალექსანდრე მთელი იმერეთის ქვეყნით თავისი მეფური მაღალი ხელის ქვეშ მფარველობაში მიიღოს მტრებისაგან დასაცავად.

დიდმა ხელმწიფემ, მეფემ და დიდმა მთავარმა ალექსი მიხეილის ძემ სრულიად რუსეთისამ ალექსანდრე მეფის წერილი და ელჩების თხოვნა-ვედრება მოწყალებით მოისპინა და გაიგო რა, რომ ალექსანდრე მეფე შევიწროებულად ცხოვრობს, შეწუხდა და ალექსანდრე მეფის მთელი თავისი ქვეყნით თავისი მაღალი მფარველი ხელის ქვეშ მიღება და მტრების წინააღმდეგ მისი დახმარება და მფარველობა ისურვა, ხოლო მისი ელჩები ვასილ ილუმენი და დავითი ყველა მათი კაცებით, რომელნიც მათ ახლდათ, ხელმწიფური წყალობით შეიწყალა და ალექსანდრე მეფესთან გამოისტუმრა. ახლა ალექსანდრე მეფემ თავისი წერილისა და თხოვნის შესაბამისად ელჩების წინაშე (თანდასწრებით) დაიფიცოს და მეფის უდიდებულესობას ჯვარზე მთხვევით შეჰფიცოს, აგრეთვე თავის შვილსა და მახლობელ კარისკაცებს უბრძანოს იმ წიგნის მიხედვით ჯვარს ემთხვიონ, რომელიც ამჟამად მათთვის გამოგზავნილია, სახელდობრ დაიფიცონ, რომ ალექსანდრე მეფემ მისმა შვილებმა და შვილიშვილებმა, რომელნიც მომავალში გაჩნდებიან, იყვნენ მის ხელმწიფური წყალობის და მაღალი ხელის ქვეშ საუკუნოდ მოუშორებლად და ისინი არც ერთ სხვა ხელმწიფეს არ მიეკედლებიან. ფიცის წიგნის დაწერა ბრძანოს, და იმ წიგნზე ალექსანდრე მეფემ და მისმა შვილებმა², რომელნიც მას ამჟამად ჰყავს ხელი მოაწერონ და ბეჭდები დაასვან. ეს კი მეფის უდიდებულესობას ალექსანდრე მეფისაგან სასიამოვნოდ დარჩება. და თუ ალექსანდრე მეფე მათ ამაზე დაეთანხმება და ჯვარზე მთხვევას ისურვებს, ნიკიფო-

² არშიაზე მინაწერია: „ვაჟიშვილი მას ბავრატ ბატონიშვილი ჰყავს 13 წლის“.

რემ და ალექსი მღივანმა უბრძანოს ფიცის წიგნის გადაწერა იმ სანი-
შუშო წიგნიდან, რომელიც მათ მოსკოვიდან აქვთ წამოღებული, მაგრამ
იგი გადაწერონ რუსულ ან ბერძნულ ენაზე, მხოლოდ ისე რომ პირ-
ველად იმ ფიცის წიგნზე ალექსანდრე მეფემ და მისმა შვილებმა,
რომლებიც ამჟამად ჰყავს, ხელი მოაწერონ და ბეჭედი დაასვან, ამის
შემდეგ პირველად ალექსანდრე მეფემ და მისმა შვილებმა, ხოლო შე-
ნდევ, პეტრე სიმონოვიჩისათვის, მისმა მახლობელმა კარისკაცებმა ცვარ-
ზე მთხვევით დაიფიცონ, და როცა ჯვარს ემთხვევიან, ნიკიფორე და
ალექსი მღივანმა ის ხელმოწერილი და ბეჭედდასმული ფიცის წიგნი
თან წაიბოლონ. ამის შემდეგ კი ხელმწიფის სხვა საქმეები აკეთონ, რო-
მელიც მათ ამ განაწესში აქვთ ჩაწერილი.

თუ ალექსანდრე მეფე ან მისი შვილები და მახლობელი კარის-
კაცები არ დაიფიცებენ, ჯვარს არ ემთხვევიან და ასე იტყვიან, რომ
მათ მეფის უდიდებულესობის ხელქვეით ყოფნა სურთ და ხელმწი-
ფის ფიცსაც მისცემენ, მხოლოდ ელჩებმა ჯერ გააცნონ მათ, თუ რო-
გორ სურს მეფის უდიდებულესობას მათი მფარველობა და მტრებისა-
გან დაცვა, ელჩებმა ნიკიფორემ და ალექსი მღივანმა ამაზე ასე უნდა
უპასუხონ, რომ მის უდიდებულესობას, როგორც წინათ გაგიცხადეთ
ახლაც იმასვე გეუბნებით, სურს ალექსანდრე მეფე თავის მაღალ ხე-
ლის ქვეშ მფარველობაში და მორჩილებაში ჰყავდეს და მტრებისაგან
მათ დაცვას, როგორც ხელმწიფეს ამის შესაძლებლობა ექნება ისე
უბრძანებს.

მაგრამ თუ ასე მოხდება, რომ ალექსანდრე მეფე ან მისი მახლო-
ბელი კარისკაცები ლაპარაკს დაიწყებენ (და ასე იტყვიან), რომ ხელმ-
წიფის ხელქვეით ყოფნა მთელი თავისი ქვეყნით სურთ და ამაზე ფიც-
საც მისცემენ და ამ თავის პირობაზე მტკიცედ დგომას აღუთქვამენ,
მაგრამ რა უყონ ყიზილბაშების შაჰს, რომელიც მათ ქვეყანას არბევს
და ავიწროებს ან სხვა მტრებს რა მოუხერხონ, რომლებიც ყოველი
გზრიდან უტევენ და არბევენ მათ? მისი უდიდებულესობა მათ სახელ-
მწიფოს ამ მტრების წინააღმდეგ გამოექომაგება და დაიცავს განა და
წყალობის და მფარველობის იმედი იქონიონ ხელმწიფისაგან რომ (ნამ-
დვილად) დაცული იქნებიან?

ნიკიფორემ და ალექსი მღივანმა ამ შეკითხვაზე ასე უნდა უპასუ-
ხონ: დიდმა ხელმწიფემ და მეფემ ალექსანდრე მეფის წერილისა და
თხოვის გამო გამოგვეზავნა ჩვენ ელჩებად მასთან და გვიბრძანა გა-
მოგიცხადოთ, რომ დიდ ხელმწიფეს სურს იგი მიიღოს თავის მაღალი
ხელის ქვეშ თავის მოწყალე მფარველობაში და დაცვაში. და თუ სა-
ჭიროდ დაინახავს მისი უდიდებულესობა შაჰს მისწერს, რომ მან რუ-

სეთის ხელმწიფისადმი მეგობრობისა და სიყვარულის ნიშნად, მეფე ალექსანდრესთან ომზე და მის შევიწროებაზე ზელი აიღოს, მით უმეტეს, როცა შაჰი გაიგებს, რომ მეფე ალექსანდრე დიდმა ხელმწიფემ შეიწყალა, საფიქრებელია, ხელმწიფის ამ თხოვნას შაჰი უყურადღებოდ არ დატოვებს, არ შეავიწროებს და არავითარ ზარალს არ მიაყენებს (იმერეთს).

ელჩებმა ყველა ამ საკითხის შესახებ მეფეს და მის მახლობელ კარისკაცებს დაბეჯითებით და დამაჯერებლად უნდა ესაუბრონ, რომ პირადად ალექსანდრე მეფე დააფიცონ და სანიმუშოდ წაღებული ფიცის წიგნიდან გადაწერილი პირი, მეფის და მისი შვილის ხელრთვით და ბეჭდებდასმული წამოიღოთ.

თუკი მეფე ალექსანდრე გაკიუტდება და ჯვარზე დაფიცებაზე უარს იტყვის და მისი დაყოლიება არ მოხერხდება, ნიკიფორემ და ალექსი მდივანმა ალექსანდრე მეფეს უნდა უთხრან, რომ მან (ალ-მ) გამოგზავნა თავისი ელჩები დიდ ხელმწიფესთან და სთხოვა მას, რომ ხელმწიფე მეფემ ალექსანდრე მეფე და მისი სამეფო შეიწყალოს, და მისი მაღალი მთარველობის ქვეშ მიიღოს და მტრების წინააღმდეგ შველა-დახმარება აღმოუჩინოს. რომ მას, მეფე ალექსანდრეს, სწაღიან სამუდამოდ იყოს ხელმწიფის წყალობაში, მის მთარველობასა და თავდაცვაში.

და დიდმა ხელმწიფემ, მისი თხოვნის თანახმად, ელჩები გამოუგზავნა და ნებაეს შეივრდომოს თქვენი სამეფო და წყალობა და მთარველობა მიანიჭოს. მას, მეფე ალექსანდრეს, უნდა ახსოვდეს რა თხოვნით უგზავნიდა იგი დიდ ხელმწიფეს თავის ელჩებს, იგი მუდამ დილა ხელმწიფის ნებისა და განკარგულების მორჩილი უნდა იყოს. დიდ ხელმწიფეს ჯვარზე უნდა შეპფიცოს, მახლობლებსაც შეაფიცვინოს. ფიცის წიგნიც იმ სანიმუშო პირის მიხედვით უნდა შეადგენინოს, რომელიც მათ თან ჩამოიტანეს და იმ გადაწერილ ფიცის წიგნზე ხელის მოწერა უბრძანოს ანდა თავიანთი ბეჭდები დაასმევიანოს. ამით დიდ ხელმწიფეს მტკიცე და საიმედო პირობა ექნება.

ნიკიფორე ტოლოჩანოვს და მდივანს ალექსი იევლევის არ დაავიწყდეთ: რომ იმერეთის მეფე ალექსანდრე დიდ ხელმწიფეს და სრულიად რუსეთის მეფეს ალექსი მიხეილის ძეს წერდა, რომ ხელმწიფემ ქართველ ელჩებს გამოაყოლოს თავისი ელჩი, რომელიც იმათ მიწაწყალოს ინახულებს, გაეცნობა მათ ქრისტიანულ სარწმუნოებას (ქრისტიანობას), ნახავს წმ. ტაძრებს და მთელ იმერეთის ქვეყანას დაათვალიერებს.

და როცა ნიკიფორე და ალექსი მდივანი იმერეთში იქნებიან, მათ უნდა თხოვონ მეფეს, რომ მის წერილში დანაპირების თანახმად, მათ

თავისი სახელმწიფოს მიწები, წმიდა ტაძრები და მთელი ივერიის ქვეყანა დაათვალიერებინოს და, როცა მეფე ნებას დაართავს, ნიკიფორე და ალექსი მდივანი გულდასმით და კარგად უნდა გაეცნონ და დაწვრილებით შეისწავლონ როგორია მათი სარწმუნოება, გამოარკვიონ ქეშმარიტად ქრისტიანულ სარწმუნოებას აღიარებენ ბერძნული ტიპიკონის თანახმად და იცავენ თუ არა მოციქულთა და წმიდა მამათა მოძღვრებისამებრ ყველა წესს. ხომ არ განსხვავდება რამეში იმათი სჯული. ხომ არაფერია გამოტოვებული ან წირვა-ლოცვასა, საეკლესიო წესებსა და საგალობლებში, სხვა სარწმუნოების რაიმე მუხლები ხომ არა არის მიმატებულიო. ყოველივე ეს თვითონ შეამოწმონ პირადად. (თუ რაიმე უწესრიგობას ნახავენ, მოითხოვონ, რომ გასწორებულ იქნეს. ესაუბრონ სარწმუნოებაზე, აუხსნან, დაარწმუნონ და ყველა არასწორი მუხლი შეასწორობინონ, ისე, რომ ყოველივე მოციქულთა მოძღვრების და წმიდა მამათა მიერ დადგენილი წესების შესაბამისად სრულდებოდეს³).

და თუ შესთავაზებენ წმიდა სალოცავების (ხატების) ჩვენებას, რომლებიც მათ უძველესი დროიდან აქვთ შემორჩენილი, მაშინ, ნიკიფორემ და ალექსი მდივანმა ის წმინდა ხატები მათთან მყოფ (მოსკოვიდან წამოყვანილ) სასულიერო პირების თანხლებით უნდა დაათვალიერონ. ასეთი წმიდა ხატის ნახვის წინ, მარხვით და ლოცვით განიწმიდონ მერე გამოიკითხონ, რას წარმოადგენს ესა თუ ის ხატი, რომელ წელშია ჩამოსვენებული და საიდანაა წამოღებული. ხოლო რასაც ეტყვიან, მათ ზუსტად, მუხლობრივ აღწერილობაში დაწვრილებით უნდა შეიტანონ. საერთოდ, იმერთა ქვეყანაში ყოფნისას ელჩებს, სრულიად რუსეთის მეფის და ხელმწიფის... საქმეებზე ზრუნვა და ამ განაწესში (ნაკაზში) აღნიშნული საკითხების გარშემო ყოველგვარი ცნობების გამოძიებით შეკრება ევალებათ.

იმერეთში ყოფნის დროს ნიკიფორემ და ალექსიმ ყოველგვარი ზეჩხისა და ღონისძიების გამოყენებით საიდუმლოდ უნდა შეკრიბონ ცნობები იმის შესახებ, თუ რა ურთიერთობაშია ამჟამად იმერეთის მეფე ალექსანდრე თურქეთის სულთანთან მუჰამედთან და სპარსეთის შაჰ-აბასთან, თურქეთისა და ყიზილბაშთა ელჩები, დესპანები ან შიკრიკები თუ მიიღო (ალექსანდრე მეფემ) და რა დავალებით იყვნენ გამოგზავნილი ის ელჩები მასთან, ან თვით იმერეთის მეფე ალექსანდრეს ხონ არ გაუგზავნია თურქეთის სულთანთან ან ყიზილბა-

³ არშიაზე შინაწერია:

1. „ვფიქრობთ რომ წესად არ აქვთ მიღებული“.
2. „საქმისთვის არ არის საკირო“.

შების შაჰთან ელჩები, ან ხომ არ აპირებს გაგზავნას, ვინ არიან სახელდობრ ეს ელჩები და რა აქვთ დავალებული. თურქეთის სულთანი და სპარსეთის შაჰი რა დამოკიდებულებაში არიან ერთმანეთთან, თურქეთის სულთანმა თუ გაუგზავნა ელჩები სპარსეთის შაჰს, ან სპარსეთის შაჰმა თურქეთის სულთანს, და თუ ერთმანეთთან ორივე მხრით იყვნენ ელჩები დავგზავნილი რა დავალება ჰქონდათ მათ. იყო თუ არა ამ წლებში ომი თურქებსა და სპარსელებს შორის, ან თუ აპირებენ ომს. თუ იყო ომი — როდის იყო, რა ადგილებში იყო და ვისი მხრიდან დაიწყო იგი. თურქმა წაართვა სპარსელს ქალაქები, თუ სპარსელმა თურქს და რამდენი ქალაქი წაართვა. მომავალში რა არის მოსალოდნელი მათ შორის — ომი თუ წმინდობა. თურქეთის გარდა ვისთან ომობს სპარსეთის შაჰი. რა ვითარებაა ამჟამად შამხალთან და ყუმუხელ ხალხთან, მეფე ალექსანდრე მშვიდობიანად არის განწყობილი სადადიანოს მთავარ ლევანთან, გურიის მთავართან და ერისთავთან თუ არა, მომავალში მათ შორის ხომ არაფერია მოსალოდნელი, ვინ ფლობს ამჟამად გურიის ქვეყანას... (55—71).

...ნიკიფორეს და ალექსი მდივანს ახსოვდეთ შემდეგი: როცა თერგზე მივლენ და აქედან დაიძვრებიან, ყუმუხების ქვეყანაში თუ სხვაგან სადმე გზადაგზა, სადაც კი მოახერხებენ, იმერეთის სამეფოს შესახებ ცნობები შეკრიბონ, გაიგონ ისევე მეფე ალექსანდრე მეფობს თუ სხვა ვინმეა მეფედ, სად იმყოფება ალექსანდრე მეფე. თუ შეიტყობენ. რომ მეფე ალექსანდრე აღარ არის და მის ნაცვლად მისი ძე ბაგრატო ზის, მაშინ ნიკიფორე და ალექსი მეფე ალექსანდრეს შვილს ელჩებად მხოლოდ იმ შემთხვევაში უნდა ეახლონ, თუ იგი მამის კურთხევითა და მთელი იმერეთის ხალხის სურვილით არის მეფედ და არა შაჰის ბრძანებით ასული ტახტზე. ელჩობის დროს, წესისამებრ მიესალმონ თავის დაკვრით მოსაკითხივ მიართვან, სიტყვითაც მიმართონ და ყველა საქმე ისე წარმართონ, როგორც ამ განაწესშია ზევით აღწერილი.

დამახსოვრონ კიდევ ნიკიფორემ და ალექსი მდივანმა, რომ თუ იმერეთში ჩასვლისას გამოირკვა, რომ ალექსანდრე მეფედ აღარ არის. გარდაიცვალა ან ბერად შედგა, და მის ტახტზე იმერეთის მეფედ ძე მისი ბაგრატო დაჯდა და ახალი მეფე მიიწვევს ელჩებს, ნიკიფორე და ალექსი მდივანი უნდა ეახლონ ახალ მეფეს და მას სიტყვით მიმართონ... ის ხელმწიფის წყალობაც, რომელიც მეფე ალექსანდრესთვის იყო განკუთვნილი მას გადასცენ.

და ამის შემდეგ ახალ მეფეს ასე უთხრან: ჩვენს ჩამოსვლამდე ღვთის განჩინებით მამაშენი ალექსანდრე მეფე აღარ არის, მის ადვილზე ახლა სახელმწიფოში შენ, ბაგრატ მეფე ხარ. შენც გმართებს ბაგრატ მეფევი დიდი ხელმწიფის და მეფის წყალობა მოიხვეჭო, ისე როგორც მამაშენმა ალექსანდრე მეფემ მოიხვეჭა. შენც მთელი შენი იმერეთის სამეფოთი დიდი ხელმწიფის მფარველობის ქვეშ იქნებოდი და ახლა მის უდიდებულესობას ჩვენს დიდ ხელმწიფეს და მის შვილებს, რომლებსაც მას დიადი ღმერთი მომავალში მისცემს, მისი ელჩების წინაშე შენი თავადებით და მახლობელი კარისკაცებით შენი ერთგულება უნდა შეთქვი და ჯვარს უნდა ემთხვიო იმ ფიცის წიგნის აღსრულება უნდა აღუთქვა, რომლის ნიშნად ჩვენ თან ჩამოვიტანეთ და რომელზედაც შენს მამას ალექსანდრე მეფეს უნდა შეეფიცა. თუკი შენ, ბაგრატ მეფე შეპფიცავ, რომ მთელი შენი იმერეთის ქვეყნით ხელმწიფის ქვეშევრდომად და შეწყალებულად აღიარებ თავს და ხელმწიფის მაღალი ხელის ქვეშ იქნები და ხელმწიფისა და შენს ორგულთა წინააღმდეგ თერგის ვოევოდებთან ერთად ილაშქრებ, სადაც ამის შესახებ დიდი ხელმწიფის ბრძანება იქნება, მწყალობელი სრულიად რუსეთის დიდი ხელმწიფე და დიდი მთავარი ალექსი მიხეილის ძე შენ ბაგრატ მეფეს თავის მაღალ მფარველობის ქვეშ მიგიღებს, ხელმწიფურ წყალობას არ მოგაკლებს შენი მტრების მოსაგერიებლად და თავდასაცავად.

თუ ახალი მეფე, ალექსანდრეს ძე, განაცხადებს, რომ მას ყველა ის საქმე გააცნონ, რომლისთვისაც მამა მისმა, მეფე ალექსანდრემ, დიდ ხელმწიფეს ელჩები იღუმენი ვასილი და დავითი გაუგზავნა და ამ ელჩობაზე დიდი ხელმწიფის პასუხი და ბრძანების გაცნობა მოისურვა და მხოლოდ ამის შემდეგ ფიცის დადება აღვითქვათ, მაშინ ამ აზე ნიკიფორემ და ალექსი მღივანმა უნდა უპასუხონ: ვფიქრობთ რომ ზეფე თვითონაც გარკვეულია იმ საქმეებში, რომელთა შესახებ მამამისმა დიდ ხელმწიფე მეფეს ელჩები გაუგზავნა, ხოლო ახლა ჩვენც გიცხადებთ. დანარჩენი ყოველივე ილაპარაკონ ისე, რაც ამ განაწესშია ზემოთ აღწერილი და რაც მეფე ალექსანდრესთვის უნდა ეთქვათ. ახალმა მეფემაც თავისი მამის დიდი ხელმწიფისადმი მიმართვა უნდა გაითვალისწინოს და უნდა ეცადოს თვითონაც დიდი ხელმწიფის სიყვარული და წყალობა მოიპოვოს და მთელი თავისი იმერეთის ქვეყნით, დიდი ხელმწიფისადმი თავისი ერთგულება ელჩების წინაშე ჯვარზე შეპფიცოს და თავის ქვეშევრდომებსაც დაფიცება და ჯვარზე მთხვევა უბრძანოს. ხოლო ჩვენი დიდი ხელმწიფე და მეფე, დიდი მთავარი ალექსი მიხეილის ძე თავის მხრით მას და მთელი იმერეთის ქვეყანას და

მას პირადად თავის მაღალ მფარველობის ქვეშ მიიღებს, შეიყვარებს და წყალობასაც უბოძებს და მტრებთან ბრძოლისას დახმარებას აღმოუჩენს.

როგორც კი ახალი მეფე ჭვარს ემთხვევა, ნიკიფორემ და ალექსიმ მას მის მიერ ხელმოწერილი პირობის წიგნი უნდა ჩამოართვან და ყველა სახელმწიფო საქმეზე ელაპარაკონ ახალ მეფეს ისე, როგორც ხელმწიფის ამ განაწესში წერია.

ნიკიფორემ და ალექსი მდივანმა უნდა დაათვალიერონ იმერეთის ქვეყანა, გამოიკითხონ და ყოველი ღონისძიების საშუალებით ხელთ იგღონ ზუსტი ცნობები იმის შესახებ, თუ რას წარმოადგენს იმერეთის ქვეყანა, რაოდენ ვრცელია იგი, რამდენი ვერსის მანძილზეა გადაჭიმული, რამდენ ქალაქს და დასახლებულ ადგილს შეიცავს და საერთოდ რაოდენ დასახლებულია, ხალხი როგორია, უყვართ თუ არა მეფე ალექსანდრე და შემდეგშიც სასურველია მათთვის ეს მეფე თუ არა. რა მოღის უხვად მათ მცნაზე, როგორი იცის ხორბლის მოსავალი, როგორი ქსოვილები მოიპოვება, რა ნივთი იაფია იქ და რა ძვირობა. რამდენი და რა და რა გვარი (მოსამსახურე პირია) და რა იარაღით იბრძვიან, ყავთ თუ არა ვაჭრები, ადგილობრივად ვაჭრობენ თუ სხვა ქვეყნებშიც დადიან საღმე. რაგვარ საქონელს აწარმოებენ. სადაღიანოს მთავარი თავის სამთავროშია ამჟამად თუ არა, მეფე ალექსანდრესთან მეგობრულ განწყობილებაშია თუ არა, თუ არა, ვის ექვემდებარება — თურქს თუ შახს, თუ დამოუკიდებელია და ხარკს არავის არ უხდის. ყოველივე ამის შესახებ ნამდვილი (უტყუარი) ცნობები უნდა შეკრიბოთ და დაწერილებით ჩასწეროთ მუხლობრივ აღწერილობაში.

თუკი იმერეთში ჩასვლამდე გზაში გაიგოთ, რომ მეფე ალექსანდრე აღარ მეფობს იმერეთში, რომ იგი ყოზილბაშთა შაჰმა განდევნა და მის ადგილზე თავისი რომელიმე ხანი ან თუ გინდ თვით ალექსანდრეს ვაჟი შაჰმა იმერეთის ტახტზე დასვა, ისიც გაიგეთ მამას რატომ უორგულა და როცა ყოველივე ამას დანამდვილებით გაიგებთ, მაშინ ნიკიფორე და ალექსი იმ ახალ მეფესთან არ უნდა მივიდნენ და გზიდან უკან უნდა დაბრუნდნენ და თერგიდან ყოველივე დაუყოვნებლივ ხელმწიფეს შეატყობინონ.

თუკი იმერეთში ჩასვლამდე ამის შესახებ ვერაფერი შეიტყუვეს და მხოლოდ იმერეთში ჩასვლის შემდეგ გაიგეს და შაჰის დასმულმა ახალმა მეფემ მიიწვია ისინი, ნიკიფორემ და ალექსიმ უნდა შეუთვალონ მას, რომ ისინი დიდი ხელმწიფისაგან გამოგზავნილი იყვნენ მეფე ალექსანდრესთან მისივე თხოვნით. ახლა, უფლის ნებით, მეფე ალექსანდრე აღარ არის ამ ქვეყანად. ან შესაძლებელია იმერეთის მიწა-

წყალი დასტოვა და მის ნაცვლად ახალი მეფე მეფობს, რომლის შესახებ დიდმა ხელმწიფემ არაფერი იცის და ელჩებისათვის მისთვის გადასაცემად არავითარი დავალება არ მიუცია, ამიტომ, ახლა გაუშვას ელჩები უკან, ნუ დააყოვნებს მათ და, როცა ჩავლენ მოსკოვში, დიდ ხელმწიფე-მეფეს მის შესახებ მოახსენებენ, რომ იმერეთის საშეფოში ახალი მეფე ზის. ხოლო თუ შაჰის მიერ დასპულმა ახალმა მეფემ ისინი აიძულა და უარის თქმა არ გაუვიდათ, მაშინ ძალაუწიებურად უნდა ეახლონ ახალ მეფეს, მაგრამ წერილებს თან ნუ წაიღებენ, მეფეს თავი არ დაუკრან, ხელმწიფის წყალობა მოსაკითხი რომელიც ელჩებს თან მიაქვთ, არ გამოაჩინონ და წერილებიც არ მიართვან. და სიტყვიერად ისევ ის მოახერხონ, რომ დიდმა ხელმწიფემ ახალი მეფის შესახებ არაფერი იცოდა და ამიტომ არც არაფერი დაუბარებია მისთვის გადასაცემად და თხოვონ მალე გაისტუმრონ ისინი თავის ქვეყანაში.

თუ ახალმა მეფემ ძალით მოინდომა წერილის, განაწესისა და ხელმწიფის მოსაკითხი წყალობის წართმევა, მაშინ ნიკიტორემ და ალექსიმ უნდა უთხრან, რომ მეფე უსამართლოდ იქცევა, როცა ხელმწიფის წერილისა და წყალობის ძალით წართმევას აპირებს და თუ ძალადობაზე და გაძარცვაზე მიდგება საქმე, მაშინ ელჩებმა ის წერილი და განაწესი უნდა დაზიონ ან დასწვან, ან წყალში გადაყარონ, რომ ახალ მეფეს ხელში არ ჩაუვარდეს და რაც შიგ წერია ის ვერ გაიგოს.

თუკი ახალმა მეფემ მათთან ერთად (ტოლოჩანოვთან და ივლეევთან ერთად) დიდ ხელმწიფე-მეფესთან თავისი ელჩების გაგზავნა მოიწადინა და ეტყვის მათ, რომ დიდ ხელმწიფესთან მეგობრობა და ურთიერთობა მასაც სურს, რისთვისაც თავის ელჩებს გზავნის, მაშინ ის ელჩები თან წამოიყვანონ და ნიკიტორემ და ალექსი მდივანმა ასე უპასუხონ ახალ მეფეს: დიდ ხელმწიფესთან ელჩების გაგზავნა უფლისა და მისი (მეფის) ნებაა. ისინი წაიყვანენ მეფის ელჩებს. ხოლო როგორ ურთიერთობას დაამყარებს ახალ მეფესთან მისი უდიდებულესობა ეს ელჩებმა არ იციან და ამის შესახებ ვერაფერითარ პირობას ვერ მისცემენ ახალ მეფეს, ვინაიდან ეს მხოლოდ ღმერთისა და დიდა ხელმწიფის ნება-სურვილზეა დამოკიდებული. აგრეთვე (ახალ) მეფეს სთხოვონ, რომ რაც შეიძლება მალე გამოისტუმროს ისინი უკან. ის, რასაც ახალი მეფე მათ ეტყვის, ყველაფერი დაწერილებით უნდა ჩაიწერონ აღწერილობაში... (72—88).

...თუ მეფე თეიმურაზმა ლაპარაკი დაიწყო იმის შესახებ, რომ მან ჯერ კიდევ, აწ განსვენებულ სრულიად რუსეთის ხელმწიფეს და მეფეს დიდ მთავარს მიხეილ თევდორეს ძეს წერილი მოსწერა და

თავის ელჩს გრიგოლსაც სიტყვიერად დააბარა მისი უდიდებულესობისათვის გადაეცა, რომ თურქეთთან მოსაზღვრე მთებში, ვერცხლისა და ოქროს საბადოები არისო. ხოლო სანამ მეფე თეიმურაზი მის უდიდებულესობასთან ელჩობას გაგზავნიდა მან თავისი ელჩი მიტროპოლიტად წოდებული ნიკიფორე კონსტანტინოპოლს მიავლინა და იქიდან იმ საბადოების დასამუშავებლად ოსტატის ჩამოყვანა დაავალა, მაგრამ მიტროპოლიტმა თურქების შიშით იქიდან ოსტატი ვერ ჩამოიყვანა, ხოლო იმ საბადოების გათხრას მეფე ვერ ბედავს, რადგანაც აქამდე ეს საქმე არავის არ უცხრია, არც მის პაპს ალექსანდრეს და არც სხვა რომელიმე მეფის ხელში ეს საბადოები არავის გაუთხრიაო. თუ დიდი ხელმწიფე ახლა ინებებს და ოსტატებს: გამოგზავნის და საბადოების დამუშავებას დაიწყებს, მაშინ მოპოვებული ვერცხლისა და ოქროს ნახევარი დიდმა ხელმწიფემ წაიღოს, მეორე ნახევარი კი მეფე თეიმურაზს დაუტოვონო. თუ მეფე თეიმურაზმა იკითხა აქვთ თუ არა მათ (ტოლოჩანოვს და იევლევეს) ამ საკითხთან დაკავშირებით დიდი ხელმწიფის რაიმე ბრძანებაო, ამაზე ნიკიფორემ და ალექსიმ თეიმურაზ მეფეს უნდა უპასუხონ: მისმა უდიდებულესობამ სრულიად რუსეთის ხელმწიფემ და მეფემ და დიდმა მთავარმა ალექსი მიხეილის ძემ იმ ოქროსა და ვერცხლის საბადოების შესახებ, რაზედაც მეფე თეიმურაზი თავის წინა წერილში იტყობინებოდა და რაზედაც თავის ელჩს პირადად თქმაც დაავალა, ყველაფერი იცის. ამჟამად ჩვენი დიდი ხელმწიფე მეფე იმ ოქროსა და ვერცხლის საბადოების გასათხრელად საქართველოში ოსტატებს არ გზავნის, რადგანაც იმ საბადოების ნიმუში ელჩმა დიდ ხელმწიფეს არ ჩაუტანა. ნიმუშის უნახავად კი ოსტატების გაგზავნა მართებული არ იქნება, ვინაიდან გზა ძალიან შორია და ძნელად სავალი და ამ საქმეს დიდი ხარჯი დასჭირდება. როგორც კი თეიმურაზ მეფე იმ საბადოების ნიმუშს გამოგზავნის ან მის ელჩებს გამოატანს და აღმოჩნდება, რომ საბადოები ნამდვილად ღირებულია და საქმეში გამოდგება, მაშინ დიდი ხელმწიფე ბრძანებას გასცემს.

თუ თეიმურაზ მეფე იმ საბადოების ნიმუშებს ელჩებს გამოატანს (ე. ი. ტოლოჩანოვს და იევლევეს—ი. ც.) ელჩებმა ოქროს და ვერცხლის საბადოების ნიმუშები თან წამოიღონ დიდ ხელმწიფესთან, მხოლოდ გზაში არსად გამოაჩინონ, და არც არავის გაუჩინონ, (ეს საქმე პირადად) მარტო ელჩებმა უნდა იცოდნენ საიდუმლოდ. საბადოების შესახებ ელჩებმა უნდა დაწერილებით გაიგონ ყველაფერი, გამოიკითხონ, თუ სად რა ადგილებშია იგი, მთაშია თუ ბარში, ზღვასთან თუ მდინარეებთან არის ახლო, რომელ მდინარის მახლობლად,

რამდენით არის დაშორებული ის ადგილები მის სამფლობელო საქართველოდან ან თერგიდან, ვის მფლობელობაშია ის მადნიანი ადგილი და რა სიგრძე-სივანე აქვს იმ ადგილს.

თუ მეფე თეიმურაზი ნიკიტორეს და ალექსი მდივანს შეეკითხება: მეფე თეიმურაზმა დაავალა თავის ელჩს გრიგოლს უმდაბლესად ეთხოვა დიდი ხელმწიფისათვის, რათა მას თეიმურაზ მეფის პატივსაცემად სპარსეთის შაჰისათვის თავისი ხელმწიფური წერილის გაგზავნა ენებებინა, რომელშიაც უნდა ეთხოვა, რათა შაჰს დიდი ხელმწიფის ხატობით და სიყვარულით მეფე თეიმურაზთან მეგობრული ურთიერთობა დაემყარებინა და მისი ელჩები, რომლებიც ამჟამად შაჰთან იწყობებიან გამოეშვა.

ამ შეკითხვაზე ნიკიტორემ და ალექსი მდივანმა ასე უნდა უპასუხონ: სპარსეთის შაჰ-აბასსა და ჩვენს დიდ ხელმწიფეს შორის მეგობრული, ძმური და სასიყვარულო ურთიერთობა არსებობს. მეფე თეიმურაზის თხოვნის გამო დიდმა ხელმწიფემ თავის ძმას, სპარსეთის დიდ ხელმწიფეს, შაჰ-აბასს თავისი წერილი შიკრიკის გრიგოლ ბულგაკოვის ხელით გაუგზავნა და სთხოვა, რომ მის უდიდებულესობასა და მას შორის მეგობრული და სასიყვარულო ურთიერთობის დასამტკიცებლად საქართველოს და მეფე თეიმურაზის შევიწროებას და დარბევას ნუ იწივებს, უბრძანოს შაჰმა თავის ქვეშევრდომებს თავაზიანად და პატივისცემით მოეპყრან თეიმუზ მეფეს, ვინაიდან იგი, თეიმურაზ მეფე და მთლად საქართველო, ჩვენი თანამოქმედა ქრისტიანულ სარწმუნოების მქონე, უხსოვარი დროიდან. და მისმა უდიდებულესობამ, სპარსეთის დიდმა ხელმწიფემ, შაჰ-აბასმა იმავე შიკრიკის ივანე ბულგაკოვის ხელით თავის ძმას, ჩვენს დიდ ხელმწიფე მეფეს წიგნი გამოუგზავნა, რომელშიაც წერდა, რომ მისი უდიდებულესობის დიდი ხელმწიფობის ხატობითა და ძმური სიყვარულის გამო იგი, სპარსეთის ხელმწიფე შაჰ-აბასი, შენ, თეიმურაზ მეფეს, მფარველობას გაგვიწვევს და მისი, შაჰ-აბასის, ბრძანებით შენ არავინ შეგავიწროვებს და ხარკს არ გადაგახდევინებს.

წარსულ 157 წელს, შენ, თეიმურაზ მეფე, ჩვენს დიდ ხელმწიფეს სწერდი და შენს ელჩებსაც თავად ივანეს და არქიმანდრიტ პახომის დააბარე, რომ შემახიდიდან და განჯიდან დიდძალი ჯარი დაგესხა თავს, შენი ვაჟი დავითი მოკლეს და დიდძალი ხალხი დაგიხოცეს, და შენ, თეიმურაზ მეფე დავითის შვილებითურთ იმერეთში შენ სიძესთან მეფე ალექსანდრესთან შეაფარე თავი. შენმა ელჩებმა უმდაბლესად სთხოვეს დიდ ხელმწიფეს შეეწყალებინე შენ და სპარსეთის ხელმწიფისათვის წერილი გაეგზავნა და ეთხოვა, რომ მას შენი ქვეყანა კვლავ

ალარ დაერბია და შაჰის ლაშქრობების გამო თეიმურაზ მეფეს დარბევს და გამაჰმადიანება აცდენოდა.

იმ შენი წერილისა და თხოვნის გამო, ჩვენი დიდი ხელმწიფე მეფის ბრძანებით, შიკრიკი გაიგზავნა წერილით, რომელშიც მისი უდიდებულესობა დიდებულ შაჰ-აბასს წერდა, რომ მისი, დიდი ხელმწიფის ხათრითა და სიყვარულით შენ, თეიმურაზ მეფეს და საერთოდ საქართველოს მიწა-წყალს ნუ შეავიწროებდა და ნუ დაარბევდა და საქართველოს მიწები დაებრუნებინა.

და თუკი დიდი შაჰ-აბასის დაუკითხავად შენ ვინმე თავს დაგესხმებოდა ის დასჯილიყო და წართმეული დაებრუნებოდა. ეს იმიტომ რომ მისი უდიდებულესობის კარზე წარმოგზავნილმა დიდი შაჰ-აბასის ელჩმა „კაზმეტ ყული ბეგმა“ ჩვენი დიდ ხელმწიფის ბოიარებსა და სათაბიროს წევრთა წინაშე განაცხადა, რომ შენ, თეიმურაზ მეფეს, რომელსაც ხანი წაგეჩხუბა, დიდი შაჰ-აბასის დაუკითხავად და მისი ბრძანების გარეშე დაგარბია, მომავალშიც ჩვენი დიდი ხელმწიფე მეფე თავის მწყალობელ მფარველობას აღმოუჩენს თეიმურაზ მეფეს.

თუ თეიმურაზ მეფე ეტყვის ელჩებს, რომ ის სრულიად რუსეთის ხელმწიფეს და მეფეს დიდ მთავარს ალექსი მიხეილის ძეს წერდა და მის ელჩებსაც თავად ივანეს და არქიმანდრიტ პახომისაც დაავალა დიდ ხელმწიფისთვის გადაეცათ, რომ იგი სპარსეთის შაჰმა დაარბია და თავის სამეფოდან განდევნა. ახლა, დიდმა ხელმწიფემ, თანახმად მისი მამის აწ განსვენებული სრულიად რუსეთის ხელმწიფის და მეფის დიდი მთავრის მიხეილ თედორეს ძის სიგელში აღთქმულ წყალობისა, თავისი ხელმწიფური წყალობის თვალთვევად მოხედოს მას, გამოეცხადოს და სპარსეთის შაჰისაგან დაიხსნას. ამისათვის მისმა უდიდებულესობამ ბრძანოს და თეიმურაზ მეფის დასახმარებლად ხელმწიფის მეომარი ხალხი (ჯარი) გამოგზავნოს.

ამაზე ნიკიტორემ და მდივანმა ალექსიმ უნდა უპასუხო, რომ მისმა უდიდებულესობამ დიდმა ხელმწიფემ ამჟამად არ ინება შენთან ჯარის გამოგზავნა, ვინაიდან შენი ქვეყანა ჩვენი ხელმწიფის ქვეყნიდან ძალიან დაშორებულია, შაჰის მიწებსა და მრავალ სხვა ყუმუხელ სამთავროთა მიწებს შორის არის მოქცეული. გზა შენი ქვეყნისაკენ შორია, ვიწრო და გაუვალი; ბევრი მთა არის გადასალახავი, მთებს შორის კი უფსკრულებია⁴. დიდი ჯარი, მისი იარაღი, სათადარიგო მარაგი იმ ვიწროებში ვერასგზით ვერ გაივლის. მანამ შენს სამფლობელომდე ჩამოალწევენ დიდი ხელმწიფის ჯარისკაცები დაიხოცებიან,

⁴ არშიაზე მინაწერია: „წინანდელ დარიგებებში ეს მუხლი არ იყო. ახლა შეტანილია იგი თავად ექვთიმე მიშეყის მუხლ ობრიე აღწერილობიდან, რომ არ მოიმიზნონ“.

ლაიმშვენიან. შენც, თეიმურაზ მეფე, ვერ გამოკვებავ დიდ ჯარს, რადგანაც თითონ არაფერი გავაჩნია, შენი მიწა გააპარტახებულია, ხოლო მისმა უღიდებულესობამ მცირერიცხოვანი ჯარი რომ გამოგზავნოს. ისინი შენ ვერაფრით გიმშველიან, შენს მტერთან ვერას გახდებიან. ისევ შენ მეფე თეიმურაზ, თვითონ უნდა გამოიღო ხელი, შენი ძალებით უნდა გაუმკლავდე მტერს, უნდა გაუძლო მანამდე, სანამ უფალი ჩვენი ღმერთი ძალას მოგცემს. და როცა დრო მოვა, მაშინ დიდი ხელმწიფე მეფე თავის მოწყალებას და დახმარებას აღმოგიჩენს შენ. თეიმურაზ მეფეს, ისე, როგორც გეკადრება.

როცა ნიკიფორე და ალექსი მდივანი საქართველოში ჩავლენ ჯველაფერი დაათვალიერონ იქ და ყოველგვარი ღონისძიების საშუალებით უტყუარი და დაწვრილებითი ცნობები შეკრიბონ იმის შესახებ, თუ რა ვითარებაშია და რა მიზეზების გამო დაარბიეს შაჰის ქვეშევრდომებმა საქართველოს მიწა-წყალი, რომელ ქალაქებში და ადგილებში იყო ბრძოლები, რომელიმე მონასტერი დიდად ხომ არ დაზიანებულა. ან წმიდა ადგილები და მართლმადიდებელი ქრისტიანული სჯული ხომ არ შელახულა, რას წარმოადგენს საქართველო იმ დარბევისა და აოხრების შემდეგ, ვინ ფლობს ამჟამად მას, — თეიმურაზ მეფე, თუ შაჰის მიერ დანიშნული მისი ქვეშევრდომები, ვის მფლობელობაშია ამჟამად ქართლი — თეიმურაზ მეფისა თუ შაჰის. თუ შაჰის ხელშია, ვინ ზის იქ შაჰის ბრძანებით. როგორ ვივარაუდოთ მომავალში — დაუბრუნებს შაჰი ქართლს თეიმურაზ მეფეს, თუ თეიმურაზ მეფეს რაიმე სხვა ღონისძიებით შეუძლია ჩაიგდოს იგი ხელში. თუ შაჰი თეიმურაზ მეფეს არ მისცემს მას და თეიმურაზიც ვერავითარ საშუალებით ვერ ჩაიგდებს ქართლს ხელში. ხომ არ შერყენილა იქ მართლმადიდებლური ქრისტიანული სარწმუნოება და საყდარი მცხეთად წოდებული, სადაც უფლის კვართი ინახება, წინანდებურაუ თავის ადგილზეა და იქ წირვა-ლოცვა წარმოებს თუ არა. თეიმურაზ მეფეს, სადაც ამჟამად ცხოვრობს სასულიერო ხელისუფლებთან ერთად სხვადასხვა ტაძრებში წინანდელი დიდი ხელმწიფის თავად ექვთიმე მიშიცკის მეთაურობით ელჩობის შემდეგ წირვა-ლოცვის წესებში რაიმე ცვლილებები ხომ არ მომსდარა. რა დააკლდა ან რა მოემატა ტაძრებს აოხრების და დარბევის შემდეგ. საქართველოში წარგზავნილმა ხატის ოსტატებმა რამდენი კედლის მხატვრობა ან ხატი დახატეს, ან სხვა რაიმე საეკლესიო მოკაზმულობა შეასრულეს. ღირსეულად იმსახურებს თუ არა თეიმურაზ მეფე დიდი ხელმწიფე მეფის წყალობას. რამდენი შენობა ააგო მეფის ბრძანებით სარკმლის ოსტატებმა. მიიღეს თეიმურაზისაგან ამ შრომაში რაიმე გასამრჯელო დიდი

ხელმწიფის მხატვრებმა და სარკმლის ოსტატებმა თუ არა. ნამდვილი და ზუსტი ცნობები ყველა ამის შესახებ უკლებლივ უნდა იქნეს შეტანილი თავის მუხლობრივ აღწერილობაში... (89—102).

ელჩებმა ნიკიფორე მათეს ძე ტოლოჩანოვმა და მდივანმა ალექსი იველემა უნდა დაიმახსოვრონ აგრეთვე შემდეგი: როდესაც ისინი იმერეთში ჩავლენ, თუ აღმოჩნდა, რომ მეფე თეიმურაზი აღარ არის იქ და მათ ეტყვიან, რომ თეიმურაზ მეფე წინანდებურად თავის სამეფოში, საქართველოში ცხოვრობსო, მაშინ ნიკიფორემ და ალექსი მდივანმა ყოველგვარი ხერხით და საშუალებით უნდა გამოიკითხონ დაწვრილებით, რომელი გზით უფრო საიმედო და უკეთესია მგზავრობა იმერეთიდან საქართველოში, ხომ არ არის ამ ორ სამეფოს შორის სხვა რომელიმე პატარა სამთავროები და თუ არის, შეიძლება თუ არა მათი უხიფათოდ გავლა და თუ დანამდვილებით შეიტყობენ და დარწმუნდებიან იმაში, რომ იმერეთსა და საქართველოს შორის არავითარი მცირე ქვეყნები არ არის, რომ ეს იგივე ქართული მიწაა, ან, თუ არის, მათზე გავლა ელჩებისათვის არავითარ საშიშროებას არ წარმოადგენს.

მაშინ, ნიკიფორემ და ალექსი მდივანმა ქართველ ელჩებს უნდა მოახოვონ, რომ მათ იმერეთიდან მეფე თეიმურაზთან საგანგებოდ გაგზავნონ საიმედო პირები, რამდენი კაცაც საჭირო იქნება. ქართველმა ელჩებმა მეფე თეიმურაზს უნდა მისწერონ, რომ დიდმა ხელმწიფემ ისინი გამოისტუმრა და მასთან მისი უდიდებულესობის დიდი ხელმწიფის და მეფის ელჩები ნიკიფორე მათეს ძე ტოლოჩანოვი და მდივანი ალექსი იველევი ხელმწიფის დიდი წყალობითა და მოსაკითხით გამოგზავნა და რომ ქართველთა მეფემ თეიმურაზსა სადაც საჭიროდ სცნობს ბრძანება გასცეს ელჩების შეგებების შესახებ, მათთან ერთად ხელმწიფის ხაზინის და მოსართმეველის გადასახიდად საბარგულები და მათი, ელჩების — ნიკიფორესი და მდივნის ალექსის და ხელმწიფის ყველა დანარჩენ წარმოგზავნილთა სამგზავრო ურმები და ცხენები გამოგზავნოს. გარდა ამისა, ალექსანდრე მეფემ შეასრულოს დიდი ხელმწიფის ყველა დავალება და შემდეგ ელჩები ქართველ მეფე თეიმურაზთან გაუშვას. და როდესაც იმერეთის მეფე ალექსანდრე მათ გაისტუმრებს ნიკიფორე და ალექსი მდივანი საქართველოში გაემგზავრონ და თუ ღმერთმა ინება და მშვიდობით ჩააღწიეს და მეფე თეიმურაზმა ისინი მიიწვია მიღებაზე, ნიკიფორე და ალექსი უნდა გამოცხადდნენ თეიმურაზ მეფის კარზე, მთავრად მას წერილი და ხელმწიფის ნაბოძვარი — წყალობა, სრულად ამ განაწესის მიხედვით, რაც ზემოთ არის აღნუსხული (109.—112).

...ხოლო. თუ ნიკიფორე და ალექსი მდივანი დანამდვილებით შეიტყობენ იმერეთში, რომ ქართლში გადასვლა არავითარ შემთხვევაში არ მოხერხდება. მაშინ უნდა თხოვონ ქართველ ელჩებს, რომ მათ საჩქაროდ მისწერონ და შეატყობინონ მეფე თეიმურაზს, თვითონ ინებოს იმერეთში სავანეებოდ ჩამობრძანება, მოუსმინოს ელჩებს, წერილი გაჰოართვას და ხელმწიფის ნაბოძვარი — წყალობა ჩაიბაროს, აგრეთვე მისწერონ, რომ დიდი ხელმწიფის და მეფის ელჩები საქართველოში ვერ ჩავლენ და მას, იმერეთში დაელოდებიან.

თუ ქართველი მეფე თეიმურაზი იმერეთში ჩამოვა და ელჩებს მისაღებად მიიწვევს ნიკიფორე და ალექსი მეფეს უნდა ეახლონ და წერილი და ამ განაწესში აღნუსხული (112—113) ხელმწიფის წყალობა გადასცენ მას.

...თუ ნიკიფორეს და ალექსი მდივანს შეეკითხებიან როგორ ურთიერთობაშია ამჟამად დიდი ხელმწიფე, მეფე დიდი მთავარი ალექსი მიხეილის ძე თურქეთის სულთანთან, სპარსეთის შაჰთან, რომის კეისართან, ინგლისის, საფრანგეთის, დანიის მეფეებთან, შვეციის დედოფალთან, პოლანდიის მფლობელთან და მთავართან, ყირიმის და სხვა მოსაზღვრე ხელმწიფეებთან.

ელჩებმა ნიკიფორემ და ალექსი მდივანმა შემდეგი პასუხი უნდა გასცენ: ჩვენი დიდი ხელმწიფის მამა ნეტარხსენებული სრულიად რუსეთის ხელმწიფე და დიდი მთავარი მიხეილ თევდორეს ძე თურქეთის სულთანთან, სპარსეთის შაჰთან, ინგლისის, საფრანგეთის, დანიის მეფეებთან, პოლანდიის მფლობელთან და მთავართან, და სხვა მეზობელ ხელმწიფეებთან ურთიერთობაში იყო, ელჩები დადიოდნენ ურთიერთთან და მეგობრულ განწყობილებასა და სიყვარულს განამტკიცებდნენ, ვაჭრები ორივე მხრივ თავისუფლად დადიოდნენ და ვაჭრობდნენ. არც ერთი იმათგანი არ მტრობდა დიდ ხელმწიფეს. ამჟამადაც შვილი მისი დიდი ხელმწიფე ჩვენი... მეფე ალექსი მიხეილის ძე მისი მამის ნეტარხსენებული ხელმწიფის და მეფის მიხეილ თევდორეს ძის მიბაძვითა და ანდერძით ყველა ამ მეზობელ დიდ სახელმწიფოებთან მეგობრულ დამოკიდებულებაში და საქმიან ურთიერთობაშია.

რომის კეისარ რუდოლფთან და მის ძმასთან წინათ რუსეთის ხელმწიფე მეფეებსა და დიდ მთავრებს მეგობრული კავშირი და ურთიერთობა ჰქონდათ. ამჟამად მის უდიდებულესობას კეისართან კავშირი და ურთიერთობა არა აქვს. მომავალში მის უღბას ხელმწიფეს მეფეს, სურს მეგობრული კავშირი იქონიოს კეისართან.

თუ შეეკითხებიან იმის შესახებ, რომ აქვს თუ არა მის უღბას ხელმწიფე მეფეს ურთიერთობა რომის შაჰთან,

ელჩებმა უპასუხონ: რომის პაპთან ნეტარხსენებულ რუსეთის ხელმწიფეს, მეფეს და დიდ მთავარს მიხეილ თევდორეს ძეს არავითარი ურთიერთობა არა ჰქონია. ამეამად არც მის შვილს... ალექსი მიხეილის ძეს არა აქვს რომის პაპთან ურთიერთობა და არც არაფერში ჰქირღება იგი. რომი მოსკოვის სახელმწიფოსაგან შორს არაა, მათ შორის მრავალი მიწა და სახელმწიფოა. ამიტომ არც მომავალში იქნება ურთიერთობა საჭირო.

ხოლო ლიტვის მეფე ვლადისლავთან და შვეციის დედოფალთან ნეტარხსენებულ ხელმწიფეს და მეფეს... მიხეილ თევდორეს ძესაც და ხელმწიფის ძესაც ჩვენს ხელმწიფეს და მეფეს... ალექსი მიხეილის ძეს მტკიცე და საშუალო კავშირი აქვთ დადებული.

თუ იკითხვენ ნოღაელ თათრების შესახებ, არიან თუ არა მეფის წყალობის ქვეშ ნოღაელთა დიდი მთავრები და მურზები, ნიკიფორე და ალექსი მდივანმა უნდა უპასუხონ: დიდი ნოღაელები და „ყაზისულუსი“ წინანდებურად დიდი ხელმწიფის მორჩილები არიან როგორც ნეტარხსენებული ხელმწიფის და მეფის... მიხეილ თევდორეს ძის დროს იყვნენ. (ხოლო ნოღაელთა ის მურზები, რომლებიც თავიანთ ულუსებთან ერთად ასტრახანს გაეცალენ, იმათგან საუკეთესო თავიკაცები და მრავალი მურზები თავიანთი ულუსებითურთ კვლავ ასტრახანს დაუბრუნდნენ. ნეტარხსენებულმა ხელმწიფემ და მეფემ... მიხეილ თევდორეს ძემ აპატია მათ და დანაშაული შეუნდო. ამიტომ მის ვაჟსაც ჩვენს დიდ ხელმწიფეს და მეფეს... ალექსი მიხეილის ძეს სურს ისინი თავის წყალობის ქვეშ იყოლოს).

ყაზის ულუსი კი, რომელიც თერგის მიდამოებში მომთაბარებობს, ყველაფერში დიდ ხელმწიფეს ემორჩილება და მის ნება-სურვილს ასრულებს როგორც ამას მისი მამის, რუსეთის დიდი ხელმწიფის დროს ჰქონდა ადგილი⁵.

თუ რაიმე იკითხეს ციმბირის შესახებ — არის თუ არა ციმბირი ამეამადაც ხელმწიფის ხელქვეითად.

ნიკიფორემ და ალექსი მდივანმა უპასუხონ: ციმბირის მიწა-წყალი ჩვენი დიდი ხელმწიფის დიდი და თვალუწვდენელი მამულია. იქ არქიებისკოპოსია დადგენილი, გაშენებულია სატახტო ციხე-ქალაქები და მონასტრები, სხვა მრავალი ციხე-ქალაქიც არის, სადაც ადგილობრივი ბოიარები და ვოეოდები ცხოვრობენ და ჯარის დიდი ნაწილებიც არიან. გაშენებულია სოფლები და რაბები, სახნავ-სათესი მიწებიც

⁵ არშიაზე მინაწერია:

1. „ვეგნებ არ არის საჭირო. ეს დიდი ხნის წინეთ იყო“.

2. „საქმისათვის არ არის საჭირო“.

თვალუწვდენელია და საერთოდ ციმბირის ქვეყანა ყოველგვარი დოვლათითა აღსავსეა, ძვირფასი ყოველგვარი ნადირი, სიასამური და მელა და სხვა ძვირფასი ნადირი — უთვალავია. ჩვენი დიდი ხელმწიფის საბედნიეროდ და მის თვითმპყრობელობის საკეთილდღეოდ უფალმა ღმერთმა ციმბირის მიწა-წყალი ზღვიდან ზღვამდე გადასჭიმა და უზარმაზარი სიდიდის მდინარეებამდე აღწევს. ციმბირის მიწა-წყალი იმდენად ფართოა, რომ ჩვენი დედაქალაქიდან მის კიდემდე სამი წლის სავალი გზაა, უკან დაბრუნებასაც ამდენივე. ხანი მოუნდება. მრავალ, სხვადასხვა ენაზე მოლაპარაკე ხალხი სახლობს მის მიწაზე და ყველა ჩვენი დიდი ხელმწიფის მორჩილია. ბევრი მოინათლა და დიდ ხელმწიფეს მეფეს ემსახურება და დიდ გადასახადსაც უხდის.. (122—100).

დიდი ხელმწიფის ასეთი (განაწესი) მიეცათ ელჩებს მღვიმის აღმაზრუნველ ხელმოწერით.

მოსკოვიდან გასტუმრებული არიან .7 იენისს (133).

(Дела Грузинские, 1650 წ., № 6, ფფ. 1—133).

აზნაურის ნიკიფორე ტოლოჩანოვისა და მღვიმის ალექსი იევლევის კახეთის მიწა თეიმურაზ I ელჩობის მუხლობრივი აღწერილობა 1650 წ. 22 მაისი—1651 წ. 9 ოქტომბერი

7158 წლის 22 მაისს სრულიად რუსეთის ხელმწიფე მეფემ და დიდმა მთავარმა ალექსი მიხეილის ძემ ნიკიფორე მათეს ძე ტოლოჩანოვსა და მღვიმის ალექსი იევლევს იმერეთში მყოფ საქართველოს მეფე თეიმურაზთან ელჩებად წასვლა გვიბრძანა რათა მისთვის ხელმწიფე მეფის წყალობა გადაგვეცა და ხელმწიფის სხვა საქმეები მოგვეგვარებინა. იმ საქმეების გამო ჩვენთან ერთად გამოგზავნილი იყვნენ, აგრეთვე, ბერძნულიდან მთარგმნელი ივანე ბოიარჩიკოვი, მღვიმის თანაშემწე ივანე მარტინოვი, თარჯიმანი ლავრენტი პიროგოვი და სიასამურის ბეწვეულის მომვლელი ოსტატი ოლეჟკა ნაზარევი. ჩვენთანვე გამოამგზავრეს ქართველი ელჩები თავადი ივანე და არქიმანდრიტი პახომი. და რაც ჩვენის, ნიკიფორესი და ალექსი იევლევის, ხელით სრულიად რუსეთის ხელმწიფემ — მეფემ და დიდმა მთავარმა ალექსი მიხეილის ძემ მეფე თეიმურაზსა, მის დედოფალს, ეკლესიის მეთაურებს და მახლობელ კარისკაცებს, სიასამურის ბეწვეული უწყალობა ყოველივე სიაშოა აღწესებული. ჩვენ ნაბრძანები გვქონდა მოსკოვიდან ქართველი ელჩების თანხლებით ნავებით გვევლო შემდეგი გზით: კოლომნაზე, რიანისის პერიასლავლზე, აქედან კახიმოვზე, მურომზე, ნიენი ნოვგო-

როდზე, შემდეგ ყაზანში და ასტრახანში. ასტრახანიდან თერგზე და თერგის გზით იმერეთში.

ჩვენ, ელჩები, ნიკიფორე ტოლოჩანოვი და მდივანი ალექსი იევლევი, სრულიად რუსეთის ხელმწიფე მეფე და დიდი მთავრის წინაშე 22 მაისს წარვდექით, ხოლო ქართველ ელჩებთან ერთად მოსკოვიდან 10 ივნისს გამოვემგზავრეთ. სანამ კოლომნას ჩავალწევდით გზაში სოფელ ბერსენევკაში ქართველი ელჩების ნაგები წყლის ქვეშ სილით დაფარული დიდი ხის ფესვებს დაეჯახა და დაიშხვრა.

ჩვენ მენიჩბეებს ვუბრძანეთ ნაგები სახელდახელოდ შეეკეთებინათ და დიდის წვალებითა და გაჭირვებით განვაგრძოთ გზა ბერსენევკიდან, ქართველი ელჩის თავად ივანეს ნავის დაჯახებისას ფოსტის უწყების მიერ დაქირავებული ერთი მენიჩბე წყალში გადაუვარდა და დაიხრჩო.

კოლომანში ივნისის 14-ს ჩავედით. ქართველმა ელჩებმა, თავადმა ივანემ და არქიმანდრიტმა პახომიმ, იმავე დღეს ჩვენ, რუსეთის ელჩები, ნიკიფორე ტოლოჩანოვი და მდივანი ალექსი იევლევი, ჩვენს ნაგეში გვინახულეს და მოგვასხენეს, რომ მათი ნავი ქვებს დაეჯახა და დაზიანდა, რის შედეგადაც მათ კოლომანმდე დიდის საშიშროებით შოალწიეს და მოითხოვეს, რომ ჩვენ კოლომნის ვოევოდასთვის კაცი გაგვეგზავნა და ქართველი ელჩებისათვის ნავი გამოეცვალა, რადგანაც კოლომნიდან გატეხილი ნავით მგზავრობის გაგრძელება შეუძლებელია.

ჩვენ, ნიკიფორე და ალექსი მდივანმა ქართველ ელჩებს ვუპასუხეთ, რომ კოლომნის ვოევოდას კაცებს გაუგზავნით და ვთხოვთ, რომ მან ხელოსნები გამოგზავნოს, რომლებიც გატეხილ ხომალდს დაათვალიერებენ და დაზიანებულ ნაწილებს შეაკეთებენ, ხომალდის გამოცვლა კი არ მოხერხდება; ვინაიდან კოლომანში არავითარი ნაგები არ მოიპოვებაო ვუთხარით.

ქართველი ელჩები თავიანთ ნავზე დაბრუნდნენ, ჩვენ კი მაშინვე კოლომნის ვოევოდას თვედორე სულეიმანოვს კაცი გაუგზავნეთ და შევატყობინეთ, რომ საჭირო იყო მას იმ ნაგების შესაკეთებლად, რომლითაც მოსკოვიდან წამოსული ქართველი ელჩები მგზავრობენ, ღურგლები და ნავის ხელოსნები გამოგზავნა.

ვოევოდა თედორე სულეიმანოვმა ღურგლების გამოგზავნაზე, რომართლაც ქართველი ელჩების ხომალდები უნდა შეეკეთებინათ, უარი განაცხადა, ვინაიდან მას ნაბრძანები არ ჰქონია ხელმწიფის ბრძანების გარეშე ნაგები ვინმეს შეუკეთოს.

მაშინ ჩვენ კოლომანში ნავის ხელოსნები ვიქირავეთ და ქართველი ელჩების ხომალდები შევაკეთებინეთ და იმავე ივნისის 14-ს საღამოს კოლომნიდან გამოვედით.

რიაზანის პერეასლაველში ივნისის 14-ს ჩამოვედით. იქ მესაჭეები და მენიჩბები გამოვცვალეთ და იმავე დღეს პერეასლაველიდან დავიძარაღეთ.

ყაზანში ივლისის 10-ს ჩამოვედით. იმავე დღეს ჩვენ, ნიკიფორეჟ და ალექსი მდივანმა, ბოიარს გლებ ივანეს ძე მოროზოვს და მის თანაშემწეებს და ვოევოდებს სრულიად რუსეთის ხელმწიფის მეფის და დიდი მთავრის ალექსი მიხეილის ძის მიწერილობა წარუდგინეთ, სადაც ჩვენი მივლინების შესახებ ეწერა, რათა ჩვენ და ჩვენთან მყოფი ქართველი ელჩები და მათი თანმხლები პირები, შემდგომი მგზავრობისათვის საჭირო ურმებითა და საკვებით უზრუნველვეყვეთ, საბუთებში გათვალისწინებული რაოდენობით და გამცილებლებიც მოეცათ, რათა ჩვენი ყაზანიდან ასტრახანში გამგზავრება არ დაყოვნებულყო.

ბოიარმა და ვოევოდებმა გლებ ივანეს ძემ და მისმა თანაშემწეებმა ჩვენ, ნიკიფორე ტოლოჩანოვს და მდივანს ალექსი იველევს და ქართველ ელჩებს ხომალდები და მენიჩბები გამოგვიყვეს და იმავე დღეს ყაზანიდან გამოგვისტუმრეს. გამცილებლებად მეთოფურთა ორი ასისტაფი და ასი ყაზანელი მეთოფური გამოგვატანეს.

სარატოვში აგვისტოს 12-ს ჩავედით. სარატოვიდან ვოევოდა ვასილ ფიფილატიევმა ცარიცინამდე გამცილებლად და მენიჩბეთა დასაზმარებლად ას ათი კაცი მოგვცა. ცარიცინიდან ჩორნი იარამდე და ჩორნი იარიდან ასტრახანამდე, აგრეთვე ასათ-ასათი კაცი გვაცილებდა.

ასტრახანში 159 წლის 6 სექტემბერს ჩავედით. მოსკოვიდან გაჭირვებით და დაგვიანებით ვიმგზავრეთ, ვინაიდან ცუდი ამინდები დაგვესწრო და ქარიც საწინააღმდეგო მიმართულებით ქროდა. ასტრახანში ბოიარინსა და ვოევოდას, თავად ივანე ანდრიას ძე გოლიცინს და მის თანაშემწეებს ვთხოვეთ, რომ ჩვენ და ქართველი ელჩები ასტრახანიდან თერგისკენ დაუყოვნებლივ ზღვით გავესტუმრებინეთ, ისე, როგორც ეს მეფის სიგელში იყო ნაბრძანები და გამცილებლებიც მოეცათ ჩვენთვის.

ბოიარინი და თავადი ივანე ანდრიას ძე გოლიცინი და მისი თანაშემწეები დაგვპირდნენ, რომ დაუყოვნებლივ გავესტუმრებდნენ თერგისაკენ. და, მართლაც, ქართველი და რუსი ელჩები ასტრახანიდან ხომალდებით სექტემბრის 15-ს გავედით თერგისაკენ. ასტრახანიდან ელჩებს, ხელმწიფე მეფის ბრძანების თანახმად, ასტრახანელი ოარჯომანი ვაჰარი (მეწვრილმანე) გაგვაყოლეს.

ასტრახანიდან თერგამდე ხუთ კვირას მოვუნდით, რადგანაც ზღვაზე დიდი ქარიშხალი იყო.

თერგზე მივედით 10 ოქტომბერს. ვოევოდებს, სუფრაჯ თავად მხეილ შჩეტინინს და მის თანაშემწეებს განვუცხადეთ, რომ ხელმწიფის ბრძანებულებისა და სიგელის თანახმად ჩერკეზთა მთავრებთან და მურზებთან, ყაბარდოელ მუნდარ მურზასთან ან სხვა მურზებთან გაგზავნონ კაცი, გამცილებლები გაგვაყოლონ და მიგვითითონ რა ადგილებზე გავიაროთ, აგრეთვე ყუმუხების მთავართან, ვინც დღეს შამხლობს და სხვა მურზებთანაც, რომელთა მიწების გველაც იმერეთში ჩასვლამდე მოგვიხდებოდა, გამცილებლები გამოეყოთ. (აგრეთვე შეატყობინონ) რომ სრულიად რუსეთის ხელმწიფე მეფე და დიდი მთავარი ალექსი მიხეილის ძე „ქართველთა“ მეფე თეიმურაზთან თავის ელჩებად ჩვენ, ნიკიფორე ტოლოჩანოვსა და ალექსი მდივანს იველევეს, გვგზავნის. მიუთითონ აგრეთვე, რომ მურზებმა და შამხალმა დიდი ხელმწიფის მიმართ ერთგულება უნდა გამოიჩინონ და ხელმწიფის ელჩებს თავიანთი ახლობლები ან შვილები გვაახლონ და იმერეთის ქვეყანამდე ან სხვა რომელიმე შესაფერ ადგილებამდე, მიგვაცილონ და ის ხიფათი, რომელიც მეფის ურჩ ბრბოებისაგან მოგველის, აგვაციდინონ. გარდა ამისა, ჩვენ ნიკიფორე ტოლოჩანოვმა და მდივანმა ალექსი იველევემა სუფრაჯსა და ვოევოდას თავად მიხეილ შჩეტინინს და მის თანაშემწეს ვთხოვეთ, რომ მათ, ხელმწიფის ბრძანებულების თანახმად, თერგელი მეთოფურეებიდან სამი ან ოთხი ისეთი კაცი შეერჩიათ და გაეყოლებინათ, რომლებიც იმერეთში ნავალი იქნებოდნენ გზა და იმერული ლაპარაკიც კარგად ეცოდინებოდათ.

სუფრაჯებმა და ვოევოდებმა თავადმა მიხეილ შჩეტინინმა და მისმა თანაშემწეებმა ჩვენ, ნიკიფორესა და ალექსი მდივანს, გვითხრეს. რომ ისინი ხელმწიფის ბრძანებულების მიხედვით მთავარს მუცალს მოელაპარაკებთან იმის შესახებ, თუ რომელი გზით უმჯობესი იქნებოდა ელჩების უშიშრად გატარება.

ჩვენ, ნიკიფორემ და ალექსი მდივანმა ქართველ ელჩებს ვუთხარით, რომ მათ თავიანთ მხრივ თერგიდან ერთგული კაცები გაგვგზავნათ და მეფე თეიმურაზისათვის შეეტყობინებინათ, რომ ისინი ხელმწიფე მეფემ გამოისტუმრა და მათ ხელმწიფე მეფის ელჩები ნიკიფორე ტოლოჩანოვი და ალექსი მდივანი იველევი მოყვებათ თან, რომლებსაც ხელმწიფის დიდი წყალობა მოაქვთ, მათვე ხელმწიფის სხვა მომსახურე ხალხიც ახლავთ და თავიანთ მეფეს მოსთხოვონ, რომ „ქართველთა“ მეფემ თეიმურაზმა გამოგზავნილი წყალობისა და ხაზინის გადასაზიდად და მომყოლი ხალხის გადასაცვანად მოხერხებულ და შესაფერ ადგილებზე საბარგულები დაახვედროს.

ქართველმა ელჩებმა გვიპასუხეს, რომ თერგიდან დაუყოვნებლივ უნდა გავიდეთ, სანამ მთაში თოვლს დადებდეს, ხოლო თერგიდან, რომ

გავალთ გზიდან ჩვენს კაცებს დავაწინაურებთ და ამბავს შევატყობინებთ. ახლა კი თერგიდან რომ კაცები გავგზავნოთ და პასუხს აქ დავულოდოთ, დაგვიანდებაო, ზამთარი მოგვისწრებს და ზამთრის გატარება თერგზე მოგვიხდებაო. ჩვენ, ნიკიფორემ და ალექსი მდივანმა მათ განუცხადეთ, რომ ხელმწიფისაგან ნაბრძანები გვაქვს თერგიდან არ დავიძრეთ მანამ, სანამ მეფე თეიმურაზისაგან ცნობას არ მივიღებთ. ამიტომ საჭიროა, რომ ქართველმა ელჩებმა თავიანთი კაცები გაგზავნონ, ხოლო ჩვენ ჩვენის მხრივ თარჯიმანს გავაყოლებთ.

ქართველი ელჩები თავისას იმეორებდნენ და დაბეჯითებით მოითხოვდნენ თერგიდან წინასწარ ხალხის გაგზავნაზე უარი გვეთქვა და შაოლოდ გზიდან გვეცნობებინა (ჩვენი ამბავი) იმერეთში.

სუფრაჯსა და ვოევოდებს თავად მიხაილო შჩეტინინს და მის თანაშემწეებს მოუახსენეთ, რომ ჩვენ ნიკიფორე და ალექსი მდივანი ჩვენას მხრივ იმერეთში თარჯიმანს ვგზავნიოთ, ხოლო ქართველი ელჩები თავიანთ კაცს და ახლაც ვოევოდამ, ისე როგორც ყოველთვის, იმ თარჯიმანსა და ქართველების წარგზავნილს საბარგულები და გამცილებლები უნდა უშოვნოს.

სუფრაჯმა და ვოევოდამ მიხეილ შჩეტინინმა და მისმა თანაშემწეებმა გვიპასუხეს, რომ ისინი უბრძანებენ მოიძიონ საბუთები, რომელთა საშუალებითაც დაადგენენ, თუ რა წესით იგზავნებოდა წინათ ასეთი გამცილებლები და შიკრიკები და თუ წინათ შიკრიკებს საბარგულები ეძლეოდა ჩვენც გამცილებლები და საბარგულები გამზადებული ვექნებაო.

ოქტომბრის 19-ს ჩვენთან ქართველი ელჩი თავადი ივანე მოვიდა და გვითხრა, რომ მისი ხელმწიფისგან, თეიმურაზ მეფისაგან გამოგზავნილი კაცი ვინმე ჩერქეზი აზნაური ზაგარი, მუნდარის ყაბარდოს აზნაური, თერგს ჩამოვიდაო და გვთხოვა ჩვენ, ელჩებს, მისთვის ამბავი გამოგვეკითხა.

ჩვენც იმ ჩერქეზ ზაგარს ვკითხეთ თუ ამჟამად მეფე თეიმურაზი სად ბრძანდებოდა და რა გზით იარა მან საქართველოდან თერგამდე, და რამდენი დღე დასჭირდა მას თერგამდე მოსულიყო.

ჩერქეზმა ზაგარმა გვიამბო, რომ ამ ერთი თვის წინ იგი თეიმურაზ მეფესთან იმერეთში იყო, რომ ქართველმა მეფემ თეიმურაზმა იგი თერგს იმის გასაგებად გამოგზავნა, თუ რა ბედი ეწვია მის ელჩებს. ცოცხლები არიან თუ არა, მას თავის სამშობლოდან, მუნდარის ყაბარდოდან, თერგამდე მოსვლას ექვსი დღე მოუნდა. ხოლო თეიმურაზ მეფე ამჟამად თავის სიძესთან, იმერეთის მეფე ალექსანდრესთან, ცხოვრობს და მას ცალკე ქალაქი აქვს ბოძებულიო.

იმავე ჩერქეზმა გვიამბო: ამ ზაფხულს ყიზილბაშების შაჰმა აბას-მა თეიმურაზ მეფეს თავისი ელჩები გამოუგზავნა და შემოუთვალა, რომ მას თითქოს წართმეული ქალაქების ისევე თეიმურაზისათვის დაბრუნება სურს, ქვეყანა (ყიზილბაშებისაგან) გასწმინდოს და მის მიერვე თეიმურაზის სამფლობელოში დანიშნული ხანიც გადააყენოსო. ამასთანავე გვიამბო,

რომ შაჰ-აბასი ამჟამად ინდოეთის მეფეს ეომება და მას ქალაქი ყანდაარი წაართვაო.

24 ოქტომბერს სუფრაჰმა და ვოევოდამ თავადმა მიხეილ შჩეტინინმა და მისმა თანაშემწეებმა საქართველოში წინაწინ გასამგზავრებლად ჩვენ მიერ დანიშნულ თარჯიმანს და ქართველი ელჩების წარგზავნილს ორი საბარგული გამოუყვეს და სამი თერგელი მეთოფურიც მისცეს გამცილებლად.

საქართველოში გასამგზავრებლად მომზადებულ თარჯიმანს ვუბრძანეთ, რომ ეს საბარგულები გამოერთვათ და ქართველ ელჩებთან მიეყვანათ, ამავე დროს შევეუთვალეთ მათ, რომ ჩვენ დღეს, 24 ოქტომბერს, ჩვენს თარჯიმანს ვგზავნიდით, და, რომ ქართველ ელჩებსაც თავიანთი კაცები ამ ჩვენი თარჯიმანისათვის გაეყოლებინათ.

იმავე დღეს ჩვენი ასტრახანელი თარჯიმანი, წვრილვაჭარი ივანე, და ქართველი ელჩების კაცი თერგელ მეთოფურთა თანხლებით თერგიდან გავისტუმრეთ. მათთან ერთად მუნდარის ყაბარდომდე ჩერქეზი ზაგარიც გაემგზავრა, რომელიც თერგს მეფე თეიმურაზის დავალებით იყო ჩამოსული.

21 იანვარს თერგს დაბრუნდა საქართველოში გაგზავნილი ჩვენი ასტრახანელი თარჯიმანი, წვრილვაჭარი ივანე, და გვიამბო, თუ როგორ იმგზავრა თერგიდან ქართველ კაცებთან ერთად. ოთხი დღე მუნდარის ყაბარდოზე საკმაოდ ჩქარა უვლიათ. მუნდარის ყაბარდოში ხუთი დღე, ვინაიდან ჩერქეზი ზაგარი გზებს ზვერავედაო.

მუნდარის ყაბარდოდან ასლანბეგის სოფლამდე ერთ დღეს უვლიათ, ასლამბეგის სოფლიდან „ზოზორუყვამდე“ კიდევ ერთი დღე. „ზოზორუყვადან“ ბალყარეთამდე დღენახევარში ჩასულან და ბალყარეთში ორი დღე დარჩენილან. ბალყარეთიდან თურმე, მთელი დღე მთებზე მიდიოდნენ. აქ ცხენები დაეარდნიათ, რადგანაც დიდი თოვლი დაედევ მთებში. მთები რომ გადაულახავთ, იქ ღამე გაუთევიათ და შემდეგ სოფელ ბუგში მისულან. მთებს იქით მთელი დღე ფეხით უვლიათ და ბუგში ერთი დღე შეუსვენიათ. ბუგიდან დღის ერთი მესამედი უვლიათ და იპერეთის მეფის კაცის კონსტანტინეს სოფლამდე მიუღწევიათ, აქ შეჩერებულან და ექვსი დღე ამ სოფელში უცხოვრიათ.

კონსტანტინეს სოფლიდან სამი დღე ქუთათისამდე უვლიათ, სადაც ალექსანდრე მეფე ცხოვრობს. ქალაქში ჩასვლის შემდეგ, იგი, ე. ი. ივანე ქალაქგარეთ არქიებისკომპოსთან მონასტერში დაუბინავებიათ, იქ ერთი კვირა დარჩენილა. ამის შემდეგ ივანე ქალაქში თეიმურაზ მეფესთან მიუწვევიათ, თეიმურაზ მეფე იმ დროს საყდარში წირვაზე ყოფილა და თეიმურაზ მეფეს იგი მიუწვევია, ისიც მეფეს ხელზე მთხვევია. თეიმურაზ მეფეს სრულიად რუსეთის ხელმწიფე მეფის და დიდი მთავრის ალექსი მიხეილის ძის ჯანმრთელობის ამბავი მოუყითხავს და ივანესაც მეფე თეიმურაზისთვის ხელმწიფე მეფის და დიდი მთავრის ალექსი მიხეილის ძის ჯანმრთელობის შესახებ უამბნია. თეიმურაზ მეფეს უკითხავს, თუ სად იმყოფებოდნენ იქამად ხელმწიფის ელჩები. ივანეს უბასუხნია, რომ ხელმწიფის ელჩები თერგზე არიან და მათ თქვენ, მეფე თეიმურაზს, უმდაბლესი სალამი შემოგითვალესო. თეიმურაზ მეფეს იგი ბინაზე გაუსტუმრებია და ყოველგვარი სანოვაგე, თევზეული, ლავაშები და ყურძენი გამოუგზავნია მისთვის. ორი დღის შემდეგ კი ივანე იმერეთიდან თერგისკენ გამოუსტუმრებია. მასთან ერთად თავისი კაცი სუფრაჯი გიორგი გამოუგზავნია.

იმერეთიდან ბალყარეთამდე ივანე და მისი თანამგზავრი დიდი თოვლის გამო გზას ათი დღე მონდომებიან. ბალყარეთიდან უღელტეხილი ვადმოულახავთ და „ზოზორუყვამდე“ ჩამოსულან, სადაც სამ დღეს დარჩენილან. „ზოზორუყვადან“ ასლანბეგამდე ერთი დღე უვლიათ. იქიდან მუნდარამდე კიდევ ერთი დღე. მუნდართან ოცი დღე დარჩენილან, ხოლო მუნდარის სამფლობელოდან თერგამდე თორმეტი დღე უვლიათ.

იანვრის 22-ს „ქართველების“ ელჩმა თავადმა ივანე გრიგოლის ძემ კაცი გამოგვიგზავნა და შეგვატყობინა: რომ ჩვენს შესახვედრად მისი მეფის, თეიმურაზის, სუფრაჯი გიორგი ზურაბის ძე „ბიძინაშვილი“ ჩამოვიდა და მეფის წერილი ჩამოგვიტანაო, და ჩვენ ელჩებს გვეკითხებოდა ვინაზულებდით და ან თუ მივიღებდით ჩვენ მას. ქართველი ელჩი თავადი ივანე თავისი თანაშემწეებით და მეფე თეიმურაზისაგან გამოგზავნილი სუფრაჯით, ჩვენი ბრძანების თანახმად, ჩვენს ბინაზე მოვიდნენ და როგორც კი დარბაზში შევიყარეთ გიორგი ზურაბის ძე „ბიძინაშვილი“ წარმოსდგა ჩვენს წინეშე და ლაპარაკი ასე დაიწყო: მეფე თეიმურაზმა მე, მისი სუფრაჯი, თქვენთან, ხელმწიფისა და მეფის ელჩებთან, გამოგზავნადა მიბრძანა თქვენი ჯანმრთელობა მომეკითხა

¹ ეს ამბავი იანვარში ხდება და დედანში მოხსენებული „ვინოგრად“ ღვინოდ უნდა ვიგულისხმოთ, თუ საზამთროდ შენახული ყურძნის ჯაგნად გასარკვევია, რუსები იმ დროს „ვინოგრად“-ს ღვინოსაც უწოდებდნენ.

და მისი სალამი გადმომეცა. ჩვენ, ელჩებმა მეფე თეიმურაზს მოკითხვისათვის მაღლობა გადავუხადეთ და ეუბასუხეთ, რომ ღმერთის წყალობით და სრ. რუს. ხელ. მეფის და დ. მ. ა. მ. ძის წყალობით თერგამდე უვნებლად მოვალწიეთ. ახლა ჩვენ შევეკითხეთ გიორგის თუ რომელ ქვეყანაში იმყოფებოდა ამჟამად, ღვთის წყალობით და მფარველობით, მეფე თეიმურაზი და რა დამოკიდებულებაში იმყოფებოდა ამჟამად იგი თავის მტრებთან. სუფრაჟმა იურიმ (გიორგიმ) გვიპასუხა, რომ, როდესაც იგი თეიმურაზისაგან წამოვიდა, თეიმურაზ მეფე, თავის სიძესთან იმერთის მეფე ალექსანდრესთან იმყოფებოდა და „რაჰის“ ციხე ქალაქში ცხოვრობდა². მეფემ გამოამგზავნა მე და მიბრძანა თქვენ ელჩებს თეიმურაზ მეფის ამბავი შეგატყობინოთო. ხოლო თქვენ რომ თარჯიმანი გაუგზავნეთ იგი (მეფე თეიმურაზი) ძალიან გაახარა თარჯიმანის ჩამოსვლამ და თქვენი ამბავის გაგებამ. და გიორგი „ზურაბის ძე ბიძინაშვილმა“ მეფის წერილი გადმოგვცა.

ჩვენ იმ წიგნის გადათარგმნა ეუბრძანეთ. მეფე თეიმურაზი გვწერდა, რომ ჩვენ თერგზე გაზაფხულამდე დარჩენა მოგვიხდებოდა, სანამ გზა გაიხსნებოდა. ახლა კი დიდი თოვლის გამო თერგიდან საქართველოში წამოსვლა შეუძლებელიაო, რადგან გზები გაუვალაო. გზა როცა გაიხსნებაო (იწერებოდა თეიმურაზ მეფე) ელჩები უნდა დაიძრან და ალიბეგისაკენ აიღონ გეზი. ალიბეგიდან აიდაბულამდე გავლით ბალყარეთში მოვლენ. მეფე თეიმურაზი ალგვითქვამდა ალიბეგთან თავისი კაცების შეგებებას, რომლებიც მშვიდობიანად ჩაგვიყვანდნენ თავისი ქალაქში. იმის იქით კი მეფე ჩვენსა და ხელმწიფის მიერ ნაბოძვარ ხაზინას ვერ შეხვდებოდა, ვინაიდან ამ ადგილების იქით მისი სამფლობელო აღარ ვრცელდებოდა.

ჩვენ ელჩებმა ნიკიტორემ და ალექსი მდივანმა, ქართველმა ელჩებმა და ჩამოსულმა აზნაურმა თერგში ვიცხოვრეთ, სადაც აპრილის 15-მდე დავრჩით. ამ ხნის განმავლობაში ჩვენ არაერთხელ მივმართეთ პირადად და თარჯიმანების საშუალებით თერგის ვოევოდებს თხოვნით, რომ ჩვენთვის და ქართველი ელჩებისათვის საბარგულები მოეცათ. თერგელმა ვოევოდებმა საბარგულების მოცემაზე უარი განგვიცხადეს. მაშინ ელჩები ნიკიტორე და ალექსი მდივანი, აგრეთვე ქართველი ელჩები, იძულებული შევიქენით ცხენები, საბარგულები და უნაგირები თერგზე ძვირ ფასებში გვეყიდა. როცა ყოველივე გამზადებული დანაყიდი იყო, თერგიდან 15 აპრილს დავიძარით. თერგელმა ვოევოდებმა გამცილებლებად მეთოფურთა ასეულის უფროსი მიხეილ მოლჩანოვი მოგვცეს. მასთან ერთად ორმოცდაათი კაცი და კიდევ სამოცი ახლად

² საუბარია დღევანდელ ნიკორწმინდაზე.

მონათლული და ოცდაათი („ოკოჩენი“)³ გვაახლეს: თერგის ქალაქს გამოგზავნა აგრეთვე ჩერქეზთ ბატონმა „ყანბულატ პშიმახოვისძემ“ სოფლის ორი საუკეთესო აზნაური „ჩეპალ დავიდოვი“ და „ჟელეგაიშტი“ და მათ რუსი და ქართველი ელჩების კაზაკების ციხეებამდე და იქედან — ანზორის ყაბარდომდე გაცილება დაავალა. მუნდარის ყაბარდოზე არ წავიყვანეს იმის გამო, რომ იქ დიდძალ მთიულებს თავი მოეყარათ, რქვე იყო ქსნის თუ არაგვის ერისთავი თავისი თანამზრახველებით. ჩვენ და ქართველი ელჩები „კენშამედის“ ყაბარდოში აპრილის 25-ს ჩავედით.

29 აპრილს ქართველმა ელჩმა, თავადმა ივანე გრიგოლისძემ, ჩვენ, ნიკიფორე ტოლოჩანოვს მთარგმნელი ივანე ბოიარჩიკოვი გამოგვიგზავნა და გვაუწყა, რომ მას ანზორის ყაბარდოდან უკან მუნდარის ყაბარდოში მურზა აიდემირთან სურდა სტუმრად გადასულიყო, ხოლო რა საქმეზე სურდა უკან დაბრუნება, ეს ჩვენთვის არ უთქვამს. ჩვენ უარი განვუცხადეთ, ვინაიდან უკვე იმერთის საზღვრებს და მთებს მიახლოვებული ვიყავით და მუნდარის ყაბარდოში უკან დაბრუნება მიზანშეწონილად არ მიგვაჩნდა. მით უმეტეს, რომ მუნდარის ახლო ნისადმი (ე. ი. თავადი ივანესადმი) მტრულად განწყობილი ერისთავი ცხოვრობდა.

აპრილს 30-ს ნაშუადღევს 4 საათზე ის თავადი ივანე და ვასილ ილუმენი შეხვდნენ რა მუნდარის ვაჟიშვილს მურზა აიდემირს და მის აზნაურებს შეუთანხმდნენ თავიანთი უნაგირები და ტვირთი (საპალნე) იმათ ცხენებზე გადაიტანეს და ანზორის ყაბარდოდან მუნდარის ყაბარდოში წასვლა დააპირეს. მე, ნიკიფორე ტოლოჩანოვმა თავად ივანე გრიგოლის ძეს და ილუმენ ვასილს მეთოფურთა ასეულის უფროსი მიხეილ მოლჩანოვი და მთარგმნელი ივანე ბოიარჩიკოვი გავუგზავნე და შევეუთვალე, რომ ისინი ანზორის ყაბარდოდან არ წასულიყვნენ, ვინაიდან მუნდარის ყაბარდო უკან ორი და მეტი დღის სავალზე დარჩა და გარდა ამისა მუნდარის ყაბარდოსთან მათთვის ცნობილი მათი მტერი ქსნის (არაგვის?) მფლობელი ერისთავი ახლო იყო. მაგრამ ნათ მიხეილ მოლჩანოვსა და მთარგმნელს ბოიარჩიკოვს ყური არ უგდეს, შესხდნენ ცხენებზე და წასასვლელად მოემზადნენ. მიხეილ მოლჩანოვი და თარჯიმანი ივანე ბოიარჩიკოვი კი უარით გამოისტუმრეს. — ჩვენო, უთხრეს მათ, თავისუფალი ადამიანები ვართ და სადაც გვინდა იქ წავალთო, ვის შეუძლია დაგვიშალოსო, თეიმურაზ მეფე ხომ ჩვენი მეფეა, მაგრამ ისიც კი არ გვართმევს მოქმედების თავისუფ-

³ ეს სიტყვა ლექსიკონებში არ აღმოჩნდა.

ლებასო. მიხეილ მოლჩანოვმა და მთარგმნელმა ივანე ბოიარჩიკოვმა მათი წალაპარაკები მე, ნიკიფორეს, გადმომცეს. მაშინ მე, ნიკიფორე ტოლოჩანოვი, თვით გაველი მათთან და ვუთხარი, რომ ისინი კარგს არ სჩადიოდნენ, რომ მათი მოქმედება ხელმწიფის ბრძანებას ეწინააღმდეგებოდა და ეს ურჩობა და თვითნებობა იქნებოდა. თავადმა ივანე და ილუმენმა ჩემი სიტყვა არ შეისმინეს და თავხედურად მიპასუხეს — ჩვენაო თავისუფლები ვართ და თქვენ არ გემორჩილებითო.

მაშინ მე, ელჩმა ნიკიფორე ტოლოჩანოვმა, ხელმწიფის კაცებს და მეთოფურებს ეუბრძანე, რომ ანზორის ყაბარლოში და ზოზორუყვას ეზოში სადაც ჩვენი ბანაკი იდგა, ალაყათის კარებში მეთოფურნი ჩაეყენებინათ, და ისინი სოფლებიდან არ გაეშვათ, და ამით ხელმწიფის ბრძანების საწინააღმდეგო მოქმედებისათვის ხელი შეეშალათ. მაშინ ელჩი თავადი ივანე გრიგოლის ძე ცხენიდან ჩამოხტა, ამოიღო ისარი, მოიმარჯვა მშვილდი და უნდოდა ჩემთვის, ელჩისთვის და ხელმწიფის კაცებისათვის ესროლა. რადგანაც ჩვენ ხელმწიფის ბრძანების თანახმად მათ მუნდარის ყაბარლოში არ ვუშვებდით, არ ვუშვებდით იმიტომ, რომ ჩვენთვის ცნობილი ვახდა, რომ მუნდარის ყაბარლოსთან ახლოს დიდძალი მთიულები შეყრილიყვნენ მრავალი ყუმუზი და ქსნის (არაგვის) ერისთავიც მათთან იყო.

თავადი ივანე და ილუმენი ვასილი შესხდნენ ცხენებზე და მუნდარის ვაჟიშვილთან აიდიშირთან ერთად სოფლებიდან ძალით გავიდნენ. მე, ელჩმა ნიკიფორემ მაშინ არქიმანდრიტ პახომის და მის თანაშემწეებს მიემართე და ვუთხარი, რომ თავადმა ივანემ ურჩობა გასწია, არ დაემორჩილა ხელმწიფე მეფის ბრძანებას და მუნდარის ყაბარლოში ძალით წავიდა მეტყი. არქიმანდრიტმა პახომიმ გვიპასუხა, რომ თვითონაც ხედავს, რომ თავადმა ივანემ კარგი საქმე არ ჩაიდინა, როცა ხელმწიფის ბრძანების წინააღმდეგ წავიდაო. შემდეგ თავადი ივანე ანზორის ყაბარლოში „ზოზორუყვასთან“ დაბრუნდა.

იმავე რიცხვში ჩვენ ელჩებმა ნიკიფორე ტოლოჩანოვმა და მღვანამა ალექსი იევლევა ანზორის ყაბარლოდან საქართველოში მეფე თეიმურაზთან თარჯიმანი ლავრენტი პიროგოვი გავგზავნეთ, მასთან ცხენოსანი მეთოფური ანდრიუშკა ფილიპიევი, „ოტემქად“ წოდებული და მეფე თეიმურაზ მეფის მიერ გამოგზავნილი კაცი, სუფრაჯი გიორგი ზურაბის ძე „ბიძინაშვილი“, ხოლო გამცილებლებად ბალყარეთამდე ბალყართა მფლობელი „ხაბიმი“ და „ბუტა“ გაჰყვინენ. გვინდოდა რაც შეიძლება ჩქარა, ყოველგვარი დაყოვნების გარეშე, ისინი საქართველოში გაგვესტუმრებინა. ისინი ანზორის ყაბარლოდან ბალყარეთში მეორე დღეს მივიდნენ, იქ ორი დღე იცხოვრეს და მესამე

დღეს საქართველოსაკენ დაიძრნენ, ცხენები დათოვლილი მთის ძირას დასტოვეს და ფეხით წავიდნენ.

მაისის ათს ელჩი ნიკიფორე ტოლოჩანოვი და მდივანი ალექსი იევლევი ანზორის ყაბარდოდან ბალყარეთში გავემგზავრეთ მაისის 14, ხელმწიფის სიასამურის ხაზინა ცხენებს აკვიდეთ, საბარგულები დავაგდეთ და საპალნეებით დატვირთულებმა მთებში ძნელად სავალი გზით ვიარეთ.

ბალყარეთში 17 მაისს მივალწვიეთ. ჩვენ, ელჩები ნიკიფორე ტოლოჩანოვი და მდივანი ალექსი იევლევი, ანზორის ყაბარდოდან ბალყარეთამდე „ზოზორუყვას“ მურზამ და მისმა ძმებმა გავვაცილეს, მათთან ერთად იყვნენ აგრეთვე ბალყარეთის მფლობელები ალიბეგი და „ჩეპოლოვი“ ძმებით და შვილებით. ბალყარეთში ჩვენ ელჩები და ქართველი დესპანები კარგად მიგვიღეს და თავის კონალში დაგვაბინავეს. ჩვენი მხლებლები ახლად მონათლულები და „ოკოჩენები“ კი ძალით გზიდან უკან დაბრუნდნენ, და ჩვენ მთებში უკაცრიელ ადგილას მიგვატოვეს და ბალყარეთამდეც არ მიგვაცილეს. ჩვენ, ელჩებმა ნიკიფორემ და მდივანმა ალექსიმ დიდი შიში გამოვიარეთ, და ხელმწიფის ხაზინით დატვირთული საპალნეები ღიდის სიფრთხილით ჩვენი საკუთარი ცხენებით ვზიდეთ.

25 მაისს ბალყარეთში იმერეთის მეფის ალექსანდრეს აზნაური „ნაკილი“ მოვიდა ივანე გრიგოლის ძეს და არქიმანდრიტ პახომის თეიმურაზ მეფის წერილი მოუტანა და სიტყვიერადაც გადასცა, რომ ხელმწიფის და მეფის ხაზინის გადასაზიდად და ჩვენი, ელჩების ნიკიფორე ტოლოჩანოვის მდივნის ალექსი იევლევის, ქართველი ელჩებისა და ხელმწიფის ყველა კაცის გადასაყვანად ბალყარეთში საბარგულების მაგიერად ორას ორმოცი ქვეითი კაცია გამზადებული, ჯადგანაც მთებში ცხენებით მგზავრობა შეუძლებელი იყო. კაცებს თან ახლავო ოთხი აზნაური. მანვე სთქვა, რომ თეიმურაზ მეფე ამჟამად იმერეთში არ არის, სადადიანოში წავიდა, მხოლოდ რისთვის წავიდა ეს მან არ იცოდა. თარჯიმანმა ლავრენტი პიროგოვმა მეფე თეიმურაზს იმერეთში ვერ მიუსწრო თურმე.

ივნისის 4-ს თეიმურაზ მეფის აზნაური ლუარსაბი ჩამოვიდა ელჩებთან და ნიკიფორესა და ალექსი მდივანს თეიმურაზ მეფის წიგნი და მოკითხვა გადმოგვცა.

⁴ იევლევის მუხლობრივ აღწერილობაში აღნიშნულთა, რომ ელჩი ნიკიფორე ტოლოჩანოვი და მდივანი ალექსი იევლევი ანზორის ყაბარდოდან ბალყარეთში თითქოს გაემგზავრნენ 13. V (იხ. იევლევის მუხლ. აღწ. დედანი, გვ. 120).

ივნისის 16-ს ელჩები მეფე ალექსანდრეს ძველი სამყოფ ადგილიდან ციხე-ქალაქ „რაჭაში“ გავემგზავრეთ, რომელიც მეფე თეიმურაზს სარჩოდ ჰქონდა ბოძებული. „რაჭაში“ მეფე ალექსანდრეს სამეფო კარი იყო მოწყობილი, მოედანზე პირდაპირ მიწაზე ხის დარბაზები იყო დადგმული და იქ თეიმურაზ მეფე ცხოვრობდა თავისიანებით, ხოლო როცა ჩვენ, ელჩები ნიკიფორე და ალექსი მდივანი „რაჭას“ ჩავედით, ბინად მეფის სადგომებიდან ნახევარი ვერსის მოშორებით დაგვაბინავეს, მეფე თეიმურაზმა ჩვენი მომსახურებისათვის თავისი აზნაური რამაზანი მოგვიჩინა.

ივლისის 18-ს მეფე თეიმურაზმა ჩვენ, ელჩებს, თავადი ივანე გოიგოლის ძე და აზნაური რამაზანი გამოგვიგზავნა, რომლებმაც გამოგვიცხადეს, რომ თეიმურაზ მეფე ჩვენ სადარბაზოდ გველოდებოდა. თან ცხენებიც მოეყვანათ. ჩვენ, თეიმურაზ მეფეს შევეუთვალეთ, რომ იმ დროს, როცა ის მისი მეფის უდიდებულესობის ელჩებს მიიღებს დარბაზში სხვა ქვეყნების ელჩები და დესპანები არ უნდა ყოფილიყვნენ; მეფე თეიმურაზმა თავისი აზნაურის რამაზანის პირით აღგვითქვა, რომ არავინ არ იქნებოდა. ჩვენს წასაყვანად გამოგზავნილ ცხენებს აღვირები ოქროთი, ხოლო უნაგირები ვერცხლით ჰქონდათ მოჭედული. ამის შემდეგ ჩვენ ხელმწიფის ნაბოძვარი ხაზინის, სიასამურას (ბეწვეულის) საპალნეები გავხსენით, აღწერის თანახმად ორმოც-ორმოცეულეზად დავანაწილეთ და მეფე თეიმურაზის კაცებს წასაღებად დავურიგეთ. ხელმწიფის სიგელი კი ჩვენ წინ წავიმძღვარეთ და ჩვენ და ხელმწიფის კაცები ცხენებით უკან გავყვეით. როცა სამეფო დარბაზებს მივუახლოვდით, ჩამოქვეითდით და დარბაზისაკენ დავიძარიეთ. დარბაზის კარების წინ ოცდაათამდე მეფის კაცი — აზნაურები და მათი წულები შეგროვილიყვნენ. დარბაზში რომ შევედით დარბაზის შუაგულში აღმართული ოქროში ცურვებული ვერცხლის ნაქედი და სამსფეროიანი კვერთხი დავინახეთ. კვერთხის თავზე ოთხკუთხა „სიონია“ (კილობანი) ოქროსი, მის ფენებზე (გვერდებზე, ოქროლი მოჭედილ ტახტზე მჯდომარე ყოვლადმოწყალე მაცხოვარია გამოსახული და მის ორივე მხარეს წმიდა ღვთისმშობლისა და დიდ მოწამეთა წმ. გიორგისა და დემეტრეს სახეებია. გვირგვინები ძვირფასი თვლებით და მარგალიტებითაა შემკული. „სიონის“ (კილობანის) თავზე ოქროს ჯვარია — ძვირფასი თვლებით შემკული და ჯვარცმა ამოტვიფრული. კვერთხი რომ გავიარეთ, დარბაზის კედელთან კარების პირდაპირ მეფე თეიმურაზი დავინახეთ. თეიმურაზ მეფის მახლობლად მარჯვნივ მისი უფროსი შვილიშვილი ლუარსაბი იჯდა, თეიმურაზ მეფის ზემოთ მარჯვენა მხარეს ოქროთი და თვალ-მარგალიტით მოჭედილი ყოვლად

წმიდა ღვთისმშობლის „ჩვილედის“ ხატი იყო მინანქრით დახატული და ძვირფასი ქვებით შემკული. მარცხნივ კი ყოვლად წმიდა ღვთისმშობლის ხატი მარადიული ყრმით. ღვთისმშობლის და ქრისტეს კვარცი და ანაზები ოქროსურვებული ვერცხლით არის მოქედილი თეიმურაზ მეფისა და მისი შვილისშვილის შუა ისეთივე „სიონიანი“ (კიდობნიანი) კევრთხი და ჯვარი იდგა, როგორც დარბაზის შუა იყო აღდგმული. დარბაზის ორივე მხარეს ხალიჩები ეფინა, ხოლო შუაში ნეფის ფეხთა ქვეშ დიდი აბრეშუმის ხალიჩა იყო დაგებული. ზედ გაშლილი იყო ნარმის საფენი მასზედ კიდევ ლაჟვარდისფერ ატლასზე მღვლოს ფერით ნაქარგი ფალასი ეფინა, ფალასზე კი ოქრომკედით ნაქარგივე ალუბლის ფერი ატლასის დიდი ბალიში იდგა. თეიმურაზ მეფის ზურგს უკან კედელთან კიდევ მეორე ბალიში იყო. ისიც ხაონიანი ატლასისა. ოქრო-მკედით ნაქარგივე. თეიმურაზ მეფისა და მისი შვილისშვილის მარჯვენა მხარეს მიტროპოლიტები, მთავარ ეპისკოპოსები, თავადები და აზნაურები ისხდნენ. მარცხენა მხრით კი—გოლგოთას მონასტრის იღუმენი ნიკიფორე, თავადები და აზნაურები.

ჩვენ ელჩები, ნიკიფორე და ალექსი მდივანი, თეიმურაზ მეფეს ვეახლეთ და წესისამებრ თავი დაუუკარით და როცა ნიკიფორემ ხელმწიფე მეფის ტიტულების ჩამოთვლა დაიწყო მეფე თეიმურაზი ფეხზე წამოდგა, როცა ელჩი მიმართვას მორჩა და მას ხელმწიფე მეფის სალამი გადასცა, ამის შემდეგ მეფე თეიმურაზს სრულიად რუსეთის ხელმწიფე მეფის და დიდი მთავრის აღ. მიხ. ძის სიგელი მიართვა. თეიმურაზ მეფემ ჩამოართვა ხელმწიფის სიგელი, ემთხვია ბუკედს და მაღლა, თავს ზემოთ ასწია. ხოლო ამის შემდეგ იკითხა, მისი დიდებულებს ხელმწიფე მეფე როგორ ბრძანდებოდა, მე, ნიკიფორემ, როგორც დაჯალბებული მქონდა, მეფე თეიმურაზს ხელმწიფის ჯანმრთელობის ამბავი გადავეცი და მოვანხენე: როდესაც დიდი ხელმწიფისაგან წამოვედით იგი, სრულიად რუსეთის ხელმწიფე მეფე და დიდი მთავარი აღ. მიხ. ძე თავის დიდებულ სამეფოებში ჯანმრთელად ბრძანდებოდა და თეიმურაზ მეფემ სრულიად რ. ხ. მ. და დ. მ. აღ. მიხ. ძის კარგად ყოფნა როცა გაიგო გაუხარდა. შემდეგ მე, ნიკიფორემ, განაწესის მიხედვით თეიმურაზ მეფეს ვრცელი სიტყვით მივმართე. ჩემს შემდეგ მდივანმა ალექსიმ ილაპარაკა. სიტყვების დამთავრების შემდეგ თეიმურაზ მეფეს, მის დედოფალს, სასულიერო პირებს და მეფის კარისსაკაცებს ხელმწიფის წყალობა სიასამურების ბეწვეული სიის მიხედვით სრულად ჩავაბარეთ. თეიმურაზ მეფემ დიდი კმაყოფილებით მიიღო ხელმწიფის საჩუქარი, მდებლად თავი დახარა და იკითხა: აქამდე დიდი ხელმწიფე ოც-ოციათას ვერცხლის ეფიმეებს მიგზავნიდა. ახლა კი თქვენის ხელით არ გამომიგზავნაო.

ელჩმა ნიკიფორემ ტოლოჩანოვმა ამაზე თეიმურაზ მეფეს მოვახსენებ: დიდმა ხელმწიფემ საჩუქრად ეფიშკები იმიტომ არ გამოგვიგზავნა, რომ მისთვის, ხელმწიფე მეფისთვის, მას შემდეგ რაც შენ თბილისის ხანმა დაგარბია, შენი სამყოფელი უცნობი იყო. არც შენმა ელჩებმა იცოდნენ თუ სად იმყოფებოდი, სანამ თერგის ქალაქში წენს მიერ გამოგზავნილი აზნაურები არ ჩამოვიდნენ. არც აქამდე მოუკლია წენტვის ხელმწიფე მეფეს თავისი წყალობა, ხოლო მას შემდეგ კი, როცა შენ მეფე თეიმურაზი შენს „სამსახურს“ და ერთგულებას დაუმტკიცებ მისი დიდებულება სრ. რ. ხ. მ. და დ. მ. ალ. მიხ. ძე კიდევ უფრო მეტ წყალობას გიბოძებს.

მეფემ ელჩები ხელზე სამთხვევად მიგვიწვია. ჩვენ, ნიკიფორე. ალექსი და სხვა დანარჩენი ხელმწიფის კაცები მეფეს ხელზე ვემთხვიეთ.

თეიმურაზ მეფემ ჩაიბარა რა ხელმწიფის ნაწყალობევი სიასამურა ელჩებს შემდეგი სიტყვით მოგვმართა: თქვენ, დიდი ხელმწიფის ელჩები, ხომ თვითონ ხედავთ, თუ როგორ დამაქცია და გამანადგურა შაჰის ბრძანებით თბილისის ხანმა. და ვთხოვთ დიდ ხელმწიფე მეფეა, რათა მოწყალება მოიღოს და მე, მისი ყმა დამიფაროს. აღრე ხელმწიფის ელჩები —თავადი თედორე ვოლხონსკი თანაშემწეებით ჩემთან კახეთში იყვნენ და ყველა ნაგებობა, მონასტრები და ტაძრები დაათვალიერეს: ახლა ეს ტაძრები „მეჩეთებათა“ გადაქცეული. დიდ ხელმწიფეს ვთხოვ, რომ გამოესარჩლოს ღეთის სამყოფელ სახლს (საყუდრებს) და მეც, მისს ყმას დამეხმაროს. ამის შემდეგ მეფემ ელჩები ჩვენ ჩვენს ბინებზე გაგვასტუმრა და სურათი გამოგვიგზავნა.

იმავე დღეს, საღამოს, ელჩები ვეახლეთ მეფე თეიმურაზს მოსალაპარაკებლად მხოლოდ წინასწარ კაცი ვაუზგზავნეთ და შევატყობინეთ. რომ თეიმურაზს ელჩები მარტო, პირისპირ მივედეთ, რომ ამ მიღებას მეფის ვიწრო ერთგული კაცების წრე დასწრებოდა, ვინაიდან ჩვენ მეფისათვის ხელმწიფის საიდუმლო დავალებანი უნდა გადაგვეცა.

მეფე თეიმურაზმა იმავე დარბაზში მივევილო, სადაც პირველად ვნახეთ. ჩვენც შემდეგი მოვახსენეთ მეფე თეიმურაზს:

სრულიად რუსეთის ხელმწიფე მეფემ და დ. მთ. ალექსი მ-ძემ გვიბრძანა შენ თეიმურაზ მეფეს გადმოგკეთ:

გასულ 157 წელს შენ, თეიმურაზ მეფემ სრულიად რუსეთის დ. ხ. და დ. მ. ალ. მიხ. ძეს ელჩების თავად ივანესა და არქიმანდრიტ პაზომის ხელით, წერილი გამოუგზავნე, სადაც სწერდი, რომ შენ გინდოდა ალავერდის მიტროპოლიტ არსენის თანხლებით შენი შვილიშვილი ნიკოლოზი მის უდიდებულესობასთან სრულ. რ. ხ. მ. და დ. მთ. ალ.

მ-ქესთან ვაგვეზავნა. ვაიგეს თუ არა ამის შესახებ ყიზილბაშებმა, თავს დავესწავნენ, სანი მაროდან შემოგერტყნენ და ომი ავიტყვეს. ყიზილბაშებთან ამ ომის გამო შენ შენი შვილიშვილი ხელმწიფე მეფესთან ველარ გამოვზავნე. თავად ივანე და არქიმანდრიტ პახომისთან ერთად მთებში მიხი გაგზავნა არ შეიძლებოდა, ზოლო შემახის გზა ყიზილბაშებს ჰქონდათ დაკავებული. შენმა ელჩებმა თავადმა ივანემ და არქიმანდრიტმა პახომიმ მის უდიდებულესობას ხელმწიფე მეფეს თაყვანი სცეს და მოახსენეს, რომ თუკი იგი (რუსეთის ხელმწიფე) თქვენი შვილის-შვილის ნიკოლოზის წაყვანას მოისურვებს, მაშინ თავისი კაცები გამოგზავნოს და წაიყვანოს და ხელმწიფე მეფეს მის ყმად და მორჩილად მიჰგვაროს მოსკოვში.

სრულიად რუსეთის ხელმწიფე მეფემ და დ. მ. ალ. მ-ქემ შენი თხოვნა შეისმინა და შენი შვილიშვილის ნიკოლოზის ყმად აყვანა ინება და მოსკოვში ჩამოყვანა ბრძანა.

ახლა შენ, თეიმურაზ მეფემ, შენი შვილიშვილი ნიკოლოზი დიდ ხელმწიფე მეფესთან მოსკოვს, ჩვენ, მისი უდიდებულესობის ელჩებმა, უნდა გავგაბატანოთ მოვახსენეთ. ამაზედ მეფე თეიმურაზმა გვიპასუხა: მე რომ ჩემი შვილიშვილი დიდ ხელმწიფესთან გაგატანოთ, შერთავს თუ არა იგი მას ცოლად თავის დას. ამის შესახებ, ვუთხარით ჩვენ დიდი ხელმწიფისაგან არაფერი გვაქვს ნაბძანებო. ეს ისეთი დიდი და საიღუმლო საქმეა, რომ მაღალი ღმერთისა და დიდი ხელმწიფის გარდა არავის შეუძლია იცოდეს. თუ ღმერთმა ინება და დიდმა ხელმწიფემაც მოისურვა, ეს საქმე გაკეთდება, და თუ ღმერთმა არ ინება და ხელმწიფემაც არ ისურვა, მაშინ როგორ მოხდება ეს საქმეო (მოვახსენეთ ჩვენ).

ჩვენ კი ხელმწიფე მეფის (ყმებს) მორჩილებს ამის შესახებ არაფერი გვაქვს დავალებული. ჩვენ გამოგზავნილი ვართ მისი უდიდებულესობისა მეფე ხელმწიფისაგან შენთან თეიმურაზ მეფე იმისათვის, რომ შენი შვილიშვილი ნიკოლოზი ჩავიბაროთ, გავუფრთხილდეთ მას თვალის ჩინივით და პატივით ვაახლოთ იგი დიდ ხელმწიფეს. შენ კი, მეფე თეიმურაზ, შეასრულე ის, რასაც წერილში იწერებოდი და რასაც შენი ელჩები უმდაბლესად სთხოვდნენ დიდ ხელმწიფეს; გამოუშვი ჩვენთან შენი შვილიშვილი და ამით შენი სიმართლე და ერთგულება დაუმტკიცე სრ. რ. ხ. მ. და დ. მ. ალ. მ. ძეს.

მეფე თეიმურაზმა ბრძანა: მე რომ ჩემი შვილიშვილი ხელმწიფეს გავუგზავნო და იმან კი (ხელმწიფემ) ჩემი სამეფოს, კახეთის გაათავისუფლება არ ინებოს, ჯარი და ხაზინა არ გამომიგზავნოს, მაშინ რაღა აზრი ექნება მის გაგზავნას?

ჩვენ, ელჩებმა ამაზე მეფეს მოვასხენეთ: სრ. რ. ხ. მ. და დ. მ. ალ. მ.-ძე შენთან თეიმურაზ მეფესთან ჯარის გამოგზავნას ვერ მოახერხებს, რადგანაც მაღალი და დათოვლილი მთებია გადმოსასვლელი, მათ შუა კი დიდი უფსკრულებია, ჯარი ვერა საშუალებით ვერ გაივლის, ვერც საჭურველსა და ვერც მარაგს გადმოიტანენ ისინი. შენი სამეფო კი გაძარცვულია, ცარიელია და ისიც შაჰის მფლობელია. კიდევაც რომ გადმოაღწიოს ჯარმა, რითი უნდა გამოკვებო იგი, სიმშლით დაიხრცება ხალხი. ხოლო რაც შეეხება ფულს, რომელზედაც შენ, მეფე თეიმურაზი, ლაპარაკობ, ეს საქმე მოხერხდება. მისი უდიდებულესობა ხელმწიფე მეფე ამდენს გიბოძებს, რომ შენ იმის წარმოდგენაც კი არ შეგიძლია. მხოლოდ ახლა შეასრულე შენი სიტყვა, დაუმტკიცე შენი სიმართლე ხელმწიფე მეფეს და შენი შვილიშვილი გაგვატანე, მაშინ ნახავ მისი უდიდებულესობის უდიდეს წყალობას შენს მიმართ. გარდა ამისა, დიდი ხელმწიფე თავის ძმასთან, შაჰ-აბასის უდიდებულესობასთან დესპანებს გაგზავნის და შეუთვლას, რომ მისი რჩევითა და ძმობის საფუძველზე შენ შენი სამეფო — კახეთი დაგიბრუნოს. ხოლო თუ მან ამ რჩევის შემდეგ სამეფო არ დაგიბრუნა, ჩვენ, ხელმწიფის მონა-მორჩილ ყმებს, ჩვენ თავად გვგონია, რომ თუ შენ, მეფე თეიმურაზი, მის უდიდებულესობას ახლა დაპირებას შეუსრულებ და შვილიშვილს მოსკოვში გაუგზავნი, მაშინ ჩვენი დიდი ხელმწიფე უთუოდ გაგზავნის თავის ჯარს ხვალისის (კასპიის) ზღვით მის განაპირა ქალაქებს შეეცევა და ათჯერ მეტ ქალაქებს აუოხრებს. მხოლოდ ახლა შენ, თეიმურაზ მეფე, ღვთისა და მისი უდიდებულესობის სრულიად რუსეთის ხელმწიფე მეფისა და დიდი მთავრის ალექსი მიხეილის ძის წინაშე შენი სიტყვის სიმართლე აღასრულე.

კიდევ გვიბრძანა მისმა უდიდებულესობამ სრ. რუს. ხელ. მ. და დ. მთ. ალ. მიხ. ძემ გაგახსენოთ შენ, თეიმურაზ მეფეს, შენი მეორე შვილიშვილის ლუარსაბის შესახებ. თუ შენ თეიმურაზ მეფე შენი მეორე შვილიშვილის მის უდიდებულესობასთან გაშვებას ინებებ და მასაც ჩვენ, მისი უდიდებულესობის ელჩებს, გაგვატან, სრ. რ. ხ. მ. და დ. მ. ალ. მ. ძე თანახმაა შენი შვილიშვილი ლუარსაბიც მოსკოვის სამეფო კარზე ყმად მიიღოს და თუ შენი შვილიშვილი ლუარსაბი მოსკოვში მეფის კარზე მიღებული იქნება, მაშინ დიდი ხელმწიფე მეფე შენი, მეფე თეიმურაზის, პატივისცემით, შვილიშვილს შენსაა ხელმწიფის წყალობას თავისი მეფური ნებასურვილის მიხედვით დაუნიშნავს.

თეიმურაზ მეფემ გვიპასუხა: ლუარსაბს არავის მივცემ, მაშინ მე თვითონ ვიღასთვის ვიცოცხლო და ვინ იყოს ჩემი ჳირისუფალიო.

ჩვენ ელჩებმა მივუგეთ მეფეს:

შენ თვითონ. თეიმურაზ მეფე ელჩების საზეიმო მიღებაზე გან-
ვიცხადე. რომ შაჰის ბრძანებით თბილისის ხანმა როსტომმა დაგარ-
ნა და თუ შენ თეიმურაზ მეფე, ამის შემდეგ საქართველოს მიწა-
წყალზე შენი ცხოვრება შეუძლებელი შეიქმნა, და შენც ინებებ და
დიდ ხელმწიფე მეფეს ეახლები, ჩვენ მისი უდიდებულესობის ყმებსა
და მორჩილებს. მის ელჩებს, შენს შესახებად ნაბრძანები გვაქვს შენ
შენის ქვეშევრდომებით დიდი ხელმწიფე მეფის უმაღლესი წყალობის
ქვეშ მიგიღოთ.

ამაზე თეიმურაზ მეფემ გვიპასუხა: როცა დადგება დრო, მე თვით
ვიახლები მწყალობელ მეფეს, ახლა კი ჯერ კიდევ აქ უნდა ვიქნე.

ივლისის 19-ს დადიანის ქვეყნიდან თეიმურაზ მეფის აზნაური
რამაზანი მოვიდა და ამბავი მოიტანა, რომ სადადიანოს მეფე ლევანი
მოვიდა და ქუთაისიდან ერთი დღის სავალზე დგას. იგი კარგი და კე-
თილი საქმისათვის მოვიდაო. დიდებული მეფის ელჩების ჩამოსვლამ
მას შიში მოჰგვარა და ახლა მეფე ალექსანდრესთან და მეფე თეიმუ-
რაზთან შერიგება სურსო. და ამ საქმეზე მოსალაპარაკებლად „ლევან
მიფემ“ მას თავისი აზნაური გამოატანაო. იმავე აზნაურმა რამაზანმა
ამბავი მოიტანა, რომ დონელი კაზაკების დიდი ნაწილი ზღვაზე ხო-
მალდებით მოვიდა და სულთანის ქალაქები ტრაპიზონი და ტრაპიზო-
ნის იქით კონსტანტინეპოლის მხარეს მრავალი ქალაქი დაარბია და
ბევრი ტყვეც წაიყვანაო. ტყვეთა რიცხვი კი ორი ათასამდე მეტ კაცს
უღრისო. იმავე თავდასხმის დროს კაზაკებმა ზღვაში ოცდაათი კატარ-
ლა ჩაივდეს ხელში, ტყვეებითა და ნადავლით დატვირთეს ისინი და
უკან გაბრუნდნენო.

ივლისის 22-ს ელჩები მიწვეულნი ვიყავით მეფე ალექსანდრეს-
თან სუფრაზე. იმ ნადიმს თეიმურაზ მეფე ესწრებოდა თავისი შვილი-
შვილებით ლუარსაბითა და ნიკოლოზით. მეფე ალექსანდრე მარჯვენა
მხარეს იჯდა. მის გვერდით ერთი კაცის საჯდომი ადგილი ცარიელი
იყო, მეორე მეფე თეიმურაზი იჯდა და შემდეგ მისი შვილიშვილები
უფლისწულები ისხდნენ. მეფე ალექსანდრე, მეფე თეიმურაზი და უფ-
ლისწულები ცალკე სხვადასხვა თეფშებიდან სჭამდნენ. უფლისწულე-
ბის შემდეგ მაგიდას ჩვენ ელჩები ვუსხედით. მეფე ალექსანდრეს
მხარმარჯვნივ საეკლესიო ხელისუფალნი ისხდნენ: მეფის სულიერი
მოძღვარი, მიტროპოლიტი ზაქარია და ეპისკოპოსი დავითი, ამათ
შემდეგ მეფის თავადები და მისი აზნაურები. ჩვენს მხარმარჯვნივ,
მეფე თეიმურაზის მოძღვარი ბერძენი არქიმანდრიტი ნეფელი⁵ იჯდა,

⁵ „ნეფელი“ არქიმანდრიტი თუ „ნიოფიტე“ არქიმანდრიტი?

იგი პატმას კუნძულიდანაა, სადაც ივანე ღვთისმეტყველმა სახარება დასწერა, შემდეგ არქიმანდრიტი პახომი და მის იქეთ მეფე თეიმურაზის აზნაურები ისხდნენ.

„ნადიმის ერთმა მესამედმა ღრომ რომ გაიარა, მეფეები — მეფე ალექსანდრე და მეფე თეიმურაზი და ორივე უფლისწული ფეხზე ადგნენ და ჩვენ, ელჩებს თავის დარბაზის მდივანი ფეშანგი გამოგვიგზავნეს და უბრძანეს ელჩებისათვის გამოეცხადებინა, რომ მეფეებს სრ. რ. ხ. მ. და დ. მ. ალ. მ-ძის სადღეგრძელოს შესმა სურდათ. ჩვენ ელჩები ავდექით და სუფრიდან ცოტა განზე გავდექით. მეფე ალექსანდრემ და მეფე თეიმურაზმა შემდეგი სიტყვები წარმოთქვეს: ღმერთმა ხანგრძლივი და მრავალყამიერი ჰყოს სრულიად რუსეთის და ჩვენი დიდი ხელმწიფის და დიდი მთავრის ალ. მიხ. ძის სიცოცხლე და ჯანმრთელობა, ხოლო ჩვენ ხელმწიფის ყმები მთელი ჩვენი ხალხით მზად ვართ ხელმწიფე მეფისათვის თავი დავდოთ, ღმერთმა ქმნას რომ მას ყველა მახლობელი და მაჰმადიანური ქვეყნები დამორჩილდეს, ჩვენ კი გარდა სრულიად რუსეთის ხელ. მეფ. და დ. მ. ალ. მ. ძისა სხვა ხელმწიფეს არა ვცნობთო.

ავვისტოს 5-ს მეფე თეიმურაზის აზნაური რამაზანი, არქიმანდრიტი პახომი, რომელიც მოსკოვში იყო, და ბერძენი ბერი თეოფილე რაჭიდან ჩამოვიდნენ და ელჩებს წერილი ჩამოგვითანეს, ხოლო სიტყვიერად გადმოგვცეს, რომ მეფე თეიმურაზმა მეფე ალექსანდრეს წიგნი გამოუგზავნა, რომ მეფე ალექსანდრემ ჩვენ, ელჩებს, ცხენები მოგვცეს და მეფე თეიმურაზთან გაგვისტუმროს. იმავე რამაზანმა აგრეთვე მეფის სიტყვიერი განკარგულება გადმოგვცა, რომ ჩვენ თითქოს მეფე თეიმურაზს თავად ივანე გრიგოლის ძის პირით შევუთვალეთ ვითომც ჩვენამდე ხმას მოელწიოს თითქოს თეიმურაზ მეფეს სადადიანოში განუზრახოს წასვლა და მისი შვილიშვილის ნიკოლოზის იქ, სადადიანოს მთავართან დატოვება გადაამწყვდით. ამითი ძალიან მაწყენინეთ, ვინაიდან მე ამგვარი რამ ფიქრადაც არ მომსვლიაო; ვინ მოგიტანათ ასეთი საინტრიგო ჭორიო გვითვლიდა მეფე თეიმურაზი. ჩვენ ელჩებმა შევუთვალეთ, რომ ჩვენი ხალხი ქალაქ ქუთაისში როცა ცხოვრობდა ეს ამბავი იმათ გაიგეს უცხოელებისაგან და ისინი მაშინვე ჩვენთან სკანდაში ჩამოვიდნენ და გააგონი გადმოგვცეს. ჩვენც ეს ამბავი თეიმურაზ მეფეს შეგატყობინეთ და გთხოვდით, რომ სიტყვა, რომელიც დიდ ხელმწიფე მეფეს აღუთქვი და მდაბლად თავი დაუქარი არ დაგერღვია. თვით აზნაურ რამაზანსაც კი წამოსცდა, რომ მეფე თეიმურაზი თავის შვილიშვილს ნიკოლოზს დიდ ხელმწიფეს მანამ არ გა-

უზავნის. სანამ სადადიანოს მთავარს არ შეურიგდება და კახეთს არ დაიბრუნებსო. ამაზე ჩვენ ვუპასუხეთ რამაზანს: განა შესაძლებელია, რომ თეიმურაზ მეფემ დიდებული ხელმწიფისადმი მიცემულ სიტყვას და ფიცს უღალატოს. ციხე-ქალაქ სკანდაში მეფე თეიმურაზმა გიორგი ჩერქეზიშვილი და თავადი ივანე გრიგორის ძე გამოგზავნა და უბრძანა მათ ჩვენთვის ეცნობებიათ, რომ თეიმურაზ მეფემ, თავის შვილიშვილის, ნიკოლოზის, ხელმწიფე მეფესთან გაგზავნა გადასწყვიტა. თვითონ იგი ღვთისმშობლის მიძინების დღისათვის დედოფლითურთ ქუთაისში ჩამობრძანდება, ელჩებს თავის წინაშე მიგვიხმობს, უფლისწულ ნიკოლოზს ჩაგვაბარებდა და ყველას ერთად მის უდიდებულესობასთან ხელმწიფე მეფესთან გაგვისტუმრებდა. ახლა კი, შენი სიტყვების მიხედვით სულ სხვანაირად გამოდის მეფის ნათქვამი. რამაზანმა ამაზე გვიპასუხა: იქნებ ყოველივე ასეც აღსრულდეს.

იმავ დღეს ქალაქ სკანდიდან მეფე ალექსანდრეს მიერ გამოგზავნილი მისი დარბაზის მდივანი ფეშანგი ჩამოვიდა და ელჩებს წერილი ჩამოგვიტანა, რომლითაც მეფე ალექსანდრე გვატყობინებდა: მეფე თეიმურაზი რაჭიდან მწერს, რომ მე თქვენ ცხენები მოგცეთ და რაჭაში მეფე თეიმურაზთან გაგამგზავროთ. ამიტომ ვგზავნი თქვენთან მდივანს ფეშანგს, რომელიც ცხენებს გიშოვით და თეიმურაზ მეფესთან გაგამგზავრებთო. მხოლოდ თუკი თქვენ, ელჩები, მეფე თეიმურაზთან არ წახვალთ, მაშინ თქვენი მთარგმნელი გაგზავნეთო.

ავგისტოს 6-ს ელჩებმა მოვილაპარაკეთ და მეფე თეიმურაზთან რაჭაში მთარგმნელი ივანე ბოიარჩიკოვი გაგვგზავნეთ, რომელსაც ხელმწიფის საქმეზე მოლაპარაკება დეავალეთ, რომ თეიმურაზ მეფემ დიდი ხელმწიფე მეფის ბრძანება შეასრულოს, თავისი ფიცი და დანაპირები, რომელსაც ის წერილში აღუთქვამდა, ზოლო მისი ელჩები კი მის უდიდებულესობასთან მოლაპარაკების დროს ვედრებით რასაც თხოვდნენ ის შეასრულოს.

11 ავგისტოს მეფე თეიმურაზისაგან მთარგმნელი ივანე ბოიარჩიკოვი და თერგელი მეთოფური ცხენოსანი ანდრუშკა ნიუნკა დაბრუნდნენ. რომლებიც მეფე თეიმურაზთან რაჭას სახელმწიფოს საქმეებზე მოსალაპარაკებლად იყვნენ წარგზავნილები. მთარგმნელმა ივანე ბოიარჩიკოვმა ჩამოსვლისას ელჩებს გამოგვიცხადა, რომ მეფე თეიმურაზი ღვთისმშობლის მიძინების დღესასწაულის შემდეგ ქუთაისს მალე ჩამობრძანდებაო. ხოლო რა საქმისთვისაც იყო თეიმურაზ მეფესთან გაგზავნილი ივანე ბოიარჩიკოვი, ამის შესახებ ყოველივე ელჩებს სვით აქვთ მუხლობრივ აწერილობაში ჩაწერილი. იმ მოგზაურობის დროს ივანე ბოიარჩიკოვმა ციხე-გალავან სკანდაში ალექსანდრე მეფეც ინა-

ხელა, რადგან მათი გზა სკანდაზე ახლო გადიოდა. მეფე ალექსანდრემ ივანეს პირით ელჩებს შემოგვითვალა, რომ მიძინების დღესასწაულის სამი-ოთხი დღის შემდეგ, ისიც (ალექსანდრეც) ქუთაისში ჩამოვიდოდა და დიდი ხელმწიფის ყველა ბრძანებას მაშინ შეასრულებდა. და ჩვენცა და თავის ელჩებსაც ხელმწიფე მეფესთან მალე გაგვისტუმრებდა. ესეც შემოგვითვალა თეიმურაზის საქმეებთან მე ხელი არა მაქვსო, მის ჩვეულებას კარგად ვიცნობო, ეს პირველი არ არის, მისგან დანაპირების შესრულება ჯერ არავის გვინახავსო.

ავვისტოს 13-ს სომეხმა ვაჭარმა ვინმე „შეშუმ“ (შაშო?) ელჩებს რუსულად დაწერილი პატარა ბარათი გადმოგვცა და გვითხრა, რომ ეს ბარათი თბილისიდან ჩემმა კაცმა ჩამოიტანაო.

იმ ბარათს თბილისიდან დიდი ხელმწიფე მეფის ყმა, ხატების ოსტატი (მხატვარი) ივანე დანილოვი იწერებოდა. იგი ტყვეობიდან გამოსყიდვას ან რაიმე სხვა საშუალებით გათავისუფლებას გვთხოვდა და გვატყობინებდა აგრეთვე, რომ მეფეების თეიმურაზისა და ალექსანდრესა და მათი სამეფოების შესახებ ბევრი რამ იცის. რაც მის უდიდებულესობას სრულ. რ. ხ. მ. და ღ. მ. ალ. მიხ. ძის საქმეებს შეეხებო.

ჩვენ, ელჩებმა, თბილისელ ვაჭრებს, რომელთაც წერილი ჩამოგვითანეს, საიდუმლოდ მოველაპარაკეთ და ვთხოვეთ ის ხატების ოსტატი ივანე, როგორმე გამოესყიდათ, ან რაიმე საშუალებით გაეთავისუფლებინათ. მაგრამ თბილისელმა ვაჭრებმა ჩვენ, ელჩებს, განგვიცხადეს, რომ ამჟამად მისი გამოსყიდვა და ან გათავისუფლება ყოველად შეუძლებელიაო, რადგანაც თბილისის ხანი როსტომი მაჰმადიანია, მაგრამ ცოლი მისი ქრისტიანად იწოდება და ახლა მისი ბრძანებით ეს ივანე ოსტატი დანილოვი ტაძრის კედლის მოხატვაზე მუშაობს, სადაც მას საგანგებო მცველები სდარაჯობენო.

იმავე დღეებში იმ სომეხმა ვაჭარმა „შეშუმ“ რუსულად დაწერილი ივანე ხატის ოსტატისაგან გამოგზავნილი სამი ბარათი მოგვითანა. ხელმწიფეო, ამ ბარათებშიც ისევე როგორც პირველ ბარათში, იმ საქმის შესახებ ეწერა. და იმავე მხატვრისაგან გადმოგვცა რუსულად ნაწერი ბოიარის, თავად ივანე ბორისის ძე ჩერკასკის პასუხი, მიტროპოლიტად წოდებული ნიკიფორე ქართველი ელჩი რომ მოსკოვში იყო⁶.

იმავე სომეხმა ვაჭარმა „შეშუმ“ იმ მხატვრის ივანე დანილოვის

⁶ ეს წინადადება დედანშიც გაუგებარია.

ქალაქებზე ნახელავი ვადმოგვცა, რომელზედაც მაცხოვრის სახე იყო
კამოსახული, მაგრამ ქალაქებზე წარწერა არ არის.

ავვისტოს 21-ს თეიმურაზ მეფე თავისი აზნაურებით ჩამოვიდა ქუ-
თაისში, სადადიანოში მიდის, რათა დადიანი მეფე ალექსანდრესთან
შეარიგოს და თვითონაც შეურიგდეს მას, აგრეთვე (ვარაუდობს) და-
დიანმა იქნებ კახეთის გამოსახსნელად ხალხი მიაშველოს, და თუ ის
სადადიანოს მთავარს შეურიგდა, ჩვენ ვფიქრობთ, რომ ჩვენთვის ეს
კეთილს არას მოასწავებს.

ავვისტოს 22-ს, დილის 10 საათი იქნებოდა მეფე თეიმურაზი ქუ-
თაისს ჩამოვიდა და ჩვენთან, ელჩებთან, არქიმანდრიტი პახომი, რო-
მელიც მოსკოვში იყო ის გამოგზავნა და მასთან ორი ბერძენი ბერიც
თარჯიმნად გამოგზავნა, ჩვენი ჭანმრთელობა მოიკითხა და ებრაძანა
ჩვენთვის სიტყვიერად ვადმოვცათ, რომ 23 ავისტოს თვით მეფე გვი-
ნახულებდა და ხელმწიფის ყველა საქმეებზე პირადად მოგვეთათბი-
რებოდა. არქიმანდრიტმა გვითხრა აგრეთვე, რომ მეფე თეიმურაზი
სადადიანოში მიემგზავრება, მხოლოდ რა საქმისათვის ეს პახომ არქიმ-
ანდრიტს აღარ უთქვამს.

ამავე დღეებში მეფე თეიმურაზი ქუთაისში თხემის ადგილზე მო-
ვიდა. იქ ელჩები ნიკიფორე ტოლოჩანოვი და მდივანი ალექსი იველვეი
დაიბარა და ხელმწიფის საქმეებზე ელაპარაკა, ხოლო ის რაც ელჩებს
ელაპარაკა ყოველივე საგანგებო მუხლებად აქვთ ელჩებს ჩაწერი-
ლი.

ავვისტოს 29-ს სადადიანოდან თეიმურაზის გამოგზავნილი ორი
კაცი თეიმურაზ მეფის აზნაური და სადადიანოს მეფის (მთავრის) აზ-
ნაური ჩამოვიდნენ და წერილი ჩამოიტანეს, თუმცა გვიანი იყო, მაგ-
რამ ქალაქ ქუთაისში არ გაჩერებულან. პირდაპირ სასწრაფოდ მეფე
ალექსანდრესთან გაეშურნენ. მხოლოდ რა დავალებით იყვნენ ჩამო-
სულნი ეს უცნობია. დადიანის შიკრიკი კი მეფე ალექსანდრემ მეორე
დღესვე უკან გაისტუმრა.

160 წ. 1 სექტემბერს მთარგმნელმა ივანე ბოიარჩიკოვმა ელჩებს
გვიამბო, რომ თეიმურაზ მეფის ბერი თეოფანე ბერძენი, რომელიც
ლეიმურაზს ახლდა, სადადიანოდან ქუთაისში ცხენით მოდიოდაო და
იმან მითხრაო: სადადიანოში გავიგეო, რომ ყირიმისა და თურქეთის
ჯარები, რიცხვით ოთხმოცი ათასი, სალაშქროდ ლიტვაში წავიდნენო
და იქ სამოცი ათასი კაცი მკვდარი ბრძოლის ველზე დარჩენილა და
კოცხალი მხოლოდ ოცი ათასილა დაბრუნებულაო. და კიდევ მიაბო,
რომ დონის კაზაკებმა ქალაქი აზოვი აიღესო.

სექტემბრის 2-ს სადადიანოდან ქალაქ ქუთაისში მეფე თეიმურაზი.
მეფე ალექსანდრეს მოძღვარი მიტროპოლიტი ზაქარია და მისი დარ-

ბაზის მდივანი ფეშანგი ჩამოვიდნენ. მეფე თეიმურაზი და მიტროპოლიტი ზაქარია სადადიანოში შესარიგებლად იყვნენ წასული. მაგრამ თეიმურაზ მეფემ მეფე ალექსანდრე სადადიანოს მთავარს ვერ შეარჩია, ვინაიდან მთავარს მეფე თეიმურაზისაგან მისი შვილიშვილი მოუთხოვია (მძევლად), ხოლო მეფე ალექსანდრეს ქვეშევრდომთაგან ოცდაათი რჩეული კაცის მათის მამულებით თავის სამთავროს საზღვრებში ქვეშევრდომად გადაცემა მოუთხოვია. თუ ამ პირობას ამისრულებით მეფე ალექსანდრეს და შენ, თეიმურაზ მეფეს, სამუდამოდ შეგირიდებითო. მეფე ალექსანდრეს ასეთ პირობაზე უარი განუცხადებია და არც რჩეული კაცები და არც მიწები არ მიუცია. არც თეიმურაზ მეფემ მისცა თითქოს სადადიანოს მთავარს თავისი შვილიშვილი. უცხოელები კი ლაპარაკობენ რომ თითქოს მეფე თეიმურაზს მთავრისათვის თავისი შვილიშვილი კიდევაც შეუძლევია, მაგრამ მას არ აუყვანია, რადგანაც სადადიანოს მეფეს ლევანს შეუტყვია, რომ მეფე ალექსანდრეს დიდ ხელმწიფისათვის (რუსეთისათვის) სამუდამო ყმობა და ერთგულება შეუფიცავსო.

სექტემბრის 3-ს მეფე ალექსანდრესაგან გამოგზავნილი მთარგმნელი ივანე ბოიარჩიკოვი ჩამოვიდა და ელჩებს უამბო, რომ მეფე ალექსანდრემ მას, მთარგმნელს, უკანასკნელი ვადის შესახებ ელაპარაკა: ქალაქ სკანდიდან ქალაქ ქუთაისში 6 სექტემბერს ჩამოვლო და დიდი ხელმწიფის ელჩებს გავისტუმრებ და მათ ჩემს ელჩსაც გვატანო. მთარგმნელმა აგრეთვე ელჩებს გვიაბო, რომ ჩემი თანდასწრებითო მეფე ალექსანდრემ საეკლესიო ხელისუფალთ და აზნაურებს წერილები მიწერა და ეს წერილები დაუყოვნებლივ გაგზავნაო. იმ წერილებში მათ უბრძანებდა, რომ ყველას ქალაქ ქუთაისში მოეყარათ თავი, რათა დიდი ხელმწიფის საქმეები აღესრულებინათ და ელჩებიც გაესტუმრებინათო.

გარდა ამისა, იმავე მთარგმნელმა ელჩებს გვიაბო, რომ მეფე ალექსანდრემ პირადად მითხრა: თუ ვინცობაა მეფე თეიმურაზმა თაკისი შვილიშვილის დიდ ხელმწიფესთან გაშვებაზე თანხმობა განაცხადოს, მაგრამ მიზეზად ის მოიღოს, რომ სახსრები არა აქვს და ცარიელი ხელით უფლისწულს ვერ გამგზავრებს, ამის გამო მოლაპარაკებაზე ელჩები ნუ დაიშლებით, მე ჩემი ხაზინიდან საჭირო სახსრებს გავიღებ და დიდ ხელმწიფესთან მის უფლისწულს მე გავისტუმრებო. დიდი ხელმწიფის ყოველ ნება-სურვილს და ნაბრძანებს აღვასრულებ, ელჩებსაც მალე გავისტუმრებ და ჩემს ელჩებსაც მათთან ერთად გავგზავნიო — შემოგვითვალა მეფე ალექსანდრემ მთარგმნელის პირით.

იმავე რიცხვში თეიმურაზ მეფე თავისი აზნაურებით ელჩებს გვეწ-

ვია ქვემო ქუთაისში, იქ სადაც ჩვენ ელჩები ბინად ვიდექით. მობრძანდა მეფე თეიმურაზ, დაჯდა და ელჩები მოგვიკითხა. ჩვენ მეფეს თავი დავუქარით და ვკითხეთ უფლის წყალობით ხომ მშვიდობით იმოგზაურა. მეფე თეიმურაზმა გვიპასუხა: ღვთის მადლით სადადიანოს მეფე ნასიამოვნები დარჩა ჩემი ჩასვლით, მაგრამ შერიგება ჩვენი არ მოხდა. ჩემი შვილიშვილის მძევლად დატოვებასა მოხოვდა, ამის სანაცვლოდ კი კახეთის გასათავისუფლებლად თავისი ჯარით დახმარებას მპირდებოდა. მეფე თეიმურაზს სადადიანოს მეფისათვის ლევანისათვის, ამაზე უარი უთქვამს და მისთვის განუცხადებია, რომ შვილიშვილი მას რუსეთის დიდი ხელმწიფისათვის ყავს მიცემული და ამიტომ მისი მძევლად დატოვება არ შეიძლება. მაშინ ლევან მეფეს თვითონაც უარი განუცხადებია მეფისათვის და უთქვამს: თუკი შენ შენს შვილიშვილს მძევლად ვერ მომცემ, არც ჩემთვის არის ხელსაყრელი შენთვის ჯარის მოცემა, რადგან როცა ჩემი ჯარის ნაწილები უკან გამობრუნდებიან და მეფე ალექსანდრეს მიწა-წყალზე გამოივლიან. ხომ სულ ყველას დამიხოცავსო, ვინაიდან მეფე ალექსანდრე ჩემი მტერიაო. მეფე თეიმურაზმა გვითხრა, რომ იგი თავის შვილიშვილს დიდ ხელმწიფეს ვერ გაუგზავნის, ვინაიდან ჯერ ძალიან ახალგაზრდააო. გარდა ამისა, მისი გასტუმრება გამიჭირდება, დარბეული და გაპარტახებული ვარ და სახსარი არ გამაჩნიაო. სიასამურებით ხომ ვერ გავისტუმრებ, მომეცით თანხა, რომ შევძლო ამ მგზავრობის მოწყობაო. ამაზე ჩვენ ვუპასუხეთ: რაც გავაჩნია მეფეო, მიირთვი და მოიხმარე; მხოლოდ ხელმწიფის დავალება შეასრულე, შეასრულე ის, რასაც შენ დიდ ხელმწიფეს წერილებში აღუთქვამდი და რასაც შენს ელჩებს სიტყვიერად აბარებდი. ახლა კი შენ, მეფე თეიმურაზ, შენს სიტყვას არ ასრულებ და ხელმწიფისადმი მიცემულ ფიცს ღალატობ. რასაც შენ ხელმწიფე მეფეს უმდაბლესად თხოვდი, ახლა იმას დიდ ხელმწიფესთან აღარ გზავნი. სრულ. რ. ხ. მ. და დ. მ. აღ. მ. ძემ შენი და შენი ელჩების უმდაბლესი თხოვნა შეიწყნარა და ჩვენც მისი მონა-მორჩილნი ელჩებად გამოგვგზავნა, შენგან შვილიშვილის მიღება დავგავალა, შენ კი მეფე თეიმურაზ, ახლა უარს ამბობ. ახლა შენ, თეიმურაზ მეფე პასუხი უფლის წინაშე უნდა აგო, ხოლო დიდ ხელმწიფეს შენი სიმაართლე დაუმტკიცო. მიზეზად შენს სიღარიბესა და დარბევა-განადგურებას ასახელებ, მაგრამ ჩვენ მისი უდიდებულესობის მორჩილებს, რაც გავაჩნია არათერს არ დავიშურებთ, ხოლო თუკი არ გვეყოფა. მეფე ალექსანდრემ, რომელიც დიდ ხელმწიფეს თავდადებულად ემსახურება და სავსებით მიენდო მას, თავისი ხაზინიდან დახმარებას დაგვპირდა. ამ ბოლო დროს იმერლებსა და უცხოელ ვაჭრებსაც, რომლებიც სადადიანოსა და გურიაში სავაჭროდ დადიან ჩვენამდე ხმე-

ბი მოაქვთ, რომ შენ, მეფე თეიმურაზი, შენს შვილიშვილს საუადიანოს მთავარს ლევანს აძლევ, ხოლო მისგან სანაცლოდ ჯარს თხოვლობ, რომელიც კახეთის განთავისუფლებაში დაგეხმარება. ეგ საქმეც უფლის ნებაა, მაგრამ შენ ჩვენს დიდ ხელმწიფეს სრულრუს. მეფესა და დ. მ. ალ. მიხ. ძეს ჯვარზე რომ შეკფიცე? ხელმწიფე მეფე ახლა შენგან ერთგულების დამტკიცებასა და იმ საქმის შესრულებას მოელის, რაც შენ, მეფეო, ჯვარზე მთხვევით აღუთქვი მას. თუ დიდ ხელმწიფეს ერთგულებას დაუტკიცებ მისი უდიდებულესობა შენზე მოწყალებას მოიღებს, ხაზინას გიბოძებს, იმ ფულით მეომრებს დაიჭირავებ და შენს ქვეყანას მტრისაგან გასწმინდავ; ან თავის ძმასთან შაჰ-აბასთან საგანგებო ელჩებს ან შიკრიკებს გაგზავნის. ამაზე მეფე თეიმურაზმა შემდეგი პასუხი გაგვცა: რაც მე დიდ ხელმწიფე მეფეს აღუთქვი და სიტყვა მივეცი, იმ სიტყვაზე ვდგავარ. ახლა კი ალექსანდრე მეფესთან წავალ, და ყველაფერზე მოველაპარაკებო. ადგა თეიმურაზ მეფე და თავის ბინაზე წავიდა. ჩვენ იგი გავაცილეთ და გზაში ვეხვეწებოდით: მეფეო მოაღე მოწყალება, ხელმწიფის დაჯალება აღასრულე ჩვენც გვეცი პატივი, ნულა დაგვაყოვნებ და სანამ მთაში თოვლს დადებდეს გაგვისტუმრე. მეფე თეიმურაზი დაგვიპირდა, რომ: მეფე ალექსანდრეს მოეთათბარებოდა თუ არა ჩვენც მალე გავგიშვებდა.

სექტემბრის 7-ს ქუთაისში დადიანის აზნაური ჩამოვიდა, ჩამოკრეკა ოცი ხარი და თეიმურაზ მეფეს საჩუქრად მიართვა.

სექტემბრის 8-ს ქუთაისში მეფე თეიმურაზი ჩამობრძანდა.

სექტემბრის 9-ს ელჩებთან მომსახურედ მიჩენილი თარჯიმანი ბიძინა მოვიდა და გვითხრა: მეფე თეიმურაზი ლოგინად განგებ ჩაწვა, რათა ელჩები დააყოვნოს და ახლა არ გაამგზავროსო.

სექტემბრის 12-ს ელჩებმა მეფე თეიმურაზთან ხელმწიფის საქმეზე მოსალაპარაკებლად მთარგმნელი ივანე ბოიარჩიკოვი გავგზავნეთ, მაგრამ მან, მეფე თეიმურაზმა, ის არ მიიღო, უთხრეს, რომ მეფე თეიმურაზი ისვენებსო.

იმავე დღეს, ნაშუადღევს ელჩებმა ხელმეორედ ისევ მთარგმნელი გავგზავნეს მეფე თეიმურაზთან სახელმწიფოს საქმეებზე, მაგრამ მთარგმნელმა ვერც ახლა იხილა თვალთ მეფე თეიმურაზი. ამჯერად მას უთხრეს, რომ მეფე თეიმურაზი შეუძლოდ არისო.

იმავე დღეს საღამო ჟამს რაკიდან ქუთაისის ციხე ქალაქში თეიმურაზ მეფის დედოფალი ჩამოვიდა.

13 სექტემბერს ჩვენ, ელჩებმა, ერთი დღის განმავლობაში ოთხჯერ გავგზავნეთ მთარგმნელი ივანე ბოიარჩიკოვი მეფე თეიმურაზის

სანახავად, მაგრამ ვერც ერთხელ ვერ იხილა ბოიარჩიკოვმა მეფე, რომელიც ვითომ შეუძლოდ ბრძანდებოდა. ეს თვით თავადმა ივანე გრიგოლის ძემ და არქიმანდრიტმა პახომიმ გვიამბეს, რომლებიც მოსკოვში ელჩებად იყვნენ. ამის შემდეგ ჩვენთან მეფე თეიმურაზისაგან გამოგზავნილი თავადი ივანე გრიგოლის ძე მოვიდა, მოსკოვში ელჩად რომ იყო. ხოლო, თუ რა დავალებით მოვიდა იგი, ამის შესახებ ცალკე მუხლებად არის ჩაწერილი.

იმავე რიცხვში თეიმურაზ მეფემ სადადიანოში სამი აზნაური გაგზავნა მოსალაპარაკებლად, ხოლო ამ მოლაპარაკების შესახებ კლიმენტი იევლეს თავად ივანეს კაცმა ბიძინამ შეატყობინა. ეთქვა, რომ ნეფე თეიმურაზმა სადადიანოში თავისი აზნაურები იმისთვის გაგზავნა, რომ მთავარს დახმარე ჯარი სთხოვა, ხოლო თუ იგი ჯარს მისცემდა თეიმურაზიც საკუთარი ძალებითაც აღდგებოდა და კახეთს გაწმენდდა. მაშინ მეფე მას თავის შვილიშვილს მისცემდაო. თუკი ამ პირობით სადადიანოს მთავარი თეიმურაზს ჯარს არ მიაშველებდა, მაშინ თეიმურაზ მეფეს გადაწყვეტილი ჰქონია პირადად თვითონ, დედოფლითა და უფლისწულებით დიდ ხელმწიფეს ეახლოს. ყოველივე ეს ბიძინამ ალაღმართლად საიდუმლოდ მიაგმო.

სექტემბრის 14-ს ელჩებმა თეიმურაზ მეფესთან მთარგმნელი ივანე ბოიარჩიკოვი მეექვსედ გაგზავნეს, მაგრამ მეფე თეიმურაზმა ივანე ბოიარჩიკოვი ანჯერადაც არ მიიღო. ხოლო თავადმა ივანე გრიგოლის ძემ და არქიმანდრიტმა პახომიმ უთხრეს მას, რომ მეფე შეუძლოდ ბრძანდებოდა და რომ თავადი ივანე და არქიმანდრიტი პახომი მეფე თეიმურაზის დავალებით თვითონ ინახულებენ ელჩებსა და ამბავსაც მოაჩანდნენ.

სექტემბრის 15-ს თავადმა ივანე გრიგოლის ძემ და არქიმანდრიტმა პახომიმ მეფის დავალებით ელჩები ინახულეს და მოახსენეს: რომ ისინი მეფე თეიმურაზმა გამოგზავნა და შემოთვალა, რომ იგი ამჟამად თავის შვილიშვილს, უფლისწულ ნიკოლოზს, ხელმწიფესთან მოსკოვში ვერ გაგზავნის და ელჩებს ხელმწიფე მეფესთან წერილსაც არ გაატანს. თავადმა ივანემ ელჩებს ეს უარი მეფე თეიმურაზის დავალებით გადმოგვცა.

იმავე დღეს, საღამო უკან მეფე, ალექსანდრეს აზნაურმა ზაქარიამ და თარჯიმანმა ბიძინამ გვინახულეს. ეს ის ბიძინაა, რომელიც ელჩებზე იყო მომაგრებული. და ჩვენ, ელჩებს, ნიკიფორე ტოლოჩანოვს და მდივანს ალექსი იევლეს, მეფე ალექსანდრეს დანაბარევი სიტყვა ასე გადმოგვცეს: მეფე თეიმურაზთან უკანასკნელად გაგზავნეთ მთარგმნელი და მთელი თქვენი შემადგენლობით გაემგზავრეთო და ნახეთ საბო-

ლოდ რას იტყვის მეფეო. მალე მთებში თოვლს დადებს და ეს ერთადერთი გზაც დაიკეტებაო. მე კი მისი უდიდებულესობისთვის ყოველივე მოვიმოქმედე, თქვენთვის სამგზავრო ურმები და ფეხით გამყოლი კაცებიც, მზადააო. ის ორი კეთილშობილი აზნაურიც მამუკა და გიორგი „კანშოვი“ (ყანჩელი?), რომლებმაც თქვენ, დიდი ხელმწიფის ელჩები უნდა გაგაცილონ, ქუთაისში ჩამოვიდნენ უკვეო. ჩვენც ასე მოვიქვეცით, მეფე თეიმურაზთან წინდაწინ მთარგმნელი ივანე ბოიარჩიკოვი გავგზავნეთ და შემდეგ მთელი ჩვენი ამალით თვითონაც ვეახლეთ. თავადმა ივანემ და არქიმანდრიტმა პახომიმ ჩვენ, ელჩები, მეფე თეიმურაზის კარმიდამომდე არ მიგვიშვეს, შორი-ახლოს მოედანზე შეგვაჩერეს და თვითონ ეახლნენ მეფეს. იქიდან დაბრუნებულმა ელჩებს გამოგვიცხადეს, რომ თეიმურაზ მეფე შეუძლოთ არის და ელჩებს ვერ მიიღებსო. ამ დროს მოვიდა მეფე ალექსანდრესგან გამოგზავნილი კაცი, არქიეპისკოპოსი კოზმა. არქიეპისკოპოსმა კოზმამ ელჩებს მოგვახსენა, რომ მეფე ალექსანდრემ გამომგზავნა თქვენთან, სალამს გვითვლიდა და გეტხოვდა, რომ ხვალამდე მოიცადეთო და ჩვენც ელჩები ჩვენს ბინაზე, სადაც ვცხოვრობდით იქ დავბრუნდით.

სექტემბრის 16-ს ალექსანდრემ თავისი აზნაური ზაქარია გამოგვიგზავნა, რომელიც ჩვენდა სამსახურად იყო გაპიროვნებული და მასთან თარჯიმანი ბიძინა გამოაყოლა. მეფე ალექსანდრეს ებრძანებინა, რომ ელჩები მეფე თეიმურაზთან წავიდნენ და სთხოვონ, რომ სანამ მთებში თოვლს დადებდეს და გზა დაიკეტებოდეს გაუშვას ისინი. მე კი მათ არ ვაბრკოლებო, ელჩების გასამგზავრებლად ყველაფერი საბარგულები და ქვეითა ხალხი მთლიან მზად მყავსო.

იმავე დღეს, მეფე ალექსანდრეს განკარგულების თანახმად ჩვენ, ელჩები მთელის ჩვენი თანმხლები პირებით მეფე თეიმურაზს ვეახლეთ, წინდაწინ კი შესატყობინებლად მთარგმნელი ივანე ბოიარჩიკოვი გავგზავნეთ და, როდესაც ჩვენ თვითონ მეფე თეიმურაზის კარმიდამოს მიუხაზლოვდით, თავადმა ივანემ და არქიმანდრიტმა პახომიმ შეგვაჩერეს და ჩვენ ნიკიფორე ტოლოჩანოვს და მდივანს ალექსი იევლევის ლაპარაკი დაგვიწყეს, ნუ დალონდებითო, მეფე თეიმურაზი უქეიფოდ არის და ვერ მიგიღებთო. ჩვენ თავად ივანეს ვუპასუხეთ: შენ თავადო, ივანე, უარით გვისტუმრებ, მაგრამ დიდ ხელმწიფეს შენთან კი არ გამოუგზავნივართ, არამედ თეიმურაზ მეფესთან და დიდი ხელმწიფისაგან ჩვენ დავალებული გვაქვს ჩავიბაროთ მეფე თეიმურაზის წერილისა და შენი, თავადო ივანე, ხელმწიფე მეფისადმი უმდაბლესი თხოვნის თანახმად თეიმურაზ მეფის შვილიშვილი ნიკოლოზი და ხელმწიფეს მივგვართ. ხელმწიფისაგან მეფე თეიმურაზისადმი მოწე-

რილ წერილში ნაპრქანებია აგრეთვე, რომ ჩვენ დიდ ხანს არ დაგვაცოვნონ. მალე გაგვისტუმრონ, ახლა კი ჩვენი გამგზავრების უკანასკნელი ვადაა. როდესაც მეფე თეიმურაზი ქალაქ ქუთაისში ჩამობრძანდა. ჩვენს გასტუმრებას ჯერ კიდევ მაშინ აპირებდა, ახლა კი ეს ორი კვირაა თვლით არ გვენახვება. ამ სიტყვების შემდეგ ჩვენ ჩვენს ბინებისაკენ გავბრუნდით, მაგრამ თავადმა ივანემ შეგვაჩერა და თვით კი მეფე თეიმურაზთან წავიდა. მალე ის გამოვიდა და ელჩები მეფესთან შეგვიწვია. ჩვენ თეიმურაზ მეფეს მოეთხოვეთ, რომ მას დიდი ხელმწიფის დავალება აღესრულებინა და ჩვენთვის თავისი შვილიშვილი გადმოეცა. თეიმურაზ მეფემ გვიპასუხა: კიდევ ორი კვირა მოიცადეთ, რადგანაც საჩუქრები არა მაქვს დამზადებულიო. ამაზე ჩვენ მეფე თეიმურაზს მოვასხენეთ, რომ მეფე ალექსანდრე უკვე გვისტუმრებს და რითიღა ვირჩინოთ აქ თავი. მდამლად თავი დავუკარით მეფე თეიმურაზს და წამოვედით. დავბრუნდით თუ არა ჩვენს ბინებში ივანე ბოიარჩიკოვის პირით მეფე ალექსანდრეს შევატყობინეთ. რომ ჩვენ თეიმურაზ მეფემ უარით გამოგვისტუმრა. მთარკმნელს ივანე ბოიარჩიკოვს აგრეთვე თარჯიმანი ლავრენტი პიროგოვიც გავაყოლეთ.

სექტემბრის 21-ს ვასილ ილუმენს; დარბაზის მდივანს ფეშანგს, მამუკას და გიორგი „კანშოვს“ მოვასხენეთ, რომ თუკი მეფე ალექსანდრე ინებებს და თავის თავზე აიღებს და ხელწერილსაც მოგვცემს, რომ თეიმურაზ მეფის შვილიშვილს გაზაფხულზე ჩაგვაბარებს, ამ პირობით ჩვენ აქ დავიზამთრებთ და გაზაფხულამდე დავრჩებით, რადგან ეს საჭიროებით იქნება გამოწვეული. ვასილ ილუმენმა, ფეშანგმა, მამუკამ და გიორგიმ ამაზე გვიპასუხეს, რომ ჩვენი მეფე ალექსანდრე თავის მხრივ ასეთ ხელწერილს არ მოგვცემთო და თეიმურაზ მეფის ასეთ დიდმნიშვნელოვან საქმეს თავის თავზე არ აიღებსო.

მეფე თეიმურაზმა ალექსანდრე მეფეს ხელწერილიც რომ დაუდვასო და ჯვარზედაც შეჭტიცოს, რომ იგი თავის შვილიშვილს ხელმწიფე მეფესთან ნამდვილად გაუშვებს, მეფე ალექსანდრე მაინც არ დაუჯერებს მას. ფეშანგმა გვითხრა: მეფე ალექსანდრეს კაცი მიუგზავნეთ და სთხოვეთ, რომ გაგიშვათ, ჩვენს მეფეს თქვენს გასასტუმრებლად ყველაფერი მზად აქვს და დიდი ხელმწიფის განკარგულების მიხედვით იგი თქვენ არ დავაცოვენებთო.

ფეშანგმა აგრეთვე გაგვაგებინა, რომ თეიმურაზმა სადადიანოში მოსალაპარაკებლად თავისი სამი აზნაური გაგზავნა, ხოლო რაჰქონდა მათ დავალებული, ეს არ იცოდა. და თუმცა მეფე თეიმურაზი თქვენ გპირდებათ, რომ თავის შვილიშვილს დიდ ხელმწიფესთან გამოუშვებს,

მაგრამ იგი თავის სიტყვას არ შეასრულებს და თავის შვილიშვილს არ გაგატანთო.

სექტემბრის 30-ს თეიმურაზ მეფის მეუღლე დედოფალი, რძალი და ორივე უფლისწული რაჭიდან ჩამოვიდნენ.

იმავე დღეს სადადიანოდან მეფე თეიმურაზთან (მთავარი — ი. ც.) ლევან მეფის ელჩები ჩამოვიდნენ—მთაწმიდის ილუმენი ნიკიფორე, იმათებურად (ქართულად) ნიკოლოზი, და მათთან ერთად მეფე თეიმურაზის კაცებიც, მეფე თეიმურაზმა რისთვისაც თავისი კაცები გაგზავნა, მთავარმა დადიანმა ყველაფერზე უარი შემოუთვალა.

1 ოქტომბერს მეფე თეიმურაზთან ელჩებმა მთარგმნელი ივანე ბოიარჩიკოვი და თარჯიმნები ლავრენტი პიროგოვი და წვრილვაჭარი ივანე და მეთოფური ანდრიუშკა „ნიუნიკი“ გაგზავნეთ და მიღება ვთხოვეთ. და როცა მთარგმნელი თეიმურაზ მეფესთან მივიდა მეფე თეიმურაზმა თავისთან მიიხმო და უთხრა, ელჩები ჩემზე ნუ განაწყენდებიან, მაშინ ავადმყოფი ვიწეკი, ახლა უფლის წყალობით ცოტა შევბა ვივარძენი, ელჩებს მივიწვევ და ყველაფერზე მოვეთათბირებო. ვფიქრობ ხელმწიფის საქმე ყველა აღსრულდებაო. ხოლო მე? მიბრძანა რომ მასთან ახლოს მივსულიყავი და მითხრა: ახლა ყურში მითხარო (?)

ოქტომბრის 2-ს მეფე თეიმურაზთან მთარგმნელი გაგზავნეთ და ხელმწიფის საიდუმლო საქმეებზე მოსალაპარაკებლად მიღება ვთხოვეთ. მეფე თეიმურაზი დაგვიბრდა, რომ ელჩებს ხვალ დილისათვის ვიწვევო.

ოქტომბრის 3-ს საღამო ჟამს თეიმურაზ მეფემ ელჩები მიგვილო; თეიმურაზმა გვითხრა: ახლა თქვენ მეფე ალექსანდრე ხელმწიფე მეფის უდიდებულესობასთან გისტუმრებთ. მე კი ამჟამად ხელმწიფეს ჩემს შვილიშვილს ვერ გავუგზავნი, რადგანაც იგი ჯერ ძალიან პატარაა, მხოლოდ რვა წლისაა და არც სახსარი მაქვს, სულ გადატყუებული ვარო. წინათ დიდ ხელმწიფისაგან მე ოც-ოცი ათას იფიშკებს ვღებულობდი, ახლა კი დიდმა ხელმწიფემ მხოლოდ სიასამურების გამოგზავნა ინება, ეფიშკები კი არ გამომიგზავნა. მე სიასამურის ოცდახუთმეტი ორმოცეული ოსმალეთს, ტრაპიზონში, გასაყიდად გავგზავნე, დღემდე ჩემი კაცები ტრაპიზონიდან არ დაბრუნებულან. მხოლოდ ორი კვირის შემდეგ უნდა ველოდეთ. თქვენ ელჩებმა, აქ დაიზამთრეთ და გაზაფხულზე ჩემს შვილისშვილსაც გაგატანთ და მე თვითონაც თერგამდე გაგაცილებთო. ჩვენ მოვისმინეთ რა მეფე

⁷ აქედან ჩანს, რომ ამ მუხლობრივი აღწერილობის ჩამწერი მთარგმნელი ივანე ბოიარჩიკოვი უნდა იყოს. არ ჩანს რაზე უნდა ელაპარაკა ხმადაბლა ბოიარჩიკოს, „შუხადლებელია ავადმყოფობის გამო.“

თეიმურაზის სიტყვები, თეიმურაზ მეფეს ვუპასუხეთ, რომ დიდი ხელმწიფე მეფის ბრძანების გარეშე ჩვენ უფლება არა გვაქვს აქ დავიზამთროთ, მით უმეტეს, რომ ნაბრძანები გვაქვს მალე დავბრუნდეთ. ვადა უკვე გასულიც არის. შენც, თეიმურაზ მეფევ, ხელმწიფე თავის წერილში გთხოვს, რომ არ დაგვაყოვნო და დროზე გაგვიშვა. ახლა ინებე და თერგამდე გაგვიშვი, მხოლოდ ხელწერილი მოგვეცი, რომ შენ შვილიშვილს მის უდიდებულესობას — ხელმწიფეს გაზაფხულზე გამოუვზავნი და ზუსტი ვადაც დათქვი. ჩვენ ელჩები ჩვენის მხრით შენ თეიმურაზ მეფეს ხელწერილს აოგცემთ იმაში, რომ თერგზე დავიზამთრებთ და შენსა და უფლისწულის შესახვედრად ყველაფერს შევამზადებთ და სამგზავროდ — ხომალდებს, მენიჩბეებს და სხვას ყოველივეს მოვიმარაგებთ. შენ კი მეფევ, ვინმე შენი ერთგული კაცი, ვისაც შენ ენდობი, გაგვატანე და იმ საქმისადმი ჩვენს გულმოდგინეობას თავის თვალთ დანიხავეს. როდესაც შენ, თეიმურაზ მეფე, იმერეთიდან წაიშვლას დააპირებ, წინდაწინ თერგზე კაცი გამოვზავნე და ჩვენ ხელმწიფის მხედრობითა და მთელის მოწყობილობით შენ, თეიმურაზ მეფეს, ბალყარეთში შემოგვეგებებით.

თეიმურაზ მეფემ ამაზე ელჩებს გვიპასუხა: ახლა ვერავითარ წერილს და ვერც კაცს ვერ გაგატანთ. ჩემ კაცს დიდ ხელმწიფესთან თქვენს შიშდევ გაგვზავნი, ახლა ჩემი შვილიშვილიც ძალიან პატარა არის, სულ რვა წლისააო. და ჩვენც თეიმურაზ მეფეს მდაბლად თავი დავეუკართ და კარები დავტოვეთ.

ოქტომბრის 7-ს თეიმურაზ მეფემ თავისი სულიერი მოძღვარი ილუმენი მეთოდე ბერძენი და თავადი ივანე გრიგოლის ძე მოგვივზავნა. მათ მეფის დანაბარები გადმოგვეცეს, რომ მეფე თავის შვილიშვილს დიდ ხელმწიფესთან ვერ გაგზავნის, რადგანაც ამჟამად უფლისწული ძალიან პატარაა, სულ რვა წლისააო. შეგიძლიათ თუ არა თქვენ მეფე თეიმურაზის ელჩი მის უდიდებულესობა — ხელმწიფე მეფესთან წაიყვანოთ. ჩვენ ვუპასუხეთ, რომ რატომაც არ წავიყვანთ თეიმურაზ მეფეო შენს ელჩს, გაგვატანეთ, მეფევ, შენი ელჩი. მაშინ მათ გვიპასუხეს: ჩვენი ელჩი თქვენზე წინ გაუშვით ხელმწიფე მეფესთან, რათა მან ხელმწიფე მეფეს თეიმურაზ მეფის უმდაბლესი თხოვნა მოახსენოს და მისმა უდიდებულესობამ თეიმურაზ მეფისათვის ხაზინისა და ჯარის გამოვზავნა ინებოს და ჩემი კახეთი გამოახსენებინოს. ჩვენ ამაზე ვუპასუხეთ: მეფე თეიმურაზ, დიდი ხელმწიფის დავალება შეასრულე, შეასრულე რაც მის უდიდებულესობას შენს წერილში აღუთქვი და რაც შენს ელჩს თავად ივანეს დაავალე ხელმწიფისათვის თაყვანისცემით მოეხსენებინა. ფიცი შეასრულე, მა-

შინ დიდი ხელმწიფე ხაზინასაც იმდენს გამოგზავნის, რამდენსაც მისი უდიდებულესობა საჭიროდ სცნობს და თავის ძმას შაჰ-აბასსაც მისწერს, რომ კახეთი გაწმინდოს. ჭარის გამოგზავნა კი თეიმურაზ მეფესთან მთებში არ მოხერხდება, ამისთვის რომ ცულა გზებია, თოვლიანი მთებია გადმოსასვლელი, ჭარი ვერ გადმოივლის, ვერც საჭურველს გადმოიტანენ, ვერც სურსათს. კიდევაც რომ გადმოიარონ, რითი აპირებს მეფე თეიმურაზი იმათ შენახვას, ხალხი ხომ შიმშილით დაიხოცება, ხოლო რაც მეფე თეიმურაზის ელჩს შეეხება, თუკი გამოგზავნის, იმასაც ჩვენთან ერთად თერგზე მოუხდება დაზამთრება, რადგანაც ჩვენზე წინ ხელმწიფესთან მას არ გაუშვებთ. მეფე თეიმურაზის სულიერმა მამამ და თავადმა ივანემ ამაზე მეფის აზრი მოგვახსენეს: ახლა რომ ჩემი შვილიშვილი ელჩებს გაგატანოთ ხელმწიფე მას მიიღებს, დატოვებს და მე არც ხაზინა და არც ჭარი რომ არ გამოგიგზავნოსო.

გადმოგვცეს რა ყოველივე ეს ისინი მეფე თეიმურაზთან დაბრუნდნენ. ჩვენ ელჩებმა მეფე თეიმურაზთან მათ დავაბარეთ გადაეცათ, რომ მისი უდიდებულესობა ხელმწიფე მეფე დარბეულ მეფე თეიმურაზის ხაზინით დახმარებას კი იწებებს, მაგრამ ჭარს ვერ გამოუგზავნის, რადგანაც კახეთი მთებს გადაღმაა, მთებში ნაპრალებია, უფსკრულები, ჭარი ვერ გაივლის და ვერც საჭურველის გადმოზიდვა მოხერხდება.

იმავე დღეს მეფე ალექსანდრემ თავისი მოძღვარი მიტროპოლიტი ზაქარია და სათათბიროს (დარბაზის?) მდივანი ფეშანგი გამოგზავნა ჩვენთან და მათთან ერთად მეფე თეიმურაზის სუფრაჯი. ზაქარიამ და ფეშანგმა მეფის დანაბარები გადმოგვცეს: ჩვენმა მეფემ ალექსანდრემ სალამი შემოგიტვალათ და შემდეგი გთხოვათო: ამჟამად მეფე თეიმურაზი დიდ ხელმწიფესთან თავის შვილიშვილს ვერ გატანთ. მხოლოდ თქვენ, ელჩებო მეფე თეიმურაზს ხელწერილი უნდა მისცეთ, რომ, როცა დიდ ხელმწიფესთან დაბრუნდებით, მის უდიდებულესობას მეფე თეიმურაზზე ცუდს არაფერს ეტყვიით და კეთილად მოიხსენიებთ მასო.

ჩვენ ამაზე ვუპასუხეთ: ჩვენ აქ დიდი ხელმწიფისაგან იმისათვის კი არა ვართ გამოგზავნილი, რომ ხელწერილები ვარიგოთ. ცოცხალი თავით ჩვენ მაგისტანა ხელწერილს ვერავის მივცემთ, ხოლო თუ ჩვენ გვამებს მიაღვებით მელნით, მაშინ მკვდრებისაგან მიიღეთ ასეთი ხელწერილიო. მისმა უდიდებულესობამ ხელმწიფე მეფემ ჩვენ აქ მეფე თეიმურაზის წერილისა და მისი ელჩის თავადი ივანეს უმდაბლესი თხოვნის თანახმად გამოგვგზავნა და დაგვავალა უფლისწული ნიკოლოზი ღირსე-

ულად ჩავიბაროთ. კიდევ ასე მოვახსენეთ: ხოლო თუ მეფე თეიმურაზი ჯერ მხად არ არის იმისათვის, რომ თავისი შვილიშვილი გამოისტუმროს და მისი წამოსვლა გაზაფხულამდე უნდა გადადვას, მაშინ იგივე მეფე თეიმურაზმა მოგვცეს ხელწერილი რომ თავის შვილიშვილს გაზაფხულზე თერგზე გამოგზავნის. ჩვენ, ჩვენის მხარით მეფე თეიმურაზს ხელწერილს მივცემთ, რომ ზამთარს თერგზე გავატარებთ და უფლისწულს დაველოდებთ და, როგორც კი თერგზე მაცნე მოგვივა და გვაცნობებს, რომ უფლისწული გამოგზავრებულია. ჩვენ მთელის ამალით და ჯარით ბალყარეთში შემოვეგებებით შესახედრად. ამაზე მეფე ალექსანდრეს კაცებმა გვითხრეს: თქვენი აზრი მოსაწონია. გაგვაცოლეთ თქვენი კაცი და ყოველივე ეს მეფეებს მოახსენეთ. ახლა ორივე მეფე ერთად არიანო.

და როდესაც მთარგმნელი (ბოიარჩიკოვი) ორივე მეფის წინაშე წარსდგა, ყოველივე რაც დავაბარეთ მეფე თეიმურაზს მოახსენა, მეფე თეიმურაზმა ბრძანა: უფლისწული მე დიდი ხანია მის უდიდებულესობას ხელმწიფე მეფეს მივეცი, მხოლოდ ახლა ვერ ვუშვებ, ვინაიდან ძალიან მიყრწეული ვიყავი. გაზაფხულზე გამოგზავნი, ახლა კი ვერც ხელწერილს მოგვცემთ და ვერც კადას დაგიღებთ: ჩემი ელჩი კი უნდა მიიღოს და თან უნდა წაიყვანოს. გარდა ამისა, სახარებას გამოვიტან და ელჩებმა ამ სახარებაზე და ხატზე შემომფიცონ, რომ დიდ ხელმწიფეს ჩემზე ცუდ სიტყვებს არას მოახსენებენ და ჩემთვის წყალობას შესთხოვენო. ახლა კი ელჩები პირდაპირ დიდ ხელმწიფესთან უნდა გაემგზავრონ და თერგზე დაზამთრება საჭირო არ არისო. მთარგმნელმა თავი დაუქრა მეფეს და წამოვიდა.

მთარგმნელის შემდეგ, მეფე თეიმურაზმა ხელმწიფის ელჩებს ფეშანჯი, თავადი ივანე და ბერძენი ბერი გამოგვიგზავნა. ფეშანჯმა და თავადმა ივანემ მეფის სიტყვები ელჩებს ასე გადმოგვცეს: ჩემს ელჩს თან წაიყვანთ უფლისწულს კი არ გატანთ. აგრეთვე ჯვარზე შემომფიცეთ, რომ დიდ ხელმწიფესთან ჩემზე ცუდს არაფერს იტყვიან, პირიქით, მის უდიდებულესობასთან გამომესარჩლებით. ჩვენ ამაზე ვუპასუხეთ: რომ მეფე თეიმურაზის ელჩს წაიყვანთ და ისეთივე პატივით მიიღებენ, როგორც წინათ თავადი ივანე და არქიმანდრიტი პახომი მიიღეს. თეიმურაზ მეფეზე კი ჩვენ ცუდი რა უნდა უთხრათ დიდ ხელმწიფეს. თეიმურაზ მეფისაგან ჩვენ ცუდი არაფერი გვსმენია. ცილის დაწამება და გამოგონება კი არამცთუ მეფე თეიმურაზზე, საკუთარ ძმაზედაც არ შეიძლება. ამისთვის ღმერთიც დაგვსჯის. ჯვარზე კი თეიმურაზ მეფეს ვერ შევფიცავთ. ჯვარზე ჩვენ სრულიად რუსეთის დიდ ხელ-

მწიფე მეფესა და დიდ მთავარს ალექსი მიხეილის ძეს შევფიცეთ და მას ვერ შევფიცავთ. მოციქულებმა მოისმინეს პასუხი და მეფესთან დაბრუნდნენ.

ცოტა მოგვიანებით, ღამით ფეშანგი და თავადი ივანე ისევ მოვიდნენ და მეფის ნაბრძანები გამოგვიცხადეს, რომ მეფე თეიმურაზი ელჩებს გაცნობებთ, რომ შეგიძლიათ გაემგზავროთ დიდ ხელმწიფესთან, მხოლოდ თეიმურაზ მეფისაგან, არც ელჩი, არც არავითარი წერილი მის უდიდებულესობასთან არ იქნებაო.

ოქტომბრის 8-ს, საღამოს უამა, ისევ მოვიდა მეფე თეიმურაზისაგან გამოგზავნილი თავადი ივანე და დანაბარევი გადმოგვცა: მეფე თეიმურაზი თავისთან გიხმობთო. ჩვენც მაშინვე ვეახლეთ. შევედიოკარავში, სადაც მეფე თეიმურაზი იჯდა, მარჯვნივ უმცროსი უფლისწული ეჯდა, მარცხნივ უფროსი. მეფის გვერდით მისი მოძღვარი იღუმენი მეთოდე და თავადი ივანე იხდნენ, აქვე ეკლესიის ხელისუფალნი, მეორე მხარეს კი ზნაურები იხდნენ. მეფე თეიმურაზმა ჯანმრთელობით მოგვიკითხა ელჩები, მერე გვიბრძანა მის პირდაპირ სკაპეზზე დავმსხლარიყავით და თვით თურქულად ღაიწყო, ლაპარაკი: ახლა თქვენ დიდ ხელმწიფე მეფესთან მიემგზავრებითო. ამაზე ჩვენ მოვასწავნეთ: მეფეებო თუ შეგვიწყალებთ და გავვიშვებთ გავემგზავრებით. თეიმურაზმა განაგრძო ლაპარაკი: თქვენ უფლისწულსა და დედამისს ნუ დაელოდებით, ამისთვის სამი თვე დაგვირდებათ ცდა, სანამ ჩემი კაცები თურქეთის ქვეყნიდან, ტრაპიზონიდან, ჩამოვიდოდნენ. ისინი მე იქ ბეწვეულის გასაყიდად იმითომ გავგზავნე, რომ დარბეული ვარ და სიღარიბემ დამაძაბუნა. წინათ მისი უდიდებულესობა ბეწვეულის გარდა ოც-ოცი ათას „ეფემკებს“ მიგზავნიდა, ახლა კი არ ინება გამოგზავნა. მე იმისათვის გავგზავნე ბეწვეული გასაყიდად, რომ მინდოდა ჩემი რძალი და ჩემი შვილიშვილი უფლისწული დიდი ხელმწიფის კარზე ღირსეულად გამესტუმრებინა. ახლა კი თქვენ, რომ გაგატანოთ გზაში გააცივებთ, ან შიმშილით მომიკლავთ. ის კი ჭერ სულ ნორჩია. დედოფალს და უფლისწულს გამყოლად ასამდე კაცი უნდა გავატანოო. ჩვენ ვუპასუხეთ: თუ შენ, მეფე თეიმურაზ შენი წერილის, თხოვნისა და დაპირების თანახმად შენ შვილიშვილს დიდ ხელმწიფესთან გავატან, დიდი ხელმწიფის ბრძანების თანახმად, ჩვენ მას ღირსეულად მივიღებთ, მხრებზე შევიყვამთ და მთებს ისე გადავატარებთ, ცივ ნიაფსაც არ მივაკარებთ, არაფერს არ გავუჭირებთ და არ მოვაკლებთ. აქ დაზამთრება კი არ შეგვიძლია, რადგანაც ამათ შესახებ ბრძანება არ გვაქვს. ის, თეიმურაზ მეფე, ყმა და ქვეშევრდომი არ არის, ვინც მეფის ბრძანებას არ ასრულებს ხელმწიფის მითითებისამებრ. მეფე თეიმურაზმა გვითხრა: შენ, ნიკიფორე, იმ თავითვე ცუდად იქცეოდი და

ჩემდღე შაიყვანე საქმე, რომ საბინკლედ დაეკევა დაიმსახურეო. ამაზე ნიკიფორემ ეუპასუხებ: ჩემი ხელმწიფის ნებაა. რასაც სრულიად რუსეთის ხელმწიფე მეფე და დ. მ. ალ. მ. ბე მის მონა-მორჩილს მიბრძანებს ყოველივეს ვასრულებ. ამ სიტყვის შემდეგ მეფე თეიმურაზმა ფურცლის ერთ მესამედზე დაწერილი წერილის თავისი ბეჭდით დაბეჭდვა ბრძანა. რომელშიაც წერდა ხელმწიფეს იგი შეეწყალებინა და სიანაპურის ზაზინა გამოეგზავნა⁸. დიდ ხელმწიფესთან მიწერილი ეს დაბეჭდილი ბარათი თეიმურაზ მეფემ ფეხზე წამოდგომით კი არ ვადასტოვებდა. არამედ ელჩის გვერდით შყოფ მდივან ალექსის გადააწოდა. ჩვენ ელჩებმა ამის თაობაზე მეფეს განუუცხადეთ: მეფე თეიმურაზ, არსად ნახულა, რომ ხელმწიფე მეფეს მისმა მორჩილმა და ქვეშევრდომმა სიგელი ან წერილი ფეხზე აუდგომლად, მჯდომარემ გადასცეს. თურქეთის სულთანი რომ ასე მოქცეულიყო ამგვარ სიანაყეს მისგანაც არ მოვითმენდით. შენ კი, მეფე თეიმურაზ. სამუდამო ქვეშევრდომი და ყმა ხარ დიდი ხელმწიფისა და ასეთ საქმეს კადრულობ. — მჯდომარე გვაწვდი დიდ ხელმწიფესთან მიწერილ ბარათს. და (ალექსი) მდივანმა მეფე თეიმურაზს ბარათი არ გამოართვა, ეუთხარით რომ ჩვენ დიდი ხელმწიფის ზაზინის ჩამოსატანად ორივენი ერთად ვართ გამოგზავნილიო. მაშინ თეიმურაზ მეფემ მიმართა მას (ალექსი მდივანს): მისი უდიდებულესობისადმი მიწერილი ჩემი წერილი შენ ალექსიმ წაიღე და ჩემი ელჩიც, ბერი თეოფანე, შენვე ჩაიბარეო. ნიკიფორე არ არის ჩემი ელჩიო, ამიტომ მას არც ბარათს ვატან და ჩემს ელჩსაც მას არ ვაბარებ, ჩემი ბარათიცა და ელჩიც შენთვის მომიწადიაო. მდივანმა ალექსი იეველევმა ამაზე მეფეს უპასუხა: ჩემი ამხანაგს თანხმობის გარეშე ბარათის მიღების უფლება არა მაქვსო. ნიკიფორემაც მდივან ალექსის ბარათის გამორთმევა აუკრძალა. ეგ ბარათი მეფე თეიმურაზ არა ალექსის, არამედ მე მიბოძე, რადგანაც ჩვენ ერთად ვართ შენთან გამოგზავნილი და არა ცალ-ცალკეო. ამის გარდა ელჩმა ნიკიფორე ტოლოჩანოვმა მეფეს შემდეგი მოახსენა: შენგან, მეფე თეიმურაზ, - დიდ ხელმწიფესთან ელჩებად თავადი ივანე და არქიმანდრიტი პახომი იყვნენ გამოგზავნილი და შენგან (მიუბრუნდა იქვე მჯდომ ივანეს მეფე თეიმურაზის ელჩს) შენ იყავი უფროსი და ხელმწიფე მეფეს შენთვის არავითარი უფლება არ ჩამოუთმევია. ახლა კი მთელი უსიამოვნება და დავიდარაბა შენს გამო არაა. შენ, თავადო ივანე, „ზოზორუყვასთან“ ყაბარლოში თქვენს მოქიშე მტერთან ერისთავთან გინდოდა წასვლა. შენ თვით გაქვს ჩვენ-

⁸ ქართული მეფე ალბათ დამატებით თხოვდა ბეწეულის გამოგზავნას ეფიშეების ნაცულად.

ლეის ნათქვამი, რომ ერისთავი მეფე თეიმურაზის მტერია და გზაზეა ჩასაფრებულიო. მე კი ხვეწნა დაგიწყე: დაბრუნდი, შენი წასვლა მასთან არ ივარგებს მეთქი. ჩვენც დიდი ხელმწიფის წინაშე შენი საქციელის გამო პასუხს ვაგებთ მეთქი გუუბნებოდი. შენ კი მშვილდ-ისრია ჩემი მოკვლა დააპირე. დღემდე ამის შესახებ მე არაფერი მითქვამს. ახლა კი მეფევ, თეიმურაზო, ყოველივეს გიმჟღაენებ. თავადმა ივანემ ამაზე მიპასუხა: „ზოზორუყვასთან“ შენ თვით მომაყენე შეურაცხყოფა. ნიკიფორემ უთხრა: იყო თუ არა, თავადო ივანე, რომ, როდესაც მოსკოვს ოციოდე ვერსით გამოვსცდით, შენ მენიხბედ დაქირავებული კაცი ნიხბის დაკვრით წყალში გადააგდე. ის კაცი დღემდე არა ჩანს, ეს ყველაფერი კოლომნაშია ჩაწერილი, შენ ალბათ ამის შესახებ არაფერი არ იცი. მეფე თეიმურაზმა ბრძანა: თუკი თქვენ ჩემ ბერსაც (ელჩად) არ მიიღებთ, მაშინ გაემგზავრეთ ღვთის წყალობითო. და მეფემ თავისი ბარათი ისევ მდივან ალექსის იველევეს გაუწოდა: ბარათი შენ, ალექსიმ გამომართვი და ჩემი ბერიც შენვე ჩაიბარე. მდივანმა ალექსიმ უპასუხა: ამხანაგის თანხმობის გარეშე ვერ მივიღებ, დიდი ხელმწიფისაგან ჩვენ ორივენი ერთად ვართ გამოგზავნილიო. მეფემ ამაზე უთხრა: რაკი, ალექსი, შენც მღალატობ, მე შენზეც მივწერ დიდ ხელმწიფეს, ნიკიფორეს კი ჩემს ელჩად არ ვთვლიო. ალექსი იველევემა უპასუხა: შენი ნებაა, მეფევ, რაც გენებოს ის მისწერე ჩემზე, დიდ ხელმწიფეს. მეფემ უთხრა: რაკი ჩემი ბარათი არ მიგაქვს და ბერიც არ მიგყავს, წადით, ღმერთი იყოს თქვენი მწყალობელიო. მაშინ ჩვენ ელჩებმა ვუთხარით: მართალია, მეფევ, ჩვენზე გაჯავრებული ხარ, მაგრამ დაუშვებელია დიდ ხელმწიფესთან ასე წავიდეთ, რომ შენ, მეფევ, ხელზე არ გემთხვიოთო. და მაშინ მეფე თეიმურაზმა მიუშვა ელჩები ხელთან, ერთი ხელი უფროს უფლისწულს ჩაჰკიდა, მეორე უმცროსს და სთქვა: აი, ეს, უფროსი — ჩემია, უმცროსი უფლისწული კი ხელმწიფისაა, დიდი ხანია რაც მას მივეცი. ჩვენც მეფე თეიმურაზს და ორივე უფლისწულებსაც ხელზე ვემთხვიეთ, აგრეთვე მთარგმნელიც ემთხვია მათ, ხელმწიფის დანარჩენი ხალხი კი არა. თავი დაუქარით და კარებიდან წამოვედით, როგორც კი ჩვენს ბინებზე ქალაქ ქუთაიაში დავბრუნდით, ფეხდაფეხ თავადი ივანე მოგვეყვა. უბიდან ბეჭედღასმული სიგელი ამოიღო და ნიკიფორეს უთხრა: ეს მეფე თეიმურაზმა გამომგზავანა და ბრძანა შენ გადმოგცე. შენ წაიღებ ამ ბარათს დიდ ხელმწიფესთან. ნიკიფორემ უთხრა თავად ივანეს: შენ თვითონ იყავი დიდი ხელმწიფის კარზე და შენის თვალით ნახე თუ როგორი წესით ხდება მეფის სიგელების გადაცემა. ჩვენ კი მეფე თეიმურაზს დიდი ხელმწიფის სიგელი თავს ზემოთ აღმართულ ხელებიდან გადავეცით. ის კი დიდი ხელმწიფისათვის ბარათს თავისი ყმის

ხელით ვვიგზავნის, ხოლო თავისი საკუთარი ხელით არ მოგვცა, მე; თავად ივანე, წერილს შენი ხელიდან არ მივიღებ. ოთხად მოგიკეცია იგი. უბეში ჩაგიდევს, იქნება გამოცვალე კიდევ, მე რა ვიცი რა წერაღს მაძლევ. მხოლოდ მეფე თეიმურაზის ხელიდან მივიღებ წერილს, შენგან კი მისი უდიდებულესობისთვის წერილს არ მივიღებთ. მაშინ, თავადმა ივანემ თქვა: შენ რაკი არ მიიღე, ამ წერილს დიდ ხელმწიფეს ჩვენი ბერი წაუღებს. იგი მეფე ალექსანდრეს ელჩებს გაუცვებო.

ოქტომბრის 9-ს მეორე დღის პირველ საათისათვის მეფე თეიმურაზმა თავადი ივანე გრიგოლის ძე კლიმენტი იევლევეთან, თარჯიმნებთან და ხელმწიფის დანარჩენ კაცებთან გამოგზავნა და ხელის მთხვევაზე მიიწვია.

კლიმენტი იევლევი ხელმწიფის ხალხის თანხლებით მეფე თეიმურაზს ეახლა, და მდაბლად თავი დაუქრა მას. მეფემ ჯანსაღობით მოიკითხა ის და პირისპირ, სკამზე, დაჯდომა უბრძანა. მეფის გვერდით უფლისწულნი ისხდნენ, მარჯვნივ უფროსი უფლისწული, მარცხნივ — უმცროსი. იქვე ისხდნენ აგრეთვე საეკლესიო ხელისუფალნი და აზნაურები. მეფემ ბრძანა: მის უდიდებულესობასთან ალექსანდრე მეფის ელჩებთან ერთად ჩემს ბერს, ბერძენ თეოფანეს ვგზავნი. თქვენ კი — შენ კლიმენტი და მამაშენს ალექსის გაბარებთ მას, გაუფრთხილდით და დიდ ხელმწიფემდე კარგად ჩაიყვანეთ იგი. ამის შემდეგ მეფემ თავისი ხელით მას ფიცხი ღვინო (არაყი?) მიართვა. „ღვინო“ ხელმწიფის სხვა კაცებსაც მიართვეს. ღვინის წყალობით დიდ ხელმწიფემდე მშვილობით ჩაალწევთ, მეც ჩემის მზრით ცუდს არაფერს შეგამთხვევთო უთხრა მეფემ. შემდეგ მეფემ ბრძანა მას ხელზე მთხვეოდნენ, უმცროს უფლისწულს ხელი ჩასჭიდა და სთქვა: ეს ჩემი უფლისწული არ არის, — თქვენია, რადგანაც დიდი ხანია დიდი ხელმწიფისათვის მიმიცია. კლიმენტი იევლევი და ხელმწიფის დანარჩენი კაცები მეფე თეიმურაზს და ორივე უფლისწულებს ხელზე ემთხვივნენ, რის შემდეგაც მდაბლად თავი დაუქრეს და კარავიდან თავიანთ ბინებზე დაბრუნდნენ.

(Дела Грузинские, 1650 წ., № 2, ფურც. 1—71).

ნიკიფორე ტოლოჩანოვის იმერეთში მოგზაურობისა და
ალექსანდრე მეფესთან მოლაპარაკების მუხლოვარივი
ალწერილობა (1651 წ. 10 ივნისი 1651 წ. 30 ნოემბერი)

...!საყდარი ქვისაა, საუცხოო, მიქაელ მთავარ ანგელოზის სახე-
ლობის. ხოლო იმავე მდინარის მიღმა მთების ქვევით, მდინარე რიონ-
ზე, არქიეპისკოპოს სიმონის საცხოვრებელი სახლია, ეზოში კი ხის სა-
ყდარია მიქაელ მთავარანგელოზის სახელობის. საყდარში აღსავლის
კარების მარჯვენა მხარეს ვერცხლით მოჭედული კვერთხია მიყუდებუ-
ლი, ხოლო იმის ზემოთ ოქროთი დაფერილი ვერცხლის (კილობანია)
„სიონია“. „სიონზე“ ჯვარია, ჯვარზე ქრისტეს ჯვარცმაა გამოსახული.
„სიონის“ გვერდებზე წმიდანებია ამოტვიფრული. თვით „სიონში“ კი,
არქიეპისკოპოსის ცნობით, ანდრია მოციქულის ნაწილებია, ხელის ნა-
წილი, სხვა ნაწილები ევსტატე მოწამისაა, თავის ქალიდან; მესამე-
ევედოკიმე მართლის ნაწილებია, ჩვენს შეკითხვაზე — (წმ. ევედოკიმეს)
სხეულის რომელი ნაწილი იყო იქ, გვითხრა არ ვიცით. ხოლო იმ არქი-
ეპისკოპოსის სახლის გარშემო მდინარე რიონის გასწვრივ და მდინა-
რის ვალშითაც (ტერიტორია) ამ არქიეპისკოპოსის სამფლობელო ყო-
ფილა, როგორც მითხრეს ორმოცდაათამდე დაბა-სოფელი იქნებოდა.
დაბებში საყდრები ქვისაა. არქიეპისკოპოსმა გვითხრა, რომ მას ათას-
ხუთასამდე გლეხი ჰყავს. ჩვენ ელჩები რომ გზაზე მივდიოდით ადგილი-
დან ადგილამდე, არქიეპისკოპოსის სოფლებზე გავლისას და მრავალ
ადგილას, ციხეების ნაცვლად, ქვის კოშკები და აგრეთვე სათოფურე-
ბიანი დარბაზები გვხვდებოდა. ყოველივე ეს მათ მტრის თავდასხმების
შემთხვევებისათვის აქვთ გაკეთებული.

ივნისის 16-ს ჩვენ, ელჩები, ალექსანდრე მეფის ძველი სასახლიდან
„რაჭის ციხე-ქალაქში“ გავემგზავრეთ.

ივნისის 18, ალექსანდრე მეფემ, ჩვენ, ელჩებს, ნიკიფორეს და
ალექსის, წერილი გამოგვიგზავნა და გვიბრძანა ქუთაისში, მასთან,
გამოცხადება.

ივნისის 20, ჩვენ, ელჩები ნიკიფორე ტოლოჩანოვი და მდივანი
ალექსი იევლევი, რაჭის ციხე ქალაქიდან გავემგზავრეთ, ძნელად სა-
ვალი და კლდოვანი მთების გზით ვიარეთ, ელჩებიც და ცხენებიც მთე-
ბიდან გადაეცვივდით, ბარგიც მრავალი დაგვემტვრა და დაგვეკარგა.
იმ დღეს ელჩებმა, ნიკიფორემ და მდივანმა ალექსი იევლევა, ღამე
მეფის სოფელში „ტხერბულში“ (ტყიბულში) გავათიეთ ისე, რომ ალექ-

¹ აქ ღელანში ტექსტს აკლია.

სანდრე მეფემდე არ მიგვიღწევია, საყდარი ამ სოფელში ქვისაა წმიდა გიორგის სახელობის. სოფელში სამასამდე კომლი იქნება.

ივნისის 21 ელჩები მეფე ალექსანდრესთან გავემგზავრეთ და მდინარეს მივადექით. მისი სახელია „შკვალიუ“ (შავი წყალი). იმას იქეთ ალექსანდრე მეფის სოფელია. სოფელში საყდარი ქვისაა ყოვლადწმიდა ღვთისმშობლის სახელობის („ჩვილელი“). სოფელში ასორმოცდაათამდე კომლი იქნება. გზას გავუდექით და ამ მდინარის მარჯვნივ, მთებში, ძალიან მაღლა, ქვის ციხე-გალავანი დგას. კიდევ გავიარეთ და ოთხი ქვის კოშკი და ორი დარბაზი დავინახეთ. სოფლები მრავალი გავიარეთ, ალექსანდრე მეფემდე მცირე მანძილი დაგვრჩა ისე, წყალწითელას გაღმა, მარცხენა მხარეს ქვით ნაგები ციხე-ქალაქი გელათი დავინახეთ მთის შუა წელზე. ამ ციხე-ქალაქში მეფე ალექსანდრეს მამა განისვენებს. გელათის პირდაპირ გზაზე ჩვენ, ელჩებს, ნიკიფორე ტოლოჩანოვსა და ალექსი მდივანს იევლევს, ალექსანდრე მეფის მიერ გამოგზავნილი თავადები და აზნაურები შემოგვეგება მათ შორის მამუჯაჯათარიძე და (იური) გიორგი „კანშოვი“. ამათი ხელით ელჩებისათვის შევაზმული ბედაური გამოგზავნა, ხოლო სხვა ჩვენი კაცებისათვის ჩვეულებრივი ცხენები.

და როდესაც ელჩებმა ქუთაისის ციხის მახლობლად მივალწიეთ-ცოტა ზემოთ, ზაქარია მიტროპოლიტის, მეფის სულიერი მამის, საცხოვრებელ სახლს ქვემოთ, მდინარე რიონზე გადამდგარ მთაზე კარვები დაგვხვდა გამართული. ამ კარვებში ალექსანდრე მეფემ ჩვენ, ხელმწიფის ელჩებს, ნიკიფორე ტოლოჩანოვსა და მდივანს ალექსი იევლევს ბინა მიგვიჩინა. აქ ვიდექით ელჩები ორი დღე-ღამე.

ამ კარვებიდან, მეფის ბრძანებით ჩვენმა მეურვეებმა ელჩები ქალაქის გარეუბნის სახლებში გადაგვიყვანეს.

ივნისის 24 ალექსანდრე მეფემ თავისი მდივანი ფეშანგი „ამირელი“ გამოგვიგზავნა და გვიბრძანა მას საელჩო საქმეებზე მოსალაპარაკებლად ვხლებოდით. ჩვენ, ელჩებმა, მეფის მდივანს ფეშანგს დავავალეთ მეფისათვის გადაეცა: მეფის (თვალების ხილვის) აუდენციის მოხარული ვიქნებოდით და მოსალაპარაკებლადაც მზად ვიქნებოდით, მხოლოდ იმ დროს, როცა ჩვენ, ელჩები, მეფე ალექსანდრესთან გამოვცხადლებოდით სხვა სახელმწიფო მოციქული ან ელჩები არ უნდა ყოფილყვნენ. ალექსანდრე მეფემ იგივე მისი დარბაზის მდივანი ფეშანგი გამოგვიგზავნა საპასუხო ცნობი და ცხენებიც მოგვართვა, როგორც ჩვენთვის, ისე ჩვენი ხალხისათვის, ფეშანგი მდივანმა მეფის სიტყვებით გამოგვცა, რომ სხვა სახელმწიფოს ელჩები და მოციქულები არ მეყოლებათ. რაკი თქვენი ხელმწიფის ბრძანებულება ასეთი ყოფილა და როგორც ხელმწიფეს უმჯობესად მიუჩნევია, მეც ისე მოვიქცევიო.

ჩვენ ცხენებზე შევკვებით და ელჩობაზე გავემგზავრეთ, ხოლო ხელმწიფის წყალობა — ალექსანდრე მეფესთან გამოგზავნილი სამურის ბეწვეული, ორმოცეულად დავანაწილეთ და ცალ-ცალკე ჩვენს წინ წარმძღვარება ვუბრძანეთ.

მოედანთან რომ მივედით, ეს მოედანი სუფთა სწორი ადგილია აქ ტილოს მრავალი კარვები იყო გამართული. კარვების წინ შემგებებელი იდგნენ: მეფის სულიერი მოძღვარი ზაქარია მიტროპოლიტი და წმიდა მთის გოლგოთის მონასტრის ილუმენი ნიკიფორე ბერძენი მიტროპოლიტმა გვაკურთხა და ჯანმრთელობით მოგვიკითხა: „ღვთით კარგად იმგზავრეთ თუ არაო“. ჩვენ, ელჩებმა, ვუპასუხეთ: ღვთის წყალობით და დიდი ხელმწიფისა და მეფის, დიდი მთავრის ალექსი მიხეილისძის მოწყალებით აქამდე, ღმერთმა მოგცეთ, ჯანაღალ ვართ. ჩვენც, ელჩებმა, საპასუხოდ ზაქარია მიტროპოლიტი მოვიკითხეთ: „ზაქარია მიტროპოლიტო, როგორ გწყალობთ და გიფარავს ღმერთი თქვენს წმიდა ლოცვასა და ვედრებაში“. ამის შემდეგ მეფე ალექსანდრესთან გავემართეთ კარავში. როგორც კი მეფესთან წარვსდექით ჯერ ხატის წინაშე ლოცვა წარმოვთქვი, შემდეგ მე ელჩმა (ტოლოზანოვმა—ი. ც.) სიტყვა დავიწყე: სამპიროვან ღვთის წყალობით დიდმა ხელმწიფემ და მეფემ, დიდმა მთავარმა ალექსი მიხეილისძემ სრულიად რუსეთისამ... (სრული ტიტულაცია) ბრძანა შენ ქედის მოხრით მოგესალმოთ. ალექსანდრე მეფემაც თავის მხრივ სრულიად რუსეთის მეფე ალექსი მიხეილის ძე ჯანსალობით მოიკითხა.

ნიკიფორემ ამაზე ვუპასუხე: როცა ჩვენ დიდი ხელმწიფისაგან, მისი მეფობის უდიდებულესობისაგან, წამოვედით, ღვთის წყალობით თავის დიდ და სახელოვან „სახელმწიფოებში“ ჯანსაღად და კარგად ბრძანდებოდა. ამის შემდეგ ხელმწიფის წერილი მივართვი მეფე ალექსანდრეს და წარმოვსთქვი: დიდმა ხელმწიფემ... ალექსი მიხეილის ძემ... გამოგიგზავნა შენ ალექსანდრე მეფეს თავიანი მეფური უდიდებულესობის წერილი. ალექსანდრე მეფემ წერილი მიიღო, ემთხვია და თავზე დაიდო იგი.

მე ნიკიფორემ განვაგრძე: წყალობითა ღვთისათა დიდმა ხელმწიფემ, მეფემ და დიდმა მთავარმა ალექსი მიხეილის ძემ სრულიად რუსეთისამ... ბრძანა მოგახსენოთ შენ ალექსანდრე მეფეს: გასულ 157 წელს (1650 წ. — ი. ც.) მის მეფურ უდიდებულესობას გამოუგზავნეთ თქვენ თქვენი ელჩები ბასილ ილუმენი და დავით მორჩილი, წერილით. ჩვენ დიდმა ხელმწიფემ თქვენი ელჩები შევიწყალეთ, ვუბრძანეთ ჩემთან გამოცხადებულებს და ჩემი ხელმწიფური თვალეხი ეხილათ, თქვენი წერილის მიღებაც ვბრძანე და მათ მოწყალებით მოვუსმინე. ხოლო

თქვენ წერილში, თქვენ ალექსანდრე მეფეო, ჩვენ, დიდ ხელმწიფეს. გვწერდით, რომ თქვენ თქვენი მამა-პაპის, მართლმადიდებელ ქრისტიან მეფეების შემკვიდრეობით ხართ მეფედ. ძველი მეფეების მიერ აგებული მონასტრები და საყდრები გაქვთ, მიტროპოლიტები და ეპისკოპოსებიც გყოლიათ, სარწმუნოებაც შეურყენელად დაგიცავთ დღემდე. გვთხოვთ აგრეთვე, რომ ჩვენ, დიდმა ხელმწიფემ, შეგიწყალოთ და არ დაგტოვოთ ჩვენი მთარველი ხელის გარეშე. იმასაც გვწერთ, რომ თქვენ სხვა, ქრისტიანული სარწმუნოების მეფე არა გყავთ მფარველი, გარდა ჩვენი მეფური უდიდებულესობისა. და იმავე თქვენს წერილში გვწერდით, ჩვენ დიდ ხელმწიფეს თქვენ ალექსანდრე მეფეო, თუ რა შევიწროებას და დევნას განიცდით მტრებისაგან თქვენ სახელმწიფოში და ჩვენ გვთხოვდით რათა შეგიწყალოთ, დახმარება აღმოგიჩინოთ, ურწმუნოებმა არ დაგჩაგრონ და ჭეშმარიტი ქრისტიანული სარწმუნოება და ეკლესიები და წმიდა მონასტრები არ დაიქცეს და გაიძარცვოს. გვთხოვდით აგრეთვე, რათა ჩვენ, დიდ ხელმწიფეს, თქვენთან ჩვენი ელჩი გამოგვეგზავნა თქვენი ადგილების დასათვალიერებლად.

სიტყვა წარმოთქვა ალექსანდრე მეფემ: ღმერთმა სამაგიერო გადაუხადოს დიდ ხელმწიფეს და დიდ მთავარს ალექსი მიხეილას ძეს, სრულიად რუსეთისას, რომ მან, დიდმა ხელმწიფემ, მე მონა თავისი შემიწყალა, თავისი მეფური მაღალი ხელის ქვეშ მიმიღო და ხელმწიფემ ჩემთან თავისი ელჩები გამოგზავნა (ამიერიდან) თავის მამა-პაპეულის, ე. ი. ჩემი სახელმწიფოს და წმიდა ადგილების დასათვალიერებლად. მე მოხარული ვარ მთელი ჩემი ქვეყნით თავი დავსდო ხელმწიფისათვის. თქვა ეს მეფემ და დაჯდა თავის ადგილზე. ამის შემდეგ ალექსი მდივანმა წარმოსთქვა სიტყვა. მეფე წამოდგა.

და ჩვენ დიდმა ხელმწიფემ², მოვისმინეთ თქვენი და თქვენი სახელმწიფოს მტრების მიერ შევიწროების შესახებ ცნობა, არა მკორედ შევწუხდით და თქვენი და მთელი იმერეთის ქვეყნის დაცვა გვსურს ყოველგვარი ღონისძიებებით და ქრისტეს სიყვარულისათვის და ქრისტეს სარწმუნოებისათვის, ჩვენ ხელმწიფური მაღალი ხელისაგან არ მოგიცილებთ და ჩვენს თვალყურის დევნების ქვეშ გვეყოლები, რომ მართლმადიდებლური სარწმუნოება ურწმუნოებისაგან შეგინებულ არ იქნეს. და თქვენი ელჩები შევიწყალეთ ჩვენი მეფური წყა-

² ალექსი იეკლევი რუსეთის მეფის სახელით ლაპარაკობს აქ, ისევე როგორც ზემოთ ნ. ტოლოჩანოვი.

ლობით, და მათთან ერთად გამოვამგზავრეთ, თქვენი წერილისა და თხოვნის თანახმად, ჩვენი ელჩებიც, ნიკიფორე მათეს ძე ტოლოჩანოვი და მდივანი ალექსი იევლევოი. ხოლო თუ როგორი წესით და კანონით უნდა იქნეთ თქვენ ჩვენ მოწყალეებითი თვალყურის დევნებისა და ბრძანების ქვეშ, ამის შესახებ ჩვენ, დიდმა ხელმწიფემ, ჩვენს ელჩებს დავავალეთ მოგელაპარაკონ და თქვენი სახელმწიფოს მიწა-წყალის დათვალეირებაც ვუბრძანეთ. ხოლო თქვენ მათ ენდვეთ. მათთან, ჩვენ ელჩებთან ერთად, ჩვენი ხელმწიფური წყალობა გამოვგზავნეთ — სამოცდაცხრამეტი ორმოცეული კარგი (ხარისხის) სიასამურის ბეწვეული. ხოლო თქვენ ამ ხელმწიფურ წყალობას ჩვენი ელჩებისაგან სიხარულით მიიღებდეთ. ხოლო იხილავთ რა ჩვენს მეფურ უდიდებულესობის თქვენდამი ამ მოწყალეობას. თქვენი წესით და კანონით, რაზედაც თქვენ და თქვენი მახლობელი კარისკაცები ელჩების წინაშე პირობას დადებთ, ამაზე მტკიცედ და უცვლელად უნდა იდგეთ სიკვდილამდე. და იყავით ჩვენს მეფურ უდიდებულესობისა და ჩვენი ხელმწიფობის შვილების, რომელთაც ღმერთი მომავალში მოგვცემს, მაღალი ხელის ქვეშ მთელი შენი იმერეთის ქვეყნით სამუდამოდ, მოუცილებლად და ჩვენ, დიდ ხელმწიფეს და ჩვენს შვილებს. გვემსახურებოდეთ და იღვწოდეთ ყველაფერზე მის სასიკეთოდ, როგორც პირობა მოგაციათ, ყოველგვარ თვალთშაქვობის გარეშე. თქვენი ფიცისამებრ და სხვა არც ერთ ხელმწიფეს არ მიეკედლოთ და ჩვენი მეფური უდიდებულესობის ელჩებს გამოისტუმრებდეთ ჩვენთან დიდ ხელმწიფესთან დაუყოვნებლად. ამის შემდეგ დავიწყეთ ხელმწიფის წყალობის, სიასამურის ბეწვეულის, გადაცემა, ბოლო მას, ალექსანდრე მეფეს, ძალიან გაეხარდა ხელმწიფის წყალობა. და როცა ჩაიბარა ხელმწიფის წყალობა, დაბალი თაყვანისცემით მადლობა თქვა ხელმწიფის წყალობაზე. და ყველას, ეკლესიის წარმომადგენლებს, თავადებს და აზნაურებს, გაუხარდა ხელმწიფის წყალობის მიღება.

როდესაც ალექსანდრე მეფემ ხელმწიფის წყალობა მიიღო და სიტყვები მოისმინა, მოუხმო ელჩებს ხელზე სამთხვევად და წარმოსთქვა: მე მთელი ჩემი იმერეთის ქვეყნით სამუდამო ყმა ვარ მეფის, დიდი მთავრის ალექსი მიხეილის ძის სრულიად რუსეთის ხელმწიფის, რის შესახებაც მე ელჩები გავგზავნე სათხოვნელად და თაყვანის საცემლად... ხელმწიფის წინაშე და რაც თქვენ დაგავალათ დიდმა ხელმწიფემ და თქვენ წარმოთქმულ სიტყვებში ყველაფერა განმიცხადეთ, ყველაფერზე მე ალექსანდრე მეფე თანახმა ვარ და

ხელმწიფის ნებას ვასრულებ. ხელმწიფის წყალობის გადაცემის შემდეგ ელჩებმა ჩვენი მხრით მივართვით საჩუქრები მეფეს.

და როცა ჩვენი, ელჩების, საჩუქრებიც მიიღო ალექსანდრე მეფემ სიტყვა წარმოსთქვა: მადლობა მომიხსენებია თქვენი სიკეთისათვის. რამდენს ითმენდით ამ გაჭირვებით გადმოსასვლელ გზაზე და ახლა კიდევ თავს იზარალებთ. მე უნდა დამესაჩუქრებინეთ და თქვენ კი აქეთ ჩემთან მოვაქვთ (საჩუქრები). აჭკუ... ..

ელჩები ალექსანდრე მეფესთან დღის ცხრა საათზე ვიყავით. მოედანი შემოფარგლული იყო, სადაც კარები, ტახტრევანები და საჩრდილობლები იყო გამართული. და როცა ჩვენ ამ მოედანთან მივალწიეთ და ცანებიდან ჩამოვედით, შემოგვეგებნენ სასულიერო ხელისუფალნი, გელათის მიტროპოლიტი ზაქარია, ალექსანდრე მეფის სულიერი მამა, და გოლგოთის წმიდა მთის ილუმენი ნიკიფორე. როცა მეფის წინაშე წარედექით იგი ხალიჩაზე ფეხმორთხმული იჯდა, მას ხალიჩაზე დაფენილი ჰქონდა ფეხქვეშ გასაშლელი. ხოლო უკან, ზურგის მხარეს, ხავერდზე მოქარგული ბალიში იყო. ბალიშზე ზემოთ თეთრ ფონზე მოქარგული საჩრდილობელი. ალექსანდრე მეფეს თავზე კოშკური კუთხედებიანი გვირგვინი ედგა მარგალიტით და თვლებით გაწყობილი. გვირგვინს შუაზე ოქროს ჯვარი ჰქონდა აღმასებით, იაგუნდით და ზურმუხტებით შემკული. ხელში მოოქრული და თვლებით გაწყობილი კვერთხი ეპყრა ხოლო სფეროზე წმ. სახე იყო ამოჭრილი. ტანთ სიასამურის ქათიბი ეცვა ოქრომკედლით ხავერდზე გაწყობილი და ფარჩის კაბა ოქრომკედლით მოქარგული, ქათიბს გარშემო ოქროს ზატთა ჰქონდა შემოვლებული. მეფის ზემოთ ხატები იდგა დასაკეც სახატეში („კუბოში“) ჩამჯდარი. მარჯვენა მხარეს მეფის მახლობლად საუფლო კვერთხის მსგავსი იყო მიყუდებული. კვერთხის ზემოთ წმიდა ნაწილებით პატარა „სიონი“ (კიდობანი) იყო, „სიონს“ ზემოთ დიდი ოქროს ჯვარი იყო ძვირფასი თვლებით. მარცხენა მხარეს ისეთივე კვერთხი და „სიონი“ წმ. ნაწილებით, ზემოთ ისეთივე ჯვარი. „სიონის“ გვერდებზე (ფენგებზე) ტახტზე მსხდომი მაცხოვარი, იოანე ნათლისმცემლით და მთავარანგელოზებით იყო გამოსახული, ხოლო მეფის პარდაპირ ბოძთან ისეთივე კვერთხი და „სიონი“ იყო წმ. ნაწილებით, ზემოთ ისეთივე ჯვარი, „სიონზემოთ“ ხატია მინანქრით მონატრული ვერცხლის სახატით, მარჯვენა მხარეს მიტროპოლიტი იჯდა, იგი პატრიარქათ მიაჩნდათ, მათ ენაზე კათალიკოსი ეწოდება. კათალიკოსის შემდეგ მიტროპოლიტი ზაქარია იჯდა, ზაქარიას იქეთ დავით არქიეპისკოპოსი, დავითის შემდეგ არქიეპისკოპოსი სიმონი, სულ ისინი ცხრა კაცი იჯდა აქ. ამ სასულიერო პირების შემდეგ მეფას

თავადები, დარბაზის ერნი და ოცდობრი აზნაური. მეფის მარცხენა მხრით წმ. მთის გოლგოთის მონასტრის წინამძღვარი (ილუმენი) ნიკოფორე იჯდა, ხოლო ილუმენის მახლობლად ჩვენ ვიჯექით ელჩები. ელჩების შემდეგ მეფის თავადები და დარბაზისერნი და აზნაურები სულ ორმოცდათერთმეტი კაცი. ამათ შემდეგ კი მეთოფურთა მეთაურები—ასეულის მეთაურები და სხვადასხვა ხალხი.

როცა ელჩობის ცერემონიალს მოვრჩით, კარვებიდან გამოვედით, მაგრამ ბინაზე არ გავვიშვა, ერთ შემალლებულ ადგილზე საჩრდილობელში გავგვზავნა, გვიბრძანა ცოტა დაგვეცადა იქ და მაშინვე სუფრაზე მიწვევა გვაუწყა. აქედან წავგიყვანეს ასე ოცი საჯენის დაცილებით. აქ მდინარეზე მისი საყდარი დგას, აქვე ქვისაგან გაქუთებული მრგვალი მოყვანილობის ფანჩატურია, რომელიც ხის ბოძებზეა დამაგრებული კარავივით არის გადახურული, იმ ამალლებულ ადგილს უსწორდება თითქმის. ფანჩატური მთლიანად ნოხებით იყო მოფენილი. აქ ჩვენ საათნახევარი ვიჯექით და ტანსაცმელიც აქვე გამოვიცვალეთ. სუფრაზე მისაწვევად აზნაურები და სასულიერო პირები გამოგვიგზავნა მეფემ და, როდესაც მეფის წინაშე წარვსდექით, თვით მეფემ მიგვიითთა დასაჯდომ ადგილზე. მაგიდის ნაცვლად მერხული იდგა მეორე ასეთივე მერხული დასაჯდომათ იყო დადგმული, რომელზედაც ნარმის ფლასი იყო გადაფარებული. იწყეს სუფრის გაშლა და პურის ნაცვლად თხლად გამომცხვარი ლავაშები „ხშიადები“³ დააწყვეს სუფრაზე. ამის შემდეგ ნიკოფორე მთაწმინდელი ილუმენი წამოდგა და „მამაო ჩვენო“ წარმოსთქვა, ხოლო მიტროპოლიტმა, პატრიარქის ნაცვლად რომ არის. ჭვარის გადასახვით აკურთხა სუფრა. როცა ილუმენი „მამაო ჩვენოს“ ამბობდა, ალექსანდრე მეფე უქულოდ იჯდა. როცა საკმელების გამოტანა და სუფრაზე დალაგება დაიწყეს, ალექსანდრე მეფემ გვირგვინი მოიხადა და იქვე მოიტანეს ვერცხლის დაბალფეხებიანი შავი ხავერდით გაწყობილი გვირგვინის დასადგამი, ხავერდს ოქრო ჰქონდა გარს შემოვლებული და ამაზე დადგეს გვირგვინი, იქვე სკიპტრაც დადეს მეფის წინ. ალექსანდრე მეფეს შავი ხავერდის ქუდი მოუტანეს, რომელიც წარგალიტით და ძვირფასი ქვებით იყო ჭვარედინად გაწყობილი. მეფე იმავე ადგილას იჯდა, სადაც ელჩობის დროს ვნახეთ. ხოლო მეფე

³ დედანში „ლუპეშკა“ არის მოხსენებული. ძნელია თქმა რისაგან იყო გამომცხვარი იგი. მე-17 საუკუნეში დასავლეთ საქართველოში სომინდი უკვე შემოსული იყო, მაგრამ სომინდის პარალელურად კარგა ხანს ფეტვიც ხმარებაში უნდა ყოფილიყო. მკაღს ხომ ფეტვის ცომისაგან გამომცხვარს ეწოდებოდა დასავლეთ საქართველოში. ძველად. მაგრამ აქ უფრო უფუარ პურზე უნდა იყოს საუბარი.

ყოზობაშურად უმაგილოდ მიირთმევედა. მის წინაშე მერიკიფენი მუხლებზე იდგნენ. საკმელებს მეფეს, სასულიერო პირებს, ელჩებს და აზნაურებს სუფრაჯები მოართმევედნენ. ეს უკანასკნელნი თურქულ ოქროს და ვერცხლის ფერად მოსირმულ ჩოხებში, ხავერდისა და ატლასის ტანსაცმელებში იყვნენ გამოწყობილნი. აზნაურებიც ასეთ-სავე ტანსაცმელებში გამოწყობილნი ისხდნენ. პირველი სასამისით ალექსანდრე მეფემ, პატრიარქმა, სასულიერო პირებმა და სხვებმა მეფის, ხელმწიფის და დიდი მთავრის, ალექსი მიხეილის ძის სადღევრძელო დალიეს. თვით ალექსანდრე მეფემ სიტყვა-ც წარმოსთქვა დიდის მორიდებით და პატივისცემით. ალექსანდრე მეფემ ყველას, სასულიერო პირებს, ჩვენ ელჩებს და აზნაურებს საკუთარი ხელით შემოგვთავაზა სასამისი ხელმწიფის სადღევრძელოს მისაღებად და შემდეგ ბრძანა დავმჯდარიყავით. ხოლო, როცა ცოტა დრო გავიდა და მეორეჯერ შეავსეს თასები, ელჩი ნიკიფორე ტოლოჩანოვი და მდივანი ალექსი იევლევი წამოვდექით მივედით ალექსანდრე მეფესთან და მისი სადღევრძელო შევსეთ. მეფეს ეს ძალიან სასიამოვნოდ დარჩა. ამის შემდეგ, ალექსანდრე მეფემ, თავის მხრით ელჩებს საკმელები გამოგვიგზავნა. ყველას, სხვადასხვა კერძებს გვიგზავნიდა. კერძებს ოქროსა და ვერცხლის სინებზე აწყობდნენ, სასმელს კი ოქროს და ვერცხლის თასებით გვაწოდებდნენ. სასმელი მარნებიდან გამოჰქონდათ ვერცხლისა და ოქროს მაღალყელიანი. ჭურჭლებით. ხოლო, როცა ჭამა მთავრდებოდა ბერძნების ბერებმა გალობა წამოიწყეს ბერძნულად. ამის შემდეგ ხილულობა მოიტანეს, ჯერ მეფეს მართვეს, შემდეგ სასულიერო პირებს, ელჩებს ნიკიფორეს და ალექსის შემდეგ აზნაურებს. ხილი ყოველგვარი იყო კიტრი, სხვადასხვა ჯიშის მსხალი, ქლიაფი, კაკალი, ბალის კაკალი დიდი რაჟაული. სუფრა დამთავრდა ღამის ორ საათზე. და როდესაც ავდექით ნიკიფორე ტოლოჩანოვმა და მდივანმა ალექსი იევლევმა მეფეს უმდაბლესად ვთხოვეთ, წყალობა ენებებინა და ბინაზე ჩვენი წასვლა ებრძანებინა, რათა დილით ავმდგარიყავით და ხელმწიფის საქმეს შევდგომოდით. ალექსანდრე მეფემ ჩვენი წასვლა ბრძანა და ცხენების შესახებაც განკარგულება გასცა. და როდესაც ალექსანდრე მეფისაგან წავედით ელჩებს ბინამდე სანათურებით და ჭრაქებით წინ მიგვიძლოდნენ, ხოლო ზოგვაცილებდნენ მიფის მახლობელი პირები. მეფესთანაც რომ ვიყავით დაღამებამდე საათით ადრე, თაფლის დიდი სანთლები ანთეს ვერცხლის შანდლებზე და მეფის წინაშე დადგეს, ასევე ანთებულ სანთლებით შანდლები დადგეს სასულიერო პირების, ელჩებისა და აზნაურების წინაშე, ხოლო იმ მაგიდასთან, რომელზედაც სამზარეუ-

ლოდან გამოტანილ საკმელებს აწყობენ, რკინის შანდლებზე აანთეს სანთლები. როდესაც ჩვენ ალექსანდრე მეფესთან მივდიოდით ელჩობაზე, იმ დროს სამასამდე მეციხოვნე იდგა და ისროდა. როდესაც თოფებიდან გაასროლეს შემდეგ ორივე ციხის ზარბაზნებიდან დაიწყეს სროლა, ზედა და ქვედა ქუთაისიდან. ოცდაათი ზარბაზნიდან ისროდნენ, როდესაც ელჩები ალექსანდრესთან მივდიოდით ორივე მხრით ბედაურებზე ლამაზ ტანსაცმელში გამოწყობილი აზნაურები ბურთით თამაშობდნენ. ასევე, როცა ალექსანდრე სუფრასთან იჯდა მოედანი გაათავისუფლეს და აზნაურები, სანამ სუფრა გრძელდებოდა ბურთებით თამაშობდნენ. სუფრის შემდეგ აზნაურებმა ბინამდე მოგვაცილეს და, როცა შივედით ალექსანდრე მეფეს თავის სუფრიდან კერძები, სასმელი და საკმელი გამოეგზავნა ჩვენთვის.

ივნისის 28 ელჩები, ნიკიფორე და მდივანი ალექსი, მეფე ალექსანდრესთან მოსალაპარაკებლად ვიყავით. ალექსანდრე მეფე იჯდა ციხის ალაყაფის კარებს ივრეთ, მოედანზე ქვიციკრით გაკეთებულ ერთ ბორცვივით ამალღებულ ადგილზე, რომელიც კარვის მაგვარად იყო თლილი ქვით გადახურული. მეფის წინაშე როცა წარვსდევით, მეფე ხალიჩაზე იჯდა, ისე როგორც წინა დღით ელჩობის დროს. ხატის წინაშე იქვე ლოცვის წარმოვსტქვით, და როცა მივალწიეთ სიტყვებამდე: მისამ მეფობის უდიდებულესობამ გვიბრძანა ჩვენ, მის ყმებს, გადმოგვეცა შენთვის, ალექსანდრე მეფისათვის, რომ შენ ალექსანდრე მეფემ გამოგვიგზავნე შენი ელჩები დიდი ხელმწიფის დიდ და სახელგანთქმულ სახელმწიფოებში გამეფების მოსალოცად, ალექსანდრე მეფე მაშინვე წამოდგა და ჩვენი სიტყვის დასრულებამდე არ დამჯდარა ასე უქულოდ ფეხზე იდგა.

და კიდევ როცა მოლაპარაკების დროს, წარმოვსტქვით სიტყვები, დიდმა ხელმწიფემ ჩვენმა მეფემ სრულიად რუსეთის დიდმა მთავარმა ალექსი მიხეილის ძემ მიიღო რა ალექსანდრე მეფემ შენი წერილი და შენი ელჩებისაგან მოწყალებით მოისმინა სათხოვარი და ისიც გაიგო, რომ შენ გაჭირვებაში ხარ ჩავარდნილი, ის შეწუხდა, ვთქვით თუ არა ეს სიტყვები, ალექსანდრე მეფემ ამ უკანასკნელი სიტყვის გაგონებისთანავე პირჯვარი გადაიწერა და თქვა: ღმერთმა ქნას, რომ ხელმწიფე და მეფე სრულიად რუსეთის დიდი მთავარი ალექსი მიხეილის ძე მრავალყამიერ ჯანსაღად ყოფილიყოს და ღვთით მას ყველა მახლობელი მაჰმადიანიური სახელმწიფოება დაეპყროს, თავისი ასეთი დიდი ხელმწიფური წყალობით რომ შემიწყალო, მე

მზად ვარო მისთვის, ხელმწიფისათვის, ჩემი თავი დავდო მთელი ჩემი ქვეყნითურთო.

ხოლო ელჩებმა საპასუხო სიტყვა მოვახსენეთ და, როცა ვთქვით, რომ ალექსანდრე მეფის ელჩები (ხელმწიფემ) შეიწყალა და გამოისტუმრა და ახლა ჩვენს (ელჩების) წინაშე მეფის უდიდებულესობის ერთგულებაზე ალექსანდრე მეფემ ჯვარს ემთხვიოს და დაიფიცოს და აგრეთვე თავის შვილს და კარის მახლობელ კაცებს ჯვარზე მთხვევა და დაფიცება უბრძანოს, იმ ხელწერილის მიხედვით, რომლის ასლი მათთან არის გამოგზავნილი, ამ სიტყვების მოსმენისთანავე ალექსანდრე მეფემ წარმოთქვა: ღმერთმა ქნას კარგად ბრძანდებოდეს ხელმწიფე და მეფე სრულიად რუსეთის დიდი მთავრის ალექსი მიხეილის ძე. ხოლო მე ხელმწიფის ყმა ვარ და ჩემი ელჩები იმისათვის გავგზავნე სათხოვნელად, რათა მისი მაღალი ხელმწიფური ხელის ქვეშ ჩემი შვილებით და შვილიშვილებით შევსულიყავით საუკუნოდ. ამის შემდეგ ვილაპარაკეთ ჩვენ, ელჩებმა ნიკიფორემ და ალექსი ნიკიფანმა. და როდესაც ვთქვით, რომ ფიცის წიგნის დაწერა ბრძანოს (ალექსანდრე მეფემ) და შენ ალექსანდრე, შენმა შვილებმა და შენმა ახლობელმა პირებმა ხელი მოაწერონ და ბეჭდები დაასვან (ფიცის წიგნს) და ეს მეფის უდიდებულესობას შენგან, ალექსანდრე მეფისაგან, სასიამოვნოდ და დამაჩერებლად დარჩებაო რომ მოვახსენეთ, ალექსანდრე მეფემ გვიპასუხა: როგორც მეფის უდიდებულესობას სურდეს ისე გაკეთდეს, ხოლო თქვენ, როგორც მეფის უდიდებულესობამ დაგავალით, ხელმწიფის ბრძანების მიხედვით ყველაფერი ისე გააკეთეთო. ყველაფერი თქვენი სიტყვებისამებრ შესრულდებაო. მე რომ მიიღო ხელმწიფის, ბრძანების ქვეშ ყოფნა (ხელქვეით ყოფნა) არ მდომებოდა, ხელმწიფესთან არც ელჩებს არ გავგზავნიდიო.

მე მეფის უდიდებულესობის იმ დღიდანვე ყმა ვარ, როცა ელჩები გავგზავნე ხელმწიფესთანო. ამ პასუხის შემდეგ ელჩებმა ვუთხარით მას: ალექსანდრე მეფე, შენ მეფის მოწყალება უკვე მოიპოვე შენთვის და მთელი იმერეთის ქვეყნისათვის და ჩვენ ხელმწიფის ელჩებს გამოგვიცხადე, რომ შენ მზად ხარ მეფის განკარგულებაში (მორჩილებაში) იქნე მთელი შენი ხალხით, მაგრამ ახლა ბრძანე ჩვენ იმ პირების სახელობითი სია მოგვცენ, რომელნიც ფიცის წიგნში უნდა შევიტანოთ და რომელთაც (ამ ფიცის წიგნს) ხელი უნდა მოაწერონ. ამაზედ ალექსანდრე მეფემ გვიპასუხა, რომ სია მზად იქნებაო. შემდეგ ალექსანდრე მეფემ ელჩებს გვითხრა, რომ ხვალ საკრებულო ტაძარში წირვა მოისმინეთო, მწირველებად პატრიარქი და მისი კრებული მეყოლებაო, ამავე დროს წმ. ხატები თქვენ თვითონ

დათვალერეთო. მანვე, ალექსანდრე მეფემ, გვითხრა: წადით, გაიარეთ ჩემი სახელმწიფო დათვალერეთ ჩემი ციხე-ქალაქები, წმიდა საყდრები და ყოველი წმიდა ადგილები ნახეთ და მისი მეფობის უდიდებულესობას ყველაფერი უამბეთო. ამის შემდეგ მეფეს ბრძანების გაცემა უნდოდა, რათა ჩვენთვის მერხები მოერთმიათ, მაგრამ ჩვენ მეფეს მოვასხენეთ, რომ რაც ხელმწიფის ბრძანება გვექონდა ამ ხელად ყველაფერი შევასრულეთ, მადლობა გადავუხადეთ, თავი დაუუკართ და ცხენებისაკენ წავედით. (როცა მეფესთან ვიყავით) მეფის გარშემო მარჯვენა მხარეს სასულიერო პირები იყვნენ⁴, ხოლო ამათ შემდეგ თავადები და აზნაურები ისხდნენ, მეფის მარცხენა მხარეს კი მისი მახლობელი პირები. როდესაც ცხენებზე შევჯექით და ბინისაკენ წავედით, ჩვენ მრავალი აზნაური მოგვყვებოდა ბედაურებზე შემჯდარი და დიდის პატივით მიგვაცილებდნენ.

იენისის 29, დიდი მოციქულების პეტრე და პავლეს დღესასწაულზე, ალექსანდრე მეფემ ელჩებს ცხენები გამოგვიგზავნა და აზნაურებთან ერთად საკრებულო ტაძარში, ყოვლად წმ. ღვთისმშობლის მიძინების ხატთან. წირვაზე წასვლა გვიბრძანა. ტაძარში თვით მეფე ალექსანდრე, მაქსიმე კათალიკოსი, რომელსაც პატრიარქად მიიჩნევდნენ, და ეპისკოპოსებიც მოსულიყვნენ. როცა ჩვენ (ელჩები) ეკლესიაში შევედით, ჩვენზე მომაგრებულმა პირებმა, რომლებიც მეფის ბრძანებით იყვნენ მოსული, მიგვიყვანეს ადგილობრივი ხელობის „ჩვილედის“ ხატთან (ყოვლად წმ. ღვთისმშობლის მარადიული ყრმითურთ გამოსახულების ხატთან), რომელიც მეფის სადგომი ადგილის პირდაპირ ესვენა. აქ ვილოცეთ ტაძრის სხვა ხატებისაკენ გავემართეთ (თაყვანის საცემლად). მხოლოდ ამის შემდეგ მივედით ალექსანდრე მეფესთან და თავი დაუუკართ, მეფეს რომ მოვცილდით, პატრიარქს მოვუხარეთ ქელი. მან საკურთხევლად არ მიგვიწვია. მეფემ საყდარში მარცხენა მხარეს ბოძთან ჩვენს გასაჩერებელ ადგილზე მიგვითითა. როცა ტაძარში შევედით, მაშინ პატრიარქი მანტიამი იდგა, წინ ხალიჩა ჰქონდა დაფენილი. ამ ხალიჩაზე მისი შესამოსელი ეწყო: ბისონი, კვართი „ამფორი“, სარტყელი, სამკლავე და ენქერი. იქვე ხალიჩაზე ქულების დასაწყობზე პატრიარქის ქულები იდო. ამ დროს საკურთხეველში მოქმედება მიმდინარეობდა. პატრიარქთან ერთად წირვაში არქიეპისკოპოსი და წმ. გოლგოთის მთის მონასტრის ილუმენი ნიკიფორე და მთაწმინდელი ილუმენი პართენ, მღვდელმონაზონები, მღვდლები, მთავარდიაკონი და დიაკონები მონაწილეობდნენ.

⁴ დედანში აღნიშნულია „იდგნენ“ ო, მაგრამ ეს შეცდომით უნდა იყოს დაწერილი.

საყურთხეველში, რომ მოქმედება მიმდინარეობდა მაქსიმე პატრიარქი ტაძრის შუა ადგილას მანტიაში იდგა და ლოცულობდა. და როცა საყურთხეველში სამზადისი დასრულდა და წმ. სისხლი და ხორცი შებურეს ჩრდილოეთის კარებიდან არქიეპისკოპოსი, ილუმენები და მღვდელმონაზვნები გამოვიდნენ და პატრიარქის გარშემო პირისპირ დადგნენ. ხოლო ის (პატრიარქი) ამ დროს მანტიაში გამოწყობილი ავარძელში იჯდა. მათ სამღვდელმთავრო ადგილი ცალკე არ აქვთ. როცა კრებული პატრიარქის გარშემო პირისპირ განლაგდა თაყვანი სცეს მას ქედის მოხრით და შემოსვის საგალობლები დაიწყეს. როგორც კი გალობა დაიწყეს, პატრიარქი წამოდგა და „სიონთან“ (კოდონებთან), რომლებიც აღსავლის კარებთან მისვენებულ კვერთხებზე იყო გაჩერდა და პირჯვრისწერა დაიწყო, ხატების წინაშე არც ერთხელ პირჯვარი არ გამოუსახავს. და როცა თავის ადგილზე მივიდა შემოსვა იწყო, ისე როგორც რუსეთის საეკლესიო ხელისუფლება იმოსებთან. კვართში, ოლარით და სარტყლით, სამკლავეებით, სამკლავეების შემდეგ ბისონი და „ამფორი“, ხოლო ენქერი ბისონს ზემოდან. შემდეგ „კამილავკა“ მოუტანეს, იგი ალუბლისფერი ატლასისაგან იყო ოქრომკედლით შეკერილი, „კამილავკის“ ზემოთ ოქროთი მოქედილი ქუდი⁵.

როცა პატრიარქი იმოსებოდა, იმ დროს მღვდელმთავრები და მღვდლები გალობდნენ, საგალობელს მთავარდიაკონი იწყებდა. პატრიარქს ფეხსაცმელი შავი ხავერდისაგან შეკერილი, ოქროთი და ძვარფასი თვლებით ჯვარედინად შემკული ეცვა, ხელობით ბუხარულს ჰგავდა. მთავარდიაკონს კვართი ჩაშვებული ეცვა, ისე როგორც პატრიარქის ბისონია. წირვა ისე მიმდინარეობდა, როგორც ჩვენთან რუსეთში. „გამოსვლაზე“ ორი მღვდელი გამოვიდა ორი სახარებით. როცა პატრიარქი საყურთხეველში შევიდა, მთავარდიაკონმა მაშინვე აღსავლის კარებში ის სავარძელი შეიტანა, რომელზედაც ის ამის წინ იჯდა. პატრიარქს მთელი წირვის განმავლობაში კამილავკა და ქუდი არ მოუხდია, წმ. ზიარების გარდატანის დროს გარდა, როცა სამოციქულოსა და სახარებას კითხულობდნენ. იმ დროს პატრიარქი შემადლებულ ადგილზე იჯდა. სახარების შემდეგ ნიკიფორე ილუმენი გამოვიდა დადგა აღსავლის კარებში და ხალხს ერთი საათის განმავლობაში უქადაგებდა. ნიკიფორე რომ ხალხს უქადაგებდა, მაქსიმე პატრიარქი იმ შემადლებული ადგილიდან ჩამოვიდა და ტრაპეზის გვერდით სავარძელში დაჯდა. სხვებიც — მღვდელმთავრები, მღვდლები,

⁵ აქ მოხსენებული საეკლესიო თავის მორთულობა წირვის დროს ჩვენ პირადად ვერ წარმოვიდგინეთ და სიტყვისიტყვით ტექსტიდან ვთარგმნეთ.

დიაკვნები, პონამარები და სხვა ხალხიც, ქალი თუ კაცი, ეკლესიაში ამ დროს ქუდებით იყვნენ და ისხდნენ. და საერთოდ ყოველთვის გალობის დროს, წირვაზე, ცისკრის ლოცვაზე და მწუხრზე მათი მეფე, მღვდლები, დიაკვნები და უბრალო ხალხიც ეკლესიაში და საკურთხეველშია ალსავლის კარებიდან ქუდებით, ფარაჯებით, ხმლებით და სატევრებით შედიან, ასევე ტრაპეზთანაც. ალსავლის კარებიდან დადის უბრალო ხალხიც, არავინ მათ ამას არ უშლის. პატრიარქი სამი სახარებით წირავდა, ორი სახარებით „გამოსვლა“ ხდებოდა, მესამე კი ტრაპეზზე იღო გაუნძრევლად, ბარძიმ-ფეშხუმი საღაა, მოუხატავია. ალსავლის კარებში შედიან მღვდელი მედავითნე და უბრალო ხალხიც ყოველგვარი შიშისა და მორიდების გარეშე, ტრაპეზზე (იდაყვ) დაყრდნობილნი წვანან კიდეც. ტრაპეზზე არც გადასაფარებელია და არც ძვირფასი მისი შესამოსელი („ინდიტი“), ტრაპეზზე უბრალო ქსოვილია მხოლოდ გადაფარებული, ხოლო ტრაპეზის გარდამოხსნა არის თუ არა არავინ იცის. როცა იწყებენ „ქებაბითასას“ გალობას, მაშინ აკმევენ ორი საცეცხლურით მთავარდიაკონი და მედავითნე. მთავარდიაკონი უკმევს ალსავლის კარებიდან ხატებს, ნეფეს და მთელ ტაძარს, ხოლო მედავითნე ტრაპეზის გარშემო, სამსხვერპლოს და პატრიარქს, მღვდელმთავრებს, და გამოვიდა რა ჩრდილოეთის კარებიდან უკმევდა ხატებს, მეფეს და ხალხს. ამ დროს პატრიარქი სამსხვერპლოსთან იდგა და ფეშხუმისათვის რალაც წამოეთარებინა, არ ვიცი რა და ხანგრძლივად ლაპარაკობდა. იმ დროს, როცა პატრიარქი სამსხვერპლოსთან ლაპარაკობდა მის გარშემო მღვდელმთავრები იდგნენ არ წირავდნენ ისე იდგნენ, მღვდელმთავრები პატრიარქის წინიდან „ამფორზე“ ემთხვივნენ, ხოლო ილუმენები, მღვდლები, დიაკვნები და უბრალო მწირნი ბისონზე ემთხვეოდნენ. ხოლო წირვის მონაწილე მღვდელმთავრები, მღვდლები და დიაკონები ამ დროს „დიდ გამოსვლამდე“ ტრაპეზის გარშემო ისხდნენ და როცა „დიდი გამოსვლის“ დრო დადგა და მთავარდიაკონი ბარძიმ-ფეშხუმით გამოვიდა, მას წინ ორი დიაკონი მოუძღვებოდა სახარებებით და იგი მეფესთან მიიტანეს, მეფემ სახარება მიიღო და ეამბორა. დიაკვნების წინ ერთი ყრმა მოდიოდა პატრიარქის კვერთხით ხაფთანში ჩაცმული ხმალშემორტყმული და სარტყელთან სატევარი ჰქონდა, იგი ალსავლის კარებით კვერთხითურთ საკურთხეველში შევიდა. როცა წმიდა ზიარებით ეკლესიის ალსავლის კარებთან მივიდნენ პატრიარქმა წმიდა ზიარება მიიღო და არქიეპისკოპოსს და ნიკიფორე ილუმენს გადასცა და ყველა საკურთხეველში შევიდა, წმ. ზიარება ტრაპეზზე დადგეს. ქერუბიმთასას შემდეგ ცოდვების მიტევაბა ხომ არ ხდება. დანარჩენი ყოველი მოქმედება „განტევაბამდე“ ისევე სრულდება,

როგორც რუსეთის სახელმწიფო საკრებულო ტაძარში. მთავარ-
დიაკონს წვერი მოპარსული აქვს. ხოლო ქართველი მღვდელმთავრე-
ბი—არქიეპისკოპოსები და ეპისკოპოსები წმიდა საკურთხეველში
აღსავლის კარებით შედიან უმანტიოდ კაბებში, უბრალოდ შავი ან ლი-
მონის ფერის ფართო სარტყელით ბუხარულ ყაიდაზე, კვერთხებით,
თუმცა წირვაში მონაწილეობას არ იღებენ. მათ უბრალო კვერთხები აქვთ
იხეთი, რუსეთში ჩვენთან ქუჩებზე მათხოვრები რომ დაატარებენ.

იმავე რიცხვში, წირვის შემდეგ, სუფრაზე ვიყავით (მიწვეული).
ალექსანდრე მეფე წირვის შემდეგ თავის კარებში დაბრუნდა და
ჩვენთან ჩვენზე მომაგრებული აზნაურები გამოგზავნა და სუფრაზე
(მიწვეული) გავემგზავრეთ. მეფის კარებთან მისული არ ვიქნებო-
დით, რომ შეჩერება გვიბრძანეს და მეფისა და დედოფლის კარებს
შორის მოედანზე დაგვაყენეს. შევჩერდით რა აქ ცოტა ხანს, ისევ
სვლის გაგრძელება გვიბრძანეს და, როცა კარებთან მივედით
ცხენებიდან ჩამოვედით. ვასილ ილუმენი შეშოგვევება, მოსკოვში რომ
იყო ის, აგრეთვე მრავალი აზნაური შემოგვევება და კარებისაკენ
წავეიყვანეს, ამალღებულ ადგილას და დაჯდომა გვიბრძანეს, სანამ სუფ-
რას აწყობდნენ. მცირე ხნის ლოდინის შემდეგ, მეფესთან მიგვიწვიეს.
როცა მეფესთან მივედით, მეფემ მაშინვე მიგვითითა სადაც უნდა დაე-
მჯდარიყავით, სწორედ იმ ადგილზე, სადაც ელჩობის შემდეგ სუფრაზე
ვიყავით. დაიწყეს სუფრის გაშლა. ეპისკოპოსი წამოდგა და ბერძნულად
მამაო ჩვენო წარმოსთქვა და დაიწყო კიდევ ორ-ორი ლავამის დარი-
გება, დააწყვეს მეფის წინაშე, მღვდელმთავრების, ელჩებისა და აზ-
ნაურების წინაშე. საკმლის ჩამორიგებაც დაიწყო, შემდეგ ყურძნის
ღვინო მოგვართვეს ვერცხლის თასებში. რამოდენიმე დროის გასვ-
ლის შემდეგ ალექსანდრე მეფე წამოდგა და შენი მეფობის უდიდე-
ბუღესობის ხანგრძლივი სიცოცხლის სადღეგრძელოს თასით სმა
დაიწყო და პატრიარქს გადასცა, იმათებურად კათალიკოსს, შემ-
დეგ მღვდელმთავრებს, ჩვენ ელჩებს და ყველას (ვინც იქ ვიყავით),
ხოლო თვით მეფე ფეხზე იდგა და აიტყვა წარმოსთქვა: ღმერთო
მიეც ჭანსალობა და მრავალყამიერ კარგად ყოფნა ხელმწიფეს, მეფეს
და დიდ მთავარს ალექსი მიხეილის ძეს სრულიად რუსეთისას, უფა-
ლო დაუმორჩილე მას, ჩვენ ხელმწიფეს, ყველა მეზობელი მაჰმადია-
ნური ქვეყნები და შეაერთე უფალო მისი მეფური მაღალი ხელის
ქვეშ ყველა ისინი, და ხელმწიფის ყოველი მწუხარება ჩვენს თავზე
ყოფილიყოს. ხოლო მე მონა მთელი ჩემი ქვეყნით მოხარული ვიქ-
ნები მისი ხელმწიფობისათვის ჩემი თავი დავდო. აზნაურებსაც უბრ-
ძანა შენი ხელმწიფობის მრავალი წლის სიცოცხლისათვის სადღეგ-

რძელო შეესვათ. და ამ დროს სუფრაზე შენი ხელმწიფობის ჯანსაღობის სადღეგრძელოს შესმა დაიწყეს აზნაურებმაც, მაგრამ არ წამომდგარან ისე, მჯდომარე სვამდნენ. ელჩებმა მთარგმნელს უბრძანეს ალექსანდრე მეფისათვის მოეხსენებინა: შენ ალექსანდრე მეფეო ხელმწიფის ჯანსაღობის სადღეგრძელო ფეხზე ადგომით შესვი, ხოლო შენი აზნაურები მეფის ჯანსაღობის სადღეგრძელოს მჯდომარე სვამენო. ალექსანდრე მეფე გაუჩინდა მათ და გვითხრა, თუ თქვენ, ელჩებს, გასურთ ახლავე უბრძანებ ისინი დავსაჯო და სუფრიდან გადაძევო. ამის შემდეგ აზნაურებს ბოდიშის მოხდა უბრძანა, ხოლო ისინი მის წინაშე მოდიოდნენ და მიწამდე ქედს იხრიდნენ. ამის შემდეგ ისევე სმა განაგრძეს, და ჩვენ ალექსანდრე მეფის სადღეგრძელო წარმოვთქვით. ალექსანდრე მეფე წამოდგა და მანამ იდგა, სანამ თასს დაეკლიდით, შემდეგ ჩვენც წავედით და დავჯექით. ამის შემდეგ კერძების შემოთავაზება დაიწყო მეფემ, რომელიც მის წინ ეწყო, გვიგზავნიდა და გვესაუბრებოდა კიდეც. მალე მათი ქართული ფიცხი ღვინის მორთმევა დაიწყეს⁸, ჩვენც ცოტა დავლიეთ და დავჯექით. შემდეგ სხვადასხვა ხილი მოგვართვეს, მსხლები, ქლიავები და „რუსული“ კაკალი. ჩვენ წამოვდექით, თავი დავუქართო მეფეს და ვთხოვეთ მოწყალება მოელო მას და ებრძანა ჩვენი ბინებზე გასტუმრება. ალექსანდრე მეფემ შეგვიწყალა, ბრძანა ცხენები მოეყვანათ, გავესტუმრებინეთ და თავის მახლობელ პირებს, აზნაურებს, ჩვენი ბინებამდე გაცილება უბრძანა.

სუფრიდან წასვლის ნება იმიტომ ვთხოვეთ მეფეს, რომ იმათ რუსებივით ჩვეულება კი არ აქვთ, ისინი სუფრას მალე არ აშლიან, მთელ ღამეს სუფრასთან ატარებენ.

ივლისის 5 ალექსანდრე მეფემ თავის სულიერ მოძღვართან ზაქარია მიტროპოლიტთან ბინაზე სტუმრობა იწვევა და სუფრაზე დაეწვია მას. მასთან სუფრაზე იყვნენ მღვდელმთავრები თავადები და აზნაურებიც. ჩვენ, ელჩებს, ხელმწიფის კაცებითურთ მიგვითითა სუფრაზე ვყოფილიყავით. ჩვენი სუფრა მეფის მარჯვენა მხარეს იდგა, მაგრამ მაგიდად მერხი გვედგა, რაზედაც სხდებიან. მეფე, მღვდელმთავრები და სხვა მისი ხალხი ყიზილბაშურად სხედან. მეფის მარცხენა სუფრას მღვდელმთავრები უსხდნენ: დავით არქიეპისკოპოსი, მეფის სულიერი მოძღვარი ზაქარია მიტროპოლიტი, არქიმანდრიტები და ილუმენები. არქიეპისკოპოსებს შორის მისი (ალექსანდრე მეფის) ბეგი, ზუსულად ბოიარი, იჯდა. მეფის მოპირ-

⁸ გაურკვეველია მანამდე რას სვამდნენ, ღვინოს რუსები მაშინ არაყსაც ეძახდნენ.

დაპირე მხარეს მისი (მეფის) მრავალი აზნაური იჯდა, ჩვენს იქეთ პირდაპირ ხელმწიფისა და ჩვენი კაცები ისხდნენ. მეფეს, ჩვენ და აზნაურებს ხორცეულის კერძებს გვაწოდებდნენ, მღვდელმთავრებს კი თევზეულს. ცოტა ხნის შემდეგ ვერცხლის ჭურჭლებით ყურძნის ღვინო შემოიტანეს⁷. სადაც ვისხედით და ჩვენი მაგიდა გვედგა, ზევიდან კარვის კალთებით იყო ჩამოფარებული. ალექსანდრე მეფემ ბრძანა ჩამოფარებული ფარდის კალთები აეწიათ და სიტყვა წარმოსთქვა, თარჯიმანის დახმარებით გვესაუბრებოდა, ხელი გაიშვირა მთებისა და ველებისაკენ და გვითხრა: იმ მთებს იქეთ გურიელი არისო, სულ ერთი დღის (სავალ მანძილზეო), იმავე მხარესო, მიგვითითა სხვა მთებზე, იმ მთებზე გადაღმა თურქეთის სულთნის ქალაქი ტრაპიზონი არისო, ჩვენგან ხუთი დღის (სავალ მანძილზეო). ამ საუბრის შემდეგ ალექსანდრე მეფემ ხელმწიფის სადღეგრძელო მიირთვა. ის წამოიღვა, ადგილი სადაც იჯდა დატოვა და დაიწყო: ღმერთო ჯანსაღად მრავალჯამიერ ამყოფე ხელმწიფე, მეფე და დიდი მთავარი ალექსი მიხეილის ძე სრულიად რუსეთისა, მე ხელმწიფის ყმა ვარ და მთელი ჩემი ხალხით მოხარული ვარ ხელმწიფისათვის თავი დავდოთ. ამის შემდეგ თასი ჩვენ მოგვაწოდა, აგრეთვე მღვდელმთავრებს და აზნაურებსაც და უბრძანა ხელმწიფის სადღეგრძელოს შესმა, თვით კი ამ ხნის განმავლობაში სულ ღებზე იდგა და, როცა ყველამ ხელმწიფის სადღეგრძელო შესვა, ალექსანდრე მეფე თვითონაც დაჯდა და ჩვენც დაჯდომა გვიბრძანა და თავის მხრივ საგანგებოდ არშიეებს გეთავაზობდა, ამის შემდეგ ისევ ღვინო მოგვაწოდეს. ჩვენ, ელჩები წამოვდექით და ალექსანდრე მეფის სადღეგრძელო შევთავაზეთ (სუფრას), და როცა ალექსანდრე მეფის სადღეგრძელო წარმოვთქვით, მან თასი ჩამოგვართვა, წამოიღვა და სამადლობელი მიირთვა, თასი დაგვიბრუნა ჩვენ, დაჯდა და ჩვენც დაჯდომა გვანიშნა შემდეგ სუფრაზე ხილი მოგვართვეს: ვაშლი, მსხალი, ბადის კაკალი რუსული და ქლიაფი და როცა სუფრა სრულდებოდა და წასასვლელად ვემზადებოდით ალექსანდრე მეფე წამოიღვა და სხვა თასით ჩქვთას(რუსეთის) სადღეგრძელო წარმოსთქვა ისევე, როგორც პირველად და იგი თავს მისი უდიდებულესობის სამუდამო მონად იხსენიებდა. (ეს სადღეგრძელო) ყველამ — მღვდელმთავრებმა და აზნაურებმა შესვეს, როგორც წინათ. ხელმწიფის სადღეგრძელოს დაცლის შემდეგ, მცირე ხანი შევიცადეთ და ალექსანდრე მეფეს შევევედრეთ ჩვენი ბინაზე წასვლა ებრძანებინა. ალექსანდრე მეფემ ნება

⁷ ღვინოში აღნიშნულია, რომ „ვინოგრადი“ შემოიტანესო, მაგრამ ამ შემთხვევაში ღვინოზეა საუბარი.

დავერთო, ჩვენი გასტუმრება და ცხენების მოყვანა ბრძანა. ჩვენც ალექსანდრე მეფეს თავი დავუკარით ჩვენს ბინაზე წავედით. ჩვენთან ერთად წამოვიდნენ ჩვენზე მომაგრებული პირები. რამოდენიმე ხნის შემდეგ ალექსანდრე მეფემაც ჩაიარა თავის (სასახლისაკენ).

ივლისის 8, იმის შემდეგ, რაც ალექსანდრე მეფე სიცხეების გამო ციხე-სკანდაში გაემგზავრა, მეფის მითითებით, ჩვენ ქალაქის გარეუბნიდან ქუთაისის ციხე-გალავანში გადავიყვანეთ, სადაც ალექსანდრე მეფე ცხოვრობდა. გალავანს ერთი ჭიშკარი აქვს ქვის და იმ ალაყაფის კარებზე ქვის მრგვალი ბურჯია. ალაყაფის კარებთან წმ. გიორგის ქვის ტაძარია, შიგ მთელი კედელი მოხატულია. ელჩები აქ დავგვბინავეს, მე, ნიკიფორე პალატაში (დარბაზში). შიგ კედლის მხატვრობაა. ეს პალატი მდინარეზეა გადამდგარი და თორმეტ ბოძზე დგას. მის ქვეშ წყალდიდობის შემთხვევის დროისათვის სამი ჭიშკარია გაკეთებული. ის პალატი, ალექსანდრე მეფის მამას, გიორგი მეფეს აუგია. კედლის მხატვრობა შიგ ქართულია, ის პალატი სიგრიტით შვიდი „დიდი საყენია“, განით ექვსი საყენი.

ამ პალატის გვერდით გაკეთებულია დიდი სასადილო პალატი, გადაუხურავია, მდ. რიონიდან ფანჯრის თავამდე სიმაღლით ორი საყენი იქნება, ოცდახუთი ფანჯარა აქვს, ფანჯრებში ბოძები (ჩარჩოები) თლილი ქვისაა. ამ პალატიდან კარით სარდაფშია ვასავალი, სადაც სასმელები დგას. კარების მარჯვენა მხარეს ოთხი ისეთივე ფანჯარაა. ხოლო ტაძრიდან ფასადის მხარეს ოცდაოთხი ასეთივე ფანჯარაა. ის პალატი სიგრიტით ოცი „დიდი საყენია“, განით რვა „დიდი საყენი“. ამ პალატიდან კარები ჭადრის პირდაპირაა, სადაც ალექსანდრე მეფე ჯდება ქვით გაკეთებულ ადგილზე. აქ ერთი დიდი თლილი ქვა დევს, სიგრიტით იგი სამი საყენია წყრთა ნაკლები, განით ერთი საყენი, ეს ქვა გადახურულია ოთხ ბოძზე გამართული ყავრის სახურავით. ჭადარი სიმსხვილთ ორნახევარი საყენი იქნება.

ხოლო სადაც მდივანი ალექსი იველევი ცხოვრობდა, ის პალატი მაღალი და დიდია, ფანჯრის თავამდე მიწიდან ორი საყენის სიმაღლე იქნება. თვრამეტი ფანჯარა აქვს. მეორე მხრიდან ყრუ კედელია, ამას გარდა სათოფურებია დაკეთებული თავდასხმის შემთხვევისათვის, მასზე ასასვლელი კიბე მაღალია. იმ პალატის ქვეშ სამი საცხოვრებელია. ის პალატი სიგრიტით ოცდახუთი „დიდი საყენია“, განი შვიდი „დიდი საყენი“ აქვს. მის მახლობლად ქვის კოშკი დგას, შიგ მეფის სალაროა. აქ მეთოფურები ცხოვრობენ რუსულად „სტრელცები“. ის კოშკი სიმაღლით მიწიდან თხუთმეტი საყენი იქნება და ყავრით არის გადახურული. საერთო ანგარიშით ციხეს სამასი საყენი მოცულობა ექნება

კარშემო. ციხის უკან ქვის ტაძარი დგას დიდმოწამის გიორგის სახე-
ლობის, შიგ კედლის მხატვრობაა. ციხე-გალავნიდან (ცოტა მოშორე-
ბით) ორასი საყენი სიგრძის მოედანია, განით ასორმოცდაათი იქნება.
აქ, ამ მოედანზე იდგმება მეფისა და დედოფლის კარავები, როცა ისინი
აქ ცხოვრობენ მამინ.

ივლისის 9 ალექსანდრე მეფისაგან გამოგზავნილი აზნაურიშვილი
პაატა მოვიდა ჩვენთან. მან მეფისაგან მე ნიკიფორე ტოლოჩანოვს
სურსათი მომიტანა, ერთი დეკეული და რვა ქათამი, ხოლო მდივანს
ალექსი იევლევის დეკეული და შვიდი ქათამი.

ივლისის 10 ჩვენს მოსაკითხავად ალექსანდრე მეფისაგან მისი
დარბაზის მდივანი მოვიდა, ფეშანგია მისი სახელი. მეფეს შემოეთვალა
არ მოიწყინოთო, მეო ხელმწიფის და მეფის, დიდი მთავრის ალექსი
მიხეილის ძის... ჩამოუშორებელი საუკუნო ყმა ვარო. ახლა, მართალია
მე მთაში ვცხოვრობ, მაგრამ მისი მეფობის ყველა ბრძანებას ვასრუ-
ლებო. და როცა მეფის ყველა ბრძანებას შევასრულებო, თქვენთან
ცხენებს გამოვგზავნი (ჩემთან გამოსამგზავრებლად) ანდა თვითონ მე
ჩამოვალ ქალაქშიო.

ივლისის 13 ჩვენი თხოვნით და ალექსანდრე მეფის ბრძანებით
ცხენები მოგვიყვანეს და მრავალი აზნაური მოვიდა გელათის ციხე-
გალავანში წასასვლელად, რათა სიწმინდენი და საერთოდ მისი ნაგებო-
ბანი დაგვეთვალეირებია, სადაც ალექსანდრე მეფის მამა მეფე გიორ-
გი და იმერეთის ყველა მეფენი განისვენებდნენ. იმავე რიცხვში მდ.
წყალწითელაზე მონასტერთან მივედით. იმ მდინარეზე ქვის ხიდი იყო,
მაგრამ იმ დროს წყალი პატარა იყო და ფონით გავედით და გალავნი-
საკენ გავემართეთ მთაზე. აქ კი, სანამ გალავანს მივადგებოდით ფერ-
დობზე აუარებელი ვაზი იყო გაშენებული და საცხოვრებელი სახლე-
ბი, ეზოებით. როდესაც გალავანთან მივალწიეთ, ქვემოთ მოედანზე
ქვის ბოძი იდგა. ამ ბოძიდან ოთხი მხრით წყალი გაუშვეს ზევით,
წყალი მტენარი და ცივი იყო. ტანსაცმელი გამოვიცვალეთ და გალავნი-
საკენ წაკედით, (მალე) მივადექით კიდევ გალავანს ალაყაფის კარები
ქვის აქვს, საკეტი ორივე მხრიდან რკინით იყო მოჭედილი. აქ ცხენით
მისასვლელი გზა არ არის, ფეხით დადიან, გალავნის შიგნით ალაყაფის
კარებთან შემორებისათვის დასადგომია ქვით ამოშენებული. თვით გა-
ლავანი ქვისაგან არის ნაშენი, ძველი დროის გაკეთებულია, ახლა
ზოგან ცოტა ჩამონგრეულია. ალაყაფის კარებით გალავანში რომ შე-
დიხარ, მარცხენა მხარეს ქვის ტაძარია, შიგ კედლის მხატვრობაა,
მაგრამ ერთგან „ჩვილედის“ ხატი ასვენია (ყოვლად წმ. ღვთის მშობ-
ლის). ხატის სახე და ტანსაცმელი ოქროცურვებულ ვერცხლზეა გამო-

სახული და მოთავსებულია ოქროცურვებულ „კუბოში“ (სახატეში). აღსავლის კარების მარცხენა მხარეს ყოვლად წმ. ღვთის მშობლის ვერცხლით მოჭედილი ხატია (ძვირფასი) ქვით და მარგალიტით (შემკული). აქვე ქრისტესათვის წამებული წმ. გიორგის ვერცხლის ხატია ექვსფურცლოვანი „კუბოში“ (სახატეში) ჩასმული, საკეტი ოქროცურვებული აქვს. აღსავლის კარების პირდაპირ თეიმურაზ მეფის შვილიშვილია დასაფლავებული, დავით ბატონიშვილის უმცროსი შვილი გიორგი. (საფლავი) ოქრომკედლით მოქსოვილი ხალიჩით არის დაფარული. (მიცვალებულს) თავთან ოქროცურვებული ვერცხლის ჭურჭელი უდგას სახურავით. (ჭურჭლის) მარცხნივ მახლობლად მისი უნაგირი და თოქალთო დევს, უნაგირი ვერცხლით მოჭედილია. პატარაა საბავშვო. ზედ მისი ხმალი და სატევარი დევს სარტყლითურთ. ფეხებთან ხალიჩაძე მისი მეშის მწვანე ფეხსაცმელები აწყვია, სპარსული ხელობის არის. იქვე მისი შავი მეშისაგან შეკერილი მაღალყელიანი ფეხსაცმელიც დევს, ისიც სპარსული ხელობის. მარჯვენა მხარეს მგალობელთა გუნდის დასადგომთან არტიმონ კათალიკოსია დასაფლავებული. ტაძარს აღსავლის კარები არ აქვს, იმის ნაცვლად ფარდაა ჩამოშვებული. ტრაპეზზე არაფერი არ არის გადაფარებული მხოლოდ დიდი სუდარია დადებული. საყდრის კარები მოჩუქურთმებულია. ხისაა და რკინით არის დაფარული. ყველა ციხე-ქალაქში ტაძრები ერთი ყადის არის ამათთან. და იმ საყდრის იქეთ ათი საყენის დაშორებით დიდი საკრებულო ტაძარის ეკვდერია, ყოვლად წმიდა ღვთისმშობლის სახელობის „ჩვილედის“, მათებურად, ე. ი. ქართულად „გელათის ღვთისმშობლის“. ამათთან, უფრო ხშირად „გელათის ღვთისმშობლად“ იწოდება. ხატი დიდია, ხელითაა დახატული, ზომით არშინი იქნება, ვერცხლით არის მოჭედილი. გვირგვინი ოქროსია ძვირფასი ქვებითა და მინანქრით შემკული, „კუბოშია“ (სახატეში). „კუბო“ ხისაა, მაგრამ ოქროცურვებული ვერცხლით არის მოჭედილი. ამ ხატის წინ სამი ხატია დასვენებული, ცილის (არშინის მეოთხედის) ზომის „ექვსფურცლოვანი“: ერთი ყოვლისმპყრობელ ქრისტეს ხატია. ოქროთი მოჭედილი, ოქროზე მინანქარია მოყოლებული, მხოლოდ სახე არ ჩანს და ოქროს მოჭედულობაც მოვარდნილია და ისეა მიყუდებული ხატზე. ამის მახლობლად მეორე ხატია წმ. გიორგის, მაგრამ დახატული კი არ არის ისე ვერცხლზეა გამოსახული (ამოტვიფრული). ზაქარია მიტროპოლიტმა გვითხრა ამ ხატის შესახებ, რომ ის იმ ვერცხლისაგან არის გაკეთებული, იუდაამ რომ ქრისტე გასცა და ოცდაათი ვერცხლი აიღო. ეს ხატი ოქროცურვებული კი არ არის; თეთრია ვერცხლისფერი, მაგრამ დიდი სიბრძნით (დიდი ოსტატობით) არის გაკეთ-

ბული. ის ხატი კონსტანტინეპოლიდან არის მოტანილიო, როცა ხატობრძოლა იყო. ამ ხატის მახლობლად მესამე, ყოვლად წმ. ღვთისმშობლის ხატი იყო, სახე და მარადიული ყრმა არ ჩანს, მაგრამ ოქროთი არის მოჭედილი. ოქრო მინანქარით არის შემკული. ამ ხატის მახლობლად ადგილობრივი ხელობის ქრისტეს დიდი ხატია ხელით დახატული და ვერცხლით მოჭედილი. (ხატს) გვირგვინიოქროსი აქვს და მინანქრითა და ძვირფასი ქვითაა შემკული. ქრისტეს ხატის მახლობლად ორი არშინის ზომის ოქროთი მოჭედილი ჯვარია ძვირფასი ქვებით და მარგალიტით შემკული. ჯვარცმულს თავზე ღია ყოლოსფერი მრგვალი იაგუნდი აქვს ოქროს ჩარჩოში და ოთხი ღიაციფერი მრგვალი იაგუნდი, ყველაზე უფრო დიდები. წვრილი ძვირფასი ქვები და მარგალიტის მარცვლები მრავალი აქვს. ამ ჯვარში, ჯვარცმის ზემოთ, წმიდა ნაწილებია, ჩვენი უფლის იესო ქრისტეს თმები და წვერებია, ჯვარცმის დროს რომ დაამცირეს და შეურაცხვეს მაშინდელი. ჯვარს ქვემოთ ფეხებთან, ყოვლად წმ. ღვთისმშობლის კბილია „სიონში“ (პატარა კილობანში). „სიონი“ ოქროსი არის, ზაქარია მიტროპოლიტმა განაცხადა, რომ ეს ჯვარი იმ ოქროს ერთი ნაწილისაგან არის გაკეთებული, ახლად შობილ ქრისტეს, რომ მოგვებმა თაყვანისცეს და საჩუქრებად ოქრო და კეთილსურნელოვანობა საკმეველი მოართვეს. იმ ოქროსაგანაა გაკეთებული „სიონიც“ (კილობანი), რომელშიაც ღვთისმშობლის კბილია ჩადებული. ხოლო ის ჯვარი ძველად კონსტანტინე მეფემ გამოგზავნა, როცა თავისი ქალიშვილი ქართველ მეფეს, გიორგის, მიათხოვაო.

აღსავლის კარების მარცხენა მხარეს ყოვლად წმ. ღვთისმშობლის ადგილობრივი ხელობის ხატია, „კუბოში“ ჩადებული, ხელში მარადიული ყრმის ხატი ოქროზეა (ამოტვიფრული) გამოსახული და არა ფერებით ნახატი. ხატის შიგნით „სიონებია“ (პატარა კილობნები) შიგ ოცდათექვსმეტი ნაწილია, სხვადასხვა წმიდანის, მაგრამ წარწერები არ აქვს. ზაქარია მიტროპოლიტმა გვაუწყა, რომ ის ხატი ძველი ქართველი მეფეების მიერ არის ფუძედებული. ამ ხატის „კუბო“ დღია კარებიანი და იგი ოქროშიცურვებულ ვერცხლით არის მოჭედილი. მის კარებზე თორმეტი დღესასწაულია ამოტვიფრული და არა ხელით მოხატული. მოჭედილობას ძვირფასი ქვები უზის: იაგუნდი, ზურმუხტი, ლალი, ფირუზი და (მარგალიტის) მარცვლები. ყოვლად წმ. ღვთისმშობლის ხატი მარადიული ყრმით („ჩვილელი“) ტრაპეზზეა დასვენებული, ოქროთია მოჭედილი და ძვირფასი ქვებით — იაგუნდით, ზურმუხტით და ლალით არის შემკული. ხატს შიგნით ორმოცდაჩვიდმეტი (კილობანი) „სიონი“ აქვს ჩატანებული „სიონში“

სხვადასხვა წმიდანის ნაწილებია, წარწერები არ აქვს, მხოლოდ ერთი დაგვისახელა ანტიპ „პერგამოელის“ კბილიაო. ხატი „კუბოშია“. „კუბო დიღია“ კარებიანი იგი ოქროცურვებული ვერცხლით არის მოჭედილი. ზედ ამოტვიფრულია უფლის თორმეტი დღესასწაული. ყოვლად წმიდა ღვთისმშობლის ზატია მარადიული ყრმით ხელში („ჩვილელი“) კვართი და სახე ოქროზეა ამოტვიფრული. ხატის გარშემო აშიაზე ორი ანგელოზის და არქიელის გამოსახულებაა დიდი ვასილისა და გრიგოლ ღვთისმეტყველის. მოჭედილობაზე ძვირფასი თვლებია, ღია ქოლოსფერი იაგუნდი, ზურმუხტი და ლალი. „კუბო“ დიღია კარებიანი, ოქროთი არის მოჭედილი. ოქროზე ამოტვიფრულია სასწაულები ყოვლად წმიდა ღვთისმშობლის მიძინების. ჩრდილოეთის კარების მახლობლად ხატი დგას „კუბოში“ საყენის ოღენა. ზედანაწილი ოქროთია მოჭედილი. ზაქარია მიტროპოლიტმა განაცხადა, რომ ხატი ლუკა მახარობლის ხელით არის დახატული, ბრძნული ნახელავია (უდიდესი ოსტატობითაა ნახატი), მაგრამ მარადიულ ყრმით არ არის გამოსახული, თითქოს ქრისტეს ხატი იყოს გვერდებზე იოანე ნათლისმცემლისა და ღვთისმშობლის გამოსახულებით. სახე კარგად არის შენახული, კვართი გახუნებულია. გვირგვინში ქოლოსფერი იაგუნდია, ჩარჩოშია ჩამჭდარი, მაღალი, ძალიან მცირე, ასეთივე ზომის ლალია მის გვერდით. მეორე მხარეს ისეთივე ქვა არის ქოლოსფერი, ისინი იაგუნდს უწოდებენ. ამ ქვების ქვემოთ მრგვალი ზურმუხტია და ისეთივე ზომის ქოლოსფერი იაგუნდი. მეორე მხარეს, ლალის ქვეშ, ცისფერი იაგუნდია. გვირგვინს მარგალიტის მსხვილი მარცვლები აქვს ოქროს ბალთებზე. იაგუნდის ქვევით მრგვალი მარგალიტის მარცვლია რუსული დიდი კაკლისოდენა, გვერდებზე ამაზე პატარებია. ღვთისმშობელს სარტყლიდან ოცდაშვიდი ძვირფასი ქვა აქვს აყოლებული. შუაზე ორივე მხრივ წახნაგოვანი ყვითელი იაგუნდია, ოთხკუთხოვანი, წვრილი ოქროს მავთულის ბუდეშია ჩამჭდარი და დასამარებელი საგანგებო კილოც აქვს გაკეთებული. ყველა ესენი ოცდაშვიდი, ძვირფასი ქვებია: ქოლოსფერი და ცისფერი იაგუნდებია, ზურმუხტი და ლალი, ხოლო ამ ქვებს შორის უმთავრესია ყვითელი იაგუნდი. აშიებზე, თვით მოჭედილობაზე და კვართზე ქვები უბრალო კი არ არის, იაგუნდები, ზურმუხტები და ლალებია, მსხვილი მარცვლებია და საგანგებო ბუდეებშია ჩამჭდარი და მარგალიტებია შემოყოლებული, მაგრამ დიდი ხნის გამო ყველა უფერული გამხდარა. იმ ხატს დიდი „კუბო“ აქვს, კარებიანი და ოქროთი არის მოჭედილი. ეს ხატი თავის „კუბოთი“ მეორე „კუბოშია“ ჩასვენებული. ხის „კუბოს“ ფარდის ნაცვლად გადაფარებული აქვს

ხავერდოვანი დიბა, რომლის კალთები იატაკამდეა დაშვებული. ხატის ქვემოთ სამ-სამი ცილის სიგრძის ვერცხლის „სიონია“ (კიდობანი), რომელიც სუდარაშია შეხვეული. ზაქარია მიტროპოლიტმა გაგვიცხადა, რომ ის „სიონში“ (კიდობანში) წმიდა მოციქულების, წმიდა მამების და მრავალ მოწამეთა ნაწილებიაო, მხოლოდ კიდობანი მეფის ბეჭდით არის დაბეჭდილიო. ის ხატი კონსტანტინოპოლიდან კონსტანტინე მეფემ გამოგზავნაო, როცა თავისი ქალიშვილი ქართველ მეფეს მიათხოვაო. იმ დროს საქართველოს მიწა-წყალი ერთმფლობელობაში იყო, თბილისი, კახეთი, იმერეთი, სადადიანო და გურიაო. აქაური მხარე (ქუთაისი) მაშინ სატახტო ქალაქი იყო, წინათ მეფის გვირგვინი (და ტახტი) აქ ქუთაისის ციხე-ქალაქში იყო, ამიტომ არის რომ ის სასწაულმოქმედი ხატები დღემდე აქ იმყოფებაო. ამის შემდეგ საკუროთხევლიდან „გარდამოხსნა“ გამოიტანა, ოქრომკედით არის შეკერილი, ალუბლისფერ ატლასზეა ნაკერი დიდი ოსტატობით. შუაზე ჩვენი უფლის კუბოში ჩასვენებაა მოქარგული. თავთან ყოვლად წმიდა ღვთისმშობელი დგას და დასტირის, ხოლო ფეხებთან მდგომარე მთავარანგელოზია, აშიებზე კი იოსებ, ნიკოდიმე და მოციქულებია გამოსახული.

ბარძიმი ბროლის არის, ზედა და ქვედა ნაწილები მთლიანად ოქროა, კოვზიც ბროლისაა, კოვზის სახელური გრძელია დაწმენდილი ლითონის და ოქროთი არის მოჭედილი. პინაკი და ვარსკვლავი ოქროსია, დიდებია. გადასაფარებლები ღია ყოლოსფერ ატლასზეა შეკერილი ოქრომკედით, მხოლოდ ჯვრები არ აქვს.

სატრაპეზო სახარება ოქროშია ჩასმული, თითქოს „კუბოში“ (კიდობანში) იყოს. ჯვარცმა და მახარობლები მოჭედილია, სახარება იკავების შესაბამისად დასურათებულია ოქროსფერად. სახარების ფურცელზე ერთ მხარეს სურათია მოთავსებული, მეორეზე დაწერილია (ტექსტი). მეორე სახარება ხის ყდაშია ჩასმული, ყდა ოქროთი არის მოჭედილი, ორივე მხრით, შუაზე და კუთხეებში მინანქრით არის მოხატული. შუაში მაცხოვარია ტახტზე გამოსახული, გვერდებზე ღვთისმშობელი და ნათლისმცემელი (ყდის), მეორე მხარეს კი შუაში უფლის ჯვარცმაა.

აღსავლის კარებთან „ვედრებაში“ („დეისუს“) მაცხოვარი წელამდეა გამოსახული და არა ტახტზე მჯდომარე, კვართი და აშიები ოქროცურვებული ვერცხლით არის მოჭედილი. ყოვლად წმიდა ღვთისმშობელიც წელს ზემოთ არის გამოსახული და ისიც ოქროცურვებული ვერცხლით არის მოჭედილი, იოანე (ნათლისმცემელი) წინამორბედიც აგრეთვე წელს ზემოთაა გამოსახული და ოქროცურვე-

ბული ვერცხლითაა მოჭედილი, ესევე როგორც მაცხოვრის ხატი. აღსავლის კარებზე მაცხოვრისა და ღვთისმშობლის შორის ოქროცურვებული ვერცხლით მოჭედილი დიდი ჯვარია. „ვედრებაში“ წელს ზემოთ გამოსახული ექვსი ხატია, მაგრამ მოუჭედელი. აღსავლის კარები არ არის, მის ნაცვლად ღიაჟოლოსფერ ქსოვილზე ზავერდით გაწყობილი ფარდაა ჩამოშვებული.

საცეცხლური ოქროცურვებული ვერცხლითაა მოჭედილი, იგი დიდი არ არის. აღსავლის კარების მარჯვენა მხარეს, სვეტთან, მღვდელმთავრის კვერთხივით არის მიყუდებული, მასზე „წმინდა ნაწილებით“ „სიონია“, „ფენგებზე“ (გვერდებზე) მაცხოვრის, ყოვლად წმ. ღვთისმშობლისა და იოანე წინამორბედის (ნათლისმცემლის) სახეებია ამოტვიფრული. „სიონს“ ზემოთ მოზრდილი ჯვარი აქვს, იგი ჩამოსხმულია, ოქროცურვებულია და ძვირფასი ქვებითაა შემკული. ადგილობრივი ხელობის ხატებისა, „ვედრებისა“ და ყველა ხატის წინ ჩამოკიდებული კანდელების მაგვარად, ღვედებზე ოცდაორი ვერცხლის ჭურჭელია მიმაგრებული. ყოვლად წმიდა ღვთისმშობლის ხატის წინ, რომელიც ლუკა მახარობლის მიერ არის დაზატული, ვერცხლის კანდელია, რუსეთში რომ არის ისეთი, დაკიდებულია მრავალსანთლიანი პატარა მოცულობის კანდელი, ორივეში სანთლებია ანთებული. ტრაპეზზე მოოქრული ბროლიანი „ასამალღებელი“ ჯვარია.

მღვდელმთავრისათვის ადგილი ისეა გაკეთებული, როგორც პატრიარქისათვის არის (საგანგებოდ გაკეთებული). ამ ადგილის ცოტა ზემოთ ვასილ კესარიელია გამოსახული, სულ ზემოთ თაღთან მაცხოვარია გამოსახული. მღვდელმთავრის ადგილის მოპირდაპირე მხარეს კანდელის ნაცვლად სპილენძის ჯვარი კიდია, ჯვრის იქით-აქეთ შუა ხაზზე სირაქლემას ორი კვერცხი კიდია.

იმავე საკრებულო ტაძარში მარჯვენა მხარეს კედელთან ახლოს ფიცრის კარადაა გაკეთებული, და შიგ აწყვია ძველი ხატების ოქროს მოჭედილობა, თვლებითა და მინანქრით შემკულები, ორი კოლოფი მეფის სალაროს კუთვნილი მარგალიტი. აქვეა მეფის ორი ოქროს გვირგვინი, რომელსაც ჯვრის წერის დროს ხმარობენ, კიდევ ორი ოქროს ფიალაა. გვირგვინები და მათი ქვეშდასადგამები მინანქრით არის შემკული...⁸ კიდევ ოქროს ჭურჭელი მცენარეულობის გამოსახულების ორნამენტებით, ჭურჭლის „გვირგვინზე“ მეფის სახელია მინანქრით დაწერილი. იქვე ინახება სხვა მრავალი ძვირფასეულობა ოქრო-ვერცხლის თუ ქსოვილის სახით. საკრებულო ტაძარში მთლიანად.

⁸ წინადადება გაუგებარია ღედანში.

კედლის მხატვრობაა. ხოლო წარწერები ბერძნულ ენაზეა. ტაძარი რკინით არის გადახურული. იმავე ტაძრის მარჯვენა მხარეს ეკვდერია ყოვლად წმიდა ღვთისმშობლის სახელობის. აქ ალექსანდრე მეფის მამა გიორგი მეფეა დედოფლითურთ დასაფლავებული. ეკვდერში ყოვლად წმიდა ღვთისმშობლის („ჩვილედის“) ხატია ოქროთი მოჭედილი, ძვირფასი ქვებით და მარგალიტით შემკული. „კუბო“ ამ ხატს კარებიანი აქვს და იგი ოქროცურვებულ ვერცხლით აქვს მოჭედილი. ამავე საყდარში ერთი საყენის სიმაღლის ჯვარია, ვერცხლით მოჭედილია, შუა ნაწილი ოქროა და მინანქრითაა შემკული. ოქროს ნაწილზე გიორგი მთავარმოწამის სასწაულებია გამოსახული. საეკლესიო ჭურჭელი ბარძიმ-ფეშხუმი ვარსკვლავი და კოვზი ყველა ოქროსია. ტრაპეზის სახარება სულ ოქროშია ჩამჭდარი და მთლიანად მოხატულია. ყდებზე ჯვარცმა და მახარობლებია მინანქრით მოხატული, აგრეთვე უფლის ვნებანი. აღსავლის კარების ნაცვლად ძვირფასი ქსოვილის ფარდაა ჩამოშვებული. ტრაპეზზე დიდი სუდარაა გადაფარებული.

ამ ტაძრის იქეთ, ხუთი საყენის დაცილებით, კიდევ საყდარია, ნიკოლოზ სასწაულმოქმედის, ცარიელია, შიგ გალობა არ არის.

ამ ნიკოლოზ სასწაულმოქმედის საყდრის მახლობლად ქვის მრგვალი სამრეკლოა, იგი ოთხ სვეტზეა, სამი პატარა ზარი კიდია, ათ-ათი ფუთის სიმძიმის და იქვე ფიცრის სარეკელი „ძელი“ დევს. სამრეკლოს ქვეშ ქვით ამოშენებული ჭაა და აქედან მილია გაყვანილი, მილის ქვეშ სამი თითო საყნიანი ოთხკუთხი აუზია და როცა ალექსანდრე მობრძანდება, სასმელებს აქ ჩააცივებენ. ნიკოლოზ სასწაულმოქმედის ტაძრის მიღმა ქვის პალატია, სიგრძით თექვსმეტი, განით შვიდი საყენი იქნება. პალატის შუა ადგილას მეფის საჯდომი ადგილია გაკეთებული, რომელიც ოთხკუთხოვანია და ქვით არის მოპირკეთებული, თეთრი მარმარილოთი, ბროლი (გეგონება ადამიანს). მეფის ადგილიდან ნახევარი საყენის დაშორებით ორივე მხარეს კედლის გასწვრივ ქვის განიერი დიდი საყენის სიგანის დასაჯდომებია (მერხებივით) გაკეთებული, და, მასზე დაფენილ ხალიჩებზე სხდებიან უმაგიდოდ, მღვდელმთავრები და აზნაურები, როცა ჭამას შეუდგებიან. საერთოდ ამათ არც მაგიდები და არც სკამები არ აქვთ. ამ პალატის შუაზე ქვევრია, შიგ ღვინოა ჩასხმული. ჩვენ ამ ქვევრიდან ამოღებული ღვინო მოგვართვეს.

მარცხენა მხარეს მეორე ქვის ჭიშკარია, საკეტები ყველა რკინის არის, მაგრები. გვიამბეს ამ რკინის კარების შესახებ, რომ დაზუბანდიდან არის წამოღებულიო, ეს იმ დროსო, როცა დინარ დედო-

ფალმა სპარსელების ქვეყანაზე გაილაშქრა და ყიზილბაშების შაჰს თვით თავი მოჰკვეთაო და სპარსეთის ქვეყანა ოცდაათი წლის განმავლობაში მისი (დინარას) ხელქვეით იმყოფებოდაო. იმ ჰიშქრის (შემოსასვლელთან) ქართველების მეფე დავითი დღესაც განისვენებსო. ციხე-გალავანი გელათი დავით მეფემ ააშენა და ამიტომაც ბრძანა იმ შემოსასვლელ კარებში ის დაესაფლავებინათო.

ამ ციხე გალავანს გარშემო წრე ოთხასი საყენი ექნება. (გალავანში) პალატები და სათავსოები ქვისაგან ნაგები სულ ცამეტია. დგას ის (გელათი) მთის შუა წელზე მაღალი ქვიანი მთების ქვეშ დიდ სიმაგრეში, მთის მხრიდან აქვს ერთი მისასვლელი და ისიც გაჭირვებით. ციხე-გალავნიდან მთის მწვერვალამდე ორი გასროლის მანძილი იქნება. თვით მთაზე ჭარისკაცებისათვის სამი ოთხკუთხოვანი ქვის კოშკია, მათ შორის მანძილი ორმოცდაათსაყენამდე იქნება. კოშკები მთის კიდეებზეა აგებული, იმისათვის რომ მტერმა მისი საფუძვლის გამონგრევა ვერ შეძლოს.

ამ ციხე-სიმაგრედან, ოცდაათი საყენის დაშორებით მთაზე ქვის სიმაგრეა კიდევ. ჩვენთვის იქ ასვლა შეუძლებელი იყო იმიტომ რომ ძალიან ციკაბო (მთაა).

ქუთაისიდან გელათამდე შვიდი ვერსტია. ესეც უნდა ვიცოდეთ, რომ გელათი დაუპყრობელი ადგილია, მტერი იქ არ ყოფილა. ძველი ადგილია და არავის დაუქცევია ჭერ.

ივლისის 15 ჩვენ, ელჩები, ნიკიფორე ტოლოჩანოვი და მდივანი ალექსი იველევი პატარა ქუთაისიდან დიდი ქუთაისის დასათვალიერებლად გავემგზავრეთ. ჩვენთან ერთად ალექსანდრე მეფის ბრძანებით, ზაქარია მიტროპოლიტიც წამოვიდა. ჩვენ ქალაქში ვიყავით, იქ ციხე-გალავანში წმ. გიორგის სახელობის ქვის ტაძარია. გალავანში ერთი რკინის ალაცაფის კარია. გალავნის გარშემო კედლის გასწვრივ შვიდი ქვის კოშკია, თითოეული თხუთმეტი საყენის სიმაღლის იქნება, ხოლო კოშკებს შორის არსებული კედლის სიმაღლე ათი საყენი იქნება. ამ კედლებში (გალავანში) მრავალი ქვის პალატია აშენებული, პალატებში კედლის მხატვრობა ყოფილა. იმ პალატებში ალექსანდრე მეფის სალაროა (ხაზინა). პალატის წინ კედელზე სამი სპილენძის ზარბაზანი დგას, სამგირვანქიანი ყუმბარებით. კუთხის კოშკზე მდ. რიონზე რომ არის გადამდგარი, ზევით ოთხკუთხოვანი პალატია გაკეთებული და იქ მეფის სალაროა მეფის ბეჭდით დალუქული. იმ პალატაში კედლის მხატვრობაა. იმ პალატის ქვეშ ბუნებრივად (თავისით) გვარჯილა ილექება, წლიდან-წლამდე ას თხუთმეტი ქვაბის რაოდენობით იღებენ, ეს ადგილიც მეფის ბეჭდით არის დაბეჭდილი

და, როცა გვარჯილას აქედან გამოიღებენ, მეფე ისევ დაბეჭდავს კარებს თავის ღრომდე. ამავე ციხე-გალავანში ბელღებია აშენებული, სადაც მტრის თავდასხმის შემთხვევისათვის ხორბალია შენახული. ციხე-გალავანს გარშემო წრე სამასი საუენი იქნება. დიდ ციხე-გალავანში საკრებულო ტაძარია ქვისაგან აშენებული, ყოვლად წმიდა ღვთისმშობლის მიძინების სახელობის. ამ საყდრის გარშემო ირიბი საყენის სიმაღლის ქვის ზღუდეა. ზღუდის წრე ორასორმოცდაათი საუენი იქნება. ამ საყდართან ოთხი ქვის პალატია და ქვის მრგვალი სამრეკლოა, მას გარშემო ფანჯრის დიდი თაღები აქვს, შიგ ერთი სპილენძის ზარი ჰკიდია და ერთი სარეკელი ძელი (ფიცარი). ქუთაისის დიდი ციხე-გალავანის გარშემო წრე ვერსტ-ნახევარი იქნება. ქალაქის გარეთ, გარეუბანში ოთხი ქვის საყდარია. დიდი ციხე-გალავანის და თვით ციხე სასახლის გარშემო მდინარე რიონის ზემო ნაწილიდან თხრილია გაკეთებული ქვევით მომავალი ქუთაისის მცირე ციხემდე, შემდეგ თხრილი მდ. რიონს ქვემოთაც მიემართება და გარეუბნის სოფლებსაც გარშემოუვლის და შემდეგ ისევ რიონამდევა მოყვანილი, დიდი ქუთაისის ციხე-გალავანს ზემოთ და მეფის სულიერი მოძღვრის ზაქარია მიტროპოლიტის საცხოვრებელ სახლამდე. თხრილს ორი „ირიბი“ საყენის განი აქვს, ხოლო სიღრმე ერთი „ირიბი“ საუენი. თხრილის გასწვრივ ქალაქიდან გამომავალ გზებზე ხის კოშკებია, ათას კომლამდე მოსახლეობა იქნება აქ.

ივლისის 19 ალექსანდრე მეფის მიერ გამოგზავნილი ორი აზნაური შოვიდა ხოსია და პაატა, და თხუთმეტი ცხენი მოიყვანეს. ალექსანდრე მეფეს ებრძანებინა ჩვენ, მცირე ხალხის თანხლებით, მას მთებში ვწვეოდით.

ივლისის 20 ჩვენ, ელჩები, ქუთაისის ციხე-ქალაქიდან ალექსანდრე მეფესთან მივედით სკანდას ციხეში. გადავედით მდ. წყალწითელაზე, მის მახლობლად გვერდით ქვის კოშკი დგას. მეორე პატარა მდინარეზე გადავედით, მას „ძეგრი“⁹ ეწოდება. აქ ორ ბოძზე ქვის თაღებიანი ხიდია გადებული. მთის შუა წელზე გაშენებული, დარბაზის მდივნის ფეშანგის კუთვნილი სოფელიც გავიარეთ, სოფელში სომხების საყდარია. ალაყათის კარებზე მრგვალი ქვის სამრეკლოა.

სომხურ დასახლების ადგილიდან ორი ვერსტის დაშორებით სოფელია, სოფელში წმ. გიორგის სახელობის ქვის საყდარია. საყდარში აღსაველის კარებთან ორი არშინის სიმაღლის ჭვარია, იგი ოქროცურავებული ვერცხლით არის მოჭედილი. ამ ჭვარში ჩატანებულ

⁹ ამ მდინარის ღღეჯანდელი სახელწოდება არ დაგვიდგენია.

ოქროს „სიონში“ (კიდობანში) მთავარ მოწამის გიორგის წმ. ნაწილებია, თავის ძვალი, ქალა. „სიონის“ დასაყრტზე ძვირფასი თვალია, უნატიფო ალმასი, ოქროს ბუდეში, პატარა კაკლის ოდენა. აქ სხვა ხატები იყო მრავალი.

ივლისის 21 იმ სოფლიდან ელჩები ციხე-გალავან სკანდაში გაემგზავრეთ. ჭალაში გზათ მიმავლებმა წმ. გიორგის სახელობის ქვის საყდარი ვნახეთ. სკანდის ციხე-გალავანის გარშემო ქვემოთ მთლიანად საცხოვრებელი ადგილებია და ციხე-გალავანებიც არისო, სხვებმაც გვიამბეს, რომ კოშკები ქვის ციხე-გალავანებს გარდაო ოცზე მეტი იქნებაო.

იმავე რიცხვში, ჩვენ, ელჩები ნიკიფორე ტოლოჩანოვი და მდივანი ალექსი იევლევი, ალექსანდრე მეფესთან სკანდის ციხე-გალავანში მივედით დღის ოთხ საათზე. ჩვენზე მომაგრებულმა პირებმა და გამცილებელმა აზნაურებმა, მეფის ბრძანებით, ციხე-გალავანის შესასვლელთან გაგვაჩერეს, ხოლო თვით დაწინაურდნენ და მეფეს ეახლენ ელჩების მისვლის შესახებ ცნობის მოსახსენებლად. ალექსანდრე მეფემ, ჩვენთან თავისი მდივანი ფეშანგი გამოგზავნა და ჭანმრთელობით მოგვიკითხა.

ჩვენ ელჩებმა დარბაზის მდივანს, ფეშანგს, მადლობა მოვახსენეთ, რომ ალექსანდრე მეფემ ჭანმრთელობით მოგვიკითხა ელჩები. მეფის მდივანი ფეშანგი მეფის სახელით რომ მოგვიკითხა და ჩვენი საპასუხო მადლობა მოისმინა, მეფესთან დაბრუნდა.

მეფემ ჩვენ, ნიკიფორე ტოლოჩანოვს და მდივანს ალექსი იევლევს და ჩვენ ხალხს სურსათი გამოგვიგზავნა, შემდეგ ალექსანდრე მეფემ თავისი სუფრიდან საქმელი, სასმელი და ხილი გვიწილადა.

ივლისის 22 ელჩები ალექსანდრე მეფესთან ვიყავით სუფრაზე (მიწვეული), იმ დღეს ალექსანდრე მეფესთან სუფრაზე თეიმურაზ მეფეც იყო თავისი შვილიშვილებით, ლუარსაბ ბატონიშვილით და ნიკოლოზ ბატონიშვილით. ალექსანდრე მეფე სუფრასთან მარჯვენა მხარეს იჯდა, მის გვერდით, დაახლოებით ერთი კაცისათვის დასაჯდომი ადგილი იქნებოდა თავისუფალი (ამ მანძილის დაშორებით) თეიმურაზ მეფე იჯდა თავისი შვილიშვილებით, ლუარსაბ და ნიკოლოზ ბატონიშვილებითურთ. ალექსანდრე მეფე, თეიმურაზ მეფე და ბატონიშვილები თითოეული ცალკე სინიდან მიირთმევდნენ. ბატონიშვილების იქეთ სუფრასთან ელჩები ვიჯექით. ალექსანდრე მეფის მარჯვენა მხრით მღვდელმთავრები ისხდნენ, მეფის სულიერი მოძღვარი ზაქარია მიტროპოლიტი და დავით ეპისკოპოსი, ამათ შემდეგ მეფის თავადები და აზნაურები. მარცხენა მხარეს ჩვენს (ელჩების) იქეთ თეიმურაზ მე-

ფის სულიერი მოძღვარი ნეფედ არქიმანდრიტი ბერძენი იჭდა პატრო-
სას კუნძულებზე. სადაც ივანე ლეთისმეტყველმა სახარება დაწერა,
შემდეგ პახომ არქიმანდრიტი, ამათ შემდეგ თეიმურაზ მეფის აზნაუ-
რები ისხდნენ. ცოტა დრომ რომ გაიარა, ალექსანდრე და თეიმურაზ
მეფეები ორივე ბატონიშვილითურთ წამოადგნენ, ჩვენთან (ელჩებთან)
თავისი დარბაზის მდივანი ფეშანგი გამოგზავნეს და მას უბრძანეს ჩვენ-
თვის გადმოეცა, რომ მეფეებს თავის ხელმწიფის, სრულიად რუსეთის
მეფის და დიდი მთავრის ალექსი მიხეილის ძის სადღეგრძელოს შესმა
სურდათ. ჩვენც, ელჩებმა, სუფრიდან წამოვდექით და განზე დავდე-
ქით. ალექსანდრე და თეიმურაზ მეფეებმა სიტყვები წარმოთქვეს:
უფალო მიეც ჩვენს ხელმწიფეს სრულიად რუსეთის მეფეს და დიდ
მთავარს ალექსი მიხეილის ძეს ხანგრძლივი სიცოცხლე და ჯანსაღობა,
ხოლო ჩვენ, ხელმწიფის ყმები, მთელი ჩვენი ხალხით ხელმწიფისათვის
თავის დადების მოხარული ვართ; უფალმა დაუმორჩილოს მას მეზო-
ბელი მაჰმადიანური სახელმწიფოები, ხოლო ჩვენ, მისმა ყმებმა სხვა
ხელმწიფე არ ვცნოთ (არასოდეს) გარდა მისი უდიდებულესობის მე-
ფისა და ხელმწიფის დიდი მთავრის ალექსი მიხეილის ძისაო.

ივლისის 29 ელჩები ალექსანდრე მეფესთან ვიყავით სუფრაზე
(მიწვეული) მათებურ ხის ფანჩატურში. სუფრასთან ალექსანდრე
მეფე ყიზილბაშურად იჭდა. მარჯვენა მხარეს მეფეს ელჩები და ხელ-
მწიფის კაცები ვუჯექით მერხებზე. მარცხენა მხარეს მეფეს მისი სუ-
ლიერი მოძღვარი ზაქარია მიტროპოლიტი ეჭდა; რომელსაც გენათელს
უწოდებენ, იმის იქეთ მეფის აზნაურები და მახლობელი პირები ისხ-
დნენ. სუფრაზე ალექსანდრე მეფემ სიტყვის წარმოთქმით ხელმწიფის
სადღეგრძელო დალია: ღმერთმა ჯანსაღად ამყოფოს მრავალ წელს
ჩემი ხელმწიფე, მეფე და დიდი მთავარი სრულიად რუსეთისა ალექსი
მიხეილის ძე, მე მისი ყმა ვარ და მოხარული ვარ მისთვის თავი დავ-
დოო. მისი ხელმწიფური ქომაგობით ახლა აღარავისი არ მეშინიანო,
არც თურქეთისა და არც სპარსეთისაო. ხელმწიფე უფლებამოსილია
ჩემ სახელმწიფოში, თავის სახელს და პრესტიჟს გამოესარჩლება ხელ-
მწიფე და იმერეთის სახელმწიფოსაც დაიცავს იმიტომ რომ, მე ხელ-
მწიფის ყმა ვარ, ჩემი თავი და სახელმწიფო ხელმწიფეს მივართვი
(ჩავაბარე) ჰუმარით მართლმადიდებლურ ქრისტიანულ სარწმუნოე-
ბის მფარველობისათვის და ჩემი მტრებისაგან მის დასაცავადო. და
ყველას მიართვა ხელმწიფის სადღეგრძელოდ თასი ფეხზე მდგარმა.
ამის შემდეგ წამოდგა ზაქარია მიტროპოლიტი, მივიდა მეფისა წინაშე
და მოსკოვის უწმინდეს პატრიარქის, იოსების სადღეგრძელოდ თასი
წესთავაზა. როგორც კი ალექსანდრე მეფემ გაიგონა ეს სიტყვები წა-

მოდგა, და სანამ აავსებდნენ თასს და პატრიარქის სადღეგრძელოს შესვამდნენ ფეხზე იდგა. და როცა ყველამ შესვა, ელჩები და აზნაურები, მეფე და არქიეპისკოპოსები თავთავიანთ ადგილებზე დასხდნენ. ამის შემდეგ ჩვენ, ელჩები, წამოვდექით, სიტყვა წარმოვსთქვიით და (ალექსანდრე) მეფის სადღეგრძელოს შესმა შევთავაზეთ. ალექსანდრე მეფეც წამოდგა და სამადლობელო ფეხზე მდგომმა შესვა, და ყველას თავისი ხელით მოგვაწოდა (სასმელი) და ამია შემდეგ თვითონაც დაჯდა და ელჩებსაც გვიბრძანა დავმსხდარიყავით და ყოველგვარი ხილი მოგვართვეს. მალე ჩვენ წამოვდექით და მეფეს სახლში წასვლის ნება შევევედრეთ. მეფემ შეგვიწყალა, ცხენები მოგვართვეს, შევჯექით და ბინაზე წავედით, მოგვაცილებდნენ აზნაურები და ჩვენზე მომაგრებული პირები.

ციხე-ქალაქ სკანდაში წმ. გიორგის სახელობის ქვის საყდარია. ტაძარში აღსავლის კარების მარჯვენა მხარეს ყოვლად მოწყალე მაცხოვრის ოქროცურვებული ვერცხლით მოჭედილი ხატია. მარცხენა მხარეა ყოვლად წმ. ღვთისმშობლის ოქროცურვებულ ვერცხლით მოჭედილი ხატია. მის ქვევით მთავარმოწამე გიორგის ხატი ღვას, იგი ოქროცურვებული ვერცხლითაა მოჭედილი. თვით ციხე-გალავანში სამა მაღალი ქვის კოშკია. ერთ კოშკზე სპილენძის ზარბაზანია, ყუმბარები გირვანქანახვერიაანია, მეორე კოშკზე, მეთოფურების გადმოცემით, ორი ასეთივე ზარბაზანი ყოფილა. კედელში დიდი პალატია გაკეთებული, ამ პალატის ქვეშ კიდევ ორი პალატია მეფის ბეჭდით დაბეჭდილი, იმიტომ, რომ იქ თურმე მეფის სალაროა შენახული. ზედა პალატაში სიასამურის განძი ინახება. ხაზინასთან მეთოფურები ცხოვრობენ. გალავანში ხის მორებისაგან გაკეთებული ბელელია ხორბლით (პურიით) სავესე, მტრის გარემოცვის შემთხვევისათვის. იქვე არის ორი დიდი სარდაფი ღვინისათვის და ორი ხის ქოხი. ქვია ზღუდის გარშემო ხის ზღუდეა შემოვლებული და ხრეშით არის ამოვსებული. ზღუდეების (ქვისა და ხის) გარშემო წრის სიგრძე სამას საყენამდე იქნება. ციხე-გალავანი მაღალ მთაზეა გაშენებული, ბუნებრივ ქვაზე. მის გარშემო დიდი ხრამებია, მტრის დიდი ლაშქარი ვერ მიუდგება. ციხის გალავნის ქვის კედლები ათი საყენის სიმაღლე იქნება. ციხესთან ქვემოთ ოცდაათი კომლი მცხოვრები იქნება. წინათ, ძველ დროს გარშემო დიდი ქვის კედელი ყოფილა, მაგრამ ახლა ეს ყველაფერი ჩამონგრეულია. ის ქვის ძველი კედელი ხუთასი საყენი იქნებოდა.

ავვისტოს 1 დღეს ალექსანდრე მეფემ ჩვენთან თავისი აზნაური მამუკა გამოგზავნა და ებრძანა ჩვენთვის გადმოეცა, რომ ჩვენ ქუთაისში გავმგზავრებულებიყავით და (რუსეთში) წასასვლელად მოვმზადებუ-

ლიყავით. მეო ღვთისმშობლის მიძინების დღესასწაულისათვის ვიქნებო ქუთაისში და ხელმწიფე მეფის ხელქვეით მოქცევის რიტუალს შევასრულებო და თქვენც და ჩემს ელჩებს გაგამგზავრებთო. ჩვენ ელჩებს ცხენები გამოგვიგზავნა და ქუთაისში წავედით, სადაც იმავე დღეს მივედით კიდეც.

იმავ დღეს ალექსანდრე მეფესთან სკანდაში ჩვენზე მომაგრებული ზაქარია აზნაური გაემგზავრა. ჩვენც ამ ზაქარიას დავავალეთ ალექსანდრე მეფისათვის მოეხსენებინა, რომ მეფე ქუთაისში ჩამობრძანდეს, ხელმწიფის ხელქვეით (ვასალად) ყოველმხრივ გაფორმდეს ფიცი მიიღოს და ჩვენც თავისი ელჩებითურთ მეფის უდიდებულესობასთან გაგვისტუმროს, სანამ მთებზე თოვლი არ დაუდვია.

ავვისტოს 3 ქუთაისში ლევან მეფე დადიანისაგან მოციქული საბახტარი, რუსულად გიორგი ქართველი, მოვიდა, ის თეიმურაზ მეფის აზნაური ყოფილა და თბილისში მიემგზავრება როსტომ ხანთან საშუამდგომლოდ, რათა როსტომხანმა თეიმურაზ მეფეს ციხე-ქალაქები დაუბრუნოს და კახეთიც გაათავისუფლოს. თავისი მეფის (ლევან დადიანის) შესახებ შეგვატყობინა, რომ თითქოს იგი მალე ქუთაისიდან ერთი დღის სავალ მანძილზე შოვა და ალექსანდრე და თეიმურაზ მეფეებთან ურთიერთშორის მოილაპარაკებენ, რათა შერიგდნენ და მამადადიანების წინააღმდეგ ერთად გამოვიდნენ.

ავვისტოს 4 დადიანის ელჩი ქუთაისიდან თბილისში გაემგზავრა. ავვისტოს 5 სკანდის ციხე ქალაქიდან ალექსანდრე მეფის დავალებით მისი დარბაზის მდივანი ფეშანგი ჩამოვიდა და მეფისაგან ელჩებს წერილი მოგვითანა ალექსანდრე მეფე ჩვენ გვაუწყებდა: რაჭიდან თეიმურაზ მეფე მატყობინებდაო, რომ მე თქვენთვის (ელჩებისათვის) ცხენები მეშოვნაო და თეიმურაზ მეფესთან გამესტუმრებინეთო, ამისათვის ჩემი მდივანი ფეშანგი გამოგვგზავნე, რათა მან ცხენები გიშოვოთ და (რაჭას) გაგამგზავროთო. და თუ თქვენ, ელჩები, ვერ მოახერხებთ წასვლას თეიმურაზ მეფესთან, მაშინ თქვენი მთარგმნელი მაინც გაგზავნეთო.

ავვისტოს 7 ჩვენთან, ელჩებთან, ალექსანდრე მეფის მდივანი ფეშანგი მოვიდა და ასე გვითხრა: ალექსანდრე მეფესთან მივიღივარო და თქვენ რაიმეს ხომ არ დამავალებთო. ჩვენ ფეშანგს დიდი ხელმწიფის და მეფის, დიდი მთავრის ალექსი მიხეილის ძის ბრძანების თანახმად ვუთხარით, რომ ალექსანდრე მეფემ ხელმწიფის ხელქვეით ვასალობა ფიცით და ყველაფრით გააფორმოს და საქმე შეასრულოს და ჩვენ თავისი ელჩებითურთ ხელმწიფე-მეფესთან გაგვისტუმროს, სანამ მთებზე თოვლს დადებდეს და მთებზე აღვილად გადასვლა შეიძლებოდეს.

ფეშანგს დავაღალეთ სიტყვა-სიტყვით ეს ალექსანდრე მეფისათვის ასე გადაეცა.

აგვისტოს 21 ჩვენ, ელჩებმა, ალექსანდრე მეფესთან თარჯიმანი ივანე ვაჭრიშვილი გავგზავნეთ და ვუბრძანეთ გადაეცა, რომ ალექსანდრე მეფეს ხელმწიფის ხელქვეით ვასალობა გაეფორმებინა და თავისი ელჩების ხელმწიფესთან გასტუმრება არ დაეყოვნებინა, სანამ მთებზე თოვლს დასდებდა.

აგვისტოს 24 ალექსანდრე მეფესთან გავგზავნილი ივანე თარჯიმანი ქუთაისში დაბრუნდა და ალექსანდრეს წერილი მოიტანა. წერილში წერდა¹⁰...

აგვისტოს 26 ქუთაისში ალექსანდრე მეფის აზნაური „ლოგინ“¹¹ მოვიდა, რომელიც მოსკოვში ალექსანდრე მეფისაგან ხელმწიფესთან ელჩად მოემგზავრება.

აგვისტოს 28 ქუთაისში ალექსანდრე მეფისაგან გამოგზავნილი მისი აზნაური სეხნია მოვიდა, რომელიც ჩვენზეა (ელჩებთან) მომაგრებული და ალექსანდრე მეფისაგან ჩვენ წერილი მოგვითანა, წერილში მეფე წერდა¹²...

იმავე რიცხვში ალექსანდრე მეფემ ელჩებს, თავისი სახელით, სურსათი გამოგვიგზავნა. ნიკიფორე ტოლოჩანოვს, დეკეული, ორი ცხვარი, ცხრა ქათამი, ხუთი კოკა ღვინო და ნესვები, ხოლო ალექსი იველევს დეკეული, ერთი ცხვარი, რვა ქათამი, ხუთი კოკა ღვინო და ნესვები.

მთარგმნელს, თარჯიმნებს და მეთოფურებს დეკეული, ქათამები, ღვინო და ნესვები.

აგვისტოს 31 ქუთაისში არქიმანდრიტი არტიმონი მოვიდა, რომელიც ალექსანდრე მეფის დავალებით მოსკოვში მოდის „ლოგინ“ ელჩთან ერთად.

იმავე რიცხვში ქუთაისიდან გაემგზავრა ალექსანდრე მეფის ელჩი, რომელიც მოსკოვში ხელმწიფესთან მოდის ჩვენთან ერთად, „ლოგინი“ ჰქვია სახელად, იგი ახლა თავის სახლში წავიდა, ჩვენ ასე გვითხრა ალექსანდრე მეფესთან სათხოვნელად მინდა კაცი გავგზავნო, რომ შეგვიწყალოს და (რუსეთში) ადრე გაგვისტუმროს, სანამ მთებში თოვლი არ დაუდვია. ჩვენ იმერეთიდან „სონის“ გზით¹³, ალიბეგის სამფლობელოზე ბალყარეთზე გადავალთო გვითხრა.

¹⁰ წერილის შინაარსი ელჩს არ შეუტანია აღწერილობაში.

¹¹ „ლოგინ“ უნდა იყოს „ლომაკი“, ჯაფარიძე, მეფის მოღარეთუხუცესი.

¹² წერილის შინაარსი არც იველევს შეუტანია თავის აღწერილობაში.

¹³ „სონსკაია დოროგა“ არაგვის საერისთაოს გზას გულისხმობს, არაგვის ერის-

160 წელს სექტემბრის 1 ჩვენ, ელჩებმა, ნიკიფორე ტოლოჩანოვმა და მდივანმა ალექსი იევლევემა, ალექსანდრე მეფესთან მთარგმნელი ივანე ბოიარჩიკოვი გავგზავნეთ და დავავალეთ მისთვის მოეხსენებინა, რომ ალექსანდრე მეფეს მეფის უდიდებულესობის საქმე შეესრულებინა, ჩვენ და მისი ელჩები მოსკოვში ხელმწიფესთან დაუყოვნებლავ გავესტუმრებინეთ, სანამ მთებზე თოვლს დასდებდა და მთებზე გადასვლა საშიში არ იქნებოდა.

იმავე რიცხვში, სადადიანოდან ქუთაისის ციხე-ქალაქში ზაქარია მიტროპოლიტის კაცები მოვიდნენ ბარგით და ჩვენ, ელჩებს, გვიამბეს, რომ დადიანი ალექსანდრე მეფეს არ შეუტრიგდათ, იმიტომ, რომ დადიანმა ალექსანდრე მეფეს აუარებელი აზნაური მოთხოვა შერიგებაში, სამუდამო ზავს და მშვიდობას მხოლოდ (ამ აზნაურების გადმოცემის შემდეგ) დავამყარებო. ალექსანდრე მეფემ ამაზე უარით უპასუხა — მე, ჩემ აზნაურებს შენ არ გადმოგცემო. დადიანმა თეიმურაზ მეფესაც უარი უთხრა შერიგებაზე. თეიმურაზ მეფე ქუთაისში ხვალ 2 სექტემბერს¹⁴ იქნებაო.

იმავე რიცხვში ალექსანდრე მეფისაგან გამოგზავნილი ზაქარია აზნაური მოვიდა ჩვენთან, ელჩებთან, ის ზაქარია, რომელიც ჩვენზე, ელჩებზე, იყო მომაგრებული და გვითხრა, რომ ალექსანდრე მეფე სკანდიდან ქუთაისში ოთხშაბათს სამ სექტემბერს ჩამოვა ელჩების გასასტუმრებლადო.

3 სექტემბერს ჩვენთან, ელჩებთან, მთარგმნელი ივანე ბოიარჩიკოვი მოვიდა, ალექსანდრე მეფესთან რომ იყო გაგზავნილი და ამბავი მოგიტანა: ალექსანდრე მეფემ მითხრაო, რომ სკანდიდან ქ. ქუთაისში 6 სექტემბერს ჩამოვალ და ელჩებსაც გავისტუმრებო, ეს უკანასკნელი ვადა დამიდევიაო. მთარგმნელმა კიდევ ესეც გვიაშბო, რომ მისი თანდასწრებით ალექსანდრე მეფემ საეკლესიო ხელისუფალთ, აზნაურებს და ყველას წერილები დაუგზავნა და ქუთაისში თავის შეყრა უბრძანაო, მისი უდიდებულესობის საქმის დასაბოლოაველად და ელჩების გასასტუმრებლადო. იმავე მთარგმნელმა კიდევ ესეც გვიაშბო, რომ ალექსანდრე მეფემ მითხრაო, რომ თეიმურაზ მეფე თავის შვილიშვილის მის უდიდებულესობასთან გამგზავრების შესახებ მოლაპარაკების დროს, თუ ფულის უქონლობას მოიმიზეზებდესო, ელჩები ნუ დაიჭერებთო და მოლაპარაკებას ნუ შეწყვეტთო, მე ჩემი თანხებით დავეხმარები და უფ-

თავი მტრულად იყო განწყობილი თეიმურაზთან და მას რუსეთთან გზას უხშავდა. ამის შესახებ აქ არა ერთი ცნობაა. გაურკვეველია რატომ არის აქ ეს გზა ახლა დასახელებული.

¹⁴ დედანში შეცდომით აგვისტო წერია.

ლისწულს მის უდიდებულესობასთან გავამკზავრებინებო. მეფე ალექსანდრემ მთარგმნელს დაავალა ჩვენთვის, ელჩებისათვის, გადმოეცა მისი ბრძანება, რომ დიდი ხელმწიფის ხელქვეით (ვასალად) მალე გაეფორმდები და ელჩებსაც მალე გაგისტუმრებთო.

სექტემბრის 8 ალექსანდრე მეფე დედოფლითურთ ნაშუადღევს სკანდიდან ქუთაისში ჩამოვიდა და მაშინვე თავისი მდივანი ფეშანგი ჩვენთან გამოგზავნა და ჩანსალობით მოგვიკითხა.

სექტემბრის 9 ჩვენ, ელჩებმა, ალექსანდრე მეფესთან მთარგმნელი ივანე ბოიარჩიკოვი გავგზავნეთ და ვთხოვდით მოსალაპარაკებლად მიველეთ. თათბირის მდივანმა ფეშანგმა მთარგმნელს უპასუხა, რომ ამჟამად ალექსანდრე მეფეს დრო არ აქვსო. (მეფეს ეთქვა) ხელმწიფის ელჩები ჩემთან იქნებიან, როცა ყველაფერს მოვამზადებო.

სექტემბრის 11 ალექსანდრე მეფემ შემოგვითვალა, რომ ხელმწიფის ელჩები, როგორც კი აქ მოვლენ ხელმწიფისა და მისი უდიდებულესობის მეფის საქმეს სისრულეში მოვიყვანო. ეს ამბავი ვასილ ილუმენმა შეგვატყობინა, მოსკოვში რომ იყო იმ ვასილმა და კოსმა არქიმანდრიტმა. ამასთანავე გვითხრეს: ხელმწიფის საქმის გამო თეიმურაზთანაც გავგზავნეთ კაციო, ალექსანდრე მეფის გამო ხელმწიფის საქმე არ ბრკოლდებაო. ვასილ ილუმენი და კოსმა არქიმანდრიტი ელჩებს გვეუბნებოდნენ, რომ თურმე ალექსანდრე მეფესთან იმ დროს თბილისიდან, თურქეთიდან და სადადიანოდან ელჩები გამოცხადებულიყვნენ და ალექსანდრეს უსაყვედურეს, რატომ დაუქვემდებარდი რუსეთის თეთრ ხელმწიფეს და მეფეს, დიდ მთავარს ალექსი მიხეილის ძეს სამუდამო ყმობაშიო. ვასილ ილუმენმა და კოსმა არქიმანდრიტმა ასე გადმოგვცეს ალექსანდრე მეფის მათდამი პასუხი: „დიდი ხანია მე ვეძებდი ხელმწიფეს მფარველად და ახლა გამოეძებნე მე ხელმწიფე, მეფე და დიდი მთავარი ალექსი მიხეილის ძე, დავექვემდებარე ამ ხელმწიფეს მე ჩემი შვილით ბაგრატითურთ და ძმით მამუკათურთ სამუდამო ყმათ მოწყობილებლივ, მთელი ჩემი ქვეყნით და ამ ხელმწიფისათვის თავის დასადებად მზად და მოხარული ვარო.

სექტემბრის 12 ჩვენთან ალექსანდრე მეფისაგან გამოგზავნილი სათათბიროს მდივანი ფეშანგი იყო, სია მოიტანა, წაგვიკითხა და შემდეგ მეფესთან წავიდა გვითხრა რომ სია სრული არ არისო და როგორც მას ალექსანდრე მეფე დაასრულებს (შეაესებს) მე მაშინვე მოგიტანთო. და მართლაც როგორც კი სია დასრულდა, იმავე რიცხვში, სალამოს იმ ფეშანგ მდივანმა მოგვიტანა.

სექტემბრის 14, პატიოსანი ჯვარის ამალღების დღესასწაულზე, ალექსანდრე მეფემ თავის სულიერი მოძღვრის ზაქარია მიტროპოლიტის

წირვის მოსმენა ინება მიტროპოლიტის რეზიდენციაში. ელჩებს და ხელმწიფის კაცებს ცხენები გამოგვიგზავნა თავისი აზნაურების ზაქარია და სეხნიას ხელით. ჩვენც შევჯექით, ალექსანდრე მეფესთან გავწიეთ წირვაზე დასასწრებლად და, როცა მეფის სულიერ მოძღვრის, ზაქარიას რეზიდენციაში მივედით, მეფე ელჩებს ეკლესიაში გველოდებოდა. როცა ჩვენ ეკლესიაში შევედით ჯერ ვილოცეთ და შემდეგ მეფეს მივესალმეთ თავის დაკვრით. მეფემ ჩვენ ჯანსაღობით მოგვიკითხა და შემდეგ გვითხრა ჩემთან ერთად წირვა მოისმინეთო. წირვის დაწყების წინ მეფემ წყალი აკურთხებინა, რის შემდეგაც წირვა დაიწყო. ვასილ ილუმენი წირავდა. მოსკოვში რომ იყო ის ვასილი. როცა წირვა დასრულდა, ამის შემდეგ ჩვენ, ელჩებმა, ალექსანდრე მეფეს მოვახსენეთ და ვთხოვეთ: ალექსანდრე ხელმწიფე და მეფეო, დაასრულე. მისი უდიდებულესობის და მეფის ხელქვევით (ვასალობის) გაფორმება ყველაფრით, რასაც შენ შენი ელჩებით თხოვდი ხელმწიფეს, შეფიცე და ჯვარს ემთხვე, რომ ამ ფიცის წიგნში, რაც წერია იმის შემსრულებელი ხარ. ალექსანდრე მეფემ გვიპასუხა: მეო მართლმადიდებლურ ქრისტიანულ საჩუქნოების ვარ და მეფის ბრძანების შემსრულებელიც ვარო. გამოიტანეს საკურთხევილიდან ჯვარი, ეკლესიის შუა ადგილას ჯვარი ხელთ ეპყრა კოშმა არქიმანდრიტს, ხოლო მეფე ისმენდა ფიცის წიგნის ტექსტს, თავისი სხვადასხვა თანამდებობის მქონე პირების თანხლებით და. როცა ფიცის წიგნის შინაარსი მოისმინა მეფემ პირჯვარი გადაისახა, ელჩების მიერ ნაკარნახევი სიტყვები ასე გაიმეორა: ვემთხვევი შე ცხოველმყოფელ ჯვარსა ამას და ძმისა ჩემისა მამუკასა და შვილისა ჩემისა ბაგრატის ნაცვლადაც და ფიცს ვაძლევ მეფესა და დიდ მთავარს სრულიად რუსეთისას ალექსი მიხეილის ძეს მასში, რომ მე შევიქენი ჩემი ხელმწიფის საპუღამო ყმა, აგრეთვე ჩემი ძმითა მამუკათი და შვილითა ჩემითა ბაგრატითურთ, მთელი ჩემი ქვეყნით იმ პირობებზე, რაც ამ ფიცის წიგნში წერიაო და ემთხვია ჯვარს ადამის თავის გამოსახულების ადგილთან.

ჩვენ, ელჩებმა, ვუთხარით ალექსანდრე მეფეს, რაკი მის უდიდებულესობას ფიცს აძლევ და წესს ასრულებ ემთხვეი ჯვარს ხელმწიფეო ჯვარზე გამოსახულ მაცხოვრის ფეხებთან. მეფემ გვიპასუხა კეთილიო, სადაც მიმითითებთ ისე შევასრულებო, და მეორეჯერ ემთხვია ჯვარს მაცხოვრის გამოსახულების ფეხებთან. მეფის შემდეგ ჯვარს ემთხვივნენ და დაიფიცეს სასულიერო ხელისუფლების წარმომადგენლებმა, მეფის სულიერმა მოძღვარმა ზაქარია მიტროპოლიტმა და მრავალმა სასულიერო პირმა, თავადებმა და აზნაურებმა. ამის შემდეგ მეფე სუფრაზე წა-

ვიდა, ჩვენც გვიბრძანა მასთან წავსულიყავით და ხელმწიფის კაცებიც მიიწვია.

სექტემბრის 15, ალექსანდრე მეფისაგან გამოგზავნილი აზნაური ზაქარია და ბიძინა თარჯიმანი მოვიდნენ ჩვენთან და ნიკიფორე ტოლოჩანოვსა და მდივანს ალექსი იველევს გვითხრეს, თეიმურაზ მეფესთან მთარგმნელი გაგზავნეთ უკანასკნელი წინადადებით და ვნახოთ იგი მას რას ეტყვისო. ამის შემდეგ თქვენ თქვენი ხალხით გზას გაუდევით, რომ აქ დაზამთრება არ მოგიხდეთო, რადგანაც წელს უკანასკნელი მგზავრობა იქნება ეს, სანამ მთებზე თოვლი არ დაუდვიაო. მეო, გვითვლიდა ალექსანდრე მეფე, მეფის უდიდებულესობის განკარგულებიდან ყველაფერი შევასრულე, თქვენთვის ელჩებისათვის საბარგულები და ქვეითად გამყოლი ხალხიც მზად მყავსო. ხოლო ის ორი საპატიო აზნაური, რომელმაც თქვენ უნდა გაგაცილოთ უკვე ქუთაისში არიან, მამუკა და იური „კანშოვი“-ო.

ჩვენც ელჩებმა, ჩვენზე წინ მთარგმნელი ივანე ბოიარჩიკოვი გავგზავნეთ თეიმურაზ მეფესთან, ხოლო ჩვენ მთელი ჩვენი ხალხით შემდეგ წავედით.

როგორც კი ჩვენ, ელჩებმა, თეიმურაზ მეფის საცხოვრებელ სახლთან მივალწიეთ, თავადმა ივანემ და პახომი არქიმენდრიტმა მოედანთან დაგეტოვეს და თვით კი მეფესთან შევიდნენ. ცოტა ხნის შემდეგ იქიდან გამოვიდნენ და ჩვენ გამოგვიცხადეს თეიმურაზ მეფე შეუძლოდ არის და ვერ მიგიღებთო. ამ დროს ალექსანდრე მეფეს არქიეპისკოპოსი კოსმა გამოგვზავნა ჩვენთან და ალექსანდრე მეფეს ეთხოვა ჩვენთვის ხვალამდე დაიცადეთო. და ჩვენც ჩვენს ბინებში წავედით.

სექტემბრის 16 ალექსანდრე მეფემ თავისი აზნაური ზაქარია გამოგვიგზავნა, რომელიც ჩვენზეა მომავრებული, მასთან ერთად ბიძინა თარჯიმანიც გამოეყოლებინა და ებრძანებინა, ჩვენ, ელჩები, თეიმურაზ მეფესთან მივსულიყავით და (რუსეთში ხელმწიფესთან) გასტუმრება გვეთხოვა, სანამ მთები თოვლს არ დაეფარა. ხოლო მეო თქვენ არ გაყოვნებთ, თქვენთვის ყველაფერი მზად მაქვსო საბარგულები და ქვეითად გამყოლი ხალხიცო.

იმავე რიცხვში ალექსანდრე მეფის ბრძანებით, ჩვენ, ელჩები, მთელი ჩვენი ხალხით თეიმურაზ მეფესთან წავედით, მაგრამ მთარგმნელი ივანე ბოიარჩიკოვი დავაწინაურეთ. როცა თეიმურაზ მეფის სახლს მივუახლოვდით, ივანე თავადმა და პახომი არქიმენდრიტმა შეგვაჩერეს და გვითხრეს რომ ნუ გეწყინებათ რომ მეფე ვერ მიგიღებთო, შეუძლოდ არისო. ჩვენ შევესიტყვეთ: პირადად შენ გვეუბნები უარს თა-

ვადო ივანე და არ ვვიშვებ მეფესთან, ჩვენ შენთან კი არ გამოუგზავნი-
ვართ მის უდიდებულესობას, არამედ თეიმურაზ მეფესთან და ხელმწი-
ფის ბრძანებით ჩვენ უნდა ჩავიბაროთ თეიმურაზ მეფის შვილიშვი-
ლი ნიკოლოზ უფლისწული, თვით თეიმურაზის წერილისა და შენი,
თავადო ივანე, ხელმწიფესთან სიტყვიერი განცხადებისა და თხოვნის
თანაჰმად. ხელმწიფის უდიდებულესობის წერილში თეიმურაზ მე-
ფისადმი ნაბრძანები იყო რომ, ჩვენ, ელჩები ერთი წუთითაც არ უნდა
დავეყოვნებინეთ და გავესტუმრებინეთ. ახლა კი ამინდის გამო ერთი
უკანასკნელი მგზავრობა შეიძლება კიდევ. თეიმურაზ მეფე რომ ქუ-
თაისში ჩამოვიდა, მას მაშინ სურდა ჩვენ გავემგზავრებინეთ. ახლა ორი
კვირაა თვალთ არ გვენახვება. ის იყო ჩვენ, ელჩები, ჩვენი ბინები-
საკენ წასვლას ვაპირებდით, თავადმა ივანემ შეგვაჩერა, მეფე თეიმუ-
რაზთან შებრუნდა და, როცა გამოვიდა ჩვენ მეფესთან წარგვადგინა.
ჩვენ მაშინვე თეიმურაზ მეფეს მოვახსენეთ შეესრულებინა მისი უდი-
დებულესობის და ხელმწიფის ბრძანება და შვილიშვილი ჩვენთვის
ხელთ ჩაებარებინა. თეიმურაზ მეფემ ისევ ლაპარაკი დაიწყო — ორ
კვირამდე მოიცადეთო, ახლა ხელთ საჩუქრები არა მაქვსო. ჩვენ აე-
იმურაზ მეფეს მოვახსენეთ, რომ ალექსანდრე მეფე მთლიანად გვის-
ტუმრებს (რუსეთში) და ცხოვრება ჩვენ არსად აღარ შეგვიძლიანო.
თავი დაუუქართ და მას მოვიცლდით. ალექსანდრე მეფესთან მთარგ-
მნელი ივანე ბოიარჩიკოვი და თარჯიმანი ლავრენტი პიროგოვი გავგ-
ზავნეთ, ეთქვათ, რომ თეიმურაზ მეფემ უარი გვითხრა.

იმავე რიცხვში ჩვენთან აზნაური მამუკა და მეორეც იური „კან-
შოვი“ ერთად მოვიდნენ, რომელთაც ჩვენ ბოლყარეთამდე უნდა მიგ-
ვაცილონ. მამუკა შეგვეკითხა ჩვენ, გვეთქვა რამდენი კაცი დაგვჭირ-
დებოდა ხელთ ჩვენი ბარგის გადასატანად. რომ ისინი (ბარგის ხე-
ლით გადამტანნი) წინასწარ რაჭაში გავგზავნოთ და რაჭაში მოემზა-
დონ, რომ შემდეგ არ დაგაყოვნოთო. რაჭამდე კი თქვენს ბარგს ურ-
ნებით გადავიტანთო.

იმავე რიცხვში ქუთაისში ალექსანდრე მეფის ელჩიც ჩამოვიდა,
რომელაც ხელმწიფესთან მოსკოვში მიემგზავრებოდა, „ლოგინი“,
მათებურად ლომკაცი (ჭქვია) სექტემბრის 21 ალექსანდრე მეფემ ჩვენ-
თან, ელჩებთან, აზნაურები გამოგზავნა. ჩვენ ვასილ ილუმენი და ფე-
შანგ მდივანი გველაპარაკებოდნენ აგრეთვე მისი ის აზნაურები,
რომელთაც ჩვენ მთებს იქეთ უნდა გაგვაცილონ მამუკა და (იური)
„კანშოვი“, მეფის სახელით გვითხრეს თქვენო მის უდიდებულესო-
ბასთან მიემგზავრებითო, მე(ალექსანდრე მეფემ) კი ყველაფერი შე-
ვასრულე და საბოლოოდ გისტუმრებთო. ჩვენ ვასილ ილუმენს,

ფეშანგსა და აზნაურებს ვუთხარით: მეფე ალექსანდრე კი გვიტუმრებს, მაგრამ თეიმურაზი ჩვენ არ გვიშვებს და გვაიძულებს აქ დავიზამთროთ, გვეუბნება შვილიშვილს გაზაფხულზე გამოვუშვებ თქვენთან ერთადო. ამის შემდეგ ფეშანგს ვუთხარით: თეიმურაზ მეფემ ჩვენთან საუბარში უარი გვითხრა, რომ შვილიშვილის მის უდიდებულესობასთან გაგზავნა არ მსურსო, შვილიშვილი ჯერ პატარააო, სხვები არაივნ მყავს გაფუგზავნო. მეორეჯერ სკანდაში ყოფნის დროსაც. როცა წმ. გიორგის დღესასწაულზე იყო ჩამოსული სალოცავად, მაშინაც უარი გვითხრა, სწორედ მაშინ, როცა თეიმურაზი ჩვენთან, ელჩებთან, სკანდაში კარავში რომ მოვიდა მაშინ მას გიორგი ჩერქეზიშვილი და ივანე თავადი ახლდნენ. ამის შემდეგ თეიმურაზ მეფე სადადიანოდან რომ დაბრუნდა ქვემო ქუთაისში იყო ჩვენთან, მაშინაც უარი გვითხრა, მე ჩემს შვილიშვილს ახლა თქვენთან ვერ გამოვუშვებო. ამის შემდეგ კიდევ თეიმურაზ მეფისაგან გამოგზავნილმა ივანე თავადმა უარი გვითხრა, მეფე შვილიშვილს ხელმწიფესთან მხოლოდ გაზაფხულზე გამოგზავნისო.

იმევე რიცხვში ჩვენ ვასილ ილუმენს და სათათბიროს მდივანს ფეშანგს, მამუკას და გიორგი (იური) „კანშოვს“ ველაპარაკეთ: თუ ალექსანდრე მეფე იკისრებს და ხელწერილს მოგვცემს, რომ გაზაფხულზე ჩვენ, ელჩებს, ის ჩაგვაბარებს (ნიკოლოზ ბატონიშვილს რუსეთში წასაყვანად), მაშინ იძულებით აქ დავიზამთრობთ. ამაზე ვასილ ილუმენმა, ფეშანგმა, მამუკამ და გიორგიმ (იურიმ) გვიპასუხეს, რომ ალექსანდრე მეფე თეიმურაზის ასეთ დიდ საქმეს თავზე ვერ იღებს და ხელწერილსაც არ მოგვცემთო.

ის კი არაო თეიმურაზ მეფემ ალექსანდრე მეფეს საკუთარი ხელით დაწერილი ხელწერილიც და ფიციც რომ მისცეს, თავისი შვილიშვილის მეფის უდიდებულესობასთან გამგზავრების შესახებ, მაშინაც კი ალექსანდრე მეფე მას არ დაუჯერებსო. ფეშანგმა გვითხრა ალექსანდრე მეფესთან გაგზავნეთ ვინმე სათხოვნელად, თქვენ დაგიტოვონ და გაგისტუმრონო, რადგანაც ჩვენ მეფეს ყველაფერი გამზადებული აქვს და ხელმწიფის ბრძანებულების საწინააღმდეგოდ თქვენი აქ დაყოვნება არ სურსო.

ფეშანგმა გვიამბო, რომ თეიმურაზ მეფემ სადადიანოში მოსალაპარაკებლად სამი თავისი აზნაური გაგზავნა, მაგრამ რა საქმეზე უნდა მოილაპარაკონ ის ჩვენ არ ვიცითო. ესეც გვითხრა, რომ თუმცა თეიმურაზ მეფე თქვენ კი გეუბნებათ, რომ მას თავისი შვილიშვილის თქვენთან ერთად გამგზავრება სურსო, მაგრამ ის ამ სიტყვების შემსრულებელი არ არის და შვილიშვილს ის არ გამოუშვებსო. ფეშანგმა ისიც დას-

ძინა, რომ ალექსანდრე მეფესთან თქვენ, ელჩებმა, კაცი გაგზავნეთ და ოხოვეთ ხელმწიფის უდიდებულესობასთან დაუყოვნებლივ გაამგზავ-როთო.

იმავე რიცხვში ჩვენ, ელჩებმა, ალექსანდრე მეფესთან მთარგმნე-ლი ივანე ბოიარჩიკოვი, თარჯიმანი ლავრენტი პიროგოვი, მდივნის თა-ნაშენი ათანასე კოზლოვი და მათთან ერთად ცხენოსანი მეთოფური ანდრაიუშკა ნიუნკა გაგზავნეთ, (რუსეთში) გამგზავრების ნებართვის სათხოვნელად. და როცა მთარგმნელი ხელმწიფის ხალხის თანხლებით ალექსანდრე მეფეს ეახლა და ჩვენი (ელჩების) სახელით გამგზავრე-ბის ნებართვას ეაჯა: ნუ გვაყოვნებ სანამ მთებზე თოვლი არ დაუდვიაო, ალექსანდრე მეფემ უპასუხა, რომ მე თუ აქამდე არ გისტუმრებდით ელ-ჩებს მხოლოდ თეიმურაზ მეფის მიზეზით, იმიტომ რომ ის ჩემი მეგო-ბარია, და ამავე დროს მოყვარეაო, ახლა კი თქვენი დაყოვნება მე არ მჭირდება. ღვთისა და თეიმურაზ მეფის ნება იყოს, მალე გაგისტუმ-რებთ ელჩებს, არ დაგაყოვნებთო, მე ეს არ მჭირდებაო, თქვენ-გან მის უდიდებულესობას არავითარი ცნობა არ მისვლია, ჩემი ელჩე-ზიც დაყოვნდებიან და ამით მე არავითარი სარგებელი არ მექნებაო.

სექტემბრის 23 ალექსანდრე მეფის მიერ ჩვენთან (ელჩებთან) გა-ნოგზავნილი ფეშანგ მდივანი მოვიდა და გვითხრა მეფე თქვენ საბო-ლოდ გაგისტუმრებთ ახლაო. ხელმწიფისათვის (საჩუქრად) გათვა-ლისწინებულ ცხენებს მთის გზით ბოლყარეთში წინდაწინ გზავნის მე-ფეო. ჩვენ, ელჩებმა, ფეშანგს ვუთხარით, რომ ალექსანდრე მეფე კი აგისტუმრებს ხელმწიფესთან და თავის ელჩებსაც გზავნის, მაგრამ თე-იმურაზ მეფე გვაბრკოლებს და არავითარ წერილს ხელმწიფესთან იგი ჩვენ არ გვატანსო. ფეშანგმა გვიპასუხა, რომ თქვენ რა, განა მე მაბრა-ლებთ თეიმურაზ მეფე წერილს რომ არ გატანთო.

იმავე რიცხვში ალექსანდრე მეფემ, ხელმწიფის საჩუქრად გათვა-ლისწინებულ ცხენები მთების გზით ბოლყარეთში გაგზავნა თავისი აზ-ნაურის „კანშოვის“ ხელით და ქვეითი კაცების თვალყურის დევნე-ბით, რომელთაც ხელმწიფის ცხენები მთებზე გადაიყვანეს.

იმავე რიცხვში ალექსანდრე მეფემ ფეშანგ მდივანი გამოგზავნა ჩვენთან, რომელმაც გადმოგვცა: მეფემ გიბრძანათ, თქვენს მღვდელს ოხოვეთ ჩემს სულიერ მოძღვართან, ზაქარია მიტროპოლიტთან, რუ-სულად სწიროსო. ჩვენ ვუპასუხეთ, რომ მეფის ნებაა, ჩვენ არ ვეწი-ნააღმდეგებით, მიხეილ ხუცესს ვუბრძანებთ წიროსო. ხუცესმა პართ-ლაც მონაწილეობა მიიღო წირვაში, მეფე ისმენდა წირვას სასულიე-რო პირებთან და თავის აზნაურებთან ერთად.

იმავე რიცხვში ალექსანდრე მეფემ ვასილ ილუმენი გამოგზავნა ჩვენთან და წინდაწინ მღვდლის წიგნებით გაგზავნა გვიბრძანა, ელ-

ჩებს ცხენები გამოგვიგზავნა, რათა წირვას დავსწრებოდით, ხოლო წირვის შემდეგ სუფრაზე სადილად ვიყავით მიწვეული. ცხენები ხოსია აზნაურმა მოგვიყვანა. ჩვენც ცხენებზე შევჯექით და წირვაზე წავიდით. ალექსანდრე მეფეც წირვას ისმენდა. წირვის შემდეგ აივანზე ავიდა, ჩვენ მეფე ეკლესიის კარიბჭემდე მივაცილეთ და იქ დავიცადეთ მცირე ხნით, შემდეგ მეფემ კაცი გამოგვიგზავნა, ჩვენთან რომ მომაგრებული იყო, სეხნია აზნაური და სუფრასთან ჩვენი მიწვევა ებრძანა მისთვის მეფეს. და როცა მეფესთან მივედით, ელჩებს მიგვითითა მის მარჯვენა მხარეს სუფრასთან ადგილი დაგვეკავებინა. მარცხენა მხარეს სასულიერო პირები ისხდნენ დავით არქიეპისკოპოსი, გაბრიელ არქიეპისკოპოსი, ვასილ ილუმენი და კოსმა არქიეპისკოპოსი. იმათ შემდეგ აზნაურები. მცირე ხნის შემდეგ თონის პურები („ლექეშკი“) დააწყვეს და საჭმელები შემოიტანეს. რამოდენიმე ხნის შემდეგ ალექსანდრე მეფემ თასით ღვინო შემოგვთავაზა ხელმწიფისა და მეფის უდიდებულესობის ხანგრძლივა სიცოცხლის სადღეგრძელო წარმოსთქვა. ჩვენ ყველა ფეხზე წამოვდექით. ალექსანდრე მეფეს, რომელიც თავის ადგილიდან წამოდგა, ხელში თასი ეჭირა და სიტყვა ასე წარმოსთქვა: უფალო მიეც ჩვენ ხელმწიფეს მრავალყამიერი ჯანმრთელობა და მას, ხელმწიფეს, მრავალი სამეფო თავისი მაღალი ხელის ქვეშ დაექვემდებარებინოს, ხოლო მე მისი ხელმწიფობის მუდმივი და განუყრელი ყმა ვარ, ძმით მამუკათი და ჩემი შვილით ბაგრატი, მთელი ჩემი ქვეყნით, და მოხარული ვიქნები მისთვის, ხელმწიფისათვის, ჩემი თავი დავდოო. და როცა თასი დაცალა ჩვენ გვიბრძანა დავმჯდარიყავით. ამის შემდეგ მცირედ დავიცადეთ, ჩვენ, ელჩები, წამოვდექით და მეფეს მოვახსენეთ: როგორ ისურვებდით ხელმწიფეო ალექსანდრე მეფე, თქვენი სადღეგრძელო თასით გვინდა შევსვათ. ალექსანდრე მეფე წამოდგა თავის ადგილიდან და განზე დადგა. სანამ ჩვენ ელჩები და ხელმწიფის კაცები ვსვამდით ალექსანდრე მეფე იდგა, ხოლო როცა თასი დავცალეთ მეფემ გვიბრძანა დავმჯდარიყავით. ამის შემდეგ მისმა თავადებმა და აზნაურებმა შესვეს მეფის სადღეგრძელო. ცოტა დრო რომ გავიდა ჩვენ ელჩებმა ალექსანდრე მეფეს ვთხოვეთ სახლში გავეშვიტ. მეფემ გავგისტუმრა, ცხენები მოგვართვეს და აზნაურებმა ბინებამდე მიგვაცილეს. სუფრიდან არშივიც გამოგვიგზავნეს.

სექტემბრის 24 ალექსანდრე მეფესთან ჩვენ მთარგმნელი ივანე ბოიარჩიკოვი, თარჯიმანი ლავრენტი პიროგოვი და მეთოფური ანდრიუშკა ნიუნკა გავგზავნეთ და (რუსეთში) გასტუმრება ვთხოვეთ, ამასთანავე შევევედრეთ ფიცის წიგნზე მისი ბუქედი დაესვა და გამგზავრება აღარ დაებრკოლებინა. ალექსანდრე მეფემ მთარგმნელსა და

თარჯიმანს უპასუხა, რომ მე ყველაფერი გამზადებული მაქვს, დილით თქვენთან გამოვვხავნი. ყველაფრის შესახებ განკარგულებას გავცემ და ელჩებს მალე გაგისტუმრებთო.

სექტემბრის 25 ალექსანდრე მეფის დავალებით ფეშანგ მდივანი მოვიდა მდივან ალექსი აველევეთან და შეგვატყობინა, რომ მეფეს ჩვენი ნახვა და თავისი ელჩის, ლომკაცის, ჩვენთვის ჩაბარება მოესურვებინა.

სექტემბრის 26 ჩვენ ალექსანდრე მეფესთან მთარგმნელი ივანე ბოიარჩიკოვი, თარჯიმანი ივანე ვაჭირიშვილი, მეთოფური ანდრიუშკა ნიუნკა გავგზავნეთ და (რუსეთში) გასტუმრება ვთხოვეთ. ფეშანგმა მთარგმნელს უპასუხა, რომ ახლა მეფე ჭალაში გასართობად იმყოფება და თქვენ მალე გაგისტუმრებთო. თქვენ მე გარწმუნებთ, რომ მეფე არ დაგაყოვნებთ და აქ დაზამთრება არ მოგიწევთო. საღამოს ყველა საბარგული თქვენთან იქნებო. მთარგმნელმა ივანე ბოიარჩიკოვმა ფეშანგს უპასუხა, შენ გეუბნები მეფე გასართობად გაემგზავრაო, მაგრამ ეპისკოპოსები და აზნაურები კი თურმე ყველა თავის სახლებში წასულან და ხელმწიფის საქმე როგორღა ასრულდებაო. ფეშანგს მისთვის ეპასუხნა, მართალია ისინი წავიდნენ, მაგრამ ერთი აზნაურის ქელეხზე წავიდნენ და შაბათს 27 სექტემბერს ყველა ქუთაისში ჩამოვა ელჩების გასასტუმრებლადო.

იმავე რიცხვში იმავე ფეშანგ მდივანმა შეგვატყობინა, რომ ალექსანდრე მეფე ჭალიდან დაბრუნდა, ცოტა დაღლილია და თქვენ ელჩები ნუ მოიწყენთ და იმაზე ნუ იღარდებთ. საღამოს თქვენთან ურმები რომ არ მოსულა ბინებზეო.

სექტემბრის 27 ჩვენ მთარგმნელი ივანე ბოიარჩიკოვი, თარჯიმანი ივანე ვაჭირიშვილი და მეთოფური ანდრიუშკა ნიუნკა გავგზავნეთ ალექსანდრე მეფესთან, რათა მას ფიცის წიგნზე ბეჭედი დაესვა და არ დავეყონებულებოთ ისე გავესტუმრებინეთ. მთარგმნელს ფეშანგისათვის შეეჩივლა, რატომ მეფედ ჩვენ არ მიგვიღო. ფეშანგი მაშინვე მეფესთან წასულიყო და ყველაფერი მოეხსენებინა. მეფეს ფეშანგი მთარგმნელთან ისევ გამოეზრუნებინა და ებრძანა მისთვის ეთქვა: ელჩებს ჭეშმარიტად არ დავეყოვნებ და გაგისტუმრებო, მაგრამ ცხენების გამო დაგაყოვნეთო, აქამდე ცხენები არ მოუყვანიათო. მე ისე არ მინდა მოხდეს, რომ ნაწილი ვაგამგზავროთ და ხელმწიფის ხალხის ნაწილი აქ დავტოვო. ტვირთის ქვეითად ვადამტანი ხალხი ორას ორმოცი კაცი რაჭაში არის უკვეო. მთებიდან მამუკას კაცი მოვიდა და ამბავი მოიტანა ხელმწიფის ცხენებისათვის და ელჩებისათვის მთები თავისუფალია, ჭერაც თოვლი მთებში აქამდე არ მოსულაო.

სექტემბრის 28 ჩვენ ალექსანდრე მეფესთან ზემო—დიდ ქუთაისში, მდინარის გაღმა, მთარგმნელი ივანე ბოიარჩიკოვი, ორი თარჯიმანი—ლავრენტი პიროგოვი, ივანე ვაჭრიშვილი და მეთოფური ანდრიუშა ნიუნკა სათხოვნელად გავგზავნეთ, რათა მისი უდიდებულესობის საქმე მეფეს სისრულეში მოეყვანა, ფიცის წიგნზე ბეჭედი დაესვა, ხოლო სასულიერო პირებისათვის, თავადებისა და აზნაურებისათვის ხელის მოწერა ებრძანებინა. და როცა მთარგმნელი და თარჯიმანები მეფესთან მივიდნენ და დანაბარები მოახსენეს, ალექსანდრე მეფემ საკრებულო ტაძარს თვალი მიაპყრო პირჯვარი გადაისახა და მათ უპასუხა, ელჩებს შეეხვეწე შენ ივანე, რომ დაიცადონ, სანამ თეიმურაზის ხალხი სადადიანოდან დაბრუნდებიანო, იმათგან კაცი უკვე მოვიდა და ამბავი მოიტანაო ამ სალამოს დაბრუნდებიანო და რა წამსაც მოვლენ. საქმეს დავასრულებ და ელჩებს გავისტუმრებო. ამჟამად ოცდახუთი ცხენია ელჩებისათვის ქუთაისში გამზადებული. ხოლო სხვებიც მალე იქნებაო, საეკლესიო ხელისუფალნი და აზნაურები, რომელნიც აზნაურის ქელეხზე წავიდნენ, ყველანი ამ სალამოს დაბრუნდებიანო, როგორც კი მოვლენ მისი უდიდებულესობის საქმესაც მოვრჩები, ბეჭედს ფიცის წიგნს დავასვამ, სასულიერო პირნი, თავადები და აზნაურები მაშინვე ხელს მოაწერენ და ელჩებსაც მის უდიდებულესობასთან დაუყოვნებლივ გავისტუმრებო.

სექტემბრის 29 ალექსანდრე მეფემ ჩვენთან თავისი სასახლის მსახურნი გიორგი და „ბედენა“ გამოგზავნა და როცა მოვიდნენ გვითხრეს: ჩვენ ალექსანდრე მეფემ გამოგვგზავნა თქვენთან ბოდიშის მოსახდელად, დამნაშავე ვარ თქვენს წინაშეო, რომ აქამდე დაგაყოვნეთ, მაგრამ თეიმურაზ მეფის გამო გაგაჩერეთ და თუ შეიძლება მე ნუ დანაბრალდებთო, დაიცადეთ, სანამ თეიმურაზის აზნაურები სადადიანოდან დაბრუნდებოდნენო. ისე გუშინ უნდა მოსულიყვნენ, მაგრამ ვფიქრობ ამ სალამოს მაინც აქ იქნებიან და რა წამსაც მოვლენ მე თქვენ მეორე დღეს ყველას გავისტუმრებთო, მე ყველაფერი მზად მაქვს, რაც მისი უდიდებულესობისათვის უნდა შექმსრულდებინაო.

იმავე რიცხვში სალამოს ალექსანდრე მეფესთან მთარგმნელი ივანე ბოიარჩიკოვი, თარჯიმანი ივანე ვაჭრიშვილი, მეთოფური ანდრიუშა ნიუნკა გავგზავნეთ, რათა ალექსანდრე მეფისათვის ეთქვა, მისი უდიდებულესობის საქმე შეესრულებინა ფიცის წიგნებზე თავისი ბეჭედი დაესვა, სასულიერო პირებისათვის, თავადებისათვის და აზნაურებისათვის კი ხელის მოწერა ებრძანებინა. და როცა მთარგმნელი და თარჯიმანი მოედნამდე მივიდნენ, მეფის სასახლემდე. სადაც ალექსანდრე მეფე ცხოვრობდა იქამდე მისული არ იქნებოდნენ, დაინახეს ალ-

სანდრე მეფე და თეიმურაზი ცხენებით მოდიოდნენ. მთარგმნელმა ივანე ბოიარჩიკოვმა ჩვენი სათხოვარის შესახებ მათ მოახსენა. ალექსანდრე მეფეს ეთქვა: ივანე შენ ელჩებს გადაეცი, რომ ისინი ნუ იღარდებენ, ერთი-ორი დღე კიდევ დაიცადონ, სანამ სადადიანოდან დაბრუნდებოდნენ, მე ყველაფერი მზად მაქვს და მაშინვე გაამგზავრებთო.

იმავე რიცხვში, გვიან საღამოს მეფე ალექსანდრე, სადაც ცხოვრობდა იმ სასახლიდან გადავიდა, ქვემო ქუთაისიდან რიონს გალმა, ზემო დიდ ქუთაისში.

ოქტომბრის 1 ალექსანდრე მეფემ ჩვენთან ჩვენზე მომავრებული ზაქარია აზნაური გამოგზავნა და გვიბრძანა მთარგმნელი, თეიმურაზ მეფესთან გაგვეგზავნა და გამგზავრების ნებართვა გვეთხოვა, რათა აქ არ დაგვეზამთრებინა და მის უდიდებულესობასთან ჩვენ და მისი ელჩები დროზე მივსულიყავით. მე ყველაფერი გამზადებული მაქვსო და ჩემი მიზეზით არ ბრკოლდებითო. თეიმურაზ მეფე განუწყვეტლევ კაცს მივზავნისო ელჩები ჯერ არ გაისტუმროო, თორემ პირადღე მე მათი დაყოვნება არ მჭირდებო.

ოქტომბრის 2 ჩვენ მთარგმნელი ივანე ბოიარჩიკოვი, თარჯიმანი ივანე ვაჭრიშვილი და მეთოფური ანდრიუშკა ნიუნკა ალექსანდრე მეფესთან გავგზავნეთ. ალექსანდრე მეფეს მისი უდიდებულესობის საქმე შეესრულებინა, ფიცის წიგნებზე თავისი ბეჭედი დაესვა, სასულიერო პირებისათვის, თავადებისათვის და აზნაურებისათვის კი ხელის მოწერა ებრძანებინა, ელჩები არ დავეყოვნებინეთ და გავესტუმრებინეთ. მთარგმნელს ალექსანდრე მეფე კი ციხე-გალავანში არ დახვდა. აღრე წასულიყო სანადიროდ და მისი მდივანი ფეშანგი გამოეგება და მათ უპასუხა: ჩვენს მეფეს ყველაფერი მზად აქვსო, ელჩებს მალე გაისტუმრებო. ცხენებისა და ურმებისათვის მეფემ გუშინ სასწრაფოდ კაცები გაგზავნა და უბრძანა ქუთაისში მისულიყვენ ელჩების გასამგზავრებლადო. როცა მეფე ნადირობიდან დაბრუნდება, მას განზრახული აქვს თეიმურაზ მეფესთან პირადად მოილაპარაკოსო და მას უარი უთხრას ყველაფერზე და ელჩები ბარემ გაისტუმროსო. აქამდე თეიმურაზის გამო ალექსანდრე მეფე ელჩებს აყოვნებდა, ახლა კი მისი მიზეზით მათი დაბრკოლება არ სურსო.

იმავე რიცხვში ჩვენ მთარგმნელი ივანე ბოიარჩიკოვი, თარჯიმანი ივანე ვაჭრიშვილი და მეთოფური ანდრიუშკა გავგზავნეთ, რათა ალექსანდრე მეფეს მისი უდიდებულესობის საქმე შეესრულებინა და ელჩები დაუბრკოლებლივ გავესტუმრებინეთ. ალექსანდრე მეფემ იგი არ მიიღო, გამოვიდა მხოლოდ ფეშანგ მდივანი და მეფის სახელით გვითხრა: მეო ყველაფერი გამზადებული მაქვსო, მისი უდიდებულესობის საქმე გაკეთებული მაქვსო და ელჩებს საბოლოოდ გავისტუმრებო. გუ-

შინ ჩვენმა მეფე ალექსანდრემო ცხენებისა და ურმებისათვის ორი კაცი გაგზავნა და უბრძანა, ცხენებითა და ურმებით სასაწრაფოდ შაბათისათვის, მესამე დღისთვის, მზად იყავითო და კვირა დღით ელჩებს გავისტუმრებენო. ელჩებზე რომ აზნაურებია მიმაგრებული იმათ ჩამოგაცილებთ, და სამაგიეროდ ოც აზნაურამდე გამოგაყოლებს მთებზე რომ გადაგაცილონო.

იმავე ივანე მთარგმნელს იმ დროს, როცა ციხე-გალავანს გამოსცდა ბერძენმა ბერმა უამბო, რომ რა წამსაც ალექსანდრე მეფე ელჩებს გაისტუმრებს „დადიანი მეფე“ მას საომრად თავს დაესხმება. ახლა დადიანი ჯარს ამზადებს, ამიტომაც ალექსანდრე მეფე ელჩებს ვერ უშვებს, არ სცალია თავის საქმეებს აწესრიგებსო.

ოქტომბრის 3 ჩვენთან ციხე-გალავანში წმიდა გოლგოთის მთის მონასტრის ილუმენი ნიკიფორე, იმათებურად ნიკოლოზი, მოვიდა.

იმავე რიცხვში ჩვენ, ელჩებმა, მთარგმნელი ივანე ბოიარჩიკოვი და თარჯიმანი ივანე ვაჭრიშვილი ალექსანდრე მეფესთან გავგზავნეთ, რათა ისინი ალექსანდრე მეფეს თაყვანისცემით შევედრებოდნენ, მისი უდიდებულესობის საქმე სისრულეში მოეყვანა. ფიცის წიგნებზე თავისი ბეჭედი დაესვა, სასულიერო პირთ, თავადებს და აზნაურებს ხელი მოეწერათ და თავის ელჩებითურთ ჩვენ არ დავეყოვნებინეთ, ისე გავეისტუმრებინეთ. ალექსანდრე მეფემ მთარგმნელს უთხრა: ხელ ელჩებს ჩემთან წავიყვან, ხელმწიფის საქმეებს სრულყოფ და ელჩებს არ დავაყოვნებ ისე გავისტუმრებო. ურმებისა და ცხენების გამო კარგი ხანია რაც კაცები გავგზავნე, რათა თავის დროზე ისინიც ქუთაისში მზად ყოფილიყვნენ.

ოქტომბრის 4 ჩვენ ალექსანდრე მეფესთან მთარგმნელი ივანე ბოიარჩიკოვი გავგზავნეთ, მასთან ერთად თარჯიმნები ლავრენტი პიროგოვი და ივანე ვაჭრიშვილი, რათა გამგზავრების ნებართვაზე შევედრებოდნენ. მეფეს მისი უდიდებულესობის საქმე სისრულეში მოეყვანა და ელჩები არ დავეყოვნებინეთ ისე გავეისტუმრებინეთ მის უდიდებულესობასთან. ალექსანდრე მეფემ მათ უთხრა: შენ ივანე ელჩებს მოახსენე, რომ ჭეშმარიტად დაუყოვნებლივ მათ გავისტუმრებო. ცხენებმა და ურმებმა ქუთაისამდე ვერ მოაღწიეს, ტყეში გაათიეს ღამეო. ახლა კი დედოფალი შეუძლოდ მყავს, ისე კი ელჩების დაბრკოლება ხელმწიფის ბრძანებულების საწინააღმდეგოდ არ შემიძლია. რა წამს ცხენები და ურმები ქუთაისში ჩამოვლენ ელჩებს მაშინვე გავისტუმრებო და მათთან ერთად ჩემ ელჩებსაც გავამგზავრებო, ისე რომ ხელმწიფის ელჩებს მათ ხელზე ჩავაბარებო.

ოქტომბრის 5 ჩვენ ელჩებმა ალექსანდრე მეფესთან მთარგმნელი ივანე ბოიარჩიკოვი, თარჯიმნები ლავრენტი პიროგოვი და ივანე ვაჭ-

რიშვილი გავგზავნეთ, რათა გამგზავრების ნებართვაზე შევედრებოდნენ. მეფეს მისი უდიდებულესობის საქმე სისრულეში მოეყვანა და ჩვენც არ დავეყოვნებინეთ ისე გავესტუმრებინეთ. მეფის მაგივრად მლივანი ფეშანვი გამოვიდა. მეფის სიტყვები ასე გადმოგვცა: ჭეშმარიტად ვავისტუმრებო ელჩებს ისე რომ არ დავეყოვნებო, რა წამსაც ცხენები და ურმები მოვაო. იმისათვის ვერ ვისტუმრებ ელჩებს, რომ აჭამდე ცხენები და ურმები არ მოუყვანიათო.

იმავე რიცხვში, გვიან, საღამოს, ალექსანდრე მეფემ ჩვენთან ვასილ ილუმენი და მისი ელჩი ლომკაცი გამოგზავნა და ებრძანა ჩვენთვის გადმოეცათ. რომ ჩვენ იქ დაგვეზამთრებინა. თვით ლომკაციც გვეუბნებოდა მე ახლა ვერ წამოვალო. ჩვენ, ნიკიფორე ტოლოჩანოვმა და ალექსი იევლევა მათ ვუპასუხეთ: ჩვენ მისი უდიდებულესობისაგან ისეთი ბრძანებულება არ გვაქვს, რომ აქ დავიზამთროთ. მისმა უდიდებულესობამ ალექსანდრე მეფეს მოსწერა, რომ ჩვენ ნაბრძანები გვაქვს ალექსანდრე მეფემ არ დაგვაყოვნოს ისე გავვისტუმროს, თქვენ სიტყვებს ჩვენ არც ვუსმენთ, არ ვიცით ეს თქვენი წამოწყებაა თუ მცფის დავალებით მოდიხართ აქ. თუ ალექსანდრე მეფე ჩვენ მიგვიღებს და დაზამთრებას გვიბრძანებს, და თეიმურაზ მეფის შვილიშვილს გაზაფხულზე მის უდიდებულესობასთან ჩვენთან ერთად გამოსტუმრებას იკისრებს, ჩვენ დავიზამთრებთ და დავიცდით, რომ მოვკვდეთ მინც დავიზამთრებთ. ვასილ ილუმენმა და ლომკაცმა გვითხრეს, რომ ალექსანდრე მეფე თეიმურაზის საქმეს არავითარ შემთხვევაში თავისთავზე არ იკისრებსო. ნიკიფორე ტოლოჩანოვმა ასე ვუპასუხე, რახან ალექსანდრე მეფე არ კისრულობს, მაშინ ჩვენ არავის არ დავუჭერებთ და დაზამთრებაც არაფრის მაქნისია.

ოქტომბრის 6 ჩვენ, ელჩებმა, მთარგმნელი ივანე ბოიარჩიკოვი და თარჯიმნები ალექსანდრე მეფესთან გავგზავნეთ, გამგზავრების ნებართვას შევედრებოდნენ და ელჩები არ დავეყოვნებინეთ ისე გავესტუმრებინეთ. მეფემ ისინი არ მიიღო, ფეშანგ მლივანი გამოგზავნა, რომელსაც უბრძანა ეთქვა: აჭეამადო ცხენები და ურმები ქუთაისში ცოტა მოვიდაო, დანარჩენი ცხენები და ურმები მართალია მოვიდნენ, მაგრამ მდინარე რიონს გაღმა დგანან, გადმოსვლა არ შეუძლიათ, იმიტომ რომ წყალმა მოიმატა და ადიდებულაო. რა წამს წყალი დაიკლებს ცხენები და ურმები საკმარისად იქნება და მაშინვე გაგამგზავრებთო.

ოქტომბრის 7 ჩვენ ალექსანდრე მეფესთან მთარგმნელი ივანე ბოიარჩიკოვი და თარჯიმნები გავგზავნეთ რათა მას გამგზავრების ნებართვას შევედრებოდნენ, ფიცის წიგნების გაფორმებაც დაესრულებინათ და ჩვენ დაუყოვნებლივ მის უდიდებულესობასთან გავესტუმრებინეთ.

ალექსანდრე მეფემ მთარგმნელს უპასუხა: თქვენ წადით ელჩებთან, მეც თქვენ უკან გამოგყვებით ელჩებთან მოვალ ქვემო ქუთაისის ციხე-გალავანში ამაღლებულ ადგილასო. ცოტა ხანი რომ გავიდა, ალექსანდრე მეფე მართლაც მოვიდა მოედანზე ქვემო ქუთაისში და ჩვენთან თავისი სულიერი მოძღვარი ზაქარია მიტროპოლიტი გამოგზავნა, მასთან ერთად მთაწმინდელი ბერი ნიკოლოზ ილუმენი და ფენანგი. ამათ უბრძანა ჩვენთვის გადმოეცა, რომ არ მოგვეწყინა და არ დავღონებულყავით, თეიმურაზ მეფე ჯერ წევსო. ჩვენ გუშინ თეიმურაზ მეფესთან არა სასიამოვნო შესიტყვება გვექონდაო, ახლაც ჩვენ უკვე შევრიგდითო, თეიმურაზ მეფესთან შევთანხმდითო. ელჩებს მალე გაგისტუმრებთო, მაგრამ თქვენ თერგზე დაიზამთრებთო, თეიმურაზ მეფე შვილიშვილს კი თქვენთან თერგზე გაზაფხულზე რომ აუცილებლად გამოგზავნის, ამის შესახებ წერილობით პირობას სდებსო. ჩვენ ამ სიტყვების საპასუხოდ მოვახსენეთ: თუ თეიმურაზ მეფე თავის შესახებ ასეთ წერილობით პირობას მოგვცემს, ჩვენც ჩვენის მხრივ ელჩები თეიმურაზ მეფეს ასეთ ხელწერილს მივცემთ, რომ თერგზე დავიზამთრებთ და დანიშნულ ვადამდე დაველოდებით. ამავე დროს, თერგიდან ხელმწიფეს მოსკოვში მივწერთ, რომ მისმა უდიდებულესობამ... იცოდეს, ჩვენ თერგზე ბატონიშვილს ველოდებით, და როგორც კი თეიმურაზისაგან ცნობა მოგვივა, რომ ის იმერეთიდან თერგზე მოდის, ჩვენ მაშინვე მეომრებით და სათანადო მოწყობილობით მას ბალყარეთში შევევებებით. ზამთარში კი ჩვენ თეიმურაზთან თერგზე მის მოსვლამდე კაზაკების რაზმს გავგზავნით, რომ უშუალო კავშირი გვექნეს. დავამზადებთ ყველაფერს, რაც საჭირო იქნება მგზავრობისათვის, ნავებს (ხომალდებს), მენიჩბეებს, ასტრახანშიაც მაშინვე სათანადო ბოიართან კაზაკების რაზმს გავგზავნით. ასტრახანში კი ბოიარი ხელმწიფის ბრძანებულებით განკარგულებას გასცემს ყველაფერი გაამზადოს და როცა ბატონიშვილი თერგზე მოვა არაფერი დამაბრკოლებელი და საზრუნავი არ შეხედება მას, ხომალდში ჩაჯდომის მეტი. თეიმურაზ მეფემ მხოლოდ სია მოგვცეს დედოფალს რამდენი ამაღა ეყოლება, ბატონიშვილს აზნაურები ბევრი ეხლება თუ არა, აგრეთვე ამ აზნაურების ხელქვეითნი რამდენი იქნება. ამაზე ზაქარია მიტროპოლიტმა და სხვებმა გვიპასუხეს, დანიშნულ დროზე ბატონიშვილი რომ თერგზე არ მოვიდეს და თქვენ მოსკოვში გაემგზავროთ (მაშინ რა ვქმნათო?). ჩვენ, ელჩებმა ვუთხარით: დანიშნულ დროზე თერგზე თუ არ მოვიდა ბატონიშვილი მაშინ ჩვენ მის უდიდებულესობასთან მოსკოვში წავალთ (რა თქმა უნდა). მიტროპოლიტი პასუხის მოსმენის შემდეგ ალექსანდრე მეფესთან წავიდა. ცოტა ხნის გასვლის შემდეგ, ალექსანდრე

მეფემ ჩვენთან ვასილ ილუმენი და თავისი მდივანი ფეშანგი გამოგზავნა და როცა ჩვენთან მოვიდნენ ალექსანდრე მეფის სიტყვები ასე გადმოგვცეს: თეიმურაზ მეფესთან კაცი გავგზავნე და დავაბარე: თეიმურაზ მეფეს თქვენთვის, ელჩებისათვის, ხელწერილი მოეცა და ვადა დაენიშნა. თვით ალექსანდრე მეფე თეიმურაზის საქმეებს არავითარ შემთხვევაში არ კისრულობს და ამასთან მას საქმე არ აქვსო. ჩვენ მეფე ალექსანდრე ასე მსჯელობსო, როცა თეიმურაზ მეფე თავის შვილიშვილს მის უდიდებულესობასთან გაგზავნის, მე ვბრძანებ ის ვააცილონ. ცხენებს მისთვის და მისი კაცებისათვის, ბარგისათვის და სხვა სახსრებს. რამდენიც მას დასჭირდება ვუშოვნი და ღირსეულადაც გავაცილებო. მაჰმადიანიც რომ მიდიოდეს ჩემ ქვეყანაზე გავლით, მაგრამ მე მოთხრას რომ მის უდიდებულესობასთან მივდივარო, მე მაშინაც ბრძანებას გავცემ ისიც პატივით ვააცილონო. ეს კი ბატონიშვილია ხომ და ამასთანავე ჩემი ნათესაეცაა. მისმა უდიდებულესობამ ხელმწიფემ და დიდმა მთავარმა ალექსი მიხეილის ძემ, რომ სხვა სახელმწიფოსთან ომი ინებოს და ამის შესახებ ჩემთან კაცი გამოგზავნოსო, მე მთელი ჩემი ქვეყნით ხელმწიფეს თან გავყვები და მისთვის თავის დადებისათვისაც კი მოხარული ვიქნებიო. იმათვე, ვასილ ილუმენმა და ფეშანგმა გვითხრეს: ნასადილეც საღამომდე ალექსანდრე მეფე მოედანზე იქნებაო, ფიცის წიგნებზე ბეჭდის დასასმელად, ხოლო სამღვდლოებამ თავადებმა და აზნაურებმაც, ვინც მოწვეულია, (ფიცის წიგნს) ხელი უნდა მოაწერონო, ვინც მოსვლა ვერ მოასწრო და გზაში არიან, მეფე საგანგებოდ ნაცვალს გაგზავნის თქვენთან, ელჩებთან ერთად, და მათაც უბრძანებს ხელი იქ მოაწერონ. სადაც შეხვდებიანო.

იმავე რიცხვში ალექსანდრე მეფემ თავისი სულიერი მოძღვარი ზაქარია მიტროპოლიტი და თავისი მდივანი ფეშანგი გამოგზავნა ჩვენთან. ხოლო მათთან ერთად თეიმურაზ მეფის სულთრაც იყო და მეფის დავალებით გვეუბნებოდნენ: ჩვენმა მეფემ ალექსანდრემ, თქვენ, ელჩებს, დიდის პატივით გთხოვათ, ამჟამად თეიმურაზ მეფე თქვენთან ერთად თავის შვილიშვილს მის უდიდებულესობას რომ ვერ გაუგზავნის, თქვენ ეს თეიმურაზ მეფეს აპატივეთო. ამავე დროს თეიმურაზ მეფეს ხელწერილი მიეცით რომ, როცა მის უდიდებულესობასთან მიხვალთ მოსკოვში, თეიმურაზის შესახებ ცუდს ნურაფერს ეტყვით, პირიქით ხელმწიფესთან თეიმურაზი კეთილი სიტყვით ახსენეთო.

ელჩებმა ეს სიტყვები, რომ მოვისმინეთ საპასუხოდ ასე მოვახსენეთ: ჩვენ მისი უდიდებულესობის მიერ იმისათვის კი არ ვართ გა-

შოგზავნილი რომ ვინმეს ხელწერილები ვაძლიოთ, ჩვენ მკვდარი ექნებით მაშინ ასეთი ხელწერილები რომ ვარიგოთ. ჩვენ მისი უდიდებულესობის მიერ თეიმურაზ მეფესთან გამოგზავნილები ვართ მისი წერილისა და თვით მისი ელჩის, ივანე თავადის, აჯა-ვედრების თანხმად, ჩვენ ნაბრძანები გვაქვს თეიმურაზ მეფისაგან პატივით ჩაიბაროთ მისი შვილიშვილი ნიკოლოზ (ერეკლე) ბატონიშვილი. და თუ თეიმურაზ მეფე ამჟამად მზად არ არის და თავის შვილიშვილს ვერ ამგზავრებს მის უდიდებულესობასთან და გაზაფხულზე სურს თერგზე გამოგზავნოს იგი, მაშინ თეიმურაზ მეფემ მოგცეს ჩვენ ხელწერილი: რომ იგი შვილიშვილს გაზაფხულზე ნამდვილად გამოგზავნის თერგზე, ჩვენც ჩვენი მხრით თეიმურაზ მეფეს ხელწერილს მივცემთ, რომ თერგზე დავიზამთრებთ და ბატონიშვილს დაველოდებით. და როგორც კი თეიმურაზ მეფისაგან ჩვენთან თერგზე კაცი მოვა ცნობით, რომ ბატონიშვილი მის უდიდებულესობასთან მოემგზავრება, ჩვენ მაშინვე ხელმწიფის ჯარისკაცების თანხლებით და მოწყობილობით შევევებებით მას ბალყარეთში. მათ ეს ჩვენი სიტყვები მოისმინეს და გვითხრეს — კარგი სიტყვებიანო, მხოლოდ ჩვენთან ერთად ახლა კაცი გავეყოლეთ მთარგმნელი და სხვა ხელმწიფის კაცები, ორივე მეფე ახლა ერთად არიან და ამის შესახებ მოველაპარაკოთო.

ჩვენც, მათთან ერთად, ორივე მეფესთან მოსალაპარაკებლად მთარგმნელი ივანე ბოიარჩიკოვი გავგზავნეთ და დავავალეთ თეიმურაზ მეფისათვის გადაეცა: რადგანაც შენ, თეიმურაზ მეფეო, ამჟამად არ გამზადდებულხარ შენი ბატონიშვილი მის უდიდებულესობასთან გაგზავნო, მაშინ შენი შვილიშვილი გაზაფხულზე თერგზე გამოგზავნე, ამაზე ხელწერილი მოგვეცი და დროც დანიშნე, ჩვენ კი, ელჩები ხელწერილს მოგცემთ შენ თეიმურაზ მეფეს, რომ თერგზე დავიზამთრებთ, ბატონიშვილს დაველოდებით და თქვენ მიერ დანიშნულ ვადამდე მის უდიდებულესობასთან არ გავემგზავრებით.

და როცა მთარგმნელი ორივე მეფის წინაშე წარსდგა და თეიმურაზ მეფეს მოახსენა, რაც ჩვენ, ელჩებმა, დავავალეთ, თეიმურაზ მეფემ მას ასე უპასუხა: ბატონიშვილი მე დიდი ხანია მის უდიდებულესობას მივეცი, მხოლოდ ახლა ვერ ვგზავნი იმიტომ, რომ ჭერ ყმაწვილია. მას შე თერგზე გაზაფხულზე გამოგვგზავნი. ხელწერილს კი ამაზე ვერ მოგცემთ და ვადასაც ვერ დავნიშნავო, მხოლოდ ჩემი ელჩი ჩაიბარეთო. ახლა თქვენ, (ელჩებს) სახარებას გამოგიტანთ. ხატსაც და დამიფიცეთ, რომ, როცა მის უდიდებულესობასთან მიხვალთ ჩემზე ცუდს არაფერს იტყვითო. ახლა კი გზა განაგრძეთ მის უდიდებულესობისაკენ, თერგზე ნუ დაიზამთრებთო. მთარგმნელმა მეფეს თავი დაუქრა და წამოვიდა.

ოქტომბრის 8. ჩვენ ალექსანდრე მეფესთან მთარგმნელი ივანე ზოიარჩიოვი და თარჯიმნები გავგზავნეთ, რათა მას ფიცის წიგნები ვაეფორმებინა და ჩვენ ელჩები კიდევ არ გავეჩერებინეთ და მის უდიდებულესობასთან გავესტუმრებინეთ. ალექსანდრე მეფემ ფემანგი გამოგზავნა და უბრძანა ჩვენთვის ეთქვა, მალე მე მოედანზე გიქნებო. ფიცის წიგნსაც გავაფორმებ და ჩემს ელჩებსაც მათ ხელზე ჩავაბარებო. და მათი თანდასწრებით ვუბრძანებ, რაზედაც ჩემმა ელჩებმა დიდ ხელმწიფეს უნდა შეევედრონო.

იმავე რიცხვში, ნაშუადღევს, მეფე ალექსანდრე მოვიდა მოედანზე, მას თან მისი სულიერი მოძღვარი ზაქარია მიტროპოლიტი და სხვა სამღვდლოება მრავალი მოყვა. ჩვენც, ელჩები, მიგვიწვია ამაღლებულ ადგილთან, მივედით თავი დავეუქარი, მან ჟანმრთელობით მოგვიკითხა. მეფე იდგა ამაღლებულ ადგილთან ახლოს და სიტყვა წარმოთქვა: ელჩებო თქვენ ღვთის წყალობით კარგად გაემგზავრებით ჩემგან მის უდიდებულესობასთან. მე ყველაფერი შევასრულე მისა უდიდებულესობისათვის, მე მას ხელმწიფეს და დიდ მთავარს ალექსანდრე მიხეილის ძეს სრულიად რუსეთისას სამუდამოდ ვეყმე, ჩემი შვილით ბაგრატი, ჩემი ძმით მამუკათი, მთელი ჩემი იმერეთის ქვეყნით და მონარული ვარ ხელმწიფისათვის თავი დავდო. ჩვენ ხელმწიფეს მივც უფალო. მრავალი წლის სიცოცხლო. თქვენთან ერთად ჩემს ელჩებსაც ვგზავნიო, ჩემს თავადს და მოლარეთუხუცესს ლომკაც ჯაფარიძეს და არტიმონ არქიმანდრიტსო, ესენი იმერეთში ჩემი ყველაზე უპატიოსნესი ხალხია და თქვენ ისინი მის უდიდებულესობასთან, მეფესთან, მიიყვანეთ ჟანსადად, გზაზე შეიბრალებთ და გაუფრთხილებით. ფიცის წიგნებს ჩემს ბეჭედს ხვალ დილით დავასვამო, ზემო ქუთაისში, საკრებულო ტაძარშიო. დიდხანს ფიცის წიგნს ბეჭედს იმიტომ ვერ ვასვამდი, რომ მე ახალი ბეჭედი გავაკეთებინე, მისი უდიდებულესობის ხელმწიფის სახელზეო, ბეჭედზე კი ამოჭრილიაო (ასეთი წარწერა): „მე იმერეთის მეფე ალექსანდრე, ჩემი შვილით ბაგრატი და ჩემი ძმით მამუკათი სამუდამო ყმა ვარ, ხელმწიფის და მეფის, დიდი მთავრის ალექსი მიხეილის ძის სრულიად რუსეთისა“-ო. მანვე ალექსანდრე მეფემ გვითხრა, რომ ხელმწიფემ და მეფემ, ალექსი მიხეილის ძემ თავის ახალ მამულს, იმერეთის ქვეყანას მოხედოსო, იოლო მე მისი ყმა. ალექსანდრე მეფე, მტრებისაგან, დადიანის ხანისაგან, გამათავისუფლოსო. ხელმწიფემ თავის მამულში, იმერეთის ქვეყანაში, ზარბაზნების გამოგზავნა ინებოსო. და თუ ხელმწიფე ზარბაზნების გამოგზავნას არ ინებებს, მაშინ იქნებ ზარბაზნების მკეთებელი ოსტატი გამოიმგზავნოს თავის ხელსაწყოთიო. ხოლო დონიდან ხელმწიფემ იქნებ შავი ზღვით თავისი ხალხის, კაზაკების, გამოგზავნა

ინებოს, რითაც მე, მისი, ყმის მტრებთან გამკლავება შევიძლო და მის ხელმწიფურ სახელს წარმატება შეეძინო, ხოლო „ხელმწიფის მამული იმერეთის ქვეყანა“, გავაფართოვო და აქ ჭეშმარიტი ქრისტიანული სარწმუნოება შეგინებული არ იქნესო. მე ხელმწიფის ყმამ იმისათვის ვირჩიე აღმოსავლეთის, ახალი რომის დიდი ხელმწიფე და მთელი ჩემი იმერეთის ქვეყნის უზენაეს ხელმწიფედ ვალიარე იგი, რომ ჭეშმარიტი მართლმადიდებლური ქრისტიანული სარწმუნოება გაემართო. შემდეგ ხელი მოჰკიდა თავის ელჩებს და ჩვენ, ჩაგვაბარა და გვიტხრა, თქვენ ელჩებო თუკი ჩემი (ალექსანდრე მეფის) დიდი ხელმწიფისადმი სამუდამო ყმობაში დაქვემდებარება მოახერხეთ, ასევე ჩემი ელჩების დიდი ხელმწიფის წინაშე წარდგენასაც შეძლებთო.

ოქტომბრის 9, შუადღეს, ალექსანდრე მეფემ ჩვენთან, ელჩებთან, თავისი სულიერი მოძღვარი ზაქარია მიტროპოლიტი და ფეშანგ მდივანი გამოგზავნა და ხელმწიფის ხალხისათვის და ყველასათვის, ცხენები გამოგზავნა და გვიბრძანა მასთან, ზემოთ, დიდ ქუთაისში საკრებულო ტაძარში მივსულიყავით, ფიცის წიგნებზე ბეჭდის დასასმელად და იმერეთის სასულიერო ხელისუფალთ, თავადებსა და აზნაურებს მეფემ ხელის მოწერა უბრძანა. სულიერმა მოძღვარმა და ფეშანგმა ჩვენ გვითხრა, რომ ვინც არ მოსულან ჯერ და გზაში არიან, ეპისკოპოსი იქნება თუ თავადი ან აზნაური მეფემ ყველას საჯანგებოდ კაცი გაუგზავნა წერილით, რომელშიაც წერდა: როგორც კი თქვენთან ელჩები მოვლენო, მათ წინაშეო ფიცის წიგნებს ხელი მოაწერონო. მცირე ხნის შემდეგ, ჩვენ, ელჩები, ალექსანდრე მეფესთან წავედით ზემო ქუთაისში და, როცა ჩვენ ქუთაისში მივედით საკრებულო ტაძარში გავგვზავნეს. ხოლო სულიერი მოძღვარი ზაქარია მიტროპოლიტი და ფეშანგ მდივანი ამ დროს ალექსანდრე მეფესთან წავიდნენ ამბის შესატყობინებლად, რომ ჩვენ იქ ვიყავით და ტაძარში ველოდებოდით მას. (როცა მეფე მობრძანდა) ჩვენ მაშინვე ტაძარიდან გამოვედით, შევეგებეთ და თავი დავუკარით, მეფემ ჯანსაღობით მოგვიკითხა და საკრებულო ტაძარში შევიდა, ილოცა და შემდეგ ჩარდახზე ავიდა, ჩვენ ელჩები და მთარგმნელი თან წავიყვანა, ცოტა გვერდზე მიდგა და ცალკე გველაპარაკა: ახლაო, გვითხრა, თეიბურაზ მეფე თქვენ მის უდიდებულესობასთან შვილიშვილს არ გატანთო. მე რომ ჩემი შვილი ბაგრატი და ჩემი ძმა მამუკა აქ მყავდეს, ორივეს მის უდიდებულესობასთან გავუშვებდი და რომელსაც თავისთან დატოვებას. ინებებდა ეს მისი ნება იქნებოდაო. ხელმწიფე თუ ინებებდა „ვოევოდას“ და თავის (ერისთავს) ქუთაისში გამოგზავნიდა, ისეთს რომელსაც იგი ენდობოდა, და თავის მამულს, ე. ი. იმე-

რეთის ქვეყანას, ჩააბარებდა, მაშინ თვით მე, ალექსანდრე მეფე-
ეახლებოდი დიდ ხელმწიფეს, დიდ მთავარს ალექსი მიხეილის ძეს და
ვინახულებდიო, ჩემს თავს ხელმწიფეს მიუძღვნიდი და მის კალთას
ხელს ჩაკიდებდიო. ამის შემდეგ ბეჭედი მოიტანეს და ალექსანდრე
მეფემ ორივე ფიცის წიგნზე თავის თვალწინ ბეჭდის დასმა ბრძანა.
როცა ბეჭედი დასვეს, აიღო ორივე წიგნი ემთხვია დასმულ ბეჭედს.
თავზე დაიდო და წარმოსთქვა: ღმერთო მიეც ჩვენს მეფეს და დიდ
მთავარს ალექსი მიხეილის ძეს სრულიად რუსეთისას, ხანგრძლივი სი-
ცოცხლე მრავალყამიერ. მე კი ხელმწიფის მოუცილებელი მისი სა-
მუდამო ყმა ვარ, ჩემი შვილით ბაგრატიით და ძმით მამუჟათი, მთელი
იმერეთის ქვეყნით, მოხარული ვიქნები ხელმწიფისათვის საკუთარი
თავი დავდო, სადაც არ უნდა ინებოს ხელმწიფემ ჩემი გაგზავნაო.
ხოლო მე, მისი ყმა და ხელმწიფის მამული, ე. ი. იმერეთის ქვეყანა,
მტრისაგან დაგვიცვას, თავის სახელი და მეფობა აქაურ მხარეში აღი-
დოს, ხოლო ჭეშმარიტი მართლმადიდებლურ ქრისტიანული სარწ-
მუნოება თავის მამულში, იმერეთის ქვეყანაში, განმართოს, რო-
მელიც შელახულიაო. მეფის შემდეგ მისმა სულიერმა მოძღ-
ვარმა ზაქარია მიტროპოლიტმა და სხვა სასულიერო პირებმა,
თავადებმა და აზნაურებმა ფიცის წიგნებს ხელი მოაწერეს. (მე-
ფემ ამის შემდეგ) სთქვა: შემიწყალოს ხელმწიფემ თავისი ყმა და
ინებოს ჩემთვის შევარდენის გამოგზავნა, ისე როგორც თეიმურაზ
წაფეს უგზავნიდაო¹⁵. ამის შემდეგ ალექსანდრე მეფემ ნება მოგვცა
ჩვენ მას ხელზე ვმთხვეოდით და ვემთხვიეთ კიდევ. მეფემ გზა და-
გვილოცა, ბედნიერი მგზავრობა გვისურვა, მცირე ქუთაისში ღამის
გათევა და დილით ადრე გამგზავრება გვირჩია. ჩვენც წინააღმდეგო-
ბა არ გაგვიწევია ღამე იქ გავათიეთ.

ოქტომბრის 10 ალექსანდრე მეფემ თავისი სულიერი მოძღვარი
ზაქარია მიტროპოლიტი, ფეშანგ მდივანი, აზნაურები, მეურვენი,
რომელნიც ჩვენზე, ელჩებზე, იყვნენ მომავრებული, ზაქარია და სეხ-
ნია გამოგზავნა. ამათთან ერთად ურმებში გაბმული ცხენებიც ელჩე-
ბისა და ხელმწიფის ხალხისათვის, და ურმები ბარგისათვის გამოეგ-
ზავნა. გამცილებლად ზაქარია იყო ქუთაისიდან, ლომკაცის ბინამდე.
ლომკაცთან ჩვენ მამუჟა და იური „კანმოვი“ შეგვხვდებოდნენ, მათ-
თან კი ჭვეითად მომავალი კაცებიც იქნებოდნენ, რომელთაც მხრებზე
უნდა გადაეტანათ ჩვენი ბარგი მთებზე, ბალყარებამდე, ისინი სამას
კაცამდე უნდა ყოფილიყვნენ.

ჩვენ იმავე საათში ქუთაისიდან წამოვედით და იმავე რიცხვში
სკანდაში გავათიეთ ღამე.

¹⁵ დედანში აქ ეს უკანასკნელი წინადადება იწყება „შელახულის“ შემდეგ.

სკანდიდან წამოვედით და 11 ოქტომბერს მამუკა ბატონიშვილის საცხოვრებელ ადგილს მივალწიეთ და ღამე იქ გავათენეთ, სადაც ყურძენს წნებდნენ.

აქედან წავედით და მამუკა ბატონიშვილის სოფელში მივედით ოქტომბრის 13, სადაც ზაქარია აზნაურიც ცხოვრობს.

იმ სოფლიდან ოქტომბრის 15 სოფელ რაჭაში¹⁶ მოვედით.

იმ რაჭა სოფლიდან წავედით და ქაიხოსრო „ბოიარის“, ქართულად თავადის, სოფელში მივედით. ამ სოფელთან ქვის ციხე კვარა არის მთლიანად ქვაზეა აგებული მთებს შორის. ციხეს ერთი შესასვლელ-გამოსასვლელი აქვს. (ქაიხოსრო) ელჩებს სოფელამდე ორი ვერსტის მანძილზე შემოგვეგება თავისი აზნაურებით და დიდი პატივით მიგვიღეს. ეს იყო 15 ოქტომბერს.

იმ სოფლიდან წამოვედით და პაპუნა ერისთავის სოფელში მივედით. ეს (ერისთავი) ალექსანდრე მეფის პირველი კაცია. მეფის შემდეგ. და ამ ერისთავმაც დიდი პატივით მიგვიღო ელჩები, თავისი აზნაურებით სოფლიდან სამი ვერსტის მანძილზე შემოგვეგება. ჩვენ მასთან ვისადილეთ და ღამეც მან გავგათევენა თავის სახლში. ეს იყო 16 ოქტომბერს.

იმ სოფლიდან წამოვედით და 17 ოქტომბერს ლომკაც ჯათარძის სოფელში მოვედით მის უდიდებულესობასთან ელჩად რომ მოდის ალექსანდრე მეფისაგან, სადილობაზე ადრე მოვედით და მასთან ვისადილეთ და ღამე გავათიეთ, დიდი პატივით მიგვიღეს.

იმავე რიცხვში საღამოს მეფისაგან გამოგზავნილი ფეშანგ მდივანი მოვიდა, საჩუქრები მოიტანა, რომელსაც ალექსანდრე მეფე მის უდიდებულესობას უგზავნის თავისი ელჩის ლომკაცის ხელით. ჩვენ გვიტონრა რომ გუშინ საღამოს წამოვედი ქუთაისიდანო. ლომკაცის (სოფლიდან) ფეშანგი, აზნაურები და მოხელეები ურმებით ქუთაისში დაბრუნდნენ მეფესთან.

იმავე რიცხვში ლომკაცის სოფელში ჩვენ ელჩები აზნაურებმა ხელზე ჩაგვიბარეს, რომელთაც თოვლიან მთებზე უნდა გადაგვიყვანონ ბალყარეთამდე. ესენი არიან აზნაურები იური და მამუკა „კანშოვი“. ამათ სამასი ქვეითა კაცი ახლდათ, რომელთაც ჩვენი ბარგი უნდა გადაიტანონ მთებზე.

ლომკაცის სოფლიდან წავედით და 18 ოქტომბერს აზნაურ გამყრელიძის¹⁷ სოფელში მივედით. სოფელში მისი სახლის ცოტა მოშორებით ქვის საყდარია მიქელ მთავარანგელოზის სახელობის. ასე გვითბრეს,

¹⁶ სოფ. ნიკორწმინდა იჯულისხმება.

¹⁷ დედანში „ტამყრელიძე“ წერია.

რომ იქ „დინარ დედოფლის“ თემებია დატულიო. იმ სოფლიდან წამო-
ვედით და „იური კანშოვის“ ციხე-ქალაქში მივედით. ხოლო მის პირ-
დაპირ, მდინარე რიონს გაღმა ქვის ცარიელი ციხე-კოშკი იყო, რომე-
ლიც ბალყარეთის მფლობელს ალიბექს აეღო. აქ მასთან 19 ოქტო-
მბერს ღამე გავათიეთ.

ოქტომბრის 20 „იური (გიორგი) კანშოვის“ სოფლიდან ელჩები
თოვლით დაფარულ მთის გზას გავუღექით, ჯერ ცხენებით მთის ქვეშ
ვიარეთ, იმ ცხენებით, რომელნიც ქუთაისიდან ალექსანდრე მეფემ
მოგვცა და ღამე ამ თოვლიანი მთების ძირას გავათიეთ. მთების ძირი-
დან შემდეგ ცხენები ქუთაისში გავგზავნეთ. რიონი იმ თოვლიან მთა-
დან გამოდის, სადაც ღამე გავათიეთ. მეორე მხრიდანაც მდინარე გა-
მოდის თოვლიან მთიდან, „ფასული“ ეწოდება.

ოქტომბრის 21 ჩვენ ავედით თოვლიან მთებზე ბალყარეთში ქვე-
ითად. ალექსი მდივანი თოვლიან მთაზე ლომკაცთან და არტიმონ არქი-
ზანდრიტთან ერთად გადავიდა გვიან ღამით სამ საათზე და ღამე გაა-
თია პატარა ხიდთან მდინარე „ჭერეხზე“¹⁸, რომელიც ბალყარეთში
მიმდინარეობს.

ნიკიფორე ტოლოჩანოვმა, მთარგმნელმა (ივანე ბოიარჩიკოვმა) და
მათთან ერთად აზნაურებმა მამუკა და იური (გიორგი) „კანშოვებმა“
იმ ჩამოთოვილი მთის გადაღმა, გადასვლა იმ დღეს ვერ მოასწრეს.
მხოლოდ დილით გადმოვიდნენ მდინარე „ჭერეხზე“, იმ ხიდთან, სადაც
წდევანმა ალექსი იველევა ღამე გაათია.

ოქტომბრის 22, იმ ხიდიდან მდივანი ალექსი იველევი გვიან ფე-
ხით გადმოვიდა ბალყარეთში. ელჩები ლომკაცი და არქიმანდრიტი
ხიდთან დარჩნენ ნიკიფორე ტოლოჩანოვს დაელოდნენ.

მდივანი (იველევი) იმავე დღეს ძალიან გვიან საღამოს უკვე მოვი-
და ბალყარეთში.

ნიკიფორე ტოლოჩანოვი ბალყარეთში ძალიან გვიან მოვიდა ოქ-
ტომბრის 23.

ჩვენ, ელჩებმა ბალყარეთიდან იმერეთში ალექსანდრე მეფესთან
დავაბრუნეთ აზნაურები მამუკა და იური (გიორგი) „კანშოვები“, მათ-
თან ერთად ყველა ქვეითი ხალხი (მებარგულები) ღვთით ყველა ჯან-
სალად და კარგად მყოფნი წავიდნენ. ყოველივე ის, რაც ბალყარეთში
გვქონდა დატოვებული, საქართველოსა და იმერეთის ქვეყნებში რომ
წავედით თოვლიან მთებით, ჩვენი ბარგი, ცხენები, უნაგირები, ლაგა-
მები და თოქალთოები, ხელმწიფის ხალხის, მთარგმნელის, მდივნის
თანაშემწეების, თარჯიმანების, დამფიცებლის, თერგელ მეთოფურების

¹⁸ იველევის აღწერილობაში მდ. „ჭერეხის“ ნაცვლად დასახელებულია მდ. „კრეხა“.

ნივთები წაგვართვეს. იმ ცხენებიდან, ჩვენ ელჩებს ნიკიფორე ტოლოჩანოვს ბალყარეთში ათი საუკეთესო და იორლა ცხენი ჩერქეზებმა მიართვეს. მდივან ალექსი იევლევეს ორი საუკეთესო ცხენი და იორლა წაართვეს. მთარგმნელს, ივანე ბოიარჩიკოვს, ორი საუკეთესო ცხენი, თარჯიმნებს და მეთოფურებს თითო ცხენი. ხოლო რაც ბარგი დაუტოვეთ, უნაგირები, ლაგამები, სამფეხი, თოქალთოები, ამათგან არაფერი არ მოგვცეს, ხოლო რაც დაგვიბრუნეს, არც ჩვენ და არც მათ არაფერში არ გამოგვადგებოდა. ცხენების შესახებ გვითხრეს, რომ მოგვპარესო, ხოლო დარჩენილი ცხენებიც, მაშინ დაგვიბრუნეს, როცა ბამბის ქსოვილის ნაჭრები მივეცით, ხოლო მფლობელებს, მათ ძმებს, შვილებს და ძმისწულებს, აგრეთვე ცოლებს აღმოსავლური აბრეშუმის ზოლებიანი ქსოვილის ნაჭრები მივართვით. ამ საჩუქრების გარეშე არც ჩვენი გაშვება არ უნდოდათ.

ოქტომბრის 28 ბალყარეთიდან ჩვენ დატვირთული ცხენებით ონზორის ყაბარდოში გადავედით, „ზოზორუყვა“ მურზასთან და მის ძმებთან, ცხენები ბალყარებისაგან ვიქირავეთ ბარგისათვის და ჩვენთვისაც ონზორის ყაბარდომდე. თითო ცხენისათვის ქირად ორ-ორი წითელი ქსოვილის ნაჭერს ვაძლევდით.

ონზორის ყაბარდოში „ზოზორუყვასთან“ და მის ძმებთან 29 ოქტომბერს მივალწიეთ. თვით „ზოზორუყვა“ სახლში, ყაბარდოში, არ დაგვხვდა.

ოქტომბრის 31 „ზოზორუყვასთან“ ყაბარდოში რომ ვიყავით მისმა აზნაურმა („უზდენმა“) „თაიმასმა“ გვიამბო, რომ „ჩებან მურზა“ უთქვენოდო თერგიდან რვა კაცით ყირიმში, ყირიმის ბატონიშვილთან, გაიქცაო და როცა „ჩებან“ მურზა, ჩემს იქ ყოფნის დროს ყირიმში მოვიდა ყირიმის ბატონიშვილმა იგი შეიწყალა და ჰკითხაო, მითხარია მე შენ „ჩებან მურზაო“ რა გქირდებაო და მე შენ უარს არ გეტყვიო.

„ჩებან მურზამ“ უარი უთხრა, მე არაფერი არ მინდა, მხოლოდ შენი ჯარიდან ხალხი მქირდებაო და მე რაზმით თერგზე თავდასასხმელად წავალო. ბატონიშვილმა მას რამდენიც ქირდებოდა ხალხი მისცაო. „ჩებანი“ ყირიმში რაზმს აგროვებს და ამ ზამთარში, ან გაზაფხულზე თერგზე (რუსებზე) თავდასხმა უნდაო.

ნოემბრის 12 ჩვენ ხელმწიფის წერილი გამოვეუგზავნეთ „მუნდარის“ შვილს მისი აზნაურის (უზდენის) მურზობეგ „არდაშევის“ ხელით. „ზოზორუყვასაგან“ ყაბარდოდან რომ ბრუნდებოდა.

სამი კვირის განმავლობაში ყაბარდოში „ზოზორუყვასთან“ ვცხოვრობდით, იმის გამო, რომ გვითხრეს თერგზე, ბარაგუნისა და სუნჯის ციხესთან ყუმუხების დიდი ლაშქარიაო, თარღუს მფლობელ სურხანი შამხალელის და „კახანაბ“ მურზას „ონდრეევსკელისაო“. „ზოზორუყ-

ვა“ მათთან, ყუმუხთა ლაშქარში ყოფილიყო. დიდძალი ჯარი შეყრილიყო. თერგის ციხიდან, ბარაგუნის საწინააღმდეგოდ კაზაკების ციხეში მუცალ ჩერქეზთა მთავრის წინამძღოლობით კაზაკები, რუსი მეომრები და უცხოელები (მეყრილიყვნენ). „ზოზორუყვა“ თავისი აზნაურებით ყუმუხების ბანაკიდან ონზორის ყაბარდოში დაბრუნდა და გვიამბო, რომ ყუმუხების ლაშქარი დაიფანტაო, მთლიანად თავიანთ სახლებში წავიდ-წამოვიდნენო და ახლა ტრამალი გაწმენდილიაო. „ზოზორუყვამ“ გვითხრა მე სახლში არ ვიყავი და ჩემზე გულნაკლული ნუ იქნებითო, თარღუს მფლობელ შამხალთან ვიყავი ლაშქარშიო, ახლა კი მე, ხელმწიფის ხაზინას და თქვენც, ელჩებს, უშიშრად და ჯანსაღად თერგის ციხემდე მიგაცილებთო. მხოლოდ თქვენ მზად იყავით ელჩებოო, ორი ან ცოტა მეტი დღე მომითმინეთო „ზოზორუყვადან“ მეოთხე კვირას წამოვედით.

ონზორის ყაბარდოდან „ზოზორუყვასაგან“ ნოემბრის 20 წამოვედით ელჩები, ხოლო ხელმწიფის ხაზინა ჩვენი საბარგულებით წამოვიღეთ. საბარგულები თერგის (ციხემდე) გვქონდა ნაქირავეები ჩვენ ყველას. „ზოზორუყვა“ მურზა პირადად თვითონ თავის აზნაურებით, მითურთ—თემურხანითურთ და თავის კაცების თანხლებით ჩვენს (ელჩების) გასაცილებლად თავის სოფლებიდან წამოგყვა. „ზოზორუყვას“ სამფლობელოდან რომ წამოვედით ღამე ველის ხნულებზე გავათიეთ მდინარე „ჩეგოლთან“, „კენმამედ იბაყუს“ კუთვნილ „შოლოხის ყაბარდომდე“ სანამ მივიდოდით. იმ მდინარიდან წამოვედით და ნოემბრის 21 „შოლოხის ყაბარდოში“ მივედით „თათარტუპამდე“ არ მიგვიღწევია ისე. ღამე „შოლოხის ყაბარდოში“ გავათიეთ არსლანბეგ მურზას სოფელში („კაბაკში“) თეთრ ღელესთან („ბელაია რეჩკასთან“). ეს ღელე თერგს ერთვის. იმ ადგილიდან და იმ სოფლიდან დავიძარით და ნოემბრის 22 დილით ადრე „თათარტუპთან“ მივედით, სადაც „კენმამედ იბაყუს“ შვილი ცხოვრობს და მისი სოფლის პირდაპირ ხილით თერგზე გადავედით. და სანამ „თათარტუპთან“ მივალწევდით თავის სოფლიდან წამოსული მუცალ მთავარი შენოგვეგება ელჩებს „კაზამალა“ მურზა ილდარის შვილი რომ არის ის. „კენმამედ იბაყუა“ კი, არ შემოგვეგებებია ჩვენ. „თათარტუპიდან“ (ელჩები) წამოვედით და იმავე დღეს მდინარე „კურპასთან“ მივალწიეთ, სადაც ღამე გავათიეთ და იქ მდივნის თანაშემწე ივანე მარტინოვი დავასაფლავეთ კიდევ.

ამ ადგილიდან ის იყო (ელჩები) დილით დავიძარით, რომ „ზოზორუყვას“ თავისი აზნაური განოგვზავნა და დაებარებინა, რომ „კენმამედ იბაყუს“ (საჩუქრით) პატივი ეცით, თორემ ცუდ რამეს შეგამთხვევით და მე ვერ გიშველითო, ისე თქვენი ნებაა, როგორც გენებოთ ისე მოიქეცითო. ჩვენ მას პასუხად დავაბარეთ: ჩვენ მისი უდიდებულე-

სობისაგან, მეფისაგან გამოგზავნილები ვართ და არავისი არ გვეშინია, იძულებით საჩუქრების დანარიგებლებად კი არ წამოვსულვართ, „ქენმამელი“ ხელმწიფის ყმადასალებს თავს და იმას არ აკეთებს, რაც მას ევალება, მუქარით კაცს გვიგზავნის, ჩვენ რომ მისი უდიდებულესობის დავალებით იმერეთის ქვეყანაში მივიდიოდით ის (კინმამელი) ჩვენთან არც გამოჩენილა, არც ახლა გვინახავს, და რატომ უნდა მივცეთ ჩვენ მას უნებურად საჩუქრებო ვუთხარით. „ზოზორუყვა“ გვიპასუხა¹⁹: წახვალთ თქვენ ელჩები თქვენი კაცებით და რაც მოგივთ მე თქვენ ვერ გიშველითო. ელჩებმა მას უარი ვუთხარით, შენ ჩვენ ნუ გვემუქრებო თანაც დავძინეთ, ჩვენ ჩვენი კაცების თანხლებით მივიღვართო. ჩვენ ხელქვეითებს ვუბრძანეთ ჩვენი საბარგულები შეებათ, ის იყო უნდა დავძრულიყავით რომ ტრამალში ხალხი გამოჩნდა. ნიკიფორე ტოლოჩანოვი და ხელმწიფის კაცები დასაზვერავად გავემართეთ, მაგრამ თურმე თერგის ციხე-გალავნიდან ჩვენს შესაგებებლად მოდიოდნენ მეთოფურთა ასისტავი ლიუბიმე ხალეზოვი, მასთან ორმოცდაათის თავი ივანე ტაბანრანი ორმოცდაათი ცხენოსანი მეთოფურით და ახლად მონათლულნი. მათ ელჩებს სუფრაჯისა და ციხე-ქალაქის სარდლის, ვასილ ვოლინსკის და მისი თანაშემწეების მოწერილობა გადმოგვეცეს. თვით ასისტავმა და მეთოფურებმა თავის მხრით ჩვენ, ელჩებს, გვთხოვეს „შელოხის ყაბარლოში“ წასვლის ნება მოგვეცითო „ქენმამელი ბაყუასთან“ ფეტვი უნდა ვიყიდოთო საჭმელად, რადგანაც პური გავვითავდაო. ჩვენ ვბრძანეთ მეთოფურთა რამოდენიმე კაცის გაგზავნაოცი მეთოფური, ახლად მონათლულნი და „მოხალისენი“ („ოკოჩენი“)²⁰ წავიდნენ (ფეტვის საყიდლად). მცირე ხნის შემდეგ „ზოზორუყვა“ მოვიდა ჩვენთან თავისი ძმით. ამის შემდეგ ჩვენ იმ ადგილიდან მდ. „კურპის“ გასწვრივ ქვემოთ წავედით და ამავე მდინარის ხიდან ღამე გავვითიეთ. აქედან, შუალამე იქნებოდა გზას გავუღექით და გამთენიისას მდინარე თერგს მივადექით მოზდოკის მიჯნასთან.

ნოემბრის 24 თერგთან გავატარეთ „სასკულის“ მიჯნასთან, აქედან იმავე დღეს წავედით და ღამის გასათევად მდ. თერგის ერთ ადგილას „იშერასთან“ მივედით, კაზაკების ერთ გამაგრებულ პუნქტის ცოტა ზემოთ.

ნოემბრის 25 „იშერადან“ დილით ადრე, ჭერ კიდევ ბნელოდა ისე, გზას გავუღექით და სადილობის უამს მდინარე თერგთან მივადქით

¹⁹ აქ უნდა ეწეროს: „ზოზორუყვას“ კაცმა, აზნაურმა გვიპასუხაო“ და არა თვით „ზოზორუყვას“ თან უშუალოდ საუბარზე უნდა ყოფილიყო ლაპარაკი.

²⁰ სიტყვა „ოკოჩენი“ ლექსიკონებში არ აღმოჩნდა, დაახლოებით, შინაარსის მიხედვით, თავის სურვილით საქმეში ჩაბმულ პირებად გვესახება „ოკოჩენი“.

კაზაკების ვალაჲანს ცოტა ზემოთ, ნაურის მიჯნასთან. იმავე დღეს ღანის ვასათევად თერგამდე მივედით „კალინოვოსთან“, კაზაკების ბურჯს ზემოთ, „იბაკოვის“ სამზერ კოშკთან სანამ მივალწევდით.

ნოემბრის 26, იქედან ვზას გავუდქვით დილით ადრე გათენებულნი არ იყო ისე მთვარის შუქზე ვიარეთ და მდ. თერგზე მივედით, სადაც კაზაკების ბურჯებია „არისტოვოში“, ზემო „ჩერლანოვის“ კაზაკების ბურჯის ცოტა ქვემოთ. იმავე დღეს საღამოს თერგზე გადავბარგდით ელჩები, ხელმწიფის სალარო, ბედაურები და იმერეთის ელჩები, სუყველა მშვიდობით და კარგად მივედით.

ნოემბრის 28 ვზა განვაგრძეთ, ადრე მთვარის შუქზე, და სადილოზის დრო იქნებოდა მდ. თერგს მივადექით ისევე „შივოსტოკოვის“ ხრამთან. იმავე დღეს ღამით კაზაკების „იაკოვლევის ბურჯის“ ზემოთ მივადქვით, მურადხანოვის ციხე-გალავნის პირდაპირ რომ არის, სადაც ხელმწიფის აბრეშუმს რომ ამზადებენ. აქედან დილით ადრე ავდექით და სადილობის დრო იქნებოდა მდ. ყიზლარზე მივალწიეთ, სადაც წინათ ვადასასვლელი იყო. აქედან ჩვენ მეთოფური გავგზავნეთ „ვოევოდებთან“ ციხე-გალავანში ბინები დაესუფთავებინათ, სადაც ალექსანდრე მეფის ელჩები — ლომკაცი და არტიმონ არქიმანდრიტი უნდა დაგვებინავენ.

იმავე რიცხვში ღამის ვასათევად ყიზლარის გადასავალთან მივადით, სადაც საბაჟოს საყარაულოა, თერგის ციხე-ქალაქთან მისასვლელამდე. ყიზლარის ციხე-გალავნიდან ადრე გამოვედით, ღამე იყო, მთვარის შუქზე ვიმგზავრეთ და ჭამდე მივედით, ციხე-ქალაქიდან რვა ვერსტით დაშორებით რომაა და მეთოფურები გავგზავნეთ ქალაქის მოურავებთან („ვოევოდებთან“) წინასწარ ცნობით, რომ ელჩებს შეგებებოდნენ.

მცირე ხნის შემდეგ იმ ადგილიდან, სადაც ჭა იყო დავიძარით და ქალაქში შევედით მთავარ მუცალის სახლის მხრიდან, ციხე-გალავნის პირდაპირ რომ ხილია იმ მხრიდან მივადექით. აქ ყველა შეგვაჩერეს და სუფრაჟმა და „ვოევოდებმა“ ვასილ ვოლინსკიმ, თავის თანამემწეებით, მეთოფურების მეთაური ვონ გოლიკოვი გამოგზავნეს ჩვენი და ალექსანდრე მეფის ელჩების, ლომკაცისა და არტიმონ არქიმანდრიტის ჯანსაღობის მოსაკითხად. ვონ გოლიკოვს თარჯიმანი ივანე რატმანოვი ახლდა. „ვოევოდებმა“ ვონინს (გოლიკოვს) იმავე დროს უბრძანეს, რომ ელჩებთან დარჩენილიყო მზრუნველად. ქალაქში ხილით გავედით, ხილიდან დაწყებული მეთოფურები იდგნენ ჩამწკრივებული იმ სახლებამდე, სადაც იმერეთის ელჩები, ლომკაცი და არტიმონ არქიმანდრიტი უნდა დაბინავებულყვნენ. ბინები იმერეთის ელჩებისათვის დაესუფთავებინათ დიდ ქუჩაზე დიდ სირაჯხანასთან, „აღდ-

გომის ჰიშკართან“ ახლოს, ვასკა სტოროშკოვის სახლში, არქიმანდრიტისათვის სერიოზუა მეთოფურის სახლი გაესუფთავებინათ. ხელმწიფის ბედაურებისათვის ამ ელჩების საცხოვრებელ სახლთან ახლო მიეჩინათ თავლა.

ხელმწიფის ელჩებისათვის, ნიკიფორე ტოლოჩანოვისათვის (სტუმრებთან) ახლო მოემზადებინათ ბინა, „აღდგომის ჰიშკართან“ ახლოს, ივანუა და მიტუა ზუბოვების სახლში.

მდივანი ალექსი იეველვი ქალაქგარეთ მონასტრის ახლოს დაბინავდა, ცხენოსან ნეთოფურის მიშკა ვიანანოვის და ვასკა არხიპოვის სახლში ქალაქში ნოემბრის 30 მივედით.

რომელი ფულის ერთეულით ვაჭრობენ იმერეთში:

უნგრეთის ოქროს მონეტებით. ეს ერთი ოქრო რუსულ ორმოც ალტინს²¹ უდრის.

1 ეფიშკებით. ერთი ეფიშკა ოც „ალტინს“ უდრის.

აბაზებით. ერთი აბაზი ექვს „ალტინს“ ან ოთხ „დენგას“²² უდრის.

ნახევარი აბაზებით. ნახევარი აბაზი სამ „ალტინს“ ან ორ „დენგას“ უდრის.

ბისტებით. ბისტში რუსული ხუთი „დენგაა“.

რუსეთის ფულს არ ღებულობენ (აქ).

იმერეთში ასეთ ტანსაცმელებს ატარებენ:

თურქულ ხიფთანს („კაფტანს“), ზევიდან ყიზილბაშურ პერანგს („კოშულკას“) იცვამენ. ზოგიერთები თავის იმერულ ხიფთანებს ატარებენ, „ტერლიკსავით“ არის შეკერილი ქამრიდან ნაოჭებით ეშვება, მთლიანია და დალიანდაგებული.

ქუდეებს დიდ ჩანაჭრებიანს (ატარებენ) თითქოს ჩვენს ძველებურ ყაიდის ქუდს (მოგაგონებს). ზოგიერთები ყიზილბაშურ ქუდეებს ატარებენ.

ზაფხულში ყველა მოთელილი შალის მრავალ ადგილას ამოქრილ ქუდს ატარებს.

ხოლო ხამლსა და წაღებში დადიან ტაჭიკურ ყაიდაზე შეკერილია თითქოს. აგრეთვე მაღალქუსლიან ფეხსაცმელშიაც, ქალამანშიაც ყელიან მოქსოვილ საცვეთებშიაც დადიან, ნიფხავს არ ატარებენ.

პერანგს და პერანგის ამხანაგს (ნიფხავს) კაცები თეთრს არ ატარებენ, მაგრამ ან აბრეშუმის ქსოვილისას (ყანაოზის) ან სხვა ფერადრ ქსოვილისას²³.

²¹ „ალტინი“ 3 კაპეიკს უდრიდა.

²² „დენგა“ ნახევარ კაპეიკს უდრიდა.

პერანგებს გრძელს იკერავენ თითქმის ქუსლებამდე აღწევს, ისე რომ ხიფთანის ქვევით მოჩანს და მუხლებს არ იფარავს.

ყოველგან ხმლებით დადიან ტაძარშიაც კი, თვით მეფეც ასე დადიან და ყოველი თანამდებობის პირიც.

მათი ხმლები რუსულს არ მიაგავს, თითქოს დანა ეკიდოს გვერდზე. ხმლება ყველა ყიზილბაშური და გერმანულია. შავი ზღვით შემოწმეთ.

ქაპრებს კი არ ირტყამენ წელზე, არამედ ოქროთი და ვერცხლით გაწვობილ ფართო სარტყლებს²³.

ყველას სატეფარი აქვს წელზე. უნაგირები თურქული აქვთ.

აღიარს ცხენს არ ამოდებენ და არც არის ხმარებაში, მხოლოდ ლაგამები აქვთ²⁴.

ცხენებზე და ფეხით სიარულის დროსაც ყველა დეზებით არიან. ცხენებზე პოლონურ ყაიდაზე სხედან უზანგებში (აქვთ ფეხები) ხალხი ჩიშით გრძელფეხებიანია.

იბრძვიან ყოველგვარი იარაღით, მშვილდისრით, შუბით, თოფით, თოფებიდან აბედით (ვაისგრიან). ფარის გარეშე არავენ არ გამოდის (ზრძოლავი). მათ ვაყაცხენები ყავთ და დაკოდელი არც ჰყავთ²⁵. იორდა არაბული ცხენები ჰყავთ. აგრეთვე ყირიმული ჩიშის და დაკოდელი რუსული, მიწის სახნავად რომ იყენებენ. ჯორები მრავალი ჰყავთ, მაგრამ ძალიან ძვირია.

სახედრებიც (ვირები) მრავალია.

იქ შემდეგი პურეული ხარობს:

ხორბალი. მუხუდო

ჭვავი. ლობიო

ფეტვი. კანაფი

ყაყაჩო. დიკის პური

ლომი

აბრეშუმის ყოველ სახლში მოჰყავთ

ბამბა ასევე.

რკინას მთაში ბევრს აღნობენ

სპილენძი ბევრია

გვარჯილა თვითნაბადია, მთაში.

ყოველგვარი ცხოველი ბევრია ძროხები, კამეჩები, ცხვარი, ლორი, ზატები, ქათმები და იხვები.

ყოველგვარი მსეცი მრავალია

²³ ალბათ აქ მოცემული ცნობაც თავადებსა და აზნაურებს ეხება.

²⁴ ეს ცნობა სრული არ უნდა იყოს.

²⁵ საეჭვო ცნობაა, რადგანაც ქვემოთ საუბარია დაკოდელ ცხენებზე.

ცხენირემი („ლოს-ი“)?
ირემი
ფურირემი („ლანი“)?
გარეული ღორები
ხარი გარეული („ზუბრი“)
ველური თხები
ჯიხვი
წავე
მელა
კვერნა
ფოცხვერი
კურდღლები
მგლები

სხვა პატარა მგლები, იმათ ენაზე ტურა.

ყოველგვარი სიმძიმე ხარებით, კამეჩებით, სახედრებით და ჭო-
რებით გადააქვთ. მთებზე კი კაცებს გადააქვთ ფეხით.

უფუარ ხორბლის პურს სჭამენ. ყურძნის ღვინოს სვამენ. ფიცხი
ღვინო (არაყი?) ყურძნისაგან დამზადებული აქვთ (ჭაჭის არაყი?) მხო-
ლოდ მას არ სვამენ. თავლსა და ლუდსაც ხმარობენ.

სუფთა თხიერი თაფლი (წონით) გირვანქაზე ნაკლები მეოთხედი
კაპიკი (ღირს).

ხოლო ცხოვრობენ ხის პალატებსა და ხის დიდ (ოდებში) სახლებ-
ში პალატებს თაღები არ აქვს და მხოლოდ ყავრით არის გადახურული.
შუა პალატაში ცეცხლის კერა აქვთ (შუა ცეცხლი), ღუმელები არ აქვთ.

ხის ქოხები ფიცრისაგან აქვთ (გაკეთებული), აქაც შუა ცეცხლი
აქვთ. პურს თონეში აცხობენ და არა ღუმელებში.

ყოველგვარი ხილი მოდის

ყურძენი, გარეული ყურძენი, ნარინჯი, ატამი, კომში, უნაბი („ურ-
ნაბი“), ბალი, კაკალი, თუთა, ვაშლი, გულაბი მსხალი, მსხალი, ქლია-
ჯი, რუსული კაკალი, გარეული ფორთოხალი, შინდი, ალუბალი, ყო-
ლო, ნოცხარი, ხენდრო, მაცვალი. ბოტნეული: ნესვი, საზამთრო,
რუსული კიტრი. ყირიმული დიდი კიტრი, რუსული გოგრა, ყიზილბა-
შური გოგრა, რომელითაც სვამენ. ლობიო კონსტანტინოპოლური, ლო-
ბიო ქართული, ხახვი, ნიორი, კომბოსტო, მაგრამ ისეთი არა, როგორც
რუსული²⁶, ბოლოკი, ცერეცო, მაგრამ იგი გერმანულს არ ნიაგავს.

²⁶ შესაძლებელია აქ საუბარი იყოს დასავლეთ საქართველოში გავრცელებულ მხალზე.

იმერეთის სახელმწიფოს ციხე-ქალაქების სატახტო ქალაქი ქუთათისი. აქ ორი ქვის ციხე-გალავანია, მოსკოვის გალავანისა და „კიტი“ ზღუდე-გალავანის მსგავსად. ქუთათისის სატახტო ქალაქის პირდაპირ, მდინარე რიონის გაღმა, იმავე სახელის მქონე ქვის ციხე-გალავანია ქუთათისი.

ციხე-გალავანი გელათი, ქვისაა მაღალ ადგილზე, მთის შუა წელზე. ციხე-გალავანი სკანდა, ქვისაა, ბუნებრივ კლდეზეა დაშენებული, ორასი საყენია მისი გარშემო წრე. „ჩხერის“ ციხე. შორაპნის ციხე მთლიანად ქვაზეა დაშენებული. ხარაგაულის ციხე. „წყერის“ ციხე. „სუერის“ ციხე. „საცხელისის“ ციხე. „კაცხის“ ციხე. „ბოსლევის“ ციხე. „ჩელათხი“-ს ციხე. ციხე „შეუპოვარი“. „საჩინჩი“-ს ციხე, სვირის ციხე, გვიშტიბის ციხე, „რაქის ციხე“ (ნიკორწმინდა), „ევანანის“ ციხე, „ჭარალის“ ციხე. „ხრეთის“ ციხე, „საზანოს“ ციხე, „მაჩიუტავრი“ ციხე, „ქუიტორის“ ციხე, „გეზათის ციხე“, „ვარძიის ციხე“, „ტაბაკის“ ციხე, „ხიდარის“ ციხე, „საჩინოს“ ციხე, „ქვიტირის ციხე“, გეგუთის ციხე. „ზნავკას“ ციხე. ამბროლაურის ციხე, „ლეხიდირის“ ციხე, ციხე „ალექსანდრუჩი“, „სადმელის“ ციხე, „სხვავას“ ციხე, „წესის ციხე“, „რკვიას“ ციხე; ჟოტას“ ციხე; „მინდა“ ციხე²⁷; „ლარის“ ციხე²⁸; „ხრეთის“ ციხე; „ჟოშხას“ ციხე; „კელვანის“ ციხე (გელოვანის ?); „საკეციის“ ციხე²⁹; „აშაშას“ ციხე; ლეჩხუმის ციხე, „როინათის“ ციხე; „ზეგილეთის“ ციხე; „საკაოს“ ციხე³⁰; შოუბანის ციხე³¹, „შარის“ ციხე; „ღების ციხე; „ჭიორას“ ციხე; „თევრეშოს“ ციხე; ციხე „შეუპოვარი“; „ხრეთის“ ციხე³²; „ცეირის“ ციხე; „უაზაიას“ ციხე; „ვარდის“ ციხე; „საბეკის“ ციხე; „კუარას“ ციხე, „ახატევის“ ციხე (ხატევია?); „ღეხუირის“ ციხე; „აშეკაშის“ ციხე; „ჭყვიშის“ ციხე; „ქუაშტიბის“ ციხე; „ლაჯანის“ ციხე; „ბერეთის“ ციხე; „ჩარათხას“ ციხე; „მუხურის“ ციხე; „ვარჩინის“ ციხე; „ნამანევის“ ციხე; „ცაგერის“ ციხე; „ხონის“ ციხე; „ვათობას“ ციხე; „ჩერეჟუმის“ ციხე; კიტრუს ციხე (კიტრის?); კუტეზას ციხე; ფარზის ციხე; ციხე „ვანში“; ციხე „ვაზისში“. „კაცხის“ ციხე³³; „გუიმეს“ ციხე; „გეგუთის“ ციხე³⁴;

ფეშანგ პღიენის გადმოცემით მეფის ხელქვევით მყოფი კეთილ-

²⁷ ბარაკონთან .

²⁸ ონთან ორი კილომეტრის დაცილებით.

²⁹ რიონს გაღმა სოფ. ზნაკვასთან და სადმელთან ახლოს.

³⁰ ონთან ახლოს.

³¹ ონთან ახლოს.

³² რაჭაშიაყ არის ამ სახელის მატარებელი ციხე და იმერეთშიაყ.

³³ ქიათურასთანაყ არის „კაცხის“ ციხე.

³⁴ გეგუთის ციხე ორჯერ იხსენიება ერთგან „კეგუთის“ სახელწოდებით.

შობილი ხალხი, ე. ი. თავადი, რუსულად „ბოიარი“ და დარბაზის წევრები ასი კაცი იქნება.

აზნაურები, რუსულად „დვორიანები“, ათას ასი (1100) კაცი.

მეთოფურები, რუსულად „სტრელცები“ მეფის მორჩილი, რომელთაც ჯამაგირი ეძლევათ, ორი ათასი კაცია.

ფეშანგ მდივანმა გვითხრა, რომ საერთო ანგარიშით იმერეთის ქვეყანაში ყველა მცხოვრები, ვაჭარი, შავი ხალხი და მხენელ-მთესველი გლეხი სამოცი ათასი იქნება.

(Дела Грузинские, 1650 წ. № 2, ფურც. 72 - 189).

**ПЕРЕВОД С ПИСЬМА КАХЕТИНСКОГО ЦАРЯ
ТЕЙМУРАЗА I К РУССКОМУ ЦАРЮ АЛЕКСЕЮ
МИХАЙЛОВИЧУ. 1649 г. 13 АВГУСТА**

Перевод 3 греческого письма, что писал к в. г. ц. и в. к. А. М. в. Р. грузинские земли Теймураза царь с послы своими со князем Иваном да с архимаритом Пахомием в нынешнем во 157 году августа в 13 день.

...О содеянном бывшем деле несмея извещаем державному вашему царствию, о после нашем, которого присылали есми, и добре ево принял есми¹. И своего посла Еуфимья с великою твоею милостью прислал еси к нам. И господь да умножит лет царствия вашего. Да еще другого после послали есте, и на море со всем потонул. И ваше ц-ого в-ва жалованье, что было послано, все потонуло ж. И выкинуло на берег, и кизылбашеня по повеленью Ширван хана дербенского именем салтана то все пограбили и ко мне ничево не прислали. А розказал про то про все мне Арсеней, митрополит Алевердеи Георгиевского монастыря. И того же хотел есми послать послом со внуком моим с Миколаем к вашему ц-ому в-ву. И кой час проведали кизылбашеня, что посылаю к тебе государю внука своего и рабом вашим учинитца и Карталею ему отдал, и войско собрал. А в то время был здесь вашего дьяка сын Михайло, да дядя его Борис, да переводчик Борис. И как они были в Шервани, и в те поры от Шемахи и от Кенчи пришло войско, великое собрание, и от иной страны от города иной хан, от двух и от трех сторон учали меня воевать. И от нижней стороны войска был сын мой Давыд. А от вышней стороны был я сам. И велми билися, и многие люди пали на бою. А их войска было много, а нашего мало. А в нижней стране, где пришло войско, и тут есть церковь святые Нилы. И тут сына моего Давыда марта в 15 депь

¹ Sic! есу(?)

замучили и убили. И ты сииде святыи свет, и предаде святую свою душу в рупе христовы. А яз возвратився, собрал трех сынов сына моего, единого Луварцапа, второго Николая, третьего Юрья и приехал к зятю своему к Олександру в Мереть, здесья в Кутатес, к истинной вере христове. Еще, царю мои пресветлый, ради великого Бога и имени ради принодевы Марии, не отричи меня, понеже ото всех стран наполнилось нечастивых безбожных агарян, а христианскими месты одолели. По сем, как произволит великое выше царствие, вся возможна суть великому вашему царствию. А от Терка города царствия вашего до Кахета ходу есть с неделю. А от черкас до Мерети то ж. И ныне посылаю посла князя Ивана Григорьева да архимарита Пахомья. И послал их через горы, потому что иного доброго пути не обрел. Послати к вам внука моего с ними, а на Шемаху не пропускают кизылбаши, и сего ради не послал его к вам ныне. И буди тебе ведомо, многолетний царю, глава моя, и внук мой, и вся земля моя твоя есть. Еще бью челом царствию вашему и кленуся святою Тронцею, что есть явно один Бог велии надо всеми нами, и утвердил вся, и родися от Богородицы и приснодевы Марии, потом же и распяся, всем царь небу и земли. И для ради имени пресвятыи Богородицы, не остав меня от своей милости, понеже опричь Бога и тебя великого государя иного помощника не имею. Помози мне, толиким церквам и толикому христианству. А послов моих не велите задержать, велите отпустить наскоре. А жаловень, что есте к нам послали, и то к нам не дошло. И ныне да приидет милость ваша, понеже велми пребываем в тесноте от неверных. А одного человека посылали к персидскому агарянскому царю царствие ваше и ходатайствовали, и повеления зашего он не послушал. А повеление ваше было, чтоб меня не изгоняти. А он церкви божиин чинит мечетми, а христианство хочет все разорить. Повели, царствие ваше, чтобы церковей христианских не разорял. Против твоего ц-ого в-ва кто он есть персидской, и ваше-то слова не слушает. А толко двадцать тысяч воинских людей прилеш, и здешними местами всеми завладееш, и христианские церкви оборониш, и своего архiereя посадиши. И на сем свете будет имя твое славно. А на том свете будете имети мзду от Бога. А я чему есмь достоин перед царствием вашим, но и

роду есмь от пророка царя Давыда. И повели дати девицу за внука моего за Влударсапа. И пришли ко мне зная, и восприним места сия, и посади сестру свою царицею во здешних местах, и владей им. Яко же владееш и Терками, тако же будеш владеть и здешними местами. И будет тебе давать дань. И отгони агарян отсюду, и в здешних местах же будет имя великого царствия вашего славно во веки.

(Дела грузинские 1649 г. № 3, лл 40—43).

ПЕРЕВОД С ПИСЬМА ИМЕРЕТИНСКОГО ЦАРЯ АЛЕКСАНДРА III К РУССКОМУ ЦАРЮ АЛЕКСЕЮ МИХАЙЛОВИЧУ. 1649 г. 13 АВГУСТА

Перевод 3 греческого писма, что писал к в. г. ц. и в. к. А. М. в. Р. меретинские земли Александр царь с послы своими с черным попом Васильем да с Давыдом в нынешнем в 157 году Августа в 13 день.

...О содеенном бывшем деле несмея извещаем державному взшему царствию я Александр Непа царь, Юрья Непева царя сын. И днесь мы пребываем царем от дедов и от прадедов наших. Тож и мы православные христиане научены от апостола Андрея и от святыя Нилы истинной православной вере благочестивых и православных царей, истинной вере веруем и исповедуем отца, и сына, и святого духа, Троицу единосущную и нераздельную. И земля нарицается Мереть, а столное место наше зоветца Кутатес. Монастырей и церквей много есть, соруженны бысть от древних царей и митрополитов. И епископы многие суть. И вера нашана поколебима истинна есть. И сего ради ныне и мы бьем челом и поклоняемся главою своею великому вашему царствию великие Москвы и всеа Русии. И ныне мы услышали про великое ваше царствие, что такова православного христианского великого царя несть иного второго, токмо великое ваше царствие, великий царь еси христианский. И сего ради бьем челом великому вашему царствию, и касаемся к ногам великому царю московскому и всеа Русии, и поддаемся, и хотим быти рабы в. ц-ого в-ва, я Александр Непа царь и государь меретинские земли, и бояре мои, и рабы мои, и вся земля моя, все поклоняютца вашему великому царствию. И раби

твой есмь от ныне и впредь, великий царю, един Бог весть о том и царстве ваше. По сем извещаем великому вашему царствию о притчах наших. Дидиянской был раб мой и давал дань мне. И ныне отложился от меня и соединился с царегородским турским салтаном. И собрав воинских людей, приходит на меня по двжды и по тржды и чинит мне шкоту, собирает абазинцов и чиков и приходит на меня войною по вся годы. И посылает христианских детей в полон к турецкому салтану по триста и по четыреста. А которую дань давал мне, и ныне тое дань дает турецкому салтану. И от меня отложился, что есмь христианские цари. И с турским учинился во единой вере и единосёрдечно. И хочет покорить се наши места турецкому салтану и разорити православие и церкви христианские. И вначале женился на невестке, и та умерла. И потом велел убити дядю своего родного, отцова брата, и взял жену ево, а свою тетку, за себя. И того не повелевает закон христианской. Еще, многолетний и великий царь, это всех сторон отступники христовы безворные нас изобижают. И сего ради касаемся к ногам вашим, что еси великий царь христианский. И сего ради челом бьем, да умилосердишися над нами и не отринеси нас от своей царские высокие руки. И не отстави нас от милости своей, чтобы не одолели неверные семи местами, и не розорилась бы истинная вера христианская, и церкви и святые монастыри не были б мечетми. А великое ваше царствие все можешь учинити, ныне иного великого царя несть разве тебя, великого царя, и вся суть в руках ваших. А здешние места блиско к вам, от Мерета до Терка, что есть царствия вашего, одна неделя ходу, а не дальней путь, се наши места близ царствия вашего. И мочно прислати в наше место 20.000 ратных людей и нашими местами завладеть. И будет слава великого вашего царствия, и будут се места под державою великого вашего царствия, нежели обладати бусурманам. Еще, многолетний царю, буди ведомо, что тесть мой Теймураз царь здесь пребывает со мною. А кызылбашеня из земли ево выгнали, и у меня живет. А сына ево Давида убили, предивной был царевичь. Понеже, многолетний великий царю, как услышали кызылбаши, что он учинился рабом великого вашего царствия, и проведали про то, что хотите быти меж собою в сватовстве, и

для того они ратных людей собрали царевича сына ево убили. А осталось у него, царевича, три сына да дочь. И одного большого хотел послать к царствию вашему, только проезду нет ни дороги на Шемаху. И кизылбашения стерегут по дорогам, не можно провесть. И ныне послати не возмог. Многолетний царю, Теймураза царь и царевичи твои суть. Тоже и я от нынешнего дня ваш раб есмь. А по се число ничего не послужил великому вашему царствию. А отныне и впредь глава моя пред вами есть, и раб царствия вашего я, и бояре мои, и весь народ, и вся земля, все рабы есми великого вашего царствия, тако и в правде нашей Бог весть и царствие ваше. Еще, многолетний и великий царю, ныне посылаю и я посла своего вместе с послами тестя моего Теймураза царя. И послал дары к царствию вашему с послом с Васильем. А он есть игумен доброй монастыря Гелета, в нем же наше кладбище, церковь есть великая и украшенная. Еще, многолетний царю, яко же тесть мой Теймураз царь учинился под вами всем седрцем, тако же и я отныне раб царствия вашего, поистинне небесного и земного великого царя; яко же он служит великому вашему царствию, тако и яз учну служить великому вашему царствию и под вашим повелением буду. Еще, многолетний царю, пришлите знамя к царевичю, ко внуку Теймураза царя, чтобы понял сестру великого вашего царствия, и учините сватовство. И будет царичею во здешних местах. И владей, великое ваше царствие. Лучче буди повеление великого вашего царствия, нежели нечестивых. Кто иной царь может стояти против вашего ц-ого в-ва. Сего ради молим и просим день и ночь о великом вашем царствии господя Бога, да будеш многолетен. И да пожалуеши, пришлещи к нам своего посла досмотрети места наши, каковы они, преукрашенны церкви, и святые монастыри, и святые мощи, и пречюдные иконы, и хорошие города в здешних странах от древних православных христианоких царей. А ныне два царя есми вместе, царь Теймураз да яз царь Александр. И вкупе есми, припадаем и касаемся ногам нашим и бьем челом великому вашему царствию, и молим господя и вашему ц-ому, в-ву, да не отринеш и нас от своей превысочайшей руки и милости великого вашего царствия. А только отринеш нас от своей милости, и вера православная и благочести-

вая христианская изсякнет. А святыми монастыри и к церквами облагают кизылбашеня и учинят мечетми. И разрушитца весь народ христианский. И сего ради молим и просим у великого вашего царствия, да не отринеси нас от своей милост.

(Дела грузинские 1649 г. № 3 лл 51—58).

ПРИЕМ ПОСЛОВ: КАХЕТИНСКИХ, КНЯЗЯ «ИВАНА ГРИГОРЬЕВА» И АРХИМАНДРИТА ПАХОМИЯ, И ИМЕРЕТИНСКИХ, ИЕРОМОНАХА ВАСИЛИЯ И БЕЛЬЦА ДАВИДА, В ПОСОЛЬСКОМ ПРИКАЗЕ, У НАЧАЛЬНИКА ПРИКАЗА ДУМНОГО ДЬЯКА МИХАИЛА ВОЛОШЕНИНОВА 1649 ГОДА 13 АВГУСТА

157 г. августа в 13 день г. ц. и в. к. А. М. в. Р. с. указал быть у себя государя на дворе на приезде грузинские земли Теймураза царя послом князю Ивану да архимариту Пахомью, да меретинские земли Александра царя послом черному полу Василью да товарищу его Давиду. А наперед они были в посольском приказе у думного дьяка у Михаила Волошенинова.

А как послы вошли в посольскую палату, и думной дьяк спросил послов о здоровье и велел им сесть. И спрашивал послов, с чем к в. г. ц. и в. к. А. М. в. Р. с. к е. ц-ому в-ву грузинской Теймураз царь и меретинской Александр царь их послов своих прислали, и словесной приказ с ними от Теймураза царя и от Александра царя есть ли.

И грузинские послы князь Иван и архимарит Пахомей говорили: прислали их ко г. ц. и в. к. А. М. в. Р. с. к е. ц-ому в-ву Теймураз царь бити челом о делех, а о чем, и то писано в его Теймураза царя в грамоте. Да с ними же де Теймураз царь приказывал словесно. Прежде сего предки их грузинские цари учинились у великих государей царей и великих князей московских в холопстве. А потом де и он Теймураз царь блаженные памяти у в. г. ц. и в. к. М. Ф. в. Р. с. учинился у него государя в вечном холопстве и был при его государской милости неотступно. А после де того посылал к нему великому государю к е. ц-ому в-ву посла своего Григорья азнаура. И великий государь е. ц-ое в-во с тем ево послом послал к нему Теймуразу царю свое государское жалованье многое и то потонуло на мо-

ре, а что потонуло, и то все выбрано. И шемахинской де хан и дербенской салтан то все поимали, а ему де тово государева жалованья не дали. И сказывали то по писму.

И думной диак послом говорил, чтоб они теперво объявили на коротких словах, о чем с ними от Теймураза царя наказано, и писмо велит перевести после того, как они будут у государя.

И послы сказали: прислал де их Теймураз царь к великому государю к е. ц-ому в-ву бити челом.

Первое о том: Наперед до сего писал он Теймураз царь к великому государю к е. ц-ому в-ву, что он пошлет к нему государю сына своего Давыда. И в воинское де время того сына ево Давыда царевича убили шаховы люди. А после де его остались у него Теймураза царя внучата, а того сына его Давыда дети, 3 сына: первой Ларсан десяти лет, другой — Миколоай осми лет, третей Юрьи четырех лет. А ныне де он Юрьи в искусе, потому что быть ему во иноцех. И Теймураз де царь хочет послати к великому государю к е. ц-ому в-ву внука своего Микалаая. А о том де велел ему государю объявить, будет ему великому государю тот его внук годен, и ц-ое б в-во пожаловал, велел по него прислать своих людей.

Второе: Теймураз же де царь велел бити челом государю, что он от шаха персидского из своей земли вон изгнан и ныне живет у зятя своего у башачинского царя Александра, меретинской он же. И чтоб великий государь е. ц-ое в-во пожаловал, велел к нему Теймуразу царю прислати на помощь своих государевых ратных людей, с кем бы ему было государство свое очистить.

Третье: Чтоб великий государь е. ц-ое в-во пожаловал, велел послати свою государеву грамоту к шаху персидскому, чтоб он государства его грузинокие земли воеват не велел. А только де от него великого государя к нему Теймуразу царю милости, и помочи, и призьенья не будет, и им де от шаховы войны и всем быть в разоренье и в бусурманстве.

4-е о том: Теймураз же де царь прислал от себя в дарех ко государине царевне и великой княжне Татьяне Михайловне крест, да перстень, да серги лалы.

Да им же де послом Теймураз царь велел бити челом цар-

скому величеству о том, чтоб он великий государь своею государскою милостью его забвенна учинить не велел, и велел бы к нему прислати свое государево жалованье. И изволил бы государь прислати к нему посла своего, чтоб видев его царскую неизреченную милость, и достальные от войны врознь не разбрелись. А он де Теймураз царь в его государскои воле за- всегда быть готов и во всем надежен на его государскую милость. А окроме его великого государя от иного ни от кого помощи он не имеет.

Грузинокские ж послы допрашиваны, сколько у Теймураза царя ныне ратных людей. И послы сказали: ныне осталось у царя их ратных людей с 10.000 человек.

А меретинские земли Александра царя послы черной поп Василей да товарищ его Давыд сказали: прислал де их ко г. ц. и в. к. А. М. в. Р. царь Александр с грамотою. Да он же велел ему великому государю бити челом о том, что де их со всех сторон одолели бусурманы, и чтоб великий государь е. ц-ое в-во его Александра царя пожаловал, велел ему бити под своею царскою высокою рукою в вечном холопстве.

Да Александр же де царь велел им бити челом ц-ому в-ву о том, что наперед сего Диднанской царь был с ними в одной вере и под его рукою. А ныне де отстал и учинился в подданстве у персидского шаха и с ним ссылеатца и помочи просит, а хочет их землю разорить. И великий б государь е. ц-ое в-во пожаловал, велел ему на того Диднанского царя ратными людьми помочь учинить.

Да царь же де велел бити челом ц-ому в-ву, чтоб государь пожаловал, велел ему дати свою государеву жалованную грамоту против грузинского царя.

И думный дьяк, выслушав у послов речи, сказал им, что он речи их донесет до великого государя до е. ц-ого в-ва. А тем послам велел дожидатца государева выхода в посольском приказе, а сам пошел ко государю в верх.

(Дела Грузинские 1649 г., № 3, лл. 27—32).

**НАКАЗ ПОСЛАННИКАМ ДВОРЯНИНУ НИКИФОРУ
ТОЛОЧАНОВУ И ДЬЯКУ АЛЕКСЕЮ ИВЛЕВУ,
ОТПРАВЛЯЕМЫМ В ИМЕРЕТИЮ. 1650 г. 22 МАЯ**

Лета 7158 году мая в 22 день г. ц. и в. к. А. М. в. Р. велел Микифору Матвеевичю Толочанову да дьяку Алексею Ивлеву итти в посланниках в меретинскую землю к грузинскому Теймуразу царю и к меретинскому Александру царю с своим государевым жалованьем и для иных своих государевых дел. А с ними посланы для тех государевых дел греческой переводчик Иван Боярчиков, да подъячей Иван Мартынов, да толмач Лаврентей Пирогов, да собольник Олешка Назарьев, а другога толмача велено с ними послать из Астрахани. Да с ними ж по государеву указу отпущены грузинские послы князь Иван да архимарит Пахомей, меретинские послы игумен Василей да товарищ его Давид, а с ними людей их грузинских послов сем человек, а меретинских послов два человека. А что с ними, с Микифором и с дьяком Алексеем послано от г. ц. и. в. к. А. м. в. Р. с. к грузинскому Теймуразу царю, и к царице, и ко властям, и к ближнем ево людям, и к Меретинскому Александру царю жалованья соболей, и тому дана им роспись за дьячьєю приписью.

И Микифору и дьяку Алексею итти с Москвы с грузинскими и меретинскими послы вместе, в судех, на Коломну, да на Переславль Резанской, да на Касимов, да на Муром, да на Нижней Новгород, да в Казань, да в Астрахань. А в приставех с теми послы послан до Казани, и до Астрахани, и до Терка терской голова стрелецкой Микита Золотарев да терской толмач Митька Волошенин... (1—3).

...А как после посольства велит им Микифору и дьяку Алексею Александр царь быти у себя и учнет им говорити сам или ково к ним вышлет с ответом своих думных людей, а учнут их спрашивать: писал государь их Александр царь к-ому в-ву и послом своим приказывал о некоторых делах, и чтоб ц-е в-во пожаловал его Александра царя со всею меретинскою землею, принял под свою царскую руку и держал бы под своею царскою высокою рукою, чтоб им близ царства его соблюдатися и от недругов быть во обороне, и о тех делах, что с ними им

ц-ого в-ва наказано, и как г. ц. и в. к. А. М. в. Р. хочет Александра царя держати в своем царском жалованье под своею царскою высокою рукою во обороне.

И Микифору и дьяку Олексею говорити: прислал Александр царь к ц-ому в-ву послов своих игумена Василья да белца Давыда, поздравляючи его великого государя на его великих и преславных государствах российскийского царствия, и в грамоте своей Александр царь к ц-ому в-ву писал, и послы его били челом, что в. г. ц. и в. к. А. М. в. Р. с. Александра царя и всю его меретинскую землю пожаловати, держати под своею царскою высокою рукою в обереганье и в защищенье ото всех недругов.

И в. г. ц. и в. к. А. М. в. Р. с. грамоту Александра царя и челобитье послов его выслушал милостиво и слыша то, что Александр царь живет во утешенье, о том поскорбел и хочет Александра царя со всею его землею держати под своею царскою высокою рукою от недругов его во обороне. И послов его игумена Василья и Давыда со всем людьми, которые были с ними, пожоловал своим царским жалованьем, отпустил к Александру царю. И он бы Александр царь по своему писму и прошенью правду свою совершил перед ними посланники, ц-ому в-ву крест целовал и сыну своему и ближним людем целовати велел по той записи, которая ныне с ними прислана, на том, что ему Александру царю, и ево детем, и внучатом, которые впред будут, быть в его государеве жалованье под их великих государей высокою рукою навеки неотступным и некоторым иным государем не приставати. И запись бы целовальную велел написать, и к той записи он Александр царь и дети ево¹ которые ныне у него есть, руки свои и печати приложили, и то ц-му в-ву от него Александра царя будет верно и приятно.

И будет Александр царь с ними о том договоритца и крест целовать похочет.

И Микифору и дьяку Алексею велеть написать запись целовальная с образцового списка, какой с ними послан с Москвы, а написать тою записью на листу русским или греческим писмом, и чтоб к той записи первое Александр царь и дети ево,

¹ На полях: «Сын у него Баграт царевич 13 лет».

которые будет ныне у него есть, руки свои и печать приложили, а после бы того на той записи перед ними Александр царь и дети его и, для укрепления, ближние его люди крест целовали. Да как крест поцелуют, и Микифору и дьяку Алексею то записи за руками и за печатями взять к себе, а после того им делати иные государевы дела, которые у них написаны в сем государеве наказе.

А будет Александр царь, или дети его, или ближние его люди, не целовав креста, учнут говорить, что они под ц-ого в-ва рукою быти хотят и крест ему государю поцелуют, только бы они послы им объявили, в какове мере ц-ое в-во хочет их держати и от недругов его оберегати, чтоб им то было ведомо.

И посланником Микифору и дьяку Алексею говорить, что с ними от ц-ого в-ва наказано, и они то выше сего объявили и тепере говорят о том же, что ц-ое в-во хочет его Александра царя держати под своею царскою высокою рукою в своем царском жалованье и в повеленье, и от недругов его велит ц-ое в-во оберегати, как ему государю будет возможно.

А будет Александр царь или ближние его люди учнут говорить, что он под государевою рукою со всею своею землею быти хочет и крест ему государю поцелует, что он в своей правде учнет стоять непременно. А недруг ему кизылбашской шах, государство его разоряет и тесноту чинит, и от иных ему сторон обида и разоренье чинитца многое. И ц-ое в-во за него и за государство его стоять и от недругов его оберегать учнет ли, в том ему на государево жалованье надеятца ль, чтоб ему государевым жалованьем оборонну быть.

И Микифору и дьяку Алексею говорить: великий государь наш его ц-е в-во по его Александра царя письму и прошенью прислал их посланников своих к нему и объявить им велел, что он великий государь хочет его держати со всею его землею под своею царскою рукою в своем царском милостивом призренье и жалованье и во обереганье. И будет ему то надобно, и ц-ое в-во об нем к шаху отпишет, чтоб шах для его государевы дружбы и любви и ведая то, что Александр царь в его государеве повеленье учинился, на его землю не наступал и войны и тесноты не чинил. И чают того, что кизылбашский шах прошенья государева не оставит, тесноты ему никакие вперед чинить не велит.

И говорити о том царю и ближним ево людем накрепко, чтоб однолично им Александра царя ко кресту привести и запись целовальную против образцова списка у него взять за ево и за сына ево руками и печатьми.

А будет Александр царь упрямитца и креста целовать не похочет, и уговорить ему будет отнюдь не мочно.

И Микифору и дьяку Алексею Александру царю говорити: присылал он к ц-ому в-ву послов своих, чтоб ц-ое в-во его Александра царя со всею ево землею держал в своем царском жалованье под своєю ц-ого в-ва высокою рукою в милостивом жалованье и от недругов их во оборони и в защищенье, а он Александр царь со всею своею землею хочет быть под его царскою высокою рукою на веки неотсутпно, и ц-е в-во держал² ево в своем царском жалованье и в обороне.

И великий государь наш е ц-е в-во потому его писму их посланников к нему прислал и хочет ево со всею землею держать в своем царском милостивом призьенье и жалованье. И он бы Александр царь помнил, с чем он к ц-ому в-ву послов своих посылал, и был бы в ц-ого в-ва воле и послушанье, и крест бы ему великому государю целовал, и ближним людем целовати велел, и запись бы целовальную написати велел с того списка, что с ними послан, и руки свои к ней³ приложили и печатьми своими запечатали. И ц-ому в-ву то от него будет верно и надежно. Да память посланником Микифору Толочанову да дьяку Алексею Иевлеву. Писал к в. г. ц. и в. к. А. М. в. Р. с. к. е. ц-ому в-ву меретинской Александр царь, чтоб государь пожаловал, прислал к нему вместе с послы его своего после рассмотреть места их, и хрестьянство, и святые церкви, и всю меретинскую землю.

И как Микифор и дьяк Алексей будут в меретинской земле, и им о том говорить, чтоб царь по своему писму велел им государства своего земли и святых церквей и все иверские земли осмотреть. Да как царь и позволит.

И Микифору и дьяку Алексею веры их рассмотреть и рассмотреть и разведывать гораздо, какова у них вера, прямо ль

² Держал бы (?).

³ к ней бы (?).

истинная христианская вера греческого закона, и все ли исправляют по преданию апостольскому и по правилу святых отец. И нет ли у них в чем розни, и не изречено ли что, и нет ли каких прибылых статей иных вер и в службах святые божи ли торгьи и в иных в церковных правилах и в пених, розсмотреть и им верить гораздо. (Да будет в чем несправливо, и им велеть говорить, чтоб в том исправили. И велеть с ними говорить о вере, и неоправчивые статьи во всем оправить, чтоб те несправчивые старын исправить по апостольскому преданию и по правилу святых богоносных отец)⁴.

А будет учнут говорити, чтоб им досмотреть святынь, которые тут от древних лет пребывают.

И Микифору, и дьяку Олексею тех святынь с духовными людьми, которые с ними, досматривать. А приступати к такой святыне с постом и молитвою, и допрашивать, какая та святыня, и от каких лет тут пребывает, и откуда что взято. Да что скажут, и им то писать в список имянно.

И о всем, будучи в меретинской земле, государевым царевым и в. к. А. М. в. Р. делом промышлять и вестей всяких проведывать по сему государеву наказу.

Да Микифору ж и Алексею, будучи в меретинской земле, проведывать себе тайно всякими мерами, как ныне меретинской Александр царь с турским Магмет салтаном и с персиким Абас шахом, послы, и посланники, и гонцы от турецкого и от кизылбашского к нему бывали ль, и о чем приходили. И меретинской Александр царь к турецкому и к кизылбашскому шаху послов своих о каком деле посылавал ли, и будет посылавал, и кого именем и для чего посылал. И как ныне турецкой салтан с персиким шахом, и послы и посланники от турецкого у персикого бывали ль, и персикий шах к турецкому послов и посланников посылавали ли. И будет на обе стороны посылы посланы, и о чем посылали. И война ныне турецкому с персиким шахом была ли, и будет была, и о кое время, и в которых местах, и с которые стороны война вчалась. И персикий у турецкого или турецкой у персикого городов имывал ли,

⁴ На полях:

1 «Чаю им то не обычей».

2 «По делу не надобно».

и будет имал, и сколько городов поймал. И впредь меж их чего чаять, миру ль или войны. И опричь турского персицкому шаху с кем война есть ли. И как ныне с шевкалом и с кумыскими людьми. И с дадьянским Леонтьем царем, и с гурелским, и с Аристопом князем Александр царь в миру ль, и впредь меж ими чего чаять. И кто ныне гурелского землю владеет... (55—71).

...Да память Микифору и дьяку Алексею. Как они придут на Терек и с Терка пойдут, и им, идучи дорогою, в кумыках и инде, где мочно, проведывать про меретинскую землю, Александр царь владеет по прежнему, или иной кто, и где Александр царь. И будет проведают, что Александра царя не стало, а на его место учинился сын его царевич Баграт.

И Микифору и Алексею к новому царю к Александрову цареву сыну, будет он учинился на отца своего место по отцову благословенью и по хотенью всех людей меретинские земли, а не по шахову веленью, на посольство итти, и поклон править, и поминки явить, и речь говорить, и дела делать, как писано в сем наказе выше сего.

Да память Микифору и дьяку Алексею. Как они придут в меретинскую землю, а царя будет Александра не стало, или постригся, а на его место учинился на меретинской земле царем сын его царевич Баграт, и велит им новый царь быти у себя на посольстве.

И Микифору и дьяку Алексею к новому царю итти, а пришед к нему, говорить... А государево жалованье явить то, что было послано к Александру царю.

А после того говорить новому царю... И судом божьим отца твоего Александра царя не стало до нашего приезде, а на его место учинился на государстве ты. Баграт царь. И тебе ба Баграту царю поискать к себе ц-ого в-ва жалованья также, как и отец твой Александр царь. И был бы еси под ц-ого в-ва рукою со всею своею меретинскою землею. И ныне великому государю нашему е. ц-ому в-ву и детям его, которых ему государю Бог даст, перед нами посланники, с бояры и ближними людьми правду государю дать, крест целовать по записи, какова с нами послана, на чем целовать было крест отцу твоему Александру царю, что тебе Баграту царю со всею меретинскою

землею быти в царском жалованье, под царскою высокою рукою и на непослушников государевых, а на своих недругов, с терскими восводами ходити, где тебе ц-ого в-ва повеленье будет. А. в. г. ц. и в. к. А. М. в. Р. с. учнет тебя Баграта царя держать под своею царскою высокою рукою в своем царском милостивом жалованье и от недругов во оборони и в защищенье.

А будет новый царь Александров сын, учнет говорить, чтоб ему все те дела, о когорых отец его Александр царь послал к ц-ому в-ву послов своих игумена Василья и Давида, и что на те на все дела ц-ого в-ва указ объявить подлинно. А как ему объявят, и он тогда с ними договор учинит.

И Микифору и дьяку Алексею говорити: чают они, что ему царю те дела, о которых отец его к ц-ому в-ву послов своих посылал, и самому ведомы, и они ему объявляют. И говорить по сему наказу, как писано выше сего, что велено говорить Александру царю... А он бы новой царь, ведая отца своего к ц-ому в-ву посылку, также ц-ого в-ва любви и жалованья к себе поискал, был в его царском жалованье со всею своею меретинскою землею. И правду б ему великому государю дал перед ними послы, крест целовал и ближним своим людем крест целовати велел. А в. г. наш ц. и в. к. А. М. в. Р. с. учнет его и всю его меретинскую землю держать под своею высокою рукою, в своей царской любви и в жалованье и от недругов во оборони и в защищенье. Да как новый царь крест поцелует, и Микифору и Алексею та запись за его рукою взять и о всех делех с новым царем говорить по сему государеву наказу.

Да Микифору и дьяку Алексею осмотреть меретинские земли и роспросить про все и разведывать всякими мерами подлинно, какова она и сколь пространна, и на кольких верстах, и колько в ней городов и мест жилых, и сколь людна, и какovy люди и любят ли Александра царя, и вперед его себе прочат ли. и чем та земля изобильна, и какой хлеб родитца, и какие в ней узорочья живут, и что какво дорого или дешево, и колько каких служилых людей, и каким боем быютца, и торговые люди у них есть ли, у себя или где ездят, какими торговыми промыслами промышляют. И Дадьян князь ныне на своем ли государстве и с Александром царем в дружбе ль или в недружбе и кому голдует, турскому ль, или шаху, или живет

о себе, дани никому не платит. О том о всем рассмотреть и разведывать гораздо и записать о всем имянно в статейной список.

А будет проведают не доходя меретинские земли, что Александра царя в меретиноской земле нет, изогнал ево кизыл-башской шах, а на ево место учинил из своих людей которого хапа, или хоти будет и Александров сын, а посадил ево шах, и на отца своего чем посягал, для того его шах на меретинской земле царем учинил, проведают про то подлинно.

И Микифору и Алексею к тому повому царю не ходить, а воротитца назад, будет еще в меретиноскую землю не пошли. И пришед на Терек, отписать о том ко государю наскоро.

А будет до меретинские земли про то не проведают, а проведают, пришед в меретиноскую землю, и пришет к ним новой царь шахов посаженник, чтоб им быть у него на посольстве.

И Микифору и Алексею говорить: посланы были они от ц-ово в-ва к прежнему Александру царю по его присылке. И судом божиим Александра царя не стало или в меретиноской земле нет, а на его место учинился он новой царь. А ц-ому в-ву про него не было ведомо, и приказу с ними к нему новому царю нет никакова. И он бы их отпустил к ц-ому в-ва донесут и про него известят, что он на меретинской земле учинился царем.

А будет новый царь шахов посаженник, велит им быть у себя в неволю, и отговоритца будет немочно, и им по самой неволе к новому царю итти, а грамот с собою не имать, и поклона царю не править, и государева жалованья, что с ними послано не давать, и грамоты не подносить. А говорить то-ж, что про него ц-ому в-ву было не ведомо, и ничего с ними не наказано, и он бы их отпустил незадержав.

А будет новый царь похочет у них грамоты, и наказ, и государево жалованье взять сильно,

И Микифору и Алексею говорити: то он царь делает не по делу, что грамоту и ц-ого ж в-ва жалованье велит у них имать сильно. И будет почаят себе за то грабежу, и им наказ и грамоты изодрать, или сжечь, или утопить, чтоб то новому царю не досталось, и дела б. с чем они были посланы, тому царю было не ведомо.

А будет новой царь похочет с ними послать ко государю своих послов, а скажет им, что он с ц-им в-ом хочет быть в дружбе и в ссылке, и о том посылает с ними послов своих, и они б послов взяли с собою вместе.

И Микифору и дьяку Алексею говорить: будет он послов своих к ц-ому в-ву пошлет с ними вместе, и в том волен Бог да он. И они с ними вместе будут. А на какове мере ц-ое в-во с ним царем быть похочет, и они того не ведают, в том волен Бог да е. ц-ое в-во, как он великий государь на то произволит. И просити, чтоб их отпустили ко государю немешкая. А что с ними новый царь поговорит, и им то все велеть писать в список... (72—88).

...А будет Теймураз царь учнет говорить, что писал он Теймураз царь наперед сего блаженные память к в. г. ц. и в. к. М. Ф. в. Р. с. в грамоте и послу своему Григорью речью ц-ому в-ву известить велел, объявляет он Теймураз царь великому государю, что в его стороне на турокских горах серебрянная и золотая руда. А как наперед сего к ц-ому в-ву он Теймураз царь посылал после своего нареченного митрополита Микифора во Царьгород и велел было ему для тое руды привести к себе мастера и митрополит мастера из Царегорода не взял, боясь турок. А раскопати он тое руды не смеет для того, что преж сего ни при деде его при царе Олександре, ни при иных не при которых государех тое руды не роскопывали. И будет ц-ое в-во изволит послати мастеров, и та руду роскопают, и выкопав, половина того серебра и золота ц-ому в-ву, а другая б половина того золота и серебра ему Теймуразу царю, и ц-ого в-ва с ними о том указ есть ли,

И Микифору и дьяку Алексею Теймуразу царю говорити: в. г. ц. и в. к. А. М. в. Р. с. ц-ому в-ву про тое серебрянную и золотую руду по ево Теймураза царя прежней грамоте и посла его речем ведомо. А ныне для тое золотые и серебрянные руды в. г. наш е. ц-ое в-во в Грузи мастеров послати не изволил для того, что той руды образца посол его к ц-ому в-ву не привез. А несмотря тое руды, мастеров послать ненадежно, потому что проезд дальней и протори и убытки будут большие. А как впредь тое золотые и серебрянные руды к ц-ому в-ву он Теймураз образец пришлет или послом даст, и только та руда будет

добра и в дело пригодитца, и в то время о том ц-ого в-ва указ будет.

А будет Теймураз царь тое руды образец для опыту им послом даст, и послом руды золотые и серебрянные образцы взять и везть с собою ко государю, а дорогою и нигде никому не казать и ни с кем о том не говорить, чтоб опроче их послов иному никому про то было неведомо. А про руду распросить имянно, где та руда и в каких местах, в горах ли или в долах, и близко ль моря или каких рек, и сколь далеко от ево грузинской земли и от Терка, и под чьсю державою то рудное место и сколько того места в длину и в ширину.

А будет Теймураз царь учнет их Микифора и дьяка Алексея спрашивать: ц-ому в-ву он Теймураз царь послу своему Григорью наказывал бити челом, чтоб великий государь е. ц-ое в-во его Теймураза царя пожаловал, велел послати к персицкому шаху свою ц-ого в-ва грамоту, чтоб шах для его ц-ого в-ва брацкие дружбы и любви имел с ним Теймуразом царем дружбу и любовь и послов ево Теймуразовых, которые у него, велел к нему спустить назад.

И Микифору и дьяку Алексею говорити: персицкый шах Аббас с великим государем нашим с е. ц-им в-ом в братстве и в дружбе, и в любви, и в ссылке. И для Теймураза царя прошенья великий государь наш е. ц-ое в-во к брату своему к великому государю к персицкому шаху Аббасу о том в грамоте своей писал с гонцом своим с Григорьем Булгаковым, чтоб для е. ц-ого в-ва дружбы и любви ему Теймуразу царю и всей грузинской земле утеснения чинити и разоряти не велел бы, а велел бы к нему, Теймуразу царю, своим людем честь и бережение держати и во всем оберегати, потому что он Теймураз царь и вся грузинокая земля искони с нашею христианскою верою одна. И к великому государю нашему к е. ц-ому в-ву брат его великий государь Аббас шахово величество в грамоте своей с тем же ц-ого в-ва гонцом, с Григорием Булгаковым писал, что он великий государь Аббас шахово величество, для его царские дружбы и любви, тебя Теймураза царя и землю ево велел оберегати. И по его шах Аббасова величества указу ни от кого тесноты и палог тебе не будет.

И в прошлом во 157 году к великому государю нашему к е. ц-му в-ву писал ты, Теймураз царь, с послы своими с кня-

зем Иваном да с архимаритом Пахомьем что от Шемахи и от Кенчи собралось войско великое, сына твоего царевича Давыда убили и людей твоих многих побили. И ты Теймураз царь с его Давыдовыми детьми приехал к зятю своему к Александру в Мереть. А послы твои государю нашему е. ц-ому в-ву были челом, чтоб ц-ое в-во пожаловал тебя, велел бы к шаху персицкому слати свою ц-ого в-ва грамоту, что он государства твоего грузинские земли воевать не велел, чтоб тебе Теймуразу царю от шаховы войны тое в разоренье и в бусурманстве не быть. И по указу великого государя нашего ц-ого в-ва, а по тому твоему писму и прошенью послан с е. ц-ого в-ва грамотою гонец нарочной. М в своей ц-ого в-ва грамоте великий государь наш к Аббас шахову величеству писал, чтоб для е. ц-ого в-ва дружбы и любви тебе Теймуразу царю и всей твоей грузинской земле утеснения никакого и розорения чинити не велел и грузинскую землю велел тебе отдать. А кто тебя Теймураза царя без его шах Аббасова величества ведома розорит, и тем бы людем велел наказанье учинити и взятое велел отдати. Потому что его Аббас шахова величества посол Казмет Кулы Бек, будучи великого государя нашего у в. ц-ого в-ва бояр и думных людей в ответе, говорил, что де тебе Теймуразу царю и всей грузинской земле учинилось разоренье и ссора от Рустема хана без его Аббас шахова величества повеления. И вперед великий государь наш его ц-ое в-во тебя Теймураза царя будет держати в своем царском милостивом призьенье и обереженье.

А будет Теймураз царь учнет говорити: писал он к в. г. ц. и в. к. А. М. в. Р. с. к. е. ц-ому в-ву с послы своими с князем Иваном да с архимаритом Пахомьем, известить наказывал, что ему Теймуразу царю от персицкого шаха учинилось розоренье, и из государства их выгнали. И чтоб великий государь е. ц-ое в-во по прежней жалованной грамоте отца своего государства блаженные памяти в. г. ц. и в. к. М. Ф. в. Р. с. прозрил на них своею государскою милостью, за них вступился, от неприятеля их от персицкого шаха велел оборонить. И велел бы государь к нему Теймуразу царю для того прислати своих государевых ратных людей.

И Микифору и диаку Алексею говорити, что великий государь е. ц-ое в-во ратных людей к тебе послать не изволил, что

земля твоя от государевы земли удалела, стоит меж шаховы земли и меж многих земель разных владельцев кумыцких людей, и путь к твоей земле дальней, и тесной, и самой нужной; во многих местех заняли горы, и меж гор разселины великие⁵. Большими ратными людьми пройти и запасов и наряду провести теми тесными месты некоторыми мерами не мочно. И идучи до твоей земли, государевым ратным людям всем помереть, голодать. Да и тебе Теймуразу царю в своей земле прокормить их нечем, потому что земля твоя вся пуста. А прислати ц-ому в-ву немногих ратных людей, и тебя им от твоих недругов не оборонить. И тебя б Теймуразу царю от тех своих недругов оборонятца, и против их стоять, и промышляти до времени собою, сколько милосердный господь помощи подаст. А как дойдет время, и великий государь е. ц-ое в-во тебе Теймуразу царю свою царскую милость и помощь воздавати будет, как пригоже.

И будучи Микифору и дяку Алексею в грузинской земле, розсмотреть и розспросити про все и розведывати всякими мерами подлинно, какими обычаеми от шаховых людей, и от кого, и за что грузинской земле розоренье учинилось, и на которые города и места война была, и нет ли которым монастырем большого разоренья и светым местом и православной христианской вере обруганья. И после того розоренья и поруганья какова грузинская земля, и кто ее владеет, Теймураз ли царь или от шаха его поданные. И Карталия ныне за Теймуразом ли царем, или за шахом. И будет за шахом, кто ею по шахову приказу владеет. И вперед того чаять ли, что тое Карталию шах Теймуразу царю отдаст, или иными какими мерами Теймуразу царю достигнуть ее мочно, или ее шах Теймуразу царю не отдаст, и самому Теймуразу царю некоторыми мерами достигнуть ее не мочно. И не нарушена ль в ней православная христианская вера, и церковь, нарицаемая Схето, где лежит риза господня, по прежнему ль стоит, и служба в ней совершается ли. И у Теймураза царя, где он живет, при властех и в иных церквах после прежних государевых послов князя Еуфима

⁵ На полях: «В прежних наказах сей статьи не бывало, внесена из статейного списка князя Еуфима Мышецкого, чтоб не отговаривались».

Мышецкого во всяких церковных службах что прибыло и что убыло от розоренья. И государевы иконные мастера, будучи в Грузех, колко написали образов или стенного писма или иного какова церковного украшения, и в честь ли то ц-ого в-ва жалованье Теймуразу царю. И сколько какова строения сделал по цареву велестью оконничной мастер. И было ль от него тем ц-ого в-ва иконным и оконничному мастером за их труды что жалованья. А разомотря и розведав того всего накрепко, написать в статейном своем списке подлинно... (89—102).

...Да память посланником Микифору Матвеевичу Толочанову да дьяку Алексею Невлеву. Как они приедут в меретинскую землю, а грузинского царя Теймураза в то время в меретинской земле не будет, а скажут про него, что он Теймураз царь живет у себя в грузинской земле по попрежнему.

И Микифору и дьяку Алексею проведати о том в меретинской земле накрепко всякими мерами, на которые места им из меретинской земли в Грузи итти лутче, и нет ли меж тех земель иных каких земель, и мочно ли теми землицами в Грузи им пройти безстрашно. Да будет проведают подлинно, что меж меретинские и грузинские земли иных особых земель никаких нет, а подошла грузинская ж земля, или будет которые иные землицы меж тех земель и есть, а в грузинскую землю им посланникам через те места пройти будет мочно и безстрашно.

И Микифору и дьяку Алексею грузинским послом говорить, чтоб они из меретинские земли послали к Теймуразу царю с вестью своих верных людей нарочно, сколько человек пригоже, и о том к нему Теймуразу царю они послы отписали, что они от ц-ого в-ва отпущены, а великий государь е. ц-ое в-во послал к Теймуразу царю посланников своих Микифора Матвеевича Толочанова да дьяка Алексея Иевлева со многим своим государским жалованьем. И грузинской бы Теймураз царь велел их встретить где пригоже и подводы под государское жалованье, что к ним ц-ое в-во с ними шлет казны, и под них ц-ого в-ва посланников под Микифора и под дьяка Алексея и подо всех государевых людей, на чем им ехать прислал. А Александру царю приказывать, чтоб он, соверша ц-ого в-ва дело во всем, отпустил их к грузинскому Теймуразу царю. Да как их меретинской Александр царь отпустит.

И Микифору и дьяку Алексею ехать в Грузи. А как, аже даст Бог, приедут они в грузинскую землю, и Теймураз царь велит им быти у себя на посольстве.

И Микифору и дьяку Алексею у Теймураза царя на посольстве быти и грамоту подати и государево жалованье явить по сему государеву наказу, как о том писано выше сего... (109—112).

...А будет они Микифор да дьяк Алексей, будучи в меретинской земле, проведуют подлинно, что из меретинские земли в грузинскую землю проехать будет некоторыми мерами немочно, и им в грузинскую землю неходить, а говорити грузинским послом, чтоб они отписали к Теймуразу царю наскоро, чтоб он Теймураз царь для того приехал нарочно⁶ в меретинскую землю и посольства их выслушал, и грамоту принял, и государево жалованье взял. А они ц-ого в-ва посланники ожидают его в меретинской земле, а в грузинскую землю к нему не поедут.

Да как грузинской Теймураз царь в меретинскую землю приедет и велит им быти у себя на посольстве, и Микифору и дьяку Алексею у него Теймураза царя на посольстве быти и грамота подати и государево жалованье явить по сему государеву указу... (112—113).

...А будет Микифора и Алексея учнут спрашивать, как ныне в. г. ц. и в. к. А. М. в. Р. с. с салтаном турским, и с шахом персичким, и с цесарем римским, и с аглинским, и с французским и с дацким короли, и с свейскою королевою, и с голанскими владетели и со князем, и с крымским, и с иными пограничными государи,

И посланником Микифору и дьяку Алексею говорити: отец великого государя нашего блаженные памяти в. г. ц. и в. к. М. Ф. в. Р. с турским салтаном, и с персичким шахом, и с аглинским, и со французским, и с дацким с короли, и с галанскими владетели и со князем, и с иными пограничными государи был в ссылке, и в дружбе, и в любви и послы и посланники меж их государей о дружбе и о любви ходили, и торговые люди торговали на обе стороны повольно. А недруга ему великому го-

⁶ нарочно (?).

сударю их них никого не бывало. А ныне сын его государев в. г. наш ц. и в. к. А. М. в. Р. с. по дружбе и любви, по ссылке отца своего государева блаженные памяти в. г. ц. и в. к. М. Ф. в. Р. с. со всеми с теми окрестными великими государи потому ж в дружбе, и в любви, и в ссылке.

А с цесаря римскими с Рудерфом и с братом ево наперед сего у прежних в. г. ц. и в. к. российских дружба, и любовь, и ссылка бывала. А ныне у ц-ого в-ва с цесарем ссылки нет. А вперед ц-ое в-во с цесарем дружбу, и любовь, и ссылку держать хочет.

А будет спросят, есть ли ц-ому в-ву ссылка с папою римским.

И посланником говорить: с папою римским блаженные памяти нашему ц. и в. к. М. Ф. в. Р. с. ссылки ни о чем не бывало. А ныне сыну ево в. г. нашему ц. и в. к. А. М. в. Р. с. е. ц-ому в-ву с папою римским сылатца не о чем же. Римская область от морского государства отдалела, меж ими прошли многие государства и земли. И впред ссылки быть не для чего ж.

А с литовскими Владиславом королем и со свейскою королевою блаженные памяти у в. г. ц. и в. к. М. Ф. в. Р. с. у е. ц-ого в-ва и у его государского сына у в. г. нашего ц. и в. к. А. М. В. Р. с. у. е. ц-ого о-ва ныне учинено вечное докончание.

А будет спросят про нагайских татар, как ныне в государеве жалованье больше нагайские князи и мурзы.

И Микифору и дяку Алексею говорить: большие Наган и Казыев улус в ц-ого в-ва воле и послушанье попрежнему, как и у отца его государева блаженные памяти у в. г. нашего ц. и в. к. М. Ф. в. Р. с. были во всем е. ц-ого в-ва воле и в послушанье. А которые были мурзы нагайские с своими улусы, а от Астрахани откочевали, и лутчие люди и многие мурзы с своими улусными людьми назад к Астрахани поворотились. И блаженные памяти в. г. наш ц. и в. к. М. Ф. в. Р. с. их пожаловал, вины их им велел отдать. А сын его государев в. г. наш ц. и в. к. А. М. в. Р. с. потому ж их хочет держать в своем царском жалованье.

А Казыев улус кочует под Тарками во всей ц-ого в-ва

воле и в послушанье потому ж, как и у отца ево государева был в послушанье во всем же е. ц-ого в-ва воле⁷.

А нечто спросят про Сибирь, как ныне сибирская земля, по прежнему ль за государем.

И Никифору и дьяку Алексею говорить: сибирская земля у в. г. нашего ц-ого в-ва вотчина великая и пространная. И устроены в ней архиепископ и столные города, и монастыри, и иные многие города, а в них ц-ого в-ва бояре и воеводы по местом и ратные многие люди. И села, и деревни поставлены, и пашни большие и пространные, и всяким-обильем сибирское государство изобильно. И зверя всякого дорогово соболя, и лисицы, и иных дорогих зверей безчисленно много. И ево государя нашего счастьем и доброопасным ево государевым самодержавством распрастринал Бог сибирское государство от моря до моря и до великих рек. Таково пространно, что в одну сторону от стольного города ходу три года, а назад столько же. И многие земли розных язык к сибирскому государству прилегли и все ему великому государю нашему послушны и во всем ево государеве повеленье. И многие крестились и ц-ому в-ву служат и оброки платят великие... (122—130).

Таков государев наказ отдан посланником за приписью дпака Алмаза Иванова.

Из Москвы отпущены Июня в 7 день (133).

(Дела грузинские 1650 г., лл. 1—133).

СТАТЕЙНЫЙ СПИСОК ПОСОЛЬСТВА ДВОРЯНИНА НИКИФОРА ТОЛОЧАНОВА И ДЬЯКА АЛЕКСЕЯ ИЕВЛЕВА В ИМЕРЕТИЮ К ЦАРЮ — ТЕЙМУРАЗУ КАХЕТИНСКОМУ

Статейный список Никифора Толочанова о переговорах с царем
Теймуразом. 1650 г. 22 мая — 1651 г. 9 октября

Лета 7158 году мая в 22 день г. ц. и в. к. А. М. в. Р. велел Никифору Матвеевичю Толочанову да дьяку Олексею Иевлеву итти в посланниках в меретинскую землю к грузинскому

⁷ На полях:

1. «Чаю не надобно; то было давно».

2. «По делу ненадобно».

Теймуразу царю с своим государевым жалованьем и для иных своих государевых [] дел. А с ними посланы для тех государевых дел греческой переводчик Иван Боярчиков, да подъячей Иван Мартынов, да талмач Лаврентей Пиро(гов), да собольщик Олешка Назарьев. Да с ними ж отпущены грузинские послы князь Иван да архимарит Пахомей. А что с (ними с) Микифором и дьяком Олексее(м Иевлевым) от г. ц. и в. к. (А) М. в. Р. к гр(узинскому) Теймуразу царю и царице, и ко еластем, и к бл(ижним) ево людем жалованья соболей, и тому дана роспись. А велено итти с Мэсквы с грузинскими послы вместе в судах на Коломну, да на Переславль Резанской, да на Касимов, да на Муром, да на Нижней Новгород, да в Казань, да в Астарахань; а из Астарахани ехать на Терск, а с Терка на меретинскую землю.

И посланники Микифор Толочанов да дьяк Алексей Иевлев были у г. ц. и в. к. А. М. в. Р. у руки маня в 22 день, а с Москвы пошли с грузинскими послы июня в 10 день. И не доезжая Коломны, под селом Берсеневым, грузинских послов нанесло струги на карши, и на каршах струги их по(из)ломало.

И посланники велели те струги своим гребцом починить, и шли от села Берсенева с великою нужею. А в те поры, как струги нанесло на карши, у грузинского посла у князь Ивана со струга утонул ямской наемщик гребец.

А на Коломну пришли июня в 14 день. И того же числа приходили на струги к посланником к Микифору Толочанову да к дьяку Алексею Иевлеву грузинские послы князь Иван да архимарит Пахомий и гогорили, что над ними учинился гр(ех), струги их нанесло на карши и проломало, и они ехали до Коломны с страхованьем; и чтоб им государевым посланником послать на Коломну к воеводе, чтоб он тот их струг велел переменить; а дале Коломны в том струге ехать им не мочно.

И посланник Микифор и дьяк Алексей грузинским послом говорили, что они на Коломну к воеводе говорить пошлют с том, чтоб он прислал людей, а велел в их посольских стругах, проломенные места досмотря, починить. А их судов переменить нечем, судов на Коломне никаких нет.

И грузинские послы, быв у посланников, пошли к себе на струги. И того ж часу посылали посланники на Коломну к вое-

воде к Федору Сулеманову, а велели говорить, чтоб он прислал на посольские струги, в которых отпущены с Москвы грузинские послы, плотников и судовых починщиков.

И воевода Федор Сулеманов в людех, кому струги грузинских послов починить, отказал, что ему без государева указа ни под кем стругов починивать не указано.

И посланники, наняв на Коломне струговых починщиков, под грузинскими послами струги велели починить, и починя, пошли с Коломны того же дня июня в 14 день на вечер.

В Переславль Рязанской пришли июня в 14 день, и взяв кормщиков и гребцов, пошли из Переславля того же дни.

В Казань пришли июля в 10 день. И того ж дни Микифор и дьяк Алексей государеву цареви и в. к. А. М. в. Р. грамоту боярину и воеводам Глебу Ивановичю Марозову с товарищи подали и о своем отпуске говорили, чтоб их и с ними грузинских послов и их посольских людей, дав им подводы и в дорогу грузинским послом с людьми корм по росписи и провожатых, отпустили из Казани в Астрахань не мешкая.

И боярин и воеводы Глеб Иванович с товарищи дал Микифору Толочанову да дьяку Алексею Иевлеву и грузинским послом суды и гребцов, отпустили из Казани того ж дни, а в провожатых послали дву сотников стрелецких да сто человек стрельцов казанских.

На Саратов пришли августа в 12 день. И с Саратова воевода Василей Фифилатьев послал провожатых и в греблю до Царицына сто десять человек. А с Царицына до Чернова Яру и с Чернова Яру было до Астрахани по сту по десяти ж человек.

В Астрахань пришли во 159 году сентября в 6 день. Ашли с Москвы мешкатно, потому что погоды были все противные, встречные; итти было никакими мерами не мочно. А приехав в Астрахань, говорили боярину и воеводам князю Ивану Ондреевичю Голицыну с товарищи, чтоб их и грузинских послов из Астрахани отпустили на Терек тотчас морем и проводить их послали, как к ним о том в государеве грамоте писано.

И боярин и воеводы князь Иван Ондреевич Голицын с товарищи сказали, что их на Терек отпустят тотчас. И отпустили посланников и грузинских послов из Астрахани на Те-

рек морем в судех ссентября в 15 день. Да из Астарахани ж послан с посланники по государеве грамоте астараханской талмач Иван Тезиченок.

Из Астарахани морем шли до Терека пять недель, 'потому что на море были встрешные погоды великие.

На Терек пришли октября в 10 день. И говорили столником и воеводам князю Михаилу Щетинину с товарищи, чтоб они по государеву указу и по грамоте послали о провожанье к черкасским князьям и мурзам, к Мундар мурзе кабардинскому и к иным мурзам, на которые места им итти, или к кумыцкому шевкалу, хто ныне шевкалом учинен, и к мурзам, на которые места им итти меретинскую землю¹, что в г. ц. и в. к. А. М. в. Р. с. и м. г. г. и о. послал к грузинскому Теймуразу царю посланников своих Микифора Толочанова да дьяка Алексея Иевлева, и они б шевкал и черкасские мурзы ц-ому в-ву тем службу свою показали, их государевых посланников проводить послали братью свою или детей до меретинские земли или до коих мест пригоже, чтоб им от воровских людей, которые государю не послушны, пройти было безстрашно. Да Микифор же Толочанов и дьяк Алексей Иевлев говорили столником и воеводам князю Михаилу Щетинину с товарищи по государеву указу, чтоб они с ними послали терских стрелцов, которые в меретинской земле бывали и дорогу знают достаточно, человек трех или четырех, которые б из них умели говорить по меретински.

И столники и воеводы князь Михаилу Щетинин с товарищи Микифору и дьяку Алексею сказали, что они по государеве грамоте о их провожанье учнут говорить с Муцалом князем, куды б им посланником пройти здорово и безстрашнее.

Да Микифор же и дьяк Алексей говорили грузинским послом, чтоб они с Терка послали к Теймуразу царю с вестью своих верных людей нарочно, скольких человек пригоже, и о том к грузинскому к Теймуразу царю от себя отписали, что они от ц-ого в-ва отпущены, а в. г. е. ц-ое в-во послал к Теймуразу царю посланника своего Микифора Толочанова да дьяка Алексея Иевлева со многим своим государевым жалованьем, и гру-

¹ в меретинскую землю (?).

зинской бы Теймураз царь велел их стретить где пригоже к подводы под государское жалованье, что к нему ц-е в-во с ними шлет казны, и под них ц-ого в-ва посланников, и подо всех государевых людей, на чем им ехать, прислал. И грузинские послы Микифору и дьяку Алексею говорили, чтоб им итти с Терка не мешкая, чтоб горы снегами не закинуло. А как они с Терка пойдут, и они с дороги наперед себя людей своих пошлют с вестью. А будет им с Терка послати людей и дожидатца на Терке, и в том же будет мешкота и зимовать будет на Терке. И Микифор и дьяк Алексей грузинским послом говорили, что им по государеву указу, не дождавсья вести от Теймураза царя, с Терка итти не велено. И они б послы послати людей своих, а они Микифор и дьяк Алексей от себя пошлют толмача.

И послы, говоря много, чтоб ехать без обсылки, а гонцов постать с дороги.

И Микифор и дьяк Алексей говорили столником и воеводам князю Михаилу Шетинину с товарищи, что они Микифор да дьяк Алексей посылают от себя в меретинскую землю с вестью толмача, а грузинские послы посылают человека своего; и они б столники и воеводы тому толмачю и посольскому человеку дали подводы и провожатых против прежнева.

И столники и воеводы Михаил Шетинин с товарищи Микифору и дьяку Алексею сказали, что они велят сыскать прежние отпуски, и будет наперед сего провожатые и подводы таким гонцом даваны, и у них де провожатые и подводы готовы.

Октября в 19 день приезжал к посланником к Микифору и к дьяку Алексею грузинской посол князь Иван а говорил: приехал де на Терек от государя его Теймураза царя черкашенин Загар, Мундаровы Кабарды уздень, и они б посланники его спросили.

И посланники того черкашенина Загара спрашивали, где ныне грузинской Теймураз царь, и на которые места он из грузинские земли ехал, и в сколько дней он до Терка поспел.

И черкашенин Загар посланником сказал: был де он у Теймураза царя в меретинской земле тому ныне с месяц, и грузинской де Теймураз царь послал ево на Терек проведать про послов своих, живы ли они или нет. И он де ехал от се-

бя из Мундаровы Кабарды до Терека шесть дней. А Теймураз царь живет ныне у зятя своего у меретинского царя Александра, и даден ему город особой.

Да тот же черкашенин сказал: нынешнего де лета прислал кизылбаской Аббас шах к Теймуразу царю послов своих с тем, что хошет он шах Аббас города ему Теймуразу царю отдать и землю ево очистить, и хаана, которой от него посажен, свесть.

А Аббас де шах ныне бьетца с индийским царем и взял у него город Каандагар.

Октября в 24 день столники и всеводы князь Михаило Шетинин с товарищи присылали к посланником под толмача да грузинских послов под человека две подводы да трех человек провожатых терских стрелцов.

И посланники велели, те подводы взяв, отвести к грузинским послом, а велели им гозорить, что они посланники толмача своего отпускают сегодня октября в 24 день, а они б по тому ж людей своих отпустили с тем толмачом.

И отпустили посланники астраханского толмача Ивана Тезиченка и грузинских послов человека с провожатыми с терскими стрелцы с Терка того ж дни; да с ними ж поехал до Мундаровой кабарды черкашенин Загар, которой приезжал от Теймураза царя к послом ево на Терек.

Генваря в 21 день приехал к посланником на Терек астраханской толмач Иван Тезиченок, которой послан в Грузи, а в роспросе посланником сказал. Как де он поехал с Терка с грузинскими людьми, и ехал до Мундаровы Кабарды четыре дни на спех. И в Мундарове Кабарде жил пять дней для того, что ездил черкашенин Загар дороги проведывать. А из Мундаровы Кабарды приехали в Арасланбеков кабак, ехали до того кабака день. А от Арасланбекова кабака ехали до Зозоруки день. А от Зозоруки до Болхар ехали полтара дни и жили в Болхарех два дни. А из Болхар пошли горами и шли день, и лошади их попадали, потому что снега велики. И перешод горы, ночевали, и ночевав. пришли в деревню к Буге; от гор шли пеши день и у Буги жили день, отдыхали. И от Буги шли полтретья дни до Константиновой деревни меретинского царя человека и тут жили шесть дней.

А от Костянтина поехали и ехали до города Кутатиса, где Александр царь живет, три дни. А как приехали в город, и ево де Ивана поставили на посаде, у архиепискупа в монастыре и жил в монастыре неделю. И после того ево Ивана позвали в город к Теймуразу царю, а Теймураз царь в те поры был в соборной церкве у обедни. И Теймураз де царь звал ево к руке, и он у руки был. И спрашивал Теймураз царь про твое государево цареве и в. к. А. М. в Р. многолетное здоровье. И он де Иван про твое государево цареве и в. к. А. М. в Р. многолетнее здоровье Теймуразу царю сказал. И Теймураз де царь спрашивал ево, где ныне государевы послы. И он де Иван сказал, что государевы послы на Терке, и от них де Теймуразу царю челобитье правил. И Теймураз царь отпустил ево на подворье и прислал к нему корм, рыбу, и лепешки, и виноград. И после того, две недели спустя, отпустил ево Ивана из Меретии на Терек. А с ним послал Теймураз царь человека своего, столника Юрья. И ехали оне из Меретии до Болхар десят дней, потому что снеги велики. И от Болхар, перешодчи гору, ночевали и приехали к Зозоруке и жили три дни. А от Зозорук ехали день до Арасланбека. А от Арасланбека ехали день до Мундара и жили у Мундара двадцать ден. А от Мундара ехали до Терка двенадцать ден.

И генваря в 22 день прислал грузинский посол князь Иван Григорьев с товарищи к посланником обвестить: приехал от государя ево от царя Теймураза к вам навстречю столник его Юрья Зурам Бидичин с листом, и чтоб вам посланником с ними видетца или принять. И посланники приказали им быть к себе на съезжей двор того ж числа. И посол грузинской князь Иван с товарищи, и столник, которой приехал от царя Теймураза, с ним же, приехал. И как приехали на двор и вошли в избу, и столник Юрья Зурам Бидичин, встав, учал говорить. Прислал царь Теймураз к вам ц-ого в-ва к послом меня столника своего, а велел вас спросать о здоровье и велел вам поклониться. И посланники на цареве Теймуразове жалованье били челом, а говорили, что божиею милостью и в. г. ц. и А. М. в Р. жаловальем ехали до Терка дорогою, даст Бог, здорово. И опрошали Юрья про Теймураза царя, а гово-

пили речь Юрью: как господь сохраняет государя твоего царя Теймураза, и как пребывает от неприятелей своих, и в котором государстве теперво. И столник Юрья говорил: как яз поехал от нево царя Теймураза, и он живет у зятя своего у амеретинского царя Александра в городе ево в Рачи. И прислал меня, а велел вам послом царь Теймураз обвестить. А что вы послы прислали к нему от себя с вестью талмача, и Теймураз тому обрадовался. Да подал лист Юрья Зурам Бидичин.

И посланники велели тот лист перевести. А в переводе написано, пишет Теймураз царь в листу своем, что им посланником подождать на Терке до весны, покаместа будет путь. А ныне с Терка к нему в Грузи ехать нелзе, потому что горы запали снегом. А как путь будет, и им бы посланником ехать до Алибека и до Айдабула в Болхары. А и он Теймураз царь посланников у Алибека встретит и примет и проводит до себя чесно. А дале де того ему против государевы казны и их посланников встретить ехать не уметь, потому что не ево владенье.

И посланники Микифор и дьяк Алексей и грузинские послы и с приезжим азнауром жили на Терке апреля по 15 число. И живутчи, терским воеводом сами говорили и переводчика и талмачей к ним посылали, чтобы они под них посланников и под грузинских послов дали подводы. И терские воеводы в подводах отказали и подвод не дали. И посланники Микифор и дьяк Алексей и грузинские послы лошади, и телеги, и седла покупали на Терке дорогою ценою. А искупя и совсем изготоясь, пошли с Терка апреля 15 день. А в провожатых отпустили терские воеводы сотника стрелецкого Михаила Молчанова, а с ним пятьдесят человек, да шестьдесят человек новокрещенов, да тридцать человек окончен. Да в Терской же город прислал Канбулат Пшимахович Черкасской лутчих своих кабатцких дву человек узденей, Чепана Давыдова да Желегашту, а велел им посланников и грузинских послов проводить до казачьих городков, а из казачьих до Онзоровы Кабарды. А на Мундарову Кабарду не повели, что многие горские люди в сборе, Аристок солской с товарищи. И посланники Микифор Толочанов и дьяк Алексей Иевлев с грузинскими послами пришли на Кенмаметеву Кабарду апреля в 25 день

Апреля в 29 день присылал грузинской посол князь Иван Григорьев переводчика Ивана Боярчикова к посланнику Мики-

фору Толочанову говорить, чтоб его отпустил назад из Онзоровы Кабарды в Мундарову Кабарду к Айдемирю мурзе в гости, а для какова дела, тово мы не ведаем. И посланник ему в том отказал, что ему назад в Мундарову Кабарду ехать не попригожу, потому что подъехали под горы близко меретинскова государства. А се близко его Мундара живет ему князь Ивану неприятель Аристок.

Апреля в 30 день, часу в четвертом дни тот князь Иван и игумен Василий, ставаясь с Мундаровым сыном с Айдемирем мурзою и с его уздени, переседлали лошади свои, и вьюки на лошади навьюча, хотели из Онзоровы Кабарды ехать в Мундарову Кабарду. И посланник Микифор Толочанов им говорить князь Ивану Григорьеву и игуменей Василью послал сотника стрелецкого Миханла Молчанова да переводчика Ивана Боярчикова, что они из Онзоровы Кабарды не ездили, потому что она, Мундарова Кабарда, стала назади днишках в дву и больше. Да тут же близко Мундаровой Кабарды ведомой им неприятель Аристок сонской владелец. И они, не послушев, седчи на лошади, хотели ехать, А Михайлу Молчанову да переводчику Ивану Боярчикову оне в том отказали: Мы де люди волные, куды хотим, туды и едим. А кому де нас унеть? Хотя де и Теймураз царь, и меня де не неволит. И Михайло Молчанов и переводчик Иван Боярчиков посланнику Микифору Толочанову те их речи сказали. И посланник Микифор, вышедчи, учал сам им говорить, что вы делаете не гораздо, не против государева указу, своим самовольством. И князь Иван да игумен ему посланнику отказали и почели говорить невежеством: Мы де люди волные, а вас де не слушаем.

И посланник Микифор Толочанов указал государевым людям стрелцом стоять у ворот в Онзоровой Кабарде на дворе у Зозорукки, где у нас были станы, чтобы их из кабаков не пропустить против государева указу. И посол князь Иван Григорьев, сваясь с лошади, вынев стрелу, да разволокся из лука, хотел посланника и государевых людей стрелять за то, что его князь Ивана да игумена против государева указу в Мундарову Кабарду не отпустили. Потому ведомо учинилось, что в сборе под Мундаровою Кабардою Аристок сонской владелец и с кумыщином со многими людьми.

И князь Иван и игумен Василей, седчи на лошади, с Мундаровым сыном Айдимирем выехали из кабаков силою. И посланник Микифор товарищам их архимариту Пахомью учал являть, что он князь Иван не послушел государева указу, учинился силен и поехал в Мундарову Кабарду. И архимарит Пахомей сказал: вижу де я сам, что он делает не гораздо, не против их государева приказу. И князь Иван поворотил назад в Онзорову Кабарду до Зозоруки.

И того ж числа посланники Микифор Толочанов и дьяк Алексей Иевлев послали из Онзоровы Кабарды в грузинскую землю к Теймуразу царю перед собою с вестью талмача Лаврентья Пирогова, а с ним конного стрелца ондюшку Филиппева, прозвищем Отешку, да с ними же ево Теймураза царя человек, столник Юрья Зурам Бидичини. А в провожатых с ними поехали до Болхар болхарской владелец Хабим да Бута; а хотели их отпустить из Болхар вскоре в грузинскую землю, не задержав. А в Болхары они приехали из Онзоровы Кабарды на другой день, а в Болхарех они жили два дни. А в грузинскую землю их отпустили на третий день. А лошади они покинули под снежною горою, пошли пеша.

Мая в 10 день посланники Микифор Толочанов да дьяк Алексей Иевлев отпустились из Онзоровы Кабарды в Болхары мая 13 день². И государеву соболиную казну поднесли на вьюках, а телеги пометали. И шли вьюками меж гор самую нужную дорогою.

И пришли в Болхары мая в 17 день. А провожали из Онзоровы Кабарды посланников Микифора Толочанова и дьяка Алексея Иевлева Зозорука мурза с братьею до Болхар. Да с ними болхарские владельцы Алибек да Чполов с братьею и с детьми и принели в Болхарех посланников Микифора Толочанова и дьяка Алексея Иевлева и грузинских послов и поставили по свои дворам. А новокрещены и окоченя побежали с дороги назад, учинились силны, а посланников Микифора Толочанова и дьяка Алексея покинули в горах на пустом месте, а до Болхар не проводили. И посланники Микифор и дьяк

² А лошади они покинув под снежною горою, пошли пеша мая в 10 день. Посланник Микифор Толочанов да дьяк Алексей Иевлев отпустились из Онзоровы кабарды в Болхары мая в в 13 день (?) стат. спис. С.

Алексей шли с великим опасеньем и государеву казну везли на своих лошedah.

Маия в 25 день приходил в Болхары меретинского царя Александра азнаур его Накил да принес лист от царя Теймураза князь Ивану Григорьеву да к архимариту Пахомью, а сказывал речью, что им готовлены де под государеву козну и под посланников под Микифора Толочанова, да под дьяка Олексея Иевлева, и под грузинские послы, и под государевых людей, вместо подвод через горы, пешне люди двести сорок человек в Болхары, потому что лошади через горы итти нельзя. А с ними де с пешими людьми будут четыре человека азнауров. Да он же сказывал, что в меретинском государстве Теймураза царя нет: поехал де Теймураз царь в Дидьяны, а для какова дела поехали, того он не ведает. А талмач де Лаврентей Пирогов царя Теймураза в Меретие не застал же.

Июня в 4 день приехал Теймураз царя азнаур ево к посланником Лавурсап и подал посланником Микифору и дьяку Олексею лист и от Теймураза царя правил посланником челобитье.

Июня в 16 день поехали посланники с старова царева Александрова двора в город в Рачю, что дано царю Теймуразу в кормление. А в Рачах устроен двор царя Александра, поставлены на площади чердаки дощатые поземные, и в том дворе живет царь Теймураз со всем. А как посланники Микифор и дьяк Алексей приехали в город в Рачи, и поставили их на дворе от царева двора с полверсты. И прислал Теймураз царь к посланнику в приставы азнаура своево Ромазана.

Июля в 18 день присылал царь Теймураз к посланником князь Ивана Григорьева да с ними Ромазана, и говорили, что быть посланником у Теймураза царя на посольстве, и привели лошади. И посланники приказали к Теймуразу царю, чтоб у него в то время, как нам быть послом ц-ого в-ва, ни которых государств послов, ни посланников не было. И Теймураз царь с тем и прислал пристава своево азнаура Ромазана, велел объявить, что не будет никого. А на лошedah узды оправлены золотом, а седла серебром. И посланники Микифор и дьяк Олексея, по присылке Теймураза царя, государеву соболиную казну разобрав сороки по статьям, и роздали нести Теймуразо-

вым людем, а государеву грамоту велели вести перед собою, а сами посланники и государевы люди поехали позади. И как посланник Микифор и дьяк Алексей Невлев приехали близко чердака и с лошедей сели и пошли к чердаку, и перед чердашными дверьми стояли ево люди, азнаурские дети, человек с тридцать. И как вошли в чердак, и середь чердака стоит жезл о трех яблоках, обложен серебром в чекан, позолочен. А поверх жезла ковчег четверугольный, золот, по сторонам чеканены всемилюстивого Спаса образ на престоле, по сторонам пречистые Богородицы и великомучеников Георгия и Дмитрия; в венцах каменя и земчюги. Поверх ковчеха крест золот, а на нем вычканено роопятие господине, украшен каменьем. А прошед жезл, у чердашные стены против дверей сидел царь Теймураз, а подле царя Теймураза с правую руку сидел внук ево большой Лавурсаф. А над Теймуразом царем по правую сторону устроен образ пречистые Богородицы Умпление, обложен золотом, украшен каменьем, писан мусиею. А по левую сторону образ пречистые Богородицы Олегитрей; ризы у Богородицы и у Спаса и поля чеканки на серебре, позолочены. Да промеж Теймураза царя и промеж внука ево стоял жезл с ковчегом и со крестом такой же, что и середь чердака. Да в чердаке ж по сторонам устаны ковры, а под царем послан ковер шелковой большой, поверх ковра полсть бурматная, поверх полсти полаз стеган, по лазаревому отласу травы, а на полазе положена подушка большая, шита золотом и серебром по вишневому отласу. А позадь ево Теймураза царя от стены другая подушка, шита золотом же и серебром по червчатому отласу. А по правую сторону от Теймураза царя и ото внука ево сидели митрополиты, и архиепискупы, и бояре ево, и азнауры. А по левую сторону сидел голгофского монастыря игумен Микифор, и бояре, и азнауры.

А как посланники Микифор и дьяк Алексей к Теймуразу царю пришли, и ему поклонились по обычею. И учал Микифор ц-ого в-ва говорить титулу, и он Теймураз царь встал. И как Микифор, титулу проговоря и от ц-го в-ва поклон справа, поднес Теймуразу царю государеву цареву и в к. А. М. в. Р. грамоту, а говорил речь: в. г. ц. и в. к. А. М. в. Р. с. и м. г. г. и о. прислал к тебе Теймуразу царю свою ц-ого в-ва грамоту. И Тей-

мураз царь государеву грамоту приняв, поцеловал в печать и пошел выше головы. И после того спросил о здоровье ц-ого в-ва. И Микифор против наказу ц-ого в-ва о здоровье Теймуразу царю объявил, а говорил речь: как есмя поехали от великого государя своего от е ц-ого в-ва, и божнею милостью в г. наш ц. и в. к. А. М. в Р. с. и м. г.г: и о. на своих великих и преславных государствах в добром здоровье. И Теймураз царь, услыша про г. ц. и в. к. А. М. в Р. с. ево ц-ого в-ва про здоровье обрадовался. И после того Микифор против наказу говорил Теймуразу царю речь полную, а после Микифора говорил дьяк Алексей. И изговоря Теймуразу царю речь, ц-ого в-ва жалованье соболи ему Теймуразу царю, и ево царице, и властем, и ближним его людям объявили и против росписи отдали все сполна. И он Теймураз царь государское жалованье соболи принял с болшою радостию и на государеве жалованье бил челом низко, а спрашивал: доселево присылал ц-ое в-во ко мне по двадцати тисеч ефимков, а ныне мне с вами не прислано.

И посланник Микифор Толочанов Теймуразу царю ответ держал: потому к тебе Теймуразу царю ц-ого в-ва государева жалованья ефимков не прислано, что про тебя царя Теймураза великому государю было не ведомо, где ты пребываешь после своего разоренья, как тебя розорил тефлисской хан. И послы твои про тебя Теймураза царя не ведали, покаместа от тебя в Терской город азнауры приехали. А только ево государеве жалованье тебе было преж сего, а твоя Теймураза царя правда и служба объявитца, в г. ц. и в. к. А. М. в Р. с. и тебя и свыше тово ц-ое в-во пожалует.

И посланников позвал к руке. И Микифор и Алексей и все государевы люди у Теймураза царя у руки были.

И приняв государеве жалованье соболи, Теймураз царь говорил речь. Видите вы послы ц-ого в-ва, как я розорен топерво от тефлисского хана по шахову веленью, и чтобы ц-ое в-во меня холопа своего пожаловал, велел оборонить. А преже сего ево государевы послы князь Федор Волхонский с товарищи у меня в Кахети были и всякое строенье, монастыри и церкви видели; а нынеча где были церкви, тут стали мечети. И чтобы ц-ое в-во за дом божий вступился и за меня холопа своего.

И отпустил посланников к себе на подворье и прислал от себя с столом.

Того ж числа в вечерни были у царя Теймураза в ответе. А наперед себя посланники посылали к Теймуразу царю обвестить, чтоб ему принять в ответе против ц-ого в-ва тайных приказов нас наодине, не со многими с верными своими людьми. И приехали к царю Теймуразу к ответу в то ж место, где и на посольстве были. И посланники учали царю Теймуразу говорить.

В. г. ц. и в. к. А. М. в. Р. с. и м. г. г. и о. указал нам тебе Теймуразу царю говорить.

В прошлом в 157 году писал ты Теймураз царь к в. г. ц. и в. к. А. М. в. Р. с. к е ц-ому в-ву с послы своими со князем Иваном да архимаритом Пахомием, что хотел ты Теймураз царь послать к в. г. ц. и в. к. А. М. в. Р. с. к е ц-ому в-ву внука своего Миколая со Арсением митрополитом аливердейским. И как уведали о том кизылбашеня, и они на тебя войну встали и учали государство твое воевать с трех сторон. И тебе было внука своего к в. г. к е ц-ому в-ву за кизылбаскою войною послати нельзя. И как ты Теймураз царь к в. г. ц. к е ц-ому в-ву отпустил послов своих князь Ивана да архимарита Пахомья, и с ними было тебе через горы внука своего послать нельзя, а на Шемаху кизылбашеня не пропускают. А послы твои князь Иван да архимарит Пахомей великому государю е. ц-ому в-ву били челом, будет внук твой Миколай великому государю е. ц-ому в-ву годен, и великий бы государь е. ц-ое в-во пожаловал, велел по него прислать своих людей, и велел взять к себе великому государю к Москве в холопи.

И. в. г. ц. и в. к. А. М. в. Р. с. и м. г. г. и о. тебя Теймураза царя пожаловал, внука твоего Миколая великому государю к Москве к себе в холопи взять изволил.

И тебе бы Теймуразу царю к великому государю нашему к е. ц-ому в-ву внука своего Миколая к Москве с нами е. ц-ого в-ва посланники отпустить. И Теймураз царь, против того ответу говорил: только я пошлю к ц-ому в-ву внука своего, даст ли государь за него сестру свою? С нами посланники о таком деле от него великого государя е. ц-ого в-ва не наказано. Такое великое тайное дело, кроме Бога да его великого го-

сударя, кто может ведать. Бude Бог изволит, а ево государская мысль будет, то дело и состоица; а будет не будет воли божней и ево государские мысли, и тому делу как состоятца. Только с нами ево государевы холопч о такове деле не наказано. Только присланы мы холопи от в. г. ц. и в. к. А. М. в. Р. с. к тебе Теймуразу царю, а велено нам принять внука твоего Миколая и вести внука твоего к великому государю с береженьем и с честью. И ты царь Теймураз, по своему письму и послов своих челобитью отпущай с нами внука своего, исполняй перед в. г. ц. и в. к. А. М. в. Р. с. правду свою.

Учал говорить Теймураз царь: только я внука своего пошлю к государю, а он государь не изволит государства моего Кахети очистить и ратных людей и казны не пришлет; что ж моя и посылка?

Посланники учели говорить. Ратных людей в-ому г-рю ц. и в. к. А. М. в. Р. с. послать к тебе Теймуразу царю нельзя, потому горы снежные высоки, а в них расселины большие; ратным людям пройти нельзя никакими мерами, ни наряду, ни запасов провести нельзя. А у тебя государство пустое и то за шахом; хотя ратные люди и пройдут, и им будет у тебя с голоду помереть, чем тебе их прокормить. А что ты, царь Теймураз, говоришь о казне, чтоб ц-ое в-во прислал к тебе казны своей государевой, и то дело состоится. Ц-ев-во тебе пожалует, казны к тебе своей государевы пришлет, чево у тебя в уме не вмещалось. Только теперва исполнишь правду свою перед ц-им в-ом, внука своего с нами отпустишь, и ты сам увидеши ево государскую великую милость к себе. Да сверх того пошлет великий государь великих послов своих говорити к брату своему шах Аббасову в-ву, чтоб отдал по совету и по братству государство твое Кахеть. И будет по совету не отдаст, а ты царь Теймураз теперва правду свою ц-ому в-ву объявишь, внука своего с нами к великому государю отпустишь к Москве, и мы холопи государевы мним то, что изволит великий государь послать рать свою Хвалынским морем на ево шаховы украинные города и велит против того вдесетеро городов ево разорить. Только ты теперва, царь Теймураз, свершай свою правду пред Богом и перед в. г. н. и в. к. А. М. в. Р. с.

Да нам же указал в. г. ц. и в. к. А. М. в. Р. с. и м. г. г. и

о тебе Теймуразу царю говорить о другом твоём внуке Влавурсаке. Будет ты Теймураз царь к великому государю нашему к е ц-ому в-ву и другога внука своего с нами е. ц-ого в-ва посланники отпустить похочешь, и в. г. ц. и в. к. А. М. в. Р. с. е. ц-ое в-во тебя Теймураза царя пожаловал и другога внука твоего Влавурсака к себе великому государю к Москве в холопы взяти изволил. А как будет у великого государя нашего у е. ц-ого в-ва внук твой Влавурсак на Москве, и великий государь наш е. ц-ое величество, жалуя тебя Теймураза царя, внуку твоему учинит свое государево жалованье во всем по своему государеву милосердому рассмотрению.

Теймураз царь ответ держал: Влавурсака никому не отдам, мне самому не о ком жить и души моей помянуть.

Посланники речь говорили:

Ты же, царь Теймураз, нам объявил на посольстве, что тебя разорил тефлисской хан Ростоп-хан по шахому велению. И будет тебе царь Теймураз жить в грузинской земле от их раззорения невозможно и не у чево, а похощь и ты, царь Теймураз, к ц-ому в-ву и тебя царь Теймураза нам холопом его государевым указано принять в его государской превысокой милости и с поданными твоими.

Теймураз царь объявил против тех речей: коли будет мое время, тогда и буду к ево государской милости, а топерва еще лобыть здесь.

Июля в 19 день приехал из дидьянские земли азнаур Теймураза царя Ромазан, а сказал, что дидьянской царь Леонтей приехал за днище до Кутатиса города, а присхал де для доброва дела, для договору, устрашася ц-ого в-ва имени, чтоб ему помиритца с Александром царем и с Теймуразом. И пристал Леонтей царь с ним азнаура своего для договору. Да он же азнаур Ромазан сказал, приходили донские казаки многие морем струги и гурского салтана многие города разорили, Трепизон и ниже Трепизона к Царюгороду, и много в полон поймали. А сказал он Ромазан, что взято полону болши дву тысяч. Да казаки ж погромили на море тем же походом тридцать каторг и в те каторги казаки, нагрузя животов и ясырь посажав, и пошли назад.

Июля в 22 день были у царя Александра послы у стола, а в то время был у царя Александра за столом Теймураз царь,

а с Теймуразом царем были внука ево царевичь Лаварсак да царевич Миколай. А сидел царь Александр за столом с правую руку. А от него кабы человеку сесть порожнее место было, сидел Теймураз царь, а под ним внучата ево царевичи, царевич Лавурсак да царевич Миколай. А ели они царь Александр и царь Теймураз, и царевичи по розным блюдам. А пониже царевичей сидели за столом посланники. А по правую руку у царя Александра сидели власти: духовник царев митрополит Захарей де епискуп Давыд, а под властями сидели бояре ево и азнауры. А по левую сторону под посланники сидел царь Теймураза духовник архимарит греченин Нефед³ с Патма острова, где Иван Богослов евангелье написал, да архимарит Пахомей, а под ним сидели царя Теймураза азнауры.

И как издали в треть стола, и встав цари царь Александр и царь Теймураз и с царевичи с обеими, а к нам прислали думнова своего дьяка Пешенгу, а велели цари объявить послом, что хотят цари пить про государя своего ц. и в. к. А. М. в. Р. с. многолетнее здоровье. И посланники вышли из-за стола вон. И царь Александр и царь Теймураз учели речи говорить: дай Господи государь наш ц. и в. к. А. М. в. Р. с. здоров был на многие лета, а мы холопи ево государевы и со всеми своими людьми ради него государя своего головы сложить; и покори́л бы ему государю все окресные и бусурманские государства, а мы холопи его кроме его в. г. ц. и в. кн. А. М. в. Р. с. иного государя не знаем.

Августа в 5 день приехал из Рачи от царя Теймураза азнаур его Рамазан да архимарит Пахомей, что на Москве был, да греченин старец Феофан, а привезли от царя Теймураза к послом лист, а словесно сказали, что послал де царь Теймураз от себя к царю Александру грамоту, чтоб царь Александр дал лошадей, на чем нам посланником подняться к нему Теймуразу царю. Да он же Рамазан объявил от Теймураза царя словесно приказ, приказали де вы послы ко мне Теймуразу с князь Иваном Григорьевым, слух де вам дошел, что я Теймураз царь хочу ехать к дадьянскому, а внука своего Миколая хочу покинуть у него дадьянского царя. И вы де меня тем опечаловали,

³ აქ „ნიოფიტე“ უნდა იგულისხმებოდეს (ი. ც.).

а у меня де тово и на уме нет. Кто де вам такое ссорное слово сказывал? И мы посланники к нему приказали: жили наши люди в Кутатисе и слышали от иноземцов такое слово. И оне к нам тотчас прибежали в Сканду и такое слово сказали. И мы послали с тем словом к нему Теймуразу царю объявить, чтоб он царь Теймураз в правде своей устоял к ц-ому в-ву, о чем он ему ц-ому в-ву был челом. Да он же Ромазан в то же время сам проговорился: царю де Теймуразу внука своего Миколая к ц-ому в-ву не посылать, покаместа с дадьянским помпиргца и Кахеть очистит. И мы ему Рамазану учили говорить против тово: знатное то дело, что царю Теймуразу в правде своей и в кресном целованье не устоять перед ц-им в-ом. В Сканде городе присылал к нам царь Теймураз Георгия Черкесова да князь Ивана Григорьева, а велел нам объявить, что он Теймураз царь к ц-ому в-ву внука своего Миколая посылает. А приедет и успеньсву дни в Кутатис и с царицею, и поставя вас послов перед собою, отдаст вам в руки внука своего Миколая к ц-ому в-ву и совсем вас отпустит. А теперва, по твоему слову, ставитца ево цареву переменню. И Рамазан под то слово: авося де будет так и совершитца.

Да того же числа приехал из города из Сканды от царя Александра думной ево дьяк Пешенга, а привез к послом от царя лист. А в листу царь Александр пишет к послом: писал де ко мне царь Теймураз из Рачи, чтобы мне дати вам послам на подъем лошадей и отпустить вас к Теймуразу царю. И я послал к вам думнова своего дьяка Пешенгу, чтоб вам ему собрать лошадей, на чем бы вам поднятца. А буде вы сами послы не поедете к Теймуразу царю, и вы пошлите от себя переводчика.

Августа в 6 день, переговоря посланники между себя, и послали к Теймуразу царю в Рачю переводчика Ивана Боярчикова, а наказали ему говорить царю Теймуразу об государеве деле, чтоб он царь Теймураз ц-ого в-ва повеленье исполнил и правду свою ему великому государю свершил по своему писму, а послов ево по челобитью к ц-ому в-ву.

Августа в 11 день приехал от Теймураза царя переводчик Иван Боярчиков да терской конной стрелец Ондрушка Нюнка, что оне посыланы для государева дела к Теймуразу царю в

город в Рачи. И переводчик Иван Боярчиков объявил в приезде своем посланником, будет царь Теймураз после успеньева дни вскоре в город Кутатис. А что о какове деле переводчик Иван Боярчиков посылан к Теймуразу царю, и то написано у посланников себе статьями. Да в той же посылке он Иван Боярчиков был у Олександра царя в городе Сканде, потому что лучилась мимо дорога. И царь Александр приказывал к посланником с ним Иваном, будет де он царь Александр в Кутатис после успеньева дни с три спустя или четыре и совершитца во всем царском повеленье. И вас де посланников и своих послов отпущу к ц-ому в-ву вскоре, а до Теймуразовых мне дел дела нет. Ведаю его обычай; не первое ево дело, а николи свершения не бывало.

Августа в 13 день подал грамоту к посланником российским писмом торговой человек армении Шешу, а сказал, привез де ту грамотку из Тефлисса человек мой.

А в грамотке пишет из Тефлиса твой государев царев и в. к. А. М. в. Р. иконник Иван Данилов, чтоб ево иконника Ивана Данилова, из неволи откупить или освободить чем. А написал он Иван, за мною де есть твое государево цареве и в. в. к. А. М. в. Р. великое дело про царя Теймураза и про царя Александра и про их державу.

И посланники говорили втайне тефлисцом торговым людям, которые привозили грамотки, чтоб тово иконника Ивана откупить или освободить какими мерами. И торговые люди тефлисы посланником объявили, что в нынешнее время никакими обычи ево откупить ни освободить не умест, потому Ростопхан тефлисский бусурман, а жена его называется християнка, и по ее приказу тот иконник Иван Данилов пишет в церкви степное письмо за крепкими приставами.

Того же числа подал тот же торговой человек армении Шешу от нево Ивана иконника три грамотки русским же писмом, а в грамотках, государь пишет о том же деле, что и в первой грамотке пишет.

Да от него же, государь, иконника подан русским писмом ответ боярина князь Ивана Борисовича Черкасского, как был грузинской посол митрополит Микифор нареченной.

Тот же торговый человек арменин Шешу подал от иконни-

ка Ивана Данилова рукоделше ево, назнаменован образ Спасо́б без подписей на бумаги.

Августа в 21 день приехал в Кутатис царь Теймураз с азнаурами своими. А едет в Дидьяны на договор, чтобы дидьянско-па помирить с царем Олександром и самому с ним помиритца, и чтоб дадьянской людей ему дал Теймуразу, что Кахетью очистить. А что у них помирясь с дадьянским, и мы мним доброму делу у них не быть было с нами.

Августа в 22 день приехал царь Теймураз в Кутатис часу в десятом дни. А прислал к посланникам архимарита Пахомья, что на Москве был, да с ним дву человек чернецов гречен для толмачества, а велел посланников спросить о здоровье. А приказал архимариту посланником говорить: сам де я увижуся с вами августа в 23-м числе и обо всем государеве деле с вами переговорю. Да архимарит же сказал, едет царь Теймураз в Дадьяны, а для какова дела, и того не сказал архимарит Пахомей.

Того же числа был царь Теймураз в Кутатисе и приходил на лобное место и посланников Минкифора Толочанова да дьяка Олексея Иевлева к себе на лобное место для государева дела призывал и с ними говорил, а что говорил, и то писано у посланников особными статьями.

Августа в 29 день приехали из Дадьян от царя Теймураза с листом два человека, Теймураза царя азнаур да дадьянскова царя азнаур же. А проехали позно, а в Кутатисе городе не остановились; проехали к царю Александру наскоро, а с чем проехали, про то неведомо. И дадьянскова гонца царь Александр отпустил назад назавтрей.

160-го году сентября в 1 день переводчик Иван Боярчиков сказывал посланником, что ехал де из Дадьян Теймураза царя старец, что с ним был, греченин, а имя ему Феофан, в Кутатис город, а сказывал мне, что он слышал в Дадьянах, что ходили де крымские и турецкие люди в Литву восьмьдесят тысяч, и их де побили шестьдесят тысяч с головы на голову, а ушло де только двадцать тысяч, что донские казаки взяли Озов город.

Сентября во 2 день приехал царь Теймураз, а с ним духовник царя Александра митрополит Захарей, да думшой ево дьяк Пешенга из Дадьян в Кутатис город. А ездил он царь Теймураз с митрополитом Захарьем для миру. И царь Теймураз

дадьянскова с Олександром царем не помирили, потому что просил будто дадьянской у Теймураза внука ево, а у Александра царя лутчих людей просил тритцать человек и с землею к своему рубежу. И царь Александр отказал ему, людей своих и земли не дал. Яз с Олександром царем и с тобою помирюсь вековым миром. И Теймураз царь ему дадьянскому внука своего не дал⁴. А сказывали ипоземцы, Теймураз царь дадьянскому внука и давал, и он не взял, потому что услышал дадьянской царь Левонтей, что Александр ц-ому в-ву добил челом в вечное холопство.

Сентября в 3 день приехал от царя Александра к посланником переводчик Иван Боярчиков, а сказывал он посланником, что царь Александр сказал ему, переводчику, последний срок: буду де я в Кутатис город из Сканды города для отпуску государевым посланником и своими послом сентября в 6-м числе. Да он же переводчик сказал посланником, что при мне де Александр нацисал от себя письмо ко властем и к азнауром своим ко всем и послал тотчас. А велел им всем съехатца в Кутатис город для исполненья ц-ого в-ва дела и для отпуску посланников. Да он же переводчик посланником сказывал, что говорил мне царь Александр: только царь Теймураз к ц-ому в-ву станет отпущать внука своего, а учнет отговариватца, что отпустить царевича нечем, казны у него нет, и послы бы за тем не расходились яз своею казною подыму и к ц-ому в-ву отпущу, и Теймураз бы царь тем не отговаривался. И царь Александр приказал к посланником с ним же переводчиком: яз де во всем царское повеленье совершуся и их послов отпущу вскоре и своих послов с ними же отпущу.

Того же числа приходил царь Теймураз в город в Кутатис в нижней, где посланники стояли, для государева дела и с азнаурами своими. И пришед, царь Теймураз сел на место и спрошал посланников о здоровье. И посланники ему челом ударили и под то ево слово говорили речь: здорово ли тебя государя Бог носил в путном шествие. И царь Теймураз посланником сказал: милостию божие царь мне дадьянской! был рад,

⁴ к свосму рубежу. Яз с Олександром царем и с тобою помирюсь вековым миром. И царь Александр отказал ему, людей своих и земли не дал. И Теймураз царь ему дадьянскому внука своего не дал. (?).

а мир у нас с ним не стался. Прошал у меня внука мосво в закладе; и яз де с тобою пушу людей своих, с кем тебе Кахеть очистить. И царь Теймураз ему царю Лесиптию дадьянскому отказал: внук де мой отдан ц-ому в-ву на Русь, а тебе мне ево дать в заклад нелзя. И Леонтей царь дадьянской ему отказал: коли ты мне внука своево в закладе не дашь, и мне людей своих тебе дать не умест. Как мои пойдут назад через Александрову землю, и Александр людей моих побьет, потому что Александр царь мне не друг. А нам посланником сказал Теймураз царь, что яз к ц-ому в-ву внука своево не отпущу, потому что внук мой молод. А се и отпустить нечем, человек я разореной. Не на соболя ж мне ево послати: дайте мне казны, на чем поднять, и послы ему учели говорить: что у нас есть, вели, государь, имать, а царское повеленье созершай, о чем ты к нему великому государю писал и послом своим бить челом приказал. А топерва ты царь Теймураз на правде своей не стоишь и ево государскова креснова целованья не исполняешь. О чем ты к нему великому государю посылал бить челом, и ты топерва к нему великому государю того не посылаешь. А в. г. ц. и в. к. А. М. в. Р. с. на милость к тебе Теймуразу царю преклонился для твоего прошенья и послов твоих челобитья. нас посланников прислал и велел у тебя принять нам холопом своим, а топерва ты Теймураз царь отказываешь. И тебе будет Теймуразу царю николи уже пред Богом исправитца, а перед великим государем правды своей объявить. А отнимаешься ты, царь Теймураз, скудостью и разореньем, и тебе на подъем мы ево холопи государевы за животы свои не стоим. А будет мало, и Александра царь дает своей казны, служба ему государю и правду объявляя. А ныне мы слышим от здешних меретинских людей от иноземцов, которые приезжают торговые люди из Дадьян и из Гурелей, что ты царь Теймураз отдаешь внука своего дадьянскому князю Леоптию, а унего просишь людей служивых, чем тебе Кахеть очистить. И то, царь Теймураз, дело божие да потом в. г. нашего и в. к. А. М. в. Р. с., кому ты, царь Теймураз, крест целовал. А ожидает великий государь от тебя Теймураза царя правды и совершенья креснова целованья. Как правду свою пред ним великим государем исполнишь, и великий государь пожалует тебя, пришлет к тебе казны, чем тебе людей нанять и государство свое очистить; или

к брату своему шах Аббасову величеству пошлет нарочно послов или посланников. И царь Теймураз против того слова говорил: на чем де я дал слово свое ц-ому в-ву, на том и стою. А топерва яз еду к Александру царю и с ним обо всем переговорю. И встав, Теймураз царь пошел к себе в стан. И на пути учели послы бить челом: пожалуй, нас царь Теймураз, соверши царское повеленье, а нас пожалуй, отпусти покаместа горы снегами не закинуло. И царь Теймураз послом сказал: право вас отпущу вскоре, переговора с Олександром царем.

Сентября в 7 день приехал в Кутатис город от дадыанскова царя азнаур ево, а гонит к Теймуразу царю двадцать быков в подарках.

Сентября в 8 день приехал в Кутатис царь Теймураз.

Сентября в 9 день приходил толмач, которой приставлен у послов, Безина, а сказывал послом, что Теймураз царь слег нарочно, что послов хочет задержать и отпустить ныне не хочет.

Сентября в 12 день послали посланники для государева дела к Теймуразу царю переводчика Ивана Боярчикова, и Теймураз царь ему переводчику очей своих видеть не дал. А сказали, что царь Теймураз опочивает.

Того ж числа послали посланники после полден опять переводчика для государева дела к Теймуразу царю, и Теймураз царь опять очей своих видеть не дал. А сказали, что Теймураз царь недомогает.

И того ж числа приехала Теймураза царя из Рачи царица в Кутатис город перед вечернеми.

Сентября в 13 день посылали посланники переводчика Ивана Боярчикова к Теймуразу царю одним днем четырежды, и он ему очей своих видеть не дал, что де царь Теймураз недомогает. А сказывал князь Иван Григорьев да архимарит Паломей, что были на Москве. А опосле того приходил от Теймураза царя к государевым посланником князь Иван Григорьев, что был в послах на Москве. А с чем приходил, то написано себе статьями.

Того же числа послал царь Теймураз в Дадыяны трех своих человек азнауров на договор. А что у него договор, и про то сказывал князь Иванов человек Безина Клементию Иевлеву, что послал Теймураз царь к дадыанскому азнауров

своих для того токо, буде даст дадьянскої рати и сам с ратью подыметца очишать Кахеть, и он ему хочет дадьянскому за то дати внука своєво. А токо буде дадьянскої не даст ему Теймуразу царю рати, и он Теймураз царь хочет и сам ехать к ц-ому в-ву с царицею и с паревичи. А сказывал Безина то слово за душею.

Сентября в 14 день посылали посланники перевотчика Ивана Боярчикова к Теймуразу шестья, и Теймураз перевотчика Ивана Боярчикова к себе на очи не пустил. А сказал князь Иван Григорьев да архимарит Пахомей, что царь недомогает, а приду с архимаритом яз к послом от Теймураза царя с вестью.

Сентября в 15 день приходил князь Иван Григорьев да архимарит Пахомей к посланником от царя Теймураза, а речь говорил послом: прислал нас царь Теймураз, а велел сказать, что я нынеча внука своего царевича Миколая ко государю не отпушу. Поедьте здорово ко царю к Москве, а письма де с вами никакова не будет от меня ко государю. А отказал князь Иван с отказом от царя Теймураза.

Того ж числа приходили от царя Александра к посланником перед вечернеи азнаур ево, которой приставлен у посланников, Захарей да толмач Безина. А послом они речь говорили Микифору Толочанову да дяку Олексею Иевлеву, что пошлите к Теймуразу царю перевотчика с последним словом, что он ему скажет; а после того подите с государевыми людьми сами, чтобы вам здесь не зазимовать. А путь последний, покаместа горы снегами не закинуло. А я ц-е в-во вовсе совершил, и подводы у меня под вас послов и пешие люди изготовлены. А которым у меня вас посланников ц-го в-ва двумя азнаурам добрым провожать, и те приехали совсем в Кутатис, Мамука да Юрья Каншов. И посланники перед собою послали к Теймуразу царю перевотчика Ивана Боярчикова, а сами пошли со всеми людьми. И как будет посланники не доходя Теймураза царя двора, и их оставили на мойдане князь Иван да архимарит Пахомей, а сами пошли к царю. И от царя вышел, посланником отказали, что Теймуразу царю не время, потому что недомогает. А царь Александр в те поры прислал к посланником архиепископа своєво Козму. И архиепискуп Козма гово-

рил речь посланником, что пристал меня к вам царь Александр, а велел вам побить челом: поизгодите да завтрая. И посланники пошли во дворы свои, где живут.

Сентября в 16 день прислал царь Александр азнаура своего Захарья, которой поставлен у посланников, а с ним толмач Безина. А велел царь Александр посланником идти к Теймуразу царю бить челом об отпуске, чтобы вас отпустил, покаместа горы снегами не закинуло. А мне вас держать неуметь: подводы и пешие люди готовы под вас послов совсем.

Того ж числа по приказу царя Александра посланники к Теймуразу царю со всеми людьми пошли а перед собою послали с вестью переводчика Ивана Боярчикова. И как будут посланники не доходя двора, где живет царь Теймураз, и князь Иван да архимарит Пахомей посланников остановили, а сами учели посланником говорить Микифору Толочанову да дяку Олексею Иевлеву, чтобы вам не покручинитца, что царя Теймуразовых очей видет не мочно, потому что Теймураз царь недомогает. И посланники учели им говорить, что ты нам, князь Иван, отказываешь присланным от ц-го в-ва к Теймуразу царю, а не к тебе. А по государеву указу велено нам посланником принять у Теймураза царя внука его царевича Миколая по Теймуразову писму, а по твоему князь Иванову челобитью ко государю. И от ц-го в-ва писано к нему Теймуразу царю нас посланников не велено час удержать, отпустить не задержав, а теперь путь последний. А как он царь Теймураз и приехал в Кутатис город, и он нас хотел отпустить, а топерва две недели очей своих видет не даст. Да и пошли посланники к себе водводы⁵. И князь Иван посланников поостановил и ходил к Теймуразу царю. Да вышел от Теймураза царя, и послов царь взял на очи. И учали посланники Теймуразу царю говорить, чтобы он царь Теймураз ц-е в-во совершил и внука своего нам на руки отдал. И он Теймураз царь учал говорить посланником, что подождите недели с две а се у меня нет и даров. И посланники ему Теймуразу царю сказали: нас царь Александр совсем отпускает и жить нам не уметь, Ударя челом, да и пошли от него посланники. Да с тем посланники пришедши,

⁵ во дворы (?).

послали к царю Александру известить переводчика Ивана Боярчикова, а с ним ходил талмач Лаврентей Пирогов, что царь Теймураз отказал.

Сентября в 21 день говорили речь посланники игумену Василью да думному дьяку Пешенге и Мамуке и Юрье Каншову: токо царь Александр изволит то слово на себя перевести и даст свою рукою на себя писмо в том, что я де вам посланников на весну ево царя Теймураза внука отдам, и мы станем зимовати за нужу. И игумен Василей да Пешенга и Мамука и Юрья сказали посланником такову речь: наш царь Александр на себя рукописи не даст в том, а Теймуразова дела на себя не переймет такова большова.

А буде хотя царь Теймураз и напишет рукою своею на себя писмо царю Александру, да и крест ему хотя поцелует в том, что внука своего отпустит к ц-ому в-ву, и царь Олександр ему в том не поверит. Да Пешенга же сказал посланником: пошлите вы к царю Александру бити челом об отпуске, и у царя де нашего все готово, и против государева указу вас держать не хочет.

Да Пешенга же сказал: послал Теймураз царь в Дадьяны трех своих четовек азнауров на договор, а для чего послал, про то нам не ведомо. А хотя де вам Теймураз царь такие речи и говорит, что хочет с вами к ц-ому в-ву внука своего отпустить, и он в том своем слове не устоит, а внука своего не отпустит.

Сентября в 30 день приехали из Рачи царица Теймураза царя и сноха и с царевичами с обеими к Теймуразу царю.

Того же числа приехал из Дадьян от дадьянсково царя Леонтия к Теймуразу царю в послах святые горы игумен Микифор, а по их по-картельски Миколас, да с ним Теймуразовы люди. А для чего ездили Теймуразовы люди на договор, и дадьянской им во всем в том отказал Теймуразу царю.

Октября в 1 день послали посланники к Теймуразу царю переводчика Ивана Боярчикова, да талмачей Лаврентья Пирогова, да Ивана Тезиченка, да стрельца Ондрюшку Нюнку бити челом, чтобы Теймураз царь дал свои очи видеть посланником И как будет переводчик у Теймураза царя, и Теймураз царь взял ево к себе на очи и учал речь говорить, что-

бы послы на меня не покручинилися. Тогда яз лежал болен, а ныне мне дал Бог облегченья, и я возьму послов к себе и обо всем переговорю. А чаю, что государево дело все и совершитца. А мне велел к себе подойти поближе: тперь мне говори на ухо.

Октября в 2 день посылали посланники к царю Теймуразу переводчика да талмача бить челом, чтобы царь Теймураз дал очи свои видеть посланником, переговорить о царственных тайных делах. И царь Теймураз ему сказал: возму я к себе послов завтра поутру.

Октября в 3 день перед вечернеми, как были у Теймураза царя, и Теймураз царь учал посланником речь говорить: вас нынеча царь Александр отпускает к ц-ому в-ву совсем. А мне нынеча к ц-ому в-ву своего внука послат не уметь, потому что еще молод, только осми лет, а се мне поднять нечем, что разорон совсем. А прежде сего ко мне от ц-ого в-ва присылаю по двадцети тысяч ефимков, а ныне ко мне изволил государь прислать одни соболи, а ефимков не прислал. И яз послал в турецкую землю в Трепизон продовать тридцать пять сороков соболей, и по се число из Трепизона мои люди не бывали, а еще их сюды ждаты недели с две. И вы послы зазимуйте здес, а на весну с вами внука своего к ц-ому в-ву отпущу, да и сам до Терка провожу. И посланники, выслушев его Теймураза царя речь, учели ему Теймуразу царю речь говорить: нам зимовать здес мимо государева указу нельзя, потому что велено нам к ц-ому в-ву быть вскоре, и тому уже срок прошел. Да и к тебе Теймуразу царю от ц-ого в-ва писано, что нас велено отпустить не задержав. Да послы же ему Теймуразу царю учели говорить: ты нас пожалуй, ныне отпусти на Терек, да дай ты нам писмо своею рукою, что тебе на весну внука своего к ц-ому в-ву отпустить, да поставь нам срок. А мы посланники на себя тебе Теймуразу царю дадим писмо с своими руками, что нам, приехав, на Терке зимовать и про тебя царя и про царевича обиходы готовить, струги и гребцы все изготовить со всем. А пошли ты, Теймураз царь, человека своего с нами на Терек, кому верить, и он сам наше раденье увидит, что мы станем делать. А как ты Теймураз царь поднимаешься из меретинские земли, и ты пришли на Терек весть перед собою, и мы тотчас с государевыми ратными людьми тебя Теймураза царя и с

обиходами встретим в Болхарех. И Теймураз царь посланником сказал: у меня с вами писма никакова, ни человека не будет. Пошлю яз человека своего после вас ко государю. А теперь внук мой молод, всего осми лет. И посланники удая челом Теймуразу царю, да и пошли из шатров.

Октября в 7 день прислал царь Теймураз к посланником духовника своего игумена гречемина Мефодия да князь Ивана Григорьева. И они к посланником пришедши учели царевым словом говорить, что мне тепере внука своево послать к ц-ому в-ву, и он еще молод, только осим лет. Примете ли у меня с собою к ц-ому в-ву моево посла. И посланники им против той речи сказали: для чего нам не принять, посылай, царь Теймураз, своево посла с нами. И они посланником против той речи сказали: нашево посла отпустите наперед себя ко государю бити челом, чтобы государь пожаловал, прислал казны да ратных своих людей землю мою Кахеть очистить. И посланники против той речи им сказали: исполни, царь Теймураз, ц-ого в-ва повеленья, а по своему писму и по приказу своему, как он послом оном тебе, князь Иван, наказал бити челом, сверши правду, и ц-е в-во изволит прислать казны по своему царскому рассмотрению и к брату своему шах Абасову величеству отпишет, чтоб Кахеть ему очистил. А ратных людей послать ему государю к Теймуразу царю в горы нелзя, потому путь нужной, горы снежные, пройтить государевым людем и наряду перевести нелзя, ни запасов. А и пройдут к Теймуразу царю, чем ево государевых людей прокормить, и им будет с голоду помереть. А послу Теймураза царя тако: пошлет, и ему зимовать будет с нами ж на Төрке, а наперед себя ево не отпустим ко государю. И духовник ево Теймураза царя и князь Иван посланником сказали ево царевым словом: мне теперече внука своего отпустить с ними послы к ц-ому в-ву, и государь ево примет, а мне казны и людей ничего не пришлет. Да выговоря те речи, да и пошли к царю Теймуразу. И после⁶ учели им ответ держать: воля е. ц-ого в-ва, для Теймураза царя разоренья казною и пожалует, а людей послать неуметь, потому стала Кахеть за горами, а се в горах расселины великие, пройти ратным людем и наряду провести нелзя.

⁶ послы (?).

Того ж числа присылал царь Александр духовника своего митрополита Захарья да думново своего дьяка Пешенгу, а с ними Теймураза царя сафрачей. И учали оне Захарей да Пешенга посланником речь говорить царевым словом: наш царь Александр вам послом велел бить челом честию, а в упрос проишь: ныне Теймураз царь к ц-ому в-ву внука своего царевича с вами не отпущает. А вы послы пожалуйте, дайте на себя Теймуразу царю письмо в том, что вам, приехав к ц-ому в-ву, про него худова слова не говорить; и за него бы им говорить государю доброе слово.

И послы выслушев те речи, и учали против той речи им говорить: мы присланы от ц-ого в-ва не для того, чтобы нам на себя крепости давать. Разве толды мы на себя такие крепости дадим, как над нами и нашим мертвым телом с чернилами стоять, толды на нас бери такие крепости. А то мы присланы от ц-ого в-ва по ево ж Теймураза царя писму и по челобитью посла ево князь Иван, что нам велено у Теймураза царя принять внука ево с честью царевича Миколая. Да посланники ж им сказали: коли нынеча Теймураз царь не изготовился, что к ц-ому в-ву внука своего не отпускает, хочет отпустить на весну на Терек, и он Теймураз царь дай нам посланником на себя письмо, что ему на весну на Терек внука своего прислать. И мы ему Теймуразу царю в том на себя дадим письмо ж, что нам на Терке зимовать и дожидатца царевича. А как приедет от Теймураза царя к нам на Терек с вестью, что царевич едет к ц-ому в-ву, и мы тотчас ево с государевыми ратными людьми и с обиходами встретим в Болхарех. И оне те речи выслушав, учели посланником говорить: то ваши речи хороши, и вы о том пошлите с нами к обем царям говорить и государевых людей; а оне тепере царя сидят оба вместе.

И как переводчик будет у царей у обейх, и учал речь говорить Теймуразу царю, что с ним приказывали посланники. И Теймураз царь им сказал: царевич у меня давно отдан к ц-ому в-ву, толко ево не отпускаю, что молод. А пришлю я ево на весну, а писма на себя не дам и сроку не поставлю. А чтобы принели у меня посла моего с собою. Да вынесу евангелье им послом, чтобы оне евангелье да и образ поднесли на том, что им, приедучи к ц-ому в-ву, про меня худова сло-

ва не говорить и за меня им замолить. А чтобы послы ныне ехали к ц-ому в-ву, а на Терке бы не зимовали. И переводчик, ударя челом царю, да и пошел.

А после переводчика прислал Теймураз царь к государевым посланником Пешенгу, да князь Ивана, да старца греченина. И оне Пешенга да князь Иван царевым словом говорили: посла моево примете с собою, а царевича с вами не отпускаю. Да поцелуйте мне крест на том, что про меня худова слова ц-ому в-ву не говорить, а за меня вам заступить. И посланники против той речи учели говорить. Посла мы Теймуразова примем, и честь им будет такова же, что ево послом была князь Ивану да архимариту Пахомью. А нам про Теймураза царя ц-ому в-ву какие худые слова говорить; мы от Теймураза царя никаких худых речей не слыхали. А затееть нельзя не токмо на Теймураза царя, но и на своего брата. За то нас и Бог не помилует. А креста нам не целовать ему Теймуразу царю; целовали мы крест г. ц. и в. к. А. М. в. Р., а ему нам креста не целовать в том. И оне, выслушев те речи, да и поехали к царю.

И поизгода после того, в полчаса ночи, приехали опять Пешенга да князь Иван и посланником сказали царевым словом: Теймураз царь велел вам сказать: поедте вы послы к ц-ому в-ву, а послов от меня с вами, ни писма никакова к ц-ому в-ву не будет.

Октябрь в 8 день об вечернях прислал царь Теймураз князь Ивана Григорьева с тем, чтобы послы пришли к Теймуразу царю. И посланники тотчас к нему пошли. И как посланники будут у Теймураза царя в шатре, а подле ево меньшей царевич сидит по правую руку, а большой царевич сидит по левую; а подле ево Теймураза царя духовник ево игумен Мефодей да князь Иван, а там власти ево; а по другую сторону азиауры сидели. И царь Теймураз посланников спросил о здоровье, да после того велел им против себе на скамье сести. И учал царь сам по турски говорить: едте вы к ц-ому в-ву. И посланники против той речи учели говорить тако: цари вы пожалуете, отпустите, и мы поедем. И царь Теймураз учал говорить: вы не дожидаетесь царевича с матерю, а толко вам ждать месяца с три. покаместа мои люди приедут из турские земли из Трепизона. А я их послал с соболями продовать для того, что яз

разорен, и скудость меня изнела. А прежде сего от ц-ого в-ва мне, опричь соболей, присылал государь по двадцети тысяч сфимков, а ныне мне государь прислать не изволил. И я для того постал продовать соболи, чтобы мне к ц-ому в-ву сноху свою царицу и внука своего царевича отпустить с честью. А то мне ево ныне с вами отпустить, и вы на дороге его ознобите и с голоду уморите, а он еще молод. А людей с царицею и с ним человек со сто. И посланники ему учели говорить: буде ты, царь Теймураз, внука своего к ц-ому в-ву отпустишь с нами против своего письма и по упрощенью, и мы его прогив государева указу примем с честью и понесем через горы на своих головах, а никакие ему царевичю скудости не будет. А зимовать нам по государеву указу нельзя, потому что у нас такова указу нет. А то, Теймураз царь, тот не холоп, что царскова повеленья не исполняет по государеву указу. И Теймураз царь учел речь говорить: ты, Микифор, и сперва стал не добро делать. Довелся ты то, чтобы тебе в пирожные части изрублену быть. И Микифор против той речи учел говорить: воля нашему государю ц. и в. к. А. М. в. Р., что он государь мне холопу своему укажет, исполняю все его царское повеленье против его государева указу. И после той речи велел Теймураз запечатать лист с преть столпца к ц-ому в-ву своею печатью, что ему государь пожаловал своим жалованьем, прислал соболиную казну. И запечатав царь Теймураз лист к ц-ому в-ву, и учал отдавать сидечи мимо посланника дьяку Алексею. И посланники ему учели говорить: царь Теймураз, не полось⁷ того, чтоб раб государю своему посылает грамоты или листы к ц-ому в-ву сидечи. Хотя бы так и салтан турской учинил, ни бы и у него не приняли против ево такие гордости. А ты, царь Теймураз, холоп ево государев вешной, а такие неистовые дела делаешь, ко государю своему листы и грамоты подаешь сидечи. И дьяк у него царя Теймураза листа неприял: потому присланы мы оба вместе к тебе Теймуразу царю от ц-ого в-ва с казною. И Теймураз царь учал говорить: возьми ты, Алексей, грамоту к ц-ому в-ву, да вот тебе ж мой посол на руки старец Феофан. А Микифор не мой посол, яз ему грамоты не даю и старца ему я своево не приказываю; возьми ты грамоту, да и стар-

⁷ повелось (?).

ца на свои руки. И дьяк Алексей Шевлев Теймуразу царю сказал: я грамоты у тебя Теймураза царя принять не смею товарища своего⁸. И Микифор дьяку Алексею грамоты у царя принять не велел: пожалуй, Теймураз, грамоту мне в руки, а не Алексею, а мы присланы к тебе царю от ц-ого в-ва оба вместе, а не врознь. Да посланник же Микифор Толочанов учал речь говорить: Теймураз царь, от тебя царя были у ц-ого в-ва послы князь Иван да архимандрит Пахомей, и он с тебя, князь Иван, не снимал ничего, а большой ты был. А теперь ссора вся в тебе. Ты князь Иван, у Зозоруки в Кабарде хотел ты к неприятелю своему к Аристу. А сам же ты сказывал, что он Аристоп Теймуразу царю недруг и дожидаетца на дороге. И яз тебе учал говорить, что князь Иван воротись, дурно тебе ехать, что от ц-ого в-ва у нас на руках. И ты меня хотел из лука застрелить. И яз и по се число молчал, а теперь, царь Теймураз, объявляю тебе. И князь Иван учал говорить: ты меня у Зозоруки обесчестил сам же. И Микифор учал говорить: был ты князь Иван, как отъехали от Москвы верст с двадцать, и ты мужика гребца наемщика с судна в воду опихнул шестом. И он и по се число не бывал. И то записано на Коломне, тово ты не ведаешь. И Теймураз царь учел говорить: коли вы у меня и старца не принели, и вы поедте с божиею помочью. И после опять Теймураз царь стал грамоту давать к ц-ому в-ву дьяку Алексею Шевлеву мимо Микифора: возьми ты, Алексей, грамоту и старца приказываю тебе же. Дьяк Алексей ему царю сказал: не смею товарища принять⁹, что посланы мы от ц-ого в-ва с ним вместе. И Теймураз царь учел говорить речь: ино ты от меня, Алексей, прочь отстаешь, и яз напишу к ц-ому в-ву и на тебя, а Микифор не мой посол. И дьяк Алексей Шевлев учал говорить: твоя, царь, воля, что ни напишешь на меня к ц-ому в-ву. Коли ты грамоты не принел и старца моево к себе на руки, поедте же здоровы. И посланники учили говорить Теймуразу царю: как ты изволишь нас государевых посланников к руке итти. Хотя на нас свой гнев взложил, а тово, царь Теймураз, не повелось, что нам у руки не быть, да ехать к ц-ому в-ву. И царь Теймураз их посланников к руке пустил, а сам учал говорить, взял бол

⁸ принять не смею мимо товарища своего (?).

⁹ не смею мимо товарища принять (?). -

шого царевича за руку а другога царевича меншева за другую руку, и про большева говорить: то мой, а меньшей царевич государев, что отдал государю давно. И посланники у руки Теймураза царя были и у царевичей у обших, да и переводчик, а государевы люди не были. Да ударя челом, и пошли из шатров. И как пришли к себе домой в город Кутатис, и за ними тотчас пришел князь Иван и пришетчи, вынул ис-под шубы грамоту за печатью и учал давать Микифору: прислал к тебе Теймураз царь и велел отдать тебе, и отвести бы тое грамоты к ц-ому в-ву. И Микифор учал князь Ивану говорить: ты сам был у ц-ова в-ва и все ты видел, как даютца государевы грамоты. А мы от ц-ого в-ва ево государеву грамоту к Теймуразу царю принесли выше головы своей. А он нам прислал к ц-ому в-ву грамоту с холопом своим, а из своих рук нам не дал. И яз у тебя, князь Иван, не приму грамоты а принес ты согня вчетверо, а даешь ис-под шубы, агось ты и переменял, а даешь грамоту неведомо какую. Только Теймураз царь даст из своих рук, и яз у него к ц-ому в-ву грамоту приму, а у тебя яз не приму. И он князь Иван сказал: ты не принес, нно старец от царя повезет к ц-ому в-ву царя Александровыми с послами вместе.

Октября в 9 день часу в другом дни прислал царь Теймураз князь Ивана Григорьева по Клементья Иевлева, да по талмачей и по всех государевых людей. А велел царь Теймураз им быть к себе к руке. И Клементей Иевлев пошел с государевыми людьми к Теймуразу царю. И как будет у Теймураза царя в шатре, и оне царю ударили челом. И царь спросал о здорovie и после велел ему протнв себе сесть на скамье. А подле ево царя сидят ево царевичи, по правую сидит большой царевич, а по левую руку сидит меншей царевич; и все сидят власти и азнауры. И учал царь речь говорить: посылаю яз к ц-ому в-ву царя с Олександровыми послы своево старца греченнина Феофаана, а приказываю яз ево отцу твоему Алексею да и тебе. А вы его поберегите до ц-ва в-ва. Да после того жаловал из овоих рук вином горячим да и государевым людям вино подносил же: а Бог вынесет к ц-ому в-ву, и яз вам лиха но сделаю. А после велел итти к руке, да взял меншева царевича за руку, а сам Теймураз царь говорил: то не мой царевич, ваш, по-

тому что отдан давно к ц-ому в-ву. И у руки у Теймураза царя Клементей Иевлев и государевы люди были и у обеих царевичей и после, удара царю челом, да и пошли из шатров домой.

(Дела грузинские 1650 г. № 2 лл. 1—71).

СТАТЕЙНЫЙ СПИСОК ДВОРЯНИНА НИКИФОРА ТОЛОЧАНОВА (ПОСЛА В ИМЕРЕТИЮ К ЦАРЮ АЛЕКСАНДРУ III ИМЕРЕТИНСКОМУ)

...Церковь каменная, пречюдная, во имя архангела Миханла. Да за тою же рекою, под горами на реке на Реони, стоит двор архиепискупа Симона, а на дворе церковь деревянная во имя Миханла архангела. А в церкви по правую сторону царских дверей стоит, посох, обит серсбром, а поверх его ковчег серебряной золочен, а на ковчеге крест, на нем распятие господне. Да у ковчеге ж на сторонах вычеканены святые. А в ковчеге, сказывал архиепискуп, мощи Андрея апостола, часть от руки; другие мощи мученика Еустафья, от главы; третие мощи праведного Овдокима, а которого места, и того сказал не ведаст. А около того двора архиепискупова, по реке, по Реони и по заречью, владенье ево архиепискупова, а по скаске сел и деревен с пятьдесят. А в селех церкви каменные. Да архиепискуп же сказал за собою крестьян тысяч с полторы. А что посланники ехали дорогою по станам, от стану до стану, и по архиепискуповым по селам во многих местах вместо городков башни каменные и полаты с бойницами а сделаны у них для осаднова времени.

Июня в 16 день поехали посланники с старова царева Александрова двора в город в Рачю.

Июня в 18 день прислал Александр царь к посланником лист, а велел быть Микифору и Олексею к себе в Кутатис.

Июня в 20 день поехали посланники Микифор Толочанов да дяк Олексей Иевлев из Рачи города и ехали дорогою нужною, через горы каменные. И сами посланники перебрались с гор, и лошадей и вьюки многие по горам разбило, и растерялись. Да того же дни ночевати посланники Микифор и дяк Олексей Иевлев, не доехав царя Олександра, в селе ево царев

ша Тхербули. А церковь в нем каменная во имя Георгия. А в селе с дворов с триста.

Июня в 21 день поехали посланники к царю Олександру и приехали на речку, имя ей Шьцкалю, а за нею село царя Олександра. А в нем церковь каменная во имя пречистой Богородицы Одегитрей. А в селе дворов с полутараста. Да проехали за тою ж речкою в правой стороне, на горах стоит город каменной высоко гораздо. Да проехали четыре башни каменные да две полаты, деревен и много проехали. Да не досзжая царя Олександра, блиско проехали, за рекою Красною в левой стороне, город Гилат стоит в полугоре каменной. А в том городе лежит отец царя Олександра. И супротив того города прислал царь Олександр к посланником к Микифору Толочанову да дьяку Олексею Иевлеву навстречю бояр своих и азнауров многих, Мамуку Джебарищю да Юрья Каншова. А с ними прислал под посланников аргамаков своих в наряде и под государевых под всех людей лошади.

И как будут посланники Микифор и дьяк Олексеи не доехав немного Кутатиса города повыше, а пониже митрополитова двора Захарья, духовника его царева, под Реонью рекою на горе поставлены шатры. И в тех шатрах указал царь Олександр стоять государеву посланнику Микифору Толочанову да дьяку Олексею Иевлеву. И в тех шатрах стояли посланники два дни и две ночи.

Да с того места из шатров по цареву приказу приставы перевели посланников на посад в слободу и поставили на дворех.

Июня в 24 день прислал царь Олександр к посланникам думнова своего дьяка Пешенгу Амирева, а велел царь Олександр быть у себя на посольстве. И посланники приказали к царю Олександру с дьяком ево с Пешенгою: царевы очи видеть ради и посольскую речь править готовы. Только у царя Олександра в то время, как мы ц-ого в-ва посланники будем, не было б иных государева послов ни посланников. И царь Олександр прислал того ж думнова дьяка Пешенгу с вестью и с лошадьми под посланников и под государевых людей. А сказал дьяк Пешенга царевым словом: не будет у меня никои иных государств послов ни посланников, коли вы комне приказали по государеву указу. Как государю угодно, так и совершу.

И посланники седчи на лошади, поехали на посольство, а государево жалование соболли к царю Александру велели нести перед собою врознь по сороку соболей.

А как приехали посланники на мойдан, кабы площадь, чистое место, и тут устроен двор полотняной, и шатры поставлены многие. А перед шатрами стоит посланником встреча: духовник ево царев митрополит Захарей да греченин игумен Микифор святыя горы Голгофы. И благословясь у митрополита, и митрополит спросал о здоровье здорово ли де вас Бог носил в лутном шествии. И посланники говорили: милостью божиею и жалованием в. г. ц. и в. к. А. М. в. Р. с. по се время дал Бог в добром здоровье.

Спросили посланники митрополита о опасении против ево речи, а гозорили: митрополит Захарей, как тебя господь сохраняет во святых твоих молитвах. И пошли в шатры к царю Александру. И как пришли перед царя, помоляся образу божию, учал посланник речь говорить. Бога в троице славимого милостию в. г. с. и в. к. А. М. в. Р. с., владимирский, московский, новгородский, царь казанский, царь астраханский, царь сибирский, государь псковский и великий князь тверский, югорский, пермский, вятский, болгарский, и иных, государь и великий князь Новгорода низовские земли, резанский, ростовский, ярославский, белозерский, удорский, обдорский, каудинский и вся северные страны повелитель и иверские земли, черкасских и горских князей и иных многих государств и обладатель тебе Александру царю велел поклониться.

И Александр царь спросил про государево и в. к. А. М. в. Р. здоровье.

И Микифор говорил: как есмя поехали от в. г. своего от е. ц. о-го в-ва, и божиею милостию в. г. наш ц. и в. к. А. М. в. Р. с. и м. г. г. и о. на своих великих и преславных государствах в добром здоровье

Подад государеву грамоту царю Александру, а молил:

В. г. и в. к. А. М. В. Р. с. и м. Г. г. и ю. прислал к тебе Александру царю свою ц. о-го в-ва грамоту. И приняв грамоту, царь Александр да приложился и поцеловал и положил на голову свою.

Говорил Микифор.

Б. м. в. г. ц. и в. к. А. М. в. Р. с. и м. г. г. и. о. тебе Александру царю велел говорити: В прошлом во 157 г. присылали есте к ц-ому в-ву послов своих игумена Василья да белца Давыда с грамотою. И мы великий государь послов ваших пожаловали, велели им быти у себя на посольстве, видеть наши государские очи и грамоту вашу велели у них принять и выслушали ее милостивно. А в грамоте вашей вы Александр царь к нам великому государю писали, что вы пребываете царем от дедов и от прадедов ваших, от благочестивых и православных христианских царей. И монастыри и церкви соружены от древних царей, и митрополиты и епискупы многие. И вера ваша непоколебима есть и доныне. И пожаловать бы вас нам великому государю, не оставить и не отринуть от наших царских рук. А вы инога царя христианские веры не имеете, опричь нашего ц-го в-ва. Да в той же вашей грамоте писали вы Александр царь к нам великому государю, как вы на государстве своем пребываете и от недругов ваших тесноту и гонение терпите. И что нам великому государю пожаловать, помочь вам учинить, чтобы неверные не одолели, и истинная б христианская вера; и церкви, и святые монастыри не разорились. И прислати бы нам великому государю к вам посла нашего те ваши места досмотрети.

Говорил речь царь Александр: Бог заплатит в. г. ц. и в. к. А. М. в. Р., что он великий государь меня холопа своего пожаловал, принял под свою царскую высокую руку и прислал пожаловал государь ко мне послов своих своей государевой отчины дозреть, а моево государства и овятын досмотреть. И я рад за него государя со всею своею землею голову сложить. Да и сел на место.

Дьяк Алексей речь говорил. Царь с места встал.

И мы великий государь, слыша твое пребывание и от недругов твоих тебе и государству твоему утешение, о том покорбели не помалу и тебя и всю меретийскую землю хотим оберегати всякими мерами и христовы любви и для христианские веры от нашего ц-го в-ва высокие руки отриновена вас не учиним и учнем держати в нашем милостивом призреньи, чтобы православная христианская вера от неверных в поруганин не была. И послов ваших пожаловали нашим царским жалованьем, отпустили к вам, а с ними послали к вам, по вашей

му письму и прошению, послов наших дворянина Микифора Матвеевича Толочанова да дьяка Алексея Иевлева. А на каково мере и правде вам быти в нашем царском милостивом призрении и в повелении, и мы великий государь с нашими послы о том вам говорить наказали, и государства вашего, и земель, и мест ваших велели осмотреть. И вам бы им верить. Да сними ж нашими послы послали к вам нашего государева жалованья семдесят девять сороков соболей добрых. И вам бы наше государево жалованье у них послов наших принять с радостно и видя к себе нашу ц-го в-ва милость и жалованье, по своей правде, на чем вы и ваши ближние люди перед нами послы правду дадите, на том бы стояли крепко и неподвижно до кончины живота своего. И были б под нашею ц-го в-ва и наших государских детей, которых нам великому государю впрядь Бог даст, высокою рукою со всею меретийскою землею на веки не отступны, и нам великому государю и нашим государским детям служили, и радели, и добра хотели во всем в правду безо всякие хитрости, по вашему крестному целованью, а к иным ни к которым государям не приставали. И наших ц-го в-ва послов отпустили к нам великому государю не задержав.

И учили подавать государево жалованье соболи. И он царь Александр зело обрадовался государеву жалованью. И как принял все государево жалованье, ударил челом об руку до земли на ево государской милости. И все власти белые, и бояре, и азнауры обрадовались государской милости.

Выслушав речи и приняв государево жалованье, царь Александр позвал посланников к руке, а говорил речь: яз вечной холоп г. ц. и в. А. М. в. Р. со всею своей меретинскою землею. А о чем яз посылал послов своих бити челом г. ц. и в. к. А. М. в. Р., и что с вами от него великого государя наказано, а вы в речах своих объявили, на том на всем яз царь Александр ево государскую волю исполняю.

А после государева жалованья учили посланники свои польские дары подносить.

И как у посланников царь Александр дары принял, учел говорить: челом бую на вашей добродетели. Терпели вы такой нужной путь, а топерво убыточитесь. Чем было мне вас дарить, а вы ко мне приносите.

Были посланники на посольстве у царя Александра в девятом часу дни. А устроен на мойдане двор полотняной, а во дворе поставлены шатры с наметы и солнешники. И как приехали посланники ко двору полотняному, с лошадей сели, и встретили за полами власти, митрополит Захарей гилатской духовник царя Александра, да игумен Микифор святые горы Голгофы. И как пришли пред царя, и в то время царь Александр сидел на ковре, да сверх ковра подножье шитое, а на подножье зголовье шитое же по бархату, а на зади за спиною зголовье шитое ж, а над ним покрыт солнешник шитой по белой земле. А на царе Александре была каруна, низана земчюги с камением, с города, а наверху посередке крест золотой с олмазы, и с яхонты, и с изумруды. А в руках жезл, золотом оправлен, с камением, а в яблоке образ резной на камени. Платья: шуба соболья под бархотом золотным, да кафтан объярь золотная, около кафтана кружево золото. А над ними поставлены образы окладки киотом. А на правой руке поставлен подле ево кабы посох властелинской, а на верху посоха ковчег с мощи, а поверх ковчега крест золот с камением, великой. А по левую сторону поставлен таков же посох, и с ковчегом и с мощами, а наверху крест таков же. А по сторонам на ковчегам вычеканен Спас на престоле с предотечею и с архангелы. А против ево у столба стоит таков же посох с ковчегом и с мощами, а поверх ковчега таков же крест, а над ковчегом образ в киоте в серебряном, писан мусиею. А по правую сторону сидел митрополит а почитают ево вместо патриарха, а по их каталикос. А под митрополитом сидел митрополит же Захарей, а под Захарьев архиепискуп Давыд, а под Давыдом сидел архиепискуп Симон, и всех их тут сидело девять человек. А под властями сидели бояре сво и думные люди, и азнауры двадцать два человека. А по левую сторону у царя сидел игумен Микифор святые горы Голгофы. А подле игумена сидели посланники. А под посланники сидели бояре же ево, и думные люди, и азнауры пятьдесят один человек. А под теми сидели головы стрелецкие, и сотники, и всякие люди.

А оправя посольство, пошли из шатров вон. А на дворы с посольства не отпустил, а послал на лобное место, велел подождать немного и указал тогоже часу у стола быть. И платье переменяли на лобном месте. И повели нас приставы от двора

прочь сажен с дватцать, и тут стоит над рекой ево церковь
ходник¹ каменной, выкладен круглой, а покрыт шатром на де-
ревяных столбах, кабы применить к лобному месту, а усла-
вень коврами. И в том месте сидели мы с часа полтора и пла-
тье у себя переменяли тут же. И прислал к нам посланником
царь Александр властей и азнауров многих к столу звать. И
как пришли пред царя, и царь сам нам указал места, где си-
деть. И поставлена вместо стола скамья, а другая скамья си-
деть, а покрыто большими полстми бурматными. И почели ска-
терти настилать, а на скатерти учели вместо хлеба класть ле-
пешки. И встав, игумен Микифор святые горы проговорил отче
наш, а митрополит вместо патриарха благословил крестом. А
как говорил отче наш, и царь Александр сидел без шапки. Как
учали еству ставить, и в то время царь Александр онял с се-
бя каруну. А принесли стоянец на подношках серебряных, а
покрыт бархатом черным, а поверх бархату оправлен золотом
в чекан: и положили на него каруну, да и скипетр поставили
тут же перед ним царем. А ему царю Александру принесли шап-
ку бархатную, вынизана жемчюги с камением, с перскрестки.
А сидел царь на том же месте, где сидел на посольстве; а ку-
шал по-кызылбаски без стола. А перед ним стояли кравчие на
колених; а ставили есть пред царя, и пред властей, и послан-
ников, и перед азнауров столышки. А столники были в тур-
ских кафтанах в золотых, и в серебряных, и в бархатных, и в
отласных. Азнауры сидели в таком же платье. А первую чашу
пил царь Александр, и патриарх, власти все про государево
царево и в. к. А. М. в. Р. многолетное здоровье. И речь гово-
рил царь Александр сам с большою низостью и с великим по-
вышением ц-ому в-ву. А пожаловал царь Александр властей,
и посланников, и азнауров про государево многолетное здо-
ровье из своих рук и велел сесть. И после того, изгодя не вели-
кое время, как понесли вдругорядь пить, посланник Микифор
Толочанов и дьяк Олексей Иевлев, встав, пришел к царю Алек-
сандру и пили про ево здоровье. И он царь Александр тому
обрадовался. И после того от себя царь Александр к послан-
никам почал еству разсылать, ко всем разные. А ставили есть

¹ холодник (?).

на золотых блюдах и на серебряных, а пить подавали все в чашах золотых да в серебряных. А пить носили с погребов в кунганах да в сулеях в серебряных и в золотых, в больших. А как стол почели издавать, учели петь старцы греченя строками по-гречески. А после того почели в стол подавать овощи перед царя, и перед властей, и перед посланников перед Микифора и перед дьяка Олексея, и перед азнауров, овощи всякие, огурцы, и дули, и сливы, и орехи садовые русские большие, и груши. А стол издали часа в два ночи. И встав, посланник Микифор Толочанов да дьяк Алексей Иевлев били челом царю Александру, чтоб пожаловал велел отпустит на стан, чтоб твое государево дело, встав, справить. И царь Александр нас посланников велел отпустить и под нас твоих государевых людей велел лошади привести. И как поехали от царя Александра, и перед нами посланники до стану шли с фонарями и с светочи, а провожали ево цареvy ближние люди.

А как за полчаса до вечера, засветили свечи большие вошанные в серебрянных шанданах и поставил перед царя и перед властей, и перед посланников, и перед азнауров. А около поставца, откуда отпускали еству, и тут засветили светочи железные. А как ехали посланники к царю Александру на посольство, и в то время стояли турошники, человек с триста, и ученили стрелять из пушек из обеих городов из верхнего Кутатиса и из нижнева пушек из третцати. А по обе стороны, как посланники ехали к царю Александру на посольство, ездили азнауры на аргамаках в нарядном платье и мячем играли. А в стол, как царь сидел за столом, и очищена была площадь, и азнауры во весь стол играли мячами. И от стола как ехали, тоже азнауры ездили по площади и нас провожали до стану. А как приехали на стан, и царь Александр прислал к нам от своего стола с ествою и с питьем.

Да июня ж в 28 день были посланники Микифор да дьяк Олексей у царя Александра в ответе. А сидел царь Александр и ответ принимал на площади перед городовыми вороты; выкладена каменем круглая и крыта тесом, верх шатром, применить кабы лобное место. А как вышли перед царя, царь сидел на ковре, как и на посольстве. Помоляся образу божию, ему поклонилися и учели речь говорить. И как дошло до того слова:

указал ц-го в-ва нам холопам своим тебе Александру царю говорить, что присылал ты царь Александр послов своих, поздравляючи ево великого государя и ево великих и преславных государств, и Александр царь тотчас встал и во вес ответ все стоял без шапки. И как в ответных речах дошел до того слова: и в. г. наш ц. и в. к. А. М. в. Р. с., грамоту твою Александра царя и челобитье послов твоих выслушав милостивно, и слыша то, что ты царь Александр живешь во утеснение и он поскорбел.

И царь Александр под то слово перекрестился, а учал говорить речь: дай господи, г. ц. в. к. А. М. в. Р. с. здрав был и многолетен, и покорил бы ему Бог окресные и бусурманские государства, что он государь пожаловал меня таким своим великим государским жалованьем. И я рад за него государя голову свою сложить со всею своею землею.

И учели посланники говорить речь ответную. И как дошло до того слова, что послов ево Александра царя пожаловал отпустил, и он бы Александр царь перед посланники нашими ц-му в-ву крест целовал и сыну своему и ближним людям целовати велел по той же записи, какова ныне с ними прислана, и Александр царь учал говорить речь: дай господи здорово был г. ц. и в. к. А. М. в. Р., а яз де холоп ево государев для того послов своих посылал бить челом, чтобы мне быти под ево государскую высокую рукою, и детем моим, и внучатом до окончания веку. И учели после того посланники Микифор и дьяк Алексей речь говорить. И как дошло: и запись бы крестоцеловальную велел написати, и к оной записе ты Александр и дети ево и ближние ево люди руки свои и печати приложили, и то ц-ому в-ву от тебя Александра царя будет верно и приятно, и Александр царь сказал: как ц-ому в-ву годно, а вам посланником от е. ц-ого в-ва наказано, так на ево государеве повеленье, а на ваших словах то все исполнитца. Только б мне в ево государстве повеленье не быть, и я б и послов к нему ко государю не посылал.

Как я послал послов своих к ц-ому в-ву, с тех мест я холоп ево государев и учинился. И посланники после той его речи учели ему говорить: уж ты, царь Александр, искал ево царские к себе милости и всеи своей меретинской земле, а нам

посланником ево государевым объявил, что ты в ево царском повеленье быть готов со всеми своими людьми. Вели же нам дать роспись имянную, ково в крестоцеловальную запись имяны писать, и кому руку прикладывать. И царь Александр сказал: будет роспись готова. И учал царь Александр посланником говорить, чтобы вам завтра быть в соборной церкви и слушать обедни. А станут де у меня стужить патриарх и власти. И вы в то время святыни сами осмотрите. Да он же царь Александр говорил: поедьте послы в моем государстве, посмотрите моих городов и святых церквей и святыни всякие и расскажите вы ц-ому в-ву. И после того велел было принести скамьи. И мы ему царю объявили: речь ц-ого в-ва всю довершили. Челом ему ударя, пошли к лошадем. А около ево царя стояли по правую руку власти, а под властями сидели бояре и азнауры, а по левую руку ближние люди. А как сели на лошади и поехали на стан, и за нами ехали ево многие азнауры до стану на аргамаках, провожали с честью.

Июня в 29 день, на празнике Петра и Павла верховных апостолов, прислал царь Александр к посланником лошади с приставы с азнауры, а приказал посланником ехать к обедне в соборную церковь, к Успенью пречистые Богородицы. А сам царь Александр в церковь пришел, и каталникос Максим, а почитают ево патриархом, и власти все. И как вошли посланники в церков, и приставы, которые по них приезжали по цареву велению, повели их к месному образу пречистые Богородицы Одегитреи, против царскова места. Молились и пошли к иным иконам по всей церкви. И после того пришед к царю Александру, челом ударили и от царя отшед, поклонились патриарху. А к благословленью не позвал нас. И указал нам царь стоять в церкви на левой стороне, у столпа. А как вошли в церковь, и патриарх в те поры стоял в монатье, а перед ним постлан ковер; а на ковре лежала его ризница, сак, и анфор, и стехарь, и пояс, и поручи, и полица. Да тут же на ковре стоянец, а на стоянце поставлены две шапки ево патриарховы да шляпа. А в те поры в алтаре было действо. А в службе были с ними патриархом архиепискуп, да игумен Микифор святые горы Голгофы, да игумен святогорской Парфен, и иные черные и белые священники, и протодьякон и дьяконы. И как в олтаре было действо, а патриарх Максим действу службу, среди церкви стоя

в монатье, говорил. И как в олtare действу службу совершили и святую покрыти, и после предложенья вышли совершенными дверми власти, архиепискуп, игумены и черные священницы, и ставилися в лик около патриарха. А он патриарх в те поры сидел в монатье в крестах. А места святиительского нет. И став власти в лики, поклонились патриарху; стали петь стихи облачальные. И как почали петь, и патриарх, встав стал знаменоватца у ковчегов, что на посохах у дверей царских. У икон нигде не знаменовался. И пришед на место, стал облачатца, что и прочие руские власти, в стихарь, и патрехаль, и пояс, и горучи, и после поручей сак и амфор; а полнца поверх сака. Да после принесли камилавку, отлас вишнев шит золотом, а сверж камилавки шапку светильскую, кованую, золотую. А как облачился патриарх, и в те поры власти и священницы стихи облачальные пели строками; а облаченью стихи говорил протодьякон. А на патриархе же башмаки бархатные черные окованы золотом; с каменьи пс перекрестки; а делом башмаки на тезничью стать. А на пр о д ь я к о н² стихарь роспускной, что и сак патриархов. А обедное действо так, что и у нас в Руси. А на выход вышли священницы с двумя евангильи. И как патриарх пошел в олтарь, и за ним пронесли кресла; на чом он сидел, протодьякон ево в царские двери. А патриарх во всю обедню шапки с себя и камилавки не снимал, кроме великого переноса, как апостол и евангилье чтут. И в те поры патриарх сидит на горнем месте. А после евангилья вышел Микифор игумен, став в царских дверех, и учал поученье говорить людям; и того ево Микифорова ученья было с час московской. А в кою пору поученье Микифор людям говорил, и патриарх Максим сшол с горнева места, ондел в те поры посторонь престола в крестах. Иные власти, и священницы, и дьяконы, и пономари, и в церкви люди многие сидели, мужокой и женской пол, в шапках. И во всякое церковное пенне, во обедню, и в заутреню, и в вечерню царь их, и попы, и дьяконы, и все простые люди в церков входят и в олтарь и в царские двери ходят в шапках и в япанчах, с сабли и с кинжалы между престола. Из царских дверей ходят всякие простые люди безобраино. А служил патриарх с тремя евангильи: с двумя евангильи ходят на выход, а

² протодьяконе (?).

третье на престоле неподвижно. А светая на жертвеннике; дискос и потир не писан и не начертан. А в царские дворы входят поп, и дьякон, и простые люди безо всякого опасения и на престоле опершись лежат. А на престоле срачицы, и верви, и индикти нет: только престол покровом покрыт, а не облачен. А онтимиса не ведомо есть, неведомо нет, тово не ведомо. И как запоют песнь херувимскую и в то время кадят в два кадита протодьякон да дьякон; протодьякон кадит из царских дверей иконы, и царя, и всю церковь а дьяк кадит около престола, и жертвенник, и патриарха, и царя и людей. А патриарх стоял в то время у жертвенника прикинул к дискосу незнамо што, говорил долгое время. А в кое время патриарх у жертвенника говорил, и около его стояли власти, которые не служили, и стояв, власти патриарха целовали спереди в анфор, а игумены, и попы, и дьяконы, и простые старцы в сак целовали. А служащие власти и овещеницы и дьяконы в то время до великого выходу около престола сидели. И как пристало время великому выходу, и на выход пошли и с переносом протодьякон с дискосом, а перед ними шли два дьякона с евангелии и подносили царю; и царь, приняв рукою, целовал евангилье. А перед дьякони шел малой в кафтане, опоясан саблею и кинжал за поясом, а нес патриархов посох, и пошел в царские двери с посохом в олтарь. И как пришли со святою пред царские двери в церковь, принимал патриарх святою и отдавал архиепископу да игумену Мигифору. И входили все в олтарь, и поставили святою на овятые трапезы толко пред престолом. После херувимские прощенья не бывает. А прочее все действо до отпусти так же, как и в российском господарстве, в соборной апостольской церкви. А у протодьякона борода брита. А власти их грузинские, архиепископы и епископы, входят во овятый олтарь в царские двери без монатей, просто в кафтанех, подпоясався кушаками широко черными и лимонными, на тезичкую статью, с посохами, хотя и не в службе. А посохи у них простые, таковы, с какими у нас на Руси нищие по улицам ходят.

Того же числа были после обедни у стола. И царь Александр от обедни приехав к себе в шатры, и прислав по нас приставов азнауров, и поехали к столу. И не доезжая шатров ево царевых, велели постоять и поставили на мойдан промеж царевых

вых шатров и царициных; и постояв немного, велели ехать. И как приехали к шатром, с лошадей ссели. Встретил Василей игумен, что на Москве был, и азнауры многие и повели под шатер, кабы на лобное место, и велели сесть, покаместа с столом изготovitца. И поизождав немного времени, позвали к царю. И как пришли к царю, и царь Александр указал послом сесть в том же месте, где ондели в стол после посольства. И учали настилать скатерти. Встав епископ проговорил отче наш по-гречески почел класть по две лепешки перед царя, и перед властей, и перед посланников, и перед азнауров. И почали ествы ставит и после тово понесли винограды в чаши в серебряные. И поизсидев в треть стола, встал царь Александр и учал пить чашу про твое царское многолетное здоровье и подал патриарху, а по их католикос, и властем, и послом, и всем людем, а сам стоял и говорил речь: дай господи, здоров был на многие лета г. ц. и в. к. А. М. в. Р., покори Бог ему государю все окрестные и бусурманские страны и соедини, господи, вся под ево царскую высокую руку, ни чтобы сво государская скорбь была на наших главах; а я холоп ево государев со всею землею рад за него государя голову сложить. И азнаурам велел пить про твое государское многолетное здоровье. И в то время в кривом столе почали пит про твое государево здоровье азнауры сидечи. И мы посланники велели говорить переводчику Александру царю, что ты, царь Александр пил про государево здоровье чашу стоячи, а азнауры твои пьют сидя про государево многолетное здоровье. И царь Александр учал на них гнев держать: буде вам посланником годно велю тотчас наказание дать и из-за стола выбью. И после того велел азнауром в вине им своей добити челом и пришед перед него, в землю кланятца. И после того поизсидев, понесли пить. И встав из-за стола посланники, и учели про здоровье цареву Александрову речь поворить. И Александр царь встал и все стоял. И выпив про его здоровье чашу, царь сел, а мы за стол пошли да сели ж. И почел подавать исперед себя ествы и речь всякую учал жаловать говорить. И после того понесли вино горячее их грузинское; и шпив поневелику, сели. И почели подавать овощи всякие, дули, и груши, и сливы, и орехи русские. И после того, встав, посланники учели бити челом царю Александру, чтоб пожаловал, ве-

лел нас отпустит в станы. И царь Александр пожаловал, отпустил, и велели лошади подвезть. И как поехали, послал провожать до стану ближних людей азнауров. А били челом послы царю от стола для того, что у них изычей не по-русски, просуживают ночи, а стол не издают и скатертей не снимают.

Июлю в 5 день изволил царь Александр быть у своего духовника у митрополита Захарья, в его дворе. И у стола был, а с ними были у стола власти, и беки, и азнауры. И нам посланником и со всеми государевыми людьми с собою ж у стола указал быть. А стол нам посланником поставлен от царя по правую руку; а стол поставлен скамья, на чем сидеть. А царь, и власти, и все его люди сидят по-кизилбашски. А по левую сторону у царя сидели власти архиепискуп Давыд, да духовник его митрополит Захарий, и архимариты, и игумены. Да промеж архиепискупов сидел бек его, а по русскому боярин — А против царя на другой стороне сидели его азнауры многие, а под нами и против нас сидели свое государевы люди и наш люди. И почели перед царя, и перед нас, и перед азнауров ставить еству мясную, а перед властей еству рыбную. И поизсидев, почели носить питье в серебряных судах виноград. А где сидели, и стол был обвешен шатерными полами. И царь Александр приказал велел полы поднять и учел речь говорить через толмача, а почал сам указывать рукою через степь на горы: за тем де горами Гурели, а всево де во днище; да в ту ж сторону на иные горы почал указывать: за теми горами турскова салтана город стоит Трепизон, а от меня в пяти днищах. И после той речи Александр царь встав, и учал пить чашу про государево многолетнее здоровье, сошед с места своего, где сидел. И учал говорить речь: дай господ, здоров был г. ц. и в. к. А. М. в. Р. с. на многие лета, а я холоп его государев рад со всеми своими людьми за него государя голову своею сложить. И почал после того подавать чаши нам посланником, и властям, и азнауром, велел пить про государево многолетнее здоровье; а сам в то время все стоял. И как выпили все про государево многолетнее здоровье, сам царь Александр сел, да и нам посланником указал сесть, и учал от себя подовати подачи. И понесли после того опять виноград. И мы посланники встав, и учели речь говорить, объявлять чашу про его царя

Александра здоровье. И как речь ему царю Александру объявили, и он у нас принял чашу и учал пить про свое здоровье. И почали подавать в столы овощи, яблоки, и груши, и дули, и орехи садовые русские, и сливы. И как почали стол издавать, как уже встават из-за стола, и царь Александр, встав и выступая из места, и учал про царское многолетнее здоровье пить чашу другую и речь говорил ту ж, что говорил исперва, а называл он царь Александр себя ц-ому в-ву вечным холопом. А пили власти и азнауры все, как исперва. И после государевы чаши, как поизсидев немного учили мы посланники бит челом царю Александру, чтоб велел нас отпустить. И царь Александр поволил, велел отпустить и лошади под нас велел подвести. И мы, челом ударя царю Александру, поехали к себе на стан, а с нами поехали приставы. И поизгодя с треть часа, и сам царь Александр прошел в свой двор.

Июля в 8 день, после царя Александра, как поехал царь из Кутатиса от жаров в город Сканду, из слободы по цареву указу из дворов перевели приставы нас посланников в Кутатис город, где жил царь Александр. А в город одне ворота, каменные, и на тех воротех башня круглая каменная. У ворот церковь каменная во имя святого мученика Георгия, в ней писмо все стенное. И поставили посланников, меня Микифора в полате, а в ней писмо стенное. Стоит над рекою на двенадцать столбах. А под нее трои ворота для большой воды сделаны. А сделал тое полату отец царя Александра, царь Георгий. А стенное писмо по-грузински. А в длину та полата сем сажен больших, а поперег шти сажен.

А посторон той полаты сделана полата болшая столовая, не покрыта, от реки Реони вышиною до красных окошек сажени с две. А окошек дватцать пять, а в окошках столбы точеные, каменные. Да из той же полаты двери на погреб, где стоит питье. А по правую сторону дверей четыре окошка таких же. А от церкви, с переднюю сторону, двадцать четыре окошка таких же. В длину та полата двадцать сажен болших, поперег восемь сажен болших. А двери из полаты против чинару, где стоит место каменное, где садитца царь Александр. А положен один камень точеной; длина каменю три сажени без локти, в

ширину сажен. А над нею покрыта на четырех столбах драицами. А чинар толшиною полтрети сажени.

А где стоял дяк Алексей Иевлев, полата высокая большая, до окошек красных сажени с две от земли. Окошек осемнатцать. С другую сторону стена глухая, лише сделаны бойницы для приступнова времени. А лесница высока на нея. Под тою полатою три жилья. А в длину та полата двадцать пять сажен болших, а поперег сем сажен болших. Да подле ее стоит башня каменная, а в ней казна царева; а живут в ней тюфенчен, а по-русски стрелцы. А вишиною та башня от земли сажен с пятнадцать, покрыта драицами по-полатошному. А по смете около города сажен с триста. А позади города стоит церковь каменная святого великомученика Георгия, а в ней писмо стенное. А от города мойдан сажен в длину с двести, а поперег сажен с полтора; а тут все ставятца царские шатры и царицыны, как живут тут.

Июля в 9 день приехал от царя Александра к посланником азнауров сын, а имя ему Пата. Да он же от царя привез к посланнику Микифору Толочанову корму, яловицу да восемь куриц.

Да к дьяку Алексею Иевлеву яловицу да семь куриц.

Июля в 10 день приехал от царя Александра к посланником со здоровьем думной ево дяк, имя Пешенга. А говорил от царя речь, чтобы де посланники не покручинилися, а яз де холоп г. ц. в. к. А. М. в. Р. вековой безотступно. А тепер де живутьчи яз в горах, исполняю все ево царское повеленье. А как де яз исполню царское все повеленье, и я под вас послов пришлю лошади или сам к вам в город буду.

Июля в 13 день, по цареву Александрову приказу, а по посланничью прошенью, приехали лошади, и приехали многие азнауры, чтоб ехать в город Гилат, осмотрети святынь и всяково строенья, где лежит царя Александра отец царь Георгий и все меретинские цари. И того ж числа приехали под монастырь, к реке Красной. И через ту реку был мост каменной; толко в то время вода была мала, и мы перебрали в брод. И поехали к городу на горы. И тут под городом устроены винограды многие и дворы. И приехали под город. На площади стоит столб каменной. И пустили из него воду в верх на четыре стороны, а во-

да свежая, пресная. И переменя платье, поехали в город. И приехали к городу: ворота у города каменные, а затворы железом окованы с обе стороны. А въезду конскова в город нет, ходят пеши; изнутри в городе закладено каменьем в воротах для воинских людей. А город старинной, каменной, толко поразвалился. А вышел в город из ворот, на левой стороне церковь каменная, а в церкви писмо стенное. Во имя пречистые Богородицы Одигитреи образ: лик и риза вычеканено на серебре, вызолочено, в киоте в серебряном; киот чеканной, вызолочен на красно. Да на левой стороне царских дверей образ пречистые Богородицы, обложен серебром, с каменьем и с жемчуги. Да образ Георгия христова мученика, штилистовой, в киоте, вычеканен на серебре, а не писменной; а у киота на створех мученья страстоцерпца христова Георгия, чеканные, а не писменные, вызолочены на красно. А противу царских дверей погребен внук Теймураза царя, царевичев Давыдов сын меньшой, Георгий, а покрыт ковром золотным. А в головах у него поставлен сосудец серебряной чеканной, вызолочен, с кровлею; а на левой стороне подле ево положено седло ево с войлоки, обложено серебром, не величко младенческое; да на нем же положено против пояса сабля его да кинжал; а в ногах у него на ковре ж поставлены башмаки его зеленые кзовые на кизылбаское дело, да сапоги кзовые же черные на кизылбаское же дело. А за правым крылосом погребен каталикос Артемон. А царских дверей нет, завес. А престол не покрыт; толко на престоле положена пелена болшая. А церковные двери деревянные, резные, травчетые. А крыто железом. А все церкви у них во всех городах одним образцом. И от той церкви сажень с десять соборная церковь великая, с пределы, во имя пречистые Богородицы Умиления, а по их по-прузински Гилатские. А слово у них по городу болши. А икона болшая, писменная, мерою аршина, обложена, в чекан серебром; а венец золотой с каменьем, а писан мусиею; в киоте, а киот деревянной, обложен серебром, залочен. А перед тем образом поставлены три образа, пядницы, штилистые: Образ Спасов вседержитель, обложен золотом, а по золоту писано муонею; толко лику неznать, и оклад золотой опал с него, так прислонен к нему. Подле того другая икона, Георгия христова мучени-

ка, вычеканено на серебре, а не писано. Объявил митрополит Захарей про тот образ: тово де серебра, что Июда Христа предал на тридесят серебряник. А не золочен, белой, серебряной. А чекан премудрой. А принесена де икона из Царяграда, как было иконоборство. А подле тое третья икона, пречистея Богородица ж икона, лику и превечного младенца незнатъ; а обложена золотом, а по золоту писана мусиею. Да подле тое иконы икона месная ж, болшая. Спас стоящей, письменой обложен серебром; венец золотой, писан мусиею с камнем. А подле спасова образ крест в два аршина мерою, обложен золотом, с камнем и з жемчуги. А у распятия над главою яхонт червчат, круглой, в золотой, да четыре яхонта лазоревы, побольше золотова, круглые ж; а мелково каменья и зерен жемчужных много. А в том кресте мощей, поверх распятия, власы и брады господа Бога и спаса нашего Иисуса Христа, как при роопятие поругалися. А в подножье у креста зуб пречистые Богоматери в ковчеге; а ковчег золотой. Объявил митрополит Захарей: часть тово еще золота, как волови поклонилися и принесли дары, злато, и ливан, и змирны; а в том золоте ковчег сделан, где зуб положен пречистые Богородицы. А прислал тот крест в древних летах царь Констянтин, как выдал дочь свою за грузинского царя Георгия.

А по левую сторону царских дверей образ месной, в киоте, пречистые Богородицы, в киоте стоящей с превечным младенцем; вычеканен на золоте, а не писменой. А под исподом, под образом, учережены ковчеги, тритцать шесть мощей разных святых; а подписей нет. Объявил митрополит Захарей, что та икона учережена от древних царей грузинских. А киот тое иконы створчатой, болшой, обложен серебром, позолочен; а вычеканены на створах двадесять празников господских, а не письменные; а в окладе каменья яхонты, и изумруды, и лалы, и с бирюзами, и с зерны. Образ пречистые Богородицы с превечным младенцем на престоле, вычеканен на золоте, с камнем яхонты, и с изумруды, и с лалы. А под исподом у образа пятьдесят сем ковчегов, а мощи разных святых; а подписей нет, толко объявили зуб Онтипы Пергамусейского. В киоте; киот болшой, створчатый, обложен серебром, вызолочен; а вычеканено празников дванадесять господских. Образ пре-

чистые Богородицы, стоящей, с превичным младенцем, ризы и лица вычеканены в золоте; а около образа на полях два ангела стоящих, да два святителя, Василей Великий и Григорсий Богослов. А в окладе камня, яхонты червчатые, изумруды и лалы. Киот большой, створчатой, обложен золотом, а на золоте вычеканены чудеса упенья пречистые Богородицы. А подле северных дверей образ в киоте, с болшую сажен, поставлен: в верх обложен золотом. Объявил митрополит Захарей: письмо де Луки евангелиста. Премудрое письмо а написан без превичного младенца, кабы деисусной; толко лицо цело, а риза облияла. А в венце яхонт червчат, клинчат, поставлен в гнезде, высок, добре мало не в яфимок; подле того лал с таков же; на другой стороне с таков же камень червчат, называют его яхонтом; а под тем камнем изумруд круглой, с таков же с червчатой яхонт; а на другой стороне, под лалом, яхонт лазорев. А на подвесках у венца зерна великие на золотых спнях; под яхонтом зерно скатное с великой с русской орех, а по сторонам поменше того. А от поясу у Богородицы набрано камения разного на голтан, двадцать сем камениев. А посередине, на голтане, яхонт желтой, граненой на обе стороны, четверугольной, болши золотова, кругом обнят золотцом тоненко, для и петелька сделана, на чем на голтан положить. А то все двадцать семь камениев яхонты червчатые, и лазерные, и изумруды, и лалы, а желтый яхонт головной в тех камениях. А на полях, в окладе и в ризе, все камение не простое, яхонты, и изумруды, и лалы, и зерна великие, в гнездах прикреплевано, и обнизыван жемчюги: толко все зарудалось, а знать, что от древних лет. У того образа киот большой, створчатой, обложен золотом. А поставлен образ и с киотом в другом киоте; а поверх деревяного киота, вместо запона, покрыто и обвешано до земли бархат золотной. А под образом стоит ковчег серебряной трех пядей, обречен в пелену. Объявил митрополит Захарей, что в том ковчеге мощи святых апостолов, и святых отец, и мучеников многих, только де за царевую печатью; а прислал де тое икону из Царяграда царь Константин, как выдал дочь свою за грузинского царя. А в то де время была грузинская земля под одним владением, Тифлис, и Кахеть, и Меретия, и Дадыяны, и Гурели. А здешное де место

было столное, каруна царская здесь была, в Кутатисе городе, потому де те иконы чудотворные и до днесь здесь пребывают. После того вынес из олтаря плащеницу, шита золотом волоченым, премудрое шитье по отласу, по вишневому. А вышито на середине положенье во гроб господа нашего, а во главе пречистая Богоматер стоящая, рыдает плачущи, а в ногах архангел стоящей, а на полях Иосиф и Никодим и апостолы.

А сосуды: патир хрустальной, верх и поддон весь золотой, чеканной; лжица хрустальная ж, стебелек долгой королек красной, обложена золотом; блюда и звезда золотые, великие. Пелены шиты золотом волоченым по отласу по червчетому, толко крестов нет.

Евангилье напрестолное, учережено в золоте, кабы ковчег, а роспятие и евангелисты чеканные. А евангилье все в лицах, полное, противу притчь писано золотом; на странице написано в лицах, а на другой странице писмом. Другое евангилье в досках, доски облажены золотом. Средины с обеих сторон и наугольнички писаны муснею. А в середине написано Спас на престоле, по сторонам Богородица да Предтеча; а с другою стороной; в середине ж, роспятие господне.

А в Денсусе над царскими дверми: Спас поясной, а не на престоле, обложены ризы и поля серебром, и позолочен; пречистая Богородица поясная ж, обложена серебром, позолочена ж; Иван Предтеча то ж поясной, обложен серебром, позолочен, как и спасов образ. Да над царскими ж дверми, промеж спасова образа и Богородицы, крест великой, обложен серебром в чекан. позолочен. Да в Денсусе ж шесть икон поясных, а не в окладе. А царских дверей нет, толко завешены запоною, бархат золотной по червчатой земле.

Кадило серебряное чеканное, позолочено, небольшое. Да годле царских дверей, на правой стороне, у столнца, кабы посох властелинской, а на нем ковчег с мощи, а на сторонах вычеканены образ спасов, и пречистые Богородицы, и Ивана Предтечи; а по верху ковчега крест не малой, вызолочен, с каменьи, литой. А перед месными образы, и перед Денсусом, и передо всеми иконами кабы ломпады висящие, на вервях, а зделаны что братнички серебряные, а по счету их двадцать две. А перед образом пречистые Богородицы, Луки еванге-

листа письмо, ломпада подобье серебряная, что и в Руси, вышшая же, да подле ломпады паникадилцо неболшое; а в обеих свечи горят.

Крест воздвизалной на престоле, в золоте с хрусталем, а воображенья нет.

А место властелинское устроено по подобью, как и патриархово место. А над властлюю написан Василей Кесарейский, а в верху в своде написан образ. Да против властелинского места вместо паникадила висит крест медной, а по сторонам креста по средней ручке висят два яйца строкомиловы.

Да на правой стороне, в той же соборной церкви, подле стены сделан дощаной шкаф походной; а в нем положены оклады старинные с образов, золотые, с камнем, писаны муслею; да два ларчика с жемчугом царева казны; да туго же венцы царские венчальные, золотые; да две чаши золотые, чеканные, сквозные, а венцы и поддоны писаны муслею, а в середине кожухи серебряные вставлены белые; да судно золотое, а травы протираны сквозные, в середке вставлен кожух серебряной, а на венце подписано имя царево муонею; да иные многие узорчьи. А во всей в соборной церкви, и в пределах лисьмо все стенное старинное, а подписи по-гречески. А покрыта церковь вся железом. Да у той же церкви на правой стороне в переделе, церковь во имя пречистая Богородицы Одегитрея; а лежит в той церкви царя Александра отец, царь Георгий и с царицею. А в церкви образ пречистые Богородицы Одегитрея, обложен золотом с камнем и жемчугом; а киот серебряная, створчата; а створы обложены в чекан, вызолочены.

Да в той же церкви крест большой, в вышину на сажень есть; обложен серебром, середина золотом с финифтьми, а на золоте вычеканены чудеса великомученика Георгия. Сосуды церковные: патир, и блюда, и звезда, и лжица золотые. Евангилье напрестольное, все в золоте, а евангилье писано все в лицах; а на досках распятие и евангелисты, писано муонею, страсти господни. А царских дверей нет, завешаны запоною золотною. А престол не покрыт, только лишь положена пелена большая.

Да от той же церкви сажень с пять церковь во имя Николы чудотворца; пуста, а пенья в ней нет.

А подле той церкви Николы чудотворца колоколня каменная, круглая, а сделана на четырех столпах. А на ней три колокола небольшие, пудов по десяти, да клепало. А под колоколнею колодезь каменной устроен. И с того колодезя выпущена труба, а под трубою зданы³ три ящика каменные по сажени и болши, четверугольные; а в них холодят питье, как бывает царь Александр. А позади церкви Николы чудотворца полатка каменная, в длину шестнадцать сажень, а поперег семь сажень. А посреде полаты у стены сделано место цареве, четверугольное, выкладино камением; мрамор белой, кабы что хрустал. А от царева места по полусажени поделаны лавки каменные на обе стороны широкие, в ширину по сажени по большой; да на те лавки садятца на ковры без столов власти и азнауры, да едят. А столов у них скамей не ведетца. А среди той полат выкладена карчага, а в ней налито винограду. Да из ней нам и выпимали.

Да на левой стороне другие ворота, каменные, а затворы все железные, крепкие. А сказали оне про те ворота железные что взяты они в Дербени, как воевала Динара царевна кизилбаскую землю и шаху кизилбаскому сама голову отсекала. И персическая земля вся была под ея подданством тридцать лет. И в тех воротех царь грузинской Давид и до днес лежит. А город Гилат он, царь Давид, строил, потому он себя в тех воротех и велел положить:

А около того города сажень с четыреста. А в нем полат и поварен каменных тринацать. А стоит в полугоре, под горами под каменными, под высокими, в большой крепости. А из-под горы один въезд, и тот нужен. А от города на гору будет стельбище с два. А на горе для воинских людей приходу устроены три башни четверугольные, каменные, на полатное дело, а промеж их сажень по пятидесят; на самом на берегу под горою для того, чтобы с гор не вибили воинские люди.

А от того города другой городок, сажень с тридцать на гору, каменной же. А взойти было нам не мочно, потому что круто.

А от Кутатиса города до Гилату верст с семь езды. А

³ сделаны (?).

знати, что место в Гилате не восваное, воинские люди не бывали.

Место старинное и не рухомо ничем.

Июля в 15 день ездил посланники Микифор Толочанов да дяк Алексей Невлев из меншева Кутатиса города досматривать болшова Кутатиса города. А с ними ездил Митрополит Захарей, по цареву приказу Александра царя. И посланники в городе были. И в городе, в кремле, церков каменная во имя Георгия. Ворота в городе одне, двери железные. А около города по стене башен каменных семь; вышина башне сажен по пятнадцать, а стена между башен в вышину сажен по десят. А в стенах устроены многие каменные полаты, а в них бывало писмо стенное, Да в тех полатах лежит казна Александра царя. А перед полатою на стене стоят три пушки медные, полковые, а заправ гривенки по три. Да на угольной башне, на глухой, над рекою Реонью, сделана наверху полата четверугольная, а в ней лежит казна царева за печатью за царевою. А писмо в ней стенное. А под тою полатою садитца селитра самосадка, а выходит с году на год по сту пятнадцать котлов; а за печатью за царевою. А как выпребут, так царь и запечатает до той же поры. Да в том же городе устроены амбары, насыпаны хлеба, для приходу воинских людей. А по смете около кремля города сажен с триста. А в большом городе, близко кремля города, соборная церковь во имя пречистые богородицы Успения, каменная. А около той церкви ограда каменная, в вышину в косую сажен. Около ограды двести пятьдесят сажен. Да у той же церкви четыре полаты каменные, да колокольня каменная, круглая, около окошка большис, а только один колокол медной да клепало. А по смете около болшова каменнова города версты с полторы. Да за городом на посаде четыре церкви каменные. А около кремля и болшова города, с верху Реонн реки, пошел ров копоной на низ, до меншева Кутатиса города; да пониже перешол Реонь реку; да поведен около ево и слободы; да приведен опять к Реоне реке, повыше верхнева болшова Кутатиса города, пониже царева духовника митрополита Захарьева двора. А ширина рву саженн в две косых, а вышина в косую сажен. А по рву, по дорогам, стоят башни деревянные, куды ездят из города. А дворов по смете с тысячу.

Июля в 19 день приехали от царя Александра два азнаура Косей да Пата и привели пятнатцать лошадей. А приказал царь Александр быти послом к себе в горы не со многими людьми.

Июля в 20 день поехали посланники к царю Александру в город Сканду из Кутатиса города. И пересхали речку Цкалцители, а за нею стоит в стороне башня каменная. Другую пересхали речку, Дзегрий; на ней мост каменной о двух столпах с сводами сделан. Да деревню проехали, на полугоре, думнова дьяка Пешенги. А в деревне капище арменское; на воротех колоколя круглая, каменная. Около двора ево и капища ограда каменная. А от армянские деревни, версты с две, село, а в селе церков каменная во имя Георгия. А в церкви, у царских дверей, крест, аршина в два вышиною, обложен серебром, позолочен. А в том кресте мощи в ковчеге в золотом великомученика Георгия, кость главная, череп. А на затворе в ковчеге камень, алмаз не граненой, в золоте, в орех грецкой небольшой. Да иные образы многие.

Июля в 21 день из того села поехали посланники Микифор Толочанов и дьяк Алексей Иевлев в город Сканду. Да проехали, в роше на дороге, церков каменная во имя Георгия. А около Сканды города на поду все место жилое, и города есть, и иные сказывают, многие, да башен стоит опроч городов болши двадцати каменных.

И тот же числа приехали посланники Микифор Толочанов и дьяк Алексей Иевлев в город Сканду к царю Александру часу в четвертом дни. И пристав и азнауры провожатые по цареву приказу, под городом поставили, а сами поехали извести царю Александру про посольской приезд. И царь Александр прислал к посланником думнова своего дьяка Пешенгу, пожаловал, велел спросить о здоровье.

И посланники Микифор Толочанов и дьяк Алексей Иевлев противу царева жалованья думному ево дьяку Пешенге били челом, что пожаловал царь Александр, велел их спросить о здоровье. И дьяк ево царев Пешенга, изговоря от царя речь и противу речи приняв ответ, поехал к царю.

К посланнику Микифору Толочанову, и к дьяку Алексею Иевлеву, и к государевым людям прислав с кормом, а после

того прислал царь Александр от стола своего с ествою, и с питьем, и с овощами.

Июля 22 день были у царя Александра послы у стола, а с Теймуразом царем были внучата ево царевичи, царевич Лаварсак да царевич Миколай. А сидел царь Александр за столом с правую руку. А от него, кабы человеку сесть, порожнее место было, сидел Теймураз царь, а под ним внучата ево царевичи, царевичь Лавурсак и царевичь Миколай. А ели оне царь Александр, и царь Теймураз, и царевичи по разным блюдам. А пониже царевичей сидели за столом посланники. А по правую руку царя Александра сидели власти: духовник царя митрополит Захарей да епискуп Давыд, а под властями сидел бояре ево и азнауры. А по левую сторону, под посланники, сидели царя Теймураза духовники архимарит греченин Нефед с Патма острова, где Иван Богослов евангилье написал, да архимарит Пахомей, а под ними царя Теймуразова азнауры сидели.

И как издали в треть стола, и встав цари, царь Александр и царь Теймураз и с царевичи с обеими, а к нам прислали думнова своего дьяка Пешенгу, а велели цари объявить послом что хотят пить цари про г. своего ц. и в. к. А. М. в. Р. с. многолетное здоровье. И посланники вышли из-за стола вон. И царь Александр и царь Теймураз учели речь говорить: дай господи, г. наш ц. и в. к. А. М. в. Р. с. здоров был на многие лета; а мы холопи ево государевы и со всеми своими людьми ради за него государя своего головы свои сложить все окресные и бусурманские государства, а мы холопи его кроме ево в. г. ц. и в. к. А. М. в. Р. с. иного государя не знаем.

Июля в 29 день были посланники у Александра царя у стола, по их в холоднике деревяном. А за столом сидел царь Александр по-кызылбаски. На правой стороне сидели посланники на скамьях и все государевы люди, а на левой стороне сидел у царя духовник ево митрополит Захарей прозвище Гинитель, а под ним сидели азнауры ево и ближние люди. А в столе царь Александр пил чашу про государево многолетное здоровье, а говорил речь: дай господи, здоров был на многие лета г. мой ц. и в. к. А. М. в. Р. с., а я холоп ево государев рад за него государя голову свою сложить. И за ево государским именем и заступлением топерво не страшуся никого,

ни турскова, ни кизылбаскова. Он государь волен во мне и в моем государстве; заступит и оборонит он государь имя свое царское и государство свое меретинокое, потому что я, холоп его государев, голову свою и государство свое принес к нему государю своему для истинные православные христианские веры и заступления от недругов моих. И подавал государеву чашу всем стоячи. И после того встав митрополит Захарей, и пришел перед царя, учал подавать чашу про великого господина светейшего патриарха Иосифа Московского. И царь Александр, услыша то слово, встал; покаместа чашу подавали про патриархово спасенье, а он все стоял. И как все пили посланники и азнауры, царь и архиепискупы все сели по местам. И после того, встав, посланники учали говорить речь и понесли царю чашу про ево цареву здоровье. И царь Александр встал и учал пить про свое здоровье чашу стоя, посланникам и всем учал жаловать, подавать из своих рук стоячи. И как всем подал чашу, сам сел на место и посланником велел сесть по местам. И учали подавать овощи всякие. И после того, встав, посланники учили царю бити челом, чтоб велел отпустить на стан. И царь пожаловал, отпустил. И лошади подвели. Седчи на лошади, поехали в стан, а провожали азнауры и приставы.

Город Сканда, а в нем церковь каменная во имя Георгия. В церкви икон, по правую сторону царских дверей, образ всемилостивова Спаса, обложен серебром в чекан, позолочен. По левую сторону образ пречистые Богородицы, обложен серебром в чекан, позолочен. Под нею стоит образ великомученика Георгия, обложен серебром, позолочен. А в городе три башни каменные, высокие. На одной башне пушка медная, полковая, заправ гривенки в полторы. А на другой башне, сказали тюфенчен, две пушки таковы ж. А в стене зделана полата большая; под нею две палаты, запечатаны царскою печатью, потому что царская казна лежит; а в верхней полате соборная казна. У казны живут тюфенчен. Да в городе ж амбар брусеной большой, насыпан хлеба полон, для осаднова времени, да погреб большой с винопрадом, да две избы брусеные. Около каменова города город деревянной, рублен в тарасы, насыпан хрящем. Около всего города, каменного и деревяного, по смете сажень с триста. А город стоит на горе высоко, на

камени самородном. А около ево бояраки болшие, вонским болшим людем подойти нельзя. А городовая стена у каменнова города сажен в десят вышнюю. А под городом жилого места дворов с тритцать. А преже сего в старину была стена каменная кругом; и ныне то все развалилось. И тое было стены каменные все по смете сажен с пятьсот.

Августа в 1 день пристал царь Александр к посланником азнаура своево Мамуку, а велел говорить: поедте в Кутатис, собируйтесь, а яз де буду в Кутатис к празнику к уопеньеву дню, и во всем де царском повеленье совершуся, и вас де и послов своих отпущу. И прислал к послом лошади. И посланники, собравшись, поехали в Кутатис; а приехали в Кутатис того ж дни.

Да того же дни поехал к царю Александру в Сканду пристав азнаур Захарей. И посланники с ним Захарьем к царю Александру приказывали, чтоб царь Александр приехал в Кутатис и во всем бы в царском повеленье, а в своей правде совершился, и нас бы и послов своих отпустил к ц-ому в-ву, покаместа горы снегами не закинуло.

Августа в 3 день приехал в Кутатис от дадьянскова царя Леонтия посол Сабахтар, а по-русские Георгие, грузинец. А бывал де он Теймураза царя азнаур. А едет де он в Тефлис к Ростоп-хану от Леонтия царя дадьянскова с изветом, чтоб Ростопхан Теймуразу царю города отдал и Кахеть очистил. А пр-царя своево объявил: будет де скоро, во днище отсюдова, для тово, чтоб съехатца с Александром и с Теймуразом цари вместе и договорся им промеж себя, помиритца и стоять бы против бусурман заодно.

Августа в 4 день дадьянской посол поехал в Тефлис с Кутатиса города.

Августа в 5 день приехал из города из Сканды от царя Александра думной ево дьяк Пешенга, а привез к послам от царя лист, а в листу царь Александр пишет к послом: писал де ко мне царь Теймураз из Рачи, чтоб мне дати вам послом на подъем лошадей и отпустить вас к Теймуразу царю. И я послал к вам думнова своево дьяка Пешенгу, чтобы вам ему собрати лошадей, на чем бы вам поднятца. А буде вы сами послы не поедете к Теймуразу царю, и вы пошлите от себя переводчика.

Августа в 7 день приходил царев Александров думной ево дьяк Пешенга к послом: еду де я к царю Александру, что де от вас приказ будет к царю Александру. И посланники Пешенге говорили по указу в. г. ц. и в. к. А. М. в. Р. с. царю Александру, чтоб в царском повеленье во всем свершился и в правде своей устоял; приехал бы в Кутатис и свершил все государево дело, и нас бы посланников к ц-ому в-ву и своих послов с нами отпустил к ц-ому в-ву, покаместа снегами горы не закинуло, чтобы перейти через горы без нужи. И с тобою Пешенгою к царю Александру наказываем говорить те же слова.

Августа в 21 день посылали посланники к царю Александру толмача Ивана Тезиченка, а приказали ему говорить, чтоб царь Александр в государеве повеленье совершился, а посланников отпустил, да и своих послов к ц-ому в-в; не задержал, покаместа горы снегами не закинуло.

Август в 24 день приехал от царя Александра толмач Иван Тезиченок в Кутатис к посланником, от царя Александра привез лист, а в листе пишет.

Августа в 26 день приехал в Кутатис город Логлин, азнаур царя Александра, что едет ко государю к Москве в послах от царя Александра.

Августа в 28 день приехал в Кутатис город от царя Александра пристав, которой приставлен у посланников, азнаур ево Сахней, а от царя Александра привез к посланником лист, а в листе пишет.

Того же числа прислал царь Александр к посланником от себя с кормом. К посланнику Микифору Толочанову привели яловицу, два барана, девять курниц, пять кувшинов винограду да дыней.

Да к дьяку Алексею Иевлеву яловицу, барана, восемь курниц, пять кувшинов винограду да дыней.

К переводчику и к толмачем с стрелцы яловицу, да курниц, и винограду, и дыней.

Августа в 31 день приехал в Кутатис архимарит Ардемон, который от царя Александра едет к Москве ко государю с послом ево Логином.

Того ж числа поехал из Кутатиса города царя Александров посол, который едет ко государю к Москве с посланни-

ком, а имя ему Логин. А поехал к себе домой, а речью говорил: яз де пошлю к царю Александру бити челом, чтоб пожаловал нас, отпустил вскоре, покаместа горы снегами не запали. И итти нам из Меретни сонскою дорогою, на Олибека, на Болхары.

160 году сентября в 1 день послали государвы посланники для государева дела Минкифор Толочанов да дьяк Алексей Иевлев к царю Александру переводчика Ивана Боярчикова, а приказывал ему говорить, чтоб царь Александр ц-ое в-во дело совершил и нас бы и своих послов ко государю к Москве отпустил, незадержав, покаместа горы снегами не закинуло, и перейти бы нам и ево послом через горы бестрашно.

Того же числа пришли из Дадьян со вьюками митрополитовы люди Захарья в Кутатис город. А сказывали оне посланником, что дадьянской с Олександром царем не помирился, потому что дадьянской просил у Александра царя что ни лучших людей многих азнауров: яз де с ним за тем и помирюсь вековым миром. И Александр царь ему в том отказал: мне до тебе своих азнауров не давывать. И дадьянской царь в миру отказал Теймуразу царю. А Теймураз царь будет в Кутатис совсем на завтрее августа⁴ во 2-ом числе.

Того ж числа приехал от царя Александра пристав, которой приставлен у посланников, азнаур ево Захарей, а посланником сказывал, что царь Александр будет из Сканды города в Кутатис город для отпуску посланников сентября в 3-м числе в среду.

Сентября в 3 день приехал от царя Александра к посланником переводчик Иван Боярчиков, а сказывал он посланником, что царь Александр сказал ему переводчику последний срок: буду де в Кутатис город из Сканды города для отпуску государевым посланником и своим послом сентября в 6 числе. Да он же переводчик сказал посланником, что при мне де Александр царь написал от себя писмо ко властем и к азнауром своим ко всем и послал тотчас, а велел им всем съехатца в Кутатис город для исполненья ц-го в-ва дела и для отпуску посланником. Да он же переводчик посланником оказывал, что говорил де мне царь Александр: только Теймураз к ц-ому в-ву станет отлучать внука своего, учнет отговаритца, что

⁴ sic! сентября (?).

отпустить царевича нечем, казны у него нет, и послы бы за тем не расходились. Я свою казную подыму и к ц-ому в-ву отпущу. И Теймураз бы царь тем не отговаривался. И царь Александр приказал к посланишником с ним же переводчиком: я де во всем царском повеленье совершуся и их послов отпущу вскоре и овоих послов с ними же отпущу.

Сентября в 8 день приехал из Сканды города в Кутатис царь Александр и с царицою до вечерен. А к послом, приехав, прислал со здоровьем думноза своево дьяка Пешенгу.

Сентября в 9 день посылали посланники переводчика Ивана Боярчикова к царю Александру бити челом, чтоб царь Александр дал очи свои видет. И думной сво дьяк Пешенга сказал пореводчику: ныне царю Александру не время. А будут у меня государевы послы сами, как я во всем изготовлюсь.

Сентября в 11 день сказал царь Александр, что я ц-ое в-во все совершу, как у меня будут государевы послы. А приходил игумен Василей, что на Москве был, да архимарит Козма: и вы де послы пошлите для государева дела к Теймуразу царю; а за мною не стало государево дело ни за чем. Да они же игумен Василей да архимарит Козма оказывали постанником: говорит наш царь Александр: у меня нынеча тефлиские, и турские, и дадыяские послы, а говорят мне оне: зачем ты учинился, царь Александра, белому рускому ц. и в. к. А. М. в. Р. в вечном холопстве. И им наш царь Александр отказал: искал де я себя государя долгое время, а ныне яз сыскал себе г. ц. и в. к. А. М. в. Р. с. и учинился ему государю яз, и с сыном своим Бапратом, и с братом с Мамукою в холопстве во векя безотступно и со всею землю, и рад за него государя голову сложить.

Сентября в 12 день приходили от царя Александра к посланишником думной ево дьяк Пешенга с росписью и посланником прочитал ее, да после к царю. А сказал: у царя она не довершена; а как ее царь Александр довершит, и яз к вам тотчас и принесу. И доверша ту роспись, тот думной дьяк Пешенга от царя принес того ж числа на вечер.

Сентября в 14 день, на праздник Здвиженья чеснаго креста, изволил царь Александр, слушал обедни у духовника своего митрополита Захарья на дворе. И послом прислал лошади и государевым людем с своими азнауры, которые приставлены

в приставех у посланников, Захарей да Сахней. И посланники сели на лошади, да поехали к царю Александру к обедни. И как будут посланники у духовника Захарья на дворе, а царь Александр дожидаетца послов в церкви. И как будут посланники у духовника Захарья на дворе, а царь Александр дожидаетца послов в церкви. И как посланники вошли в церковь, и помолились божию милосердию, и после того, зашедши, ударили челом царю. И царь посланников о здоровье спрашал, да учал им речь говорить: слушайте вы послы, со мною обедни вместе. И перед обеднею царь заставил воду святить. И как воду осветя, начали обедню петь. А обедню служил игумен Василий, который был на Москве. И как отслужили обедню, и после обедни учели посланники царю Александру речь говорить: соверши государь ты, царь Александр, ц-ое в-во повеленье во всем, о чем ты послов своих ко государю посылал, целуй ты на том на всем, что в сей записи писано. И царь Александр учал посланником речь говорить: яз и сам православной христианской веры, а царское повеление исполняю. Вынесли из олтаря с престола крест, и учал держать крест архимарит Козма среди церкви, а царь учал слушать записи крестоцеловальные, призвав к себе оных всяких чинов. А выслушав записи, учал царь Александр, перекрестясь, крест целовать, а говорил наперед речь против наших посольских слов: целую яз сей животворящей крест г. своему ц. и в. к. А. М. в. Р., и за брата Мамуку, и за сына своего Баграта. И учинился яз ему государю своему вешной холоп, и с братом своим Мамукою, и с сыном своим Багратом, и со всею своею землею на том на всем, что в сей записи писано. И поцеловал крест во адамью главу. И посланники учили ему говорить: царь Александр, уже ты ц-ому в-ву правду овою совершаешь, целуй, государь, в подножие. И царь Александр сказал: как годно, так и учиню, укажите. Да и в другой крест поцеловал в подножие. А после царя целовали власти, духовник ево митрополит Захарей и многие власти, и бояре, и азнауры. И после того пошел царь за стол, а посланником велел быть у стола и всем государевым людям.

Сентября в 15 день приходили от царя Александра к посланником перед вечернею азнаур ево, которой приставлен у посланников, Захарей да толмач Безина, а послом оне речь

говорили Микифору Толочанову да дьяку Олексю Иевлеву, что пошлите к Теймуразу царю переводчика с последним словом, что он ему скажет. А после того пойдите с государевыми людьми сами, чтобы вам здесь не зазимовать. А путь последней, покаместа горы снегами не закинуло. А я це-е в-во все совершил, и подводы у меня под вас послов и пешне люди изготовлены. А которым у меня вас посланников ц-го в-ва двум азнаурам добрым провожать, и те приехали совсем в Кутатис, Мамука да Юрья Каншов. И посланники перед собою послали к Теймуразу царю переводчика Ивана Боярчикова, а сами пошли со всеми людьми. И как будут посланники не доходя Теймураза царя двора, и их оставили на мойдане князь Иван да архимарит Пахомей, а сами пошли к царю. И от царя вышедши, посланником отказали, что Теймуразу царю не время, потому что недомогает. А царь Александр в те поры прислал к посланником архиепиокупа Козму. И архиепиокуп Козма говорил речь посланником, что прислал меня к вам царь Александр, а велел вам побить челом: поизгодите до завтра. И посланники пошли во дворы свои, где живут.

Сентября в 16 день прислал царь Александр азнаура овоево Захарья, которой приотавлен у посланников, а с ним толмач Безина. А велел царь Александр посланником итти к Теймуразу царю бить челом об отпуске, чтобы вас отпустил, покаместа горы снегами не закинуло. А мне вас держать не уметь; подводы у меня и пешне люди готовы под вас послов совсем.

Того ж числа, по приказу царя Александра, посланники к Теймуразу царю со всеми людьми пошли, а перед собою послали с вестью переводчика Ивана Боярчикова. И как будут посланники не доходя двора, где живет царь Теймураз, и князь Иван да архимарит Пахомей посланников остановили, а сами учили посланником говорить Микифору Толочанову да дьяку Олексю Иевлеву, чтоб вам не покручинца, что царя Теймуразовых очей вам видеть не мочно, потому что Теймураз царь недомогает. И посланники учили им говорить: что ты нам князь Иван, отказываешь. Мы присланы от ц-ого в-ва к Теймуразу царю, а не к тебе. А по государеву указу велено нам принять у Теймураза царя внука ево царевича Микколая по Теймуразову писму, а по твоему князь Иванову челобитью ко

государю. И от ц-ого в-ва писано к нему Теймуразу царю, что нас посланников не велею час удержать, отпустить не задержав. А тепере путь последней. А как он царь Теймураз и приеха в Кутатис город, и он нас хотел отпустить. А теперево две недели очей своих видеть не даст. Да и пошли было посланники к себе во двор. И князь Иван посланников поостановил и ходил к Теймуразу царю. Да вышел от Теймураза царя, и послов царь взял к себе на очи. И учили посланники Теймуразу царю говорить, чтобы он Теймураз царь ц-ое в-во совершил и внука своего нам на руки отдал. И он Теймураз царь учал говорить посланником, что подождите недели с две, а се у меня нет и даров. И посланники ему Теймуразу царю оказали: нас царь Александр совсем отпущает, и жить нам не уметь. Ударя челом, да и пошли от него посланники. Да с тем посланники пришедши, послали к царю Александру известить переводчика Ивана Боярчикова, а с ним ходил толмач Лаврентей Пирогов, что царь Теймураз отказал.

Того ж числа приходил азнаур Мамука да другой, Юрья Каншов, которым провожать до Болхар. А говорил Мамука посланником, что скажите нам, много ли под вашу рухледь надыбет людей пеших. И мы пошлем в Рачю наперед себя, да в Рачи изготовим, чтобы не было мешкоты. А до Рачи из Кутатиса повезем телегами вашу рухледь.

Того ж числа приехал в Кутатис посол царя Александра, которому ехать ко государю в Москве, Логин а по их Ломкац.

Сентября в 21 день присылал царь Александр к посланником к Микифору Толочанову да к дьяку Олексею Иевлеву азнауров. И говорил посланником игумен Василей, да думной ево дьяк Пешенга, да азнауры его, которым провожать государевых посланников и царя Александра Ломкаца к ц-ому в-ву через горы, Мамука да Каншов, а говорил игумен, и Пешенга, и азнауры посланником от царя речь: поедете вы послы к ц-ому в-у совсем, а яз де ц-е в-во все совершил и вас отпущаю совсем. И посланники им игумену Василью да Пешенге и азнаурам учили говорить: царь де нас Александр отпущает, а Теймураз нас не отпущает, а заставлявает нас посланников здесь зимовать. А сказывает: я де внука своего с вами отпущу на весну. И после того слова ему Пешенге посланники учили го-

ворить: нам он Теймураз царь и в ответе отказал, что внука своего к ц-ому в-ву послать не хочет, что внук де мой еще молод, послать некого. А в другоред отказал посланником сам в Сканде, как ехали молитца Георгию страстотерпцу. А в те поры Теймураз царь был у посланников в шатрах в Сканде а с ним был Георгий Черкасов да князь Иван. Да после того приехал царь Теймураз из Дадьян, и пришед к посланником в город в нижней Кутатис, посланником отказал: яз де внука своего с вами ныне не пошлю. Да после приходил от царя Теймураза князь Иван с отказом же: а отпустит де царь внука на весну ко государю.

Да тогоже числа говорили речь посланники игумену Василию, да думному дьяку Пешенге, и Мамуке, и Юрье Каншову: толко царь Александр изволит то слово на себя перевести и даст своею рукою на себя в том письмо, что я де вам посланником на весну ево отдам в руки, и мы станем зимовати за нужу. И игумен Василий и Пешенга, и Мамука, и Юрья сказали такову речь: наш царь Александр на себя рукописи не даст в том, а Теймуразова дела на себя не переймет такова большева.

А буде де хотя царь Теймураз и напишет своею рукою на себя письмо царю Александру, да и крест ему хотя и поцелует в том, что внука своего отпустит к ц-ому в-ву, и царь Александр ему в том не поверит. Да Пешенга же сказал посланником: пошлите вы к царю Александру бити челом об отпуске. И у царя де нашего все готово, и против государева приказа вас держать не хочет.

Да Пешенга же сказал: послал Теймураз царь в Дадьяны трех своих человек азнауров на договор, а для чего послал, что то нам не ведомо. А хотя де вам Теймураз царь такие речи и говорит, что хочет с вами к ц-ому в-ву внука своего отпустить, и он в том своем слове не устоит, а внука своего не отпустит.

Да он же Пешенга послом учал говорить: пошлите вы к царю Александру бити челом об отпуске чтобы вас к ц-ому в-ву отпустил, не задержав.

И того ж числа посылали посланники к царю Александру бити челом об отпуске переводчика Ивана Боярчикова, да талмача Лаврентья Пырогова, да подъячего Офанасья Козло-

да, да с ними ж терского конного стрелца Оидрюшку Ньюжу. И как будет переводчик с государевыми людьми у царя Александра, и учал ему от посланников бить челом, чтобы пожаловал царь Александр к ц-ому в-ву и по государеву указу отпустил, не задержав, потому покаместа поры снегами не закинуло. И царь Александр оказал: яз де вас послов по сию пору держал за Теймуразом царем, потому что он мне друг, а се капак, а ныне де вас держать не хочю. Волен Бог да Теймураз царь, отпущу послов вскоре, не задержав. А мне вас держать не умеет, потому что от вас послов к ц-ому в-ву к Москве вести нет. А се де и мои послы замешкаютца, и мне в том прибыли мало.

Сентября в 23 день приходил от царя Александра к посланником думной, ово дьяк Пешенга, а сказал посланником: царь вас отпускает совсем, а лошади государевы отпускает через горы наперед в Болхары. И посланники учели ему говорить: царь Александр нас отпускает к ц-ому в-ву совсем и своих послов, а Таймураз царь нас не отпускает и писма никакова ко государю с нами не посылает. И Пешенга посланником сказал: то де вам на мне, что писма с вами от Теймураза царя не будет никакова.

И того ж числа царь Александр лошади государевы отпустил, которые посылает в дарех к ц-ому в-ву к Москве. А послал провожать через горы до Болхар азнаура своего Каншова, а с ним пеших людей, которые повели через горы государевы лошади.

И того ж числа прислал царь Александр к посланником Пешенгу, думнова дьяка, и Пешенга посланником говорил речь: царь вам велел побить челом, чтобы велели попу своему по-рускому обедню служить у духовника моего у митрополита Захарья. И послы ему оказали: ово царокая воля, мы в том не слушаемся; велим отслужить обедню попу Михаилу. И поп обедню служил, а цар слушал обедни со власти и с азнаурами овоими.

Того ж числа прислал царь Александр игумена Василья попа чтобы ехал он наперед скнигами. А под посланников прислал лошади, чтобы ехали посланники ко обедне, а после обедни у меня б посланники у стола б были. А лошади привел азнаур Хосей. И послы сели на лошади да поехали ко обедне.

И царь Александр обедни слушал. И после обедни пошел в чердак за стол, а посланники поостались, проводя его, на паперти у церкви.

И поизгодя, прислал царь пристава, которой приставлен у посланников, азнаура Сахнея, и велел ягти послом за стол. И как будут посланники у царя, и царь Александр указал посланником сесть у себя по правую руку. А по левую руку сидели власти, и архиепискуп Давыд, да архиепискуп Гаврил, да игумен Василей, да архиепискуп Козма. А под ними сидели все азнауры. И поизгодя, учели класть лепешки и понесли еству. И поизгодя в треть стола, царь Александр учал речь говорить послом: выпьем мы чашу г. нашего ц. и в. к. А. М: в. Р. и про ево государево многолетнее здоровье. И посланники тотчас все встали из-за стола. А царь Александр держит, вышетчи из места, в руках чашу, а сам речь говорит: подай господи, государю нашему многолетнее здоровье, и чтоб ему государю многие царства под свою высокую руку приклонить. А я его государев вечный холоп безотступной, и с братом Мамукою, и с сыном своим Багратом, и со всею своею землею, рад за него государя своего голову свою сложить. И как выпили чашу, и царь велел послом сесть. И после того, поизгодя, встали посланники и учели речь говорить: как государь изволишь, царь Александр, про свое многолетнее здоровье чашу выпить. И царь Александр встал и выступил из места. А покаместа пили все посланники и государевы люди, а царь Александр все стоял. И как выпили чашу, и царь велел сесть. А после того выпили ево бояре и азнауры. И поизгодя, встали посланники и учели бить челом царю Александру, чтобы отпустил посланников в станы. И царь Александр отпустил. И лошади под посланников привели, и провожали посланников приставы и многие азнауры до дворов. А опосле прислал с столом.

Сентября в 24 день посылали посланники к царю Александру перевогчика Ивана Боярчикова, да толмача Лаврентья Пирогова, да стрелца Ондрюшку Нюнку бити челом об отпуске, чтобы царь Александр к листом печать свою приложил и нас бы посланников отпустил, не задержав. И царь Александр оказал перевогчику Ивану Боярчикову да толмачю Лав-

рептью Пирогову: у меня все готово; пришлю яз к вам утре и прикажу обо всем и отпушу послов вскоре.

Сентября в 25 день приходил от царя Александра думной ево дьяк Пешенга к дьяку Алексею Иевлеву, а сказывал: ныне царь с вами хочет свидетца и посла овоего Ломжацу отдаст вам на руки.

Сентября в 26 день посылали посланники к царю Александру переводчика Ивана Боярчикова, да толмача Ивана Тезиченка, да стрелца Ондрушку Нюнку быть челом об отпуске, чтоб пожаловал царь Александр, отпустил посланников к ц-ому в-ву, не задержав. И Пешенга переводчику сказал: тепере царь поехал на поле тешитца, а вас отпустит вскоре. То вам на мне, что вас не задержит, и здесь вам не зимовать. Вот к вам подводы и телеги все будут к вечеру совсем. И переводчик Иван Боярчиков учал ему Пешенге говорить: ты сказывашь, что царь поехал тешитца, а власти и азнауры все разъехались. И Пешенга поехал тешитца, а власти и азнауры все разъехались. И Пешенга ему сказал: поехали власти и азнауры на поминки поминать азнаура. А будут оне в Кутатисе все в субботу сентября в 27 день для отпуску посольскова.

Того ж числа тот же ево думной дьяк Пешенга сказал посланником: тепер вы послы пожалуйте, не покручинтесь, что к вечеру к вам телеги и подводы не бывали. Приехал царь Александр с поля, поутомился.

Сентябрь в 27 день посылали посланники переводчика Ивана Боярчикова, а с ним талмача Ивана Тезиченка да стрелца Ондрушку Нюнку к царю Александру бить челом об отпуске, чтоб пожаловал, к записям крестоцеловальным печать приложил и посланников бы, не задержав, отпустил. А переводчик ему Пешенге говорил, а царь им очей овоих видеть не дал. И Пешенга к царю ходил и те речи царю рассказал. И царь его Пешенгу выслал к переводчику, а велел оказать: воистинна отпушу послов, не задержав. А стало за лошадьми, что по сю пору лошади не бывали. А тово я не хочу, что половину государевых людей отпустить, а другую оставить здесь. А пеших под посольскую рухледь и под вас в Рачи изготовлены двести сорок человек. А от Мамужи приехал из под гор, что поры лошадем государевым итти чисты и послом, а на горах снегов ещо не бывало по се время.

Сентября в 28 день посылали посланники к царю Александру в верхней большой Кутатис город за реку переводчика Ивана Боярчикова, да с ним обенх толмачей Лаврентья Пиротова да Ивана Тезиченка, да стрелца Ондрюшку Нюнку бить челом об том, чтобы царь Александр ц-е в-во совершил, и к крестоцеловальным записем печать свою приложил, и властем бы, и бояром, и азнауром велел руки приложить. И как будут переводчики и толмачи у царя Александра, у чели оне об том бити челом. И царь Александр им сказал и смотря оам на соборную церковь, перекрестился: побей челом ты, Иван, послом, чтобы оне подождали, покаместа приедут Теймуразовы люди из Дадьян. А ныне от них приехал с вестью, что оне нынеча будут из Дадьян к вечеру. И кой час приедут, тот час государевых послов, соверша, отпущу. А подвод тепереча под послов приведено в Кутатис двадцать пять лошадей, иные за ними будут. А власти, которые и азнауры поехали помянать азнаура, и те все будут нынеча же над вечер. И как они приедут, и яз, соверша ц-е в-во, и печать к записем приложу, и власти, и бояры, и азнауры руки приложат все тотчас. И послов к ц-ому в-ву отпущу, не задержав, вокоре.

Сентября в 29 день прислал царь Александр к посланником дворецких своих Георгия да Беденя. И как оне будут у посланников, и учали речь говорить: прислал нас царь Александр, а велел вам послом говорить: виноват яз перед вами что по сию пору задержал вас, а задержал я вас от Теймураза царя. И вы, пожалуйста, не покручитесь на меня, подождите, покаместа приедут Теймуразовы азнауры из Дадьян. Быть было им вчера, и оне, коль чаю, нынеча будут к вечеру. А кой час приедут, и я вас совсем отпущу на другой день. А у меня все готово, и против ц-ого в-ва все совершено.

Того ж числа перед вечерними посылали посланники к царю Александру переводчика Ивана Боярчикова, да с ним толмача Ивана Тезиченка, да стрелца Ондрюшку Нюнку бить челом, чтоб царь Александр ц-ско в-во совершил, и к крестоцеловальным записем печать свою приложил, и властем бы приказал, и бояром, и азнауром руки приложить. И как переводчик с толмачем будут на мойдане, не доходя ево царева двора, где жил царь Александр, и царь Александр едет навстречу, а с

ним едет и Теймураз царь. И переводчик Иван Боярчиков учал царю Александру бить челом об том. И царь Александр ему сказал: скажи ты, Иван, послом, чтобы они послы не покручинились, подождати бы дни с два, покаместа приедут из Дадьян. И им тотчас и отпуск будет. А у меня все готово.

Того ж числа над вечер поздно царь Александр с тово двора, где жил, ушедши перехал жить из нижнего Кутатиса за Реонь реку в верхней болшой Кутатис.

Октября в 1 день присылал царь Александр к посланником пристава азнаура Захарья а велел посланников послать переводчика к Теймуразу царю бить челом об отпуске чтобы им здесь не заимовать и к ц-ому в-ву им и моим послом поспешить. А у меня все готово за мною не стало. А ко мне он Теймураз присылает беспрестанно чтобы яз послов для ево не отпустил, а мне их держать не уметь.

Октября во 2-день посылали посланники переводчика Ивана Боярчикова да талмача Ивана Тезиченка, да стрелца Ондриушку Нюнку к царю Александру бити челом чтобы царь Александр ц-ое в-во совершил и к крестоцеловальным записем печать свою приложил, а влаstem бы, и боярем, и азнауром велел руки приложить, и посланников бы отпустил; не задержав. И переводчик царя Александра в городе не застал: поехал рано тешитца на ловлю. И вышел к нему думной ево дьяк Пешенга и учал переводчику говорить: у нашего царя Александра все готово отпускает послов вскоре. И по лошади и по телеги царь послал наскоро вчера, а велел тотчас быть в Кутатис для отпуску послом. А как царь приедет с ловли, и хочет с Теймуразом царем переговорить сам, не пересылкою. И Теймуразу царю откажет сам во всем, а послов хочет отпустить. И по се число наш царь Александр держал послов за Теймуразом царем, а ныне за ним держать не хочет.

Того ж числа посылали посланники переводчика Ивана Боярчикова, да талмача Ивана Тезиченка, да стрелца Ондриушку бити челом, чтобы царь Александр ц-ое в-во совершил и посланников бы отпустил, не задержав. И царь Александр к себе ево на очи не пустил. И вышел от царя думной ево дьяк Пешенга, а сказал царевым словом, что у меня все к ц-ому в-ву его государеву дело совершено, и послов совсем отпу-

щаю. А вчера наш царь Александр посылал дву человек по лошади и по телеги и велел им с лошадми и с телегами быть на скоро в субботу в третей день, а на завтрся в воскресенье послов и отпустит. А приставов у послов тех возмет, а им даст хотя двадцать азнауров провожать их за горы.

Да ему ж Ивану переводчику в те же поры за городом рассказывал старец греченин: кой час царь Александр послов от себя отпустит, а дадьянской царь на него войною и придет. А тепере дадьянокой собирает рать. Потому царь Александр послов вокоре и не отпускает, что ему надобит за своим делом промышлять.

Октября в 3 день приезжал в город к посланником игумен святые горы Голгофы Микифор, а по их Миколас.

Того ж числа посланники послали переводчика Ивана Боярчикова да талмача Ивана Тезиченка к царю Александру бити челом, чтоб царь Александр пожаловал, це в-во совершил и к крестоцелованным записем печать свою приложил, и властем, и боярем, и азнауром велел бы руки приложить, и послов бы отпустил, не задержав, и своих бы послов с ними ж отпустил. И царь Александр ему переводчику сказал: завтра послов возьму к себе, да государево дело совсем соверша, и их отпущу, не задержав. А по лошади и по телеги послал давно, чтобы были тотчас в Кутатис.

Октября в 4 день посылали посланники к царю Александру переводчика Ивана Боярчикова, да толмачей Лаврентья Пирогова, да Ивана Тезиченка бити челом об отпуске, чтобы царь Александр, доверша ц-ого в-ва дело, нас бы посланников отпустил, не задержав, к ц-ому в-ву. И царь им Александр оказал: скажи ты, Иван, послом: воистинно тотчас отпущу. А лошади и телеги ночевали на лесу, не доехав Кутатиса. А се теперече у меня царица недомогает, а мне послов против государева указа задержать не уметь. Кой час лошади и телеги придут ко мне в Кутатис, тотчас и отпущу послов, да с ними и своих послов. А отдам им своих послов совсем на руки.

Октября в 5 день посылали посланники к царю Александру переводчика Ивана Боярчикова, да толмачей Лаврентья Пирогова, да Ивана Тезиченка бити челом об отпуске, чтобы пожаловал царь Александр, соверша ц-ого в-ва повеленье, и

нас бы посланников отпустил, не задержав. И Ивану переводчику сказал царевым словом, вышедши от царя, думной ево дьяк Пешенга: вонистно отпущу, не зарежав, кой час лошади и телеги придут. Затем яз и держу, что лошади и телеги по се число не бывали.

Того ж числа, в вечеру позно присылал царь Александр к посланником игумена Василия да посла овоево Ломкацу, а велел посланником говорить, чтобы оне здесь зазимовали. Да и Ломгаца посланником отказывал, что яз ныне не поеду. И посланники Микифор Толочанов да дьяк Алексей Иевлев тим сказали: нам от ц-ого в-ва с нами такова указу нет, что зимовать, а писано от ц-ого в-ва и царю Александру, что нас велено царю Александру отпустить, не задержав. А ваших речей и не слушаем. Неведомо, вы собою затеаете, неведомо, от царя приходите. Буде царь Александр даст нам посланником свои очи видеть да скажет такое слово, что нам велит у себя зимовать, и на себя то снимет, что на веону царевича Теймураза царя внука отпустить к ц-ому в-ву с нами и мы станем зимовать и дожидатца; хотя помрем, а зимовать. Игумен Василий да Ламгаца сказали: наш царь Александр Теймуразова дела не снимет ничего на себя. И посланник Микифор Толочанов сказали: а коли царь Александр на себя не снимает, и нам верить некому, и зимовать не у чево.

Октября в 6 день посылали посланники к царю Александру переводчика Ивана Боярчикова, а с ним толмачей, бити челом об отпуске, чтобы царь Александр пожаловал посланников, отпустил, не задержав. И царь их к себе на очи не пустил, а выслал думнова своего дьяка Пешенгу, а велел сказать: нонеча небольшие лошади и телеги в Кутатис пришли; а достальные лошади и телеги пришли, така стоят за рекою за Реонью, а переехать нельзя, потому что вода большая, прибыльная. А кой час вода сольет, тотчас лошади и телеги будут, и яз и отпущу.

Октября в 7 день посылали посланники к царю Александру переводчика Ивана Боярчикова да с ним толмачей бити челом об отпуске, чтобы пожаловал царь Александр, доверша крестоцеловальные записи, и нас посланников отпустил к ц-ому в-ву, не задержав. И царь Александр оказал переводчику:

подите вы к послюм, а яз за вами буду к послюм сам в нижней Кутатис город на лобное место. И поизгодя немного прихал царь Александр на мойдан в нижней Кутатис, да прислал к послашником духовника своего митрополита Захарья, да святогородского старца игумена Миколаса, да Пешенгу. А приказал царь Александр с ним к послашником, чтобы послашники не покручинились, царь Теймураз тепере ещо опочивает. А вчера у нас с Теймуразом царем был шум, а ныне яз царь Александр с Теймуразом царем помирились. И Теймураз царь договорился, что вас послов отпускает на Терек зимовать. А дает на себя писмо на срок, что внука своего отпустит к вам на Терек весною. И послашники им против той речи сказали: будет Теймураз царь нам даст такое письмо на себя, и мы послашники Теймуразу царю на себя дадим такое писмо, что на Терке зимовать и до сроку дожидатца. А с Терка мы ко государю к Москве пошлем отписку, чтоб г. ц. и в. к. А. М. в. Р. про то было ведомо, что дожидатца станем на Терке царевича. А как придет от царя Теймураза к нам весть, что он из меретийские земли подымаетца на Терек, и мы тотчас с Терка с ратными людьми и с обиходами встретим в Болхарех. А то мы с Терка и зимою пришьем до сроку царю Теймуразу станицу для прямой вести. А зимою мы на Терке про его приезд изготювим все обиходы, и струги и гребцы, да и в Астрахань к боярину пошлем тотчас станицу. И в Астрахани тотчас все боярин велит по государеву указу изготювить. А как приедет на Терек царевич, метчашня никакова не будет, лише в суды садись. Да чтобы дал Теймураз царь именную свою роспись, много ли с царицою будет людей, и много ли с царевичем будет азнауров, и у азнауров людей. И оне митрополит Захарей учели говорить: а токо на тот срок царевич на Терек не будет, и вы поедьте к Москве. И послашники им сказали тако: на срок не будет на Терек, поедем к ц-ому в-ву к Москве. И митрополит выслушали речи да поехали к царю Александру.

И поизгодя немного прислал царь Александр к послашником игумена Василья да думнова своего дьяка Пешенгу. И приехав, оне сказали послашником царевым словом паря Александра: послал яз к Теймуразу царю говорить, чтобы Теймураз царь дал вам послюм такое писмо на себя и учинил бы срок. А

царь Александр Теймуразова дела на себя не переводит никакова, ему до того дела нет. Да царь же наш Александр говорит: как Теймураз царь отпустит внука своего царевича к ц-озу в-ву, и яз его совсем велю проводить и лошади под него и под людей ево, и имшекв дам, и казны, сколько ему надобит, да и провожу ево здорово совсем сам. А хотя поедет и босурман через мою землю, а окажетца, что он едет к ц-ому в-ву, и яз и ево велю проводить с честною; а то ведь царевич, да мне и свой. А будет г. наш ц. и в. к. А. М. в. Р. изволит под которое государство итти войною, и он бы государь изволил ко мне прислать. И яз со всею своею миретинскою землею итти за ним государем своим и рад со всею своею землею за него государя головы свои сложить.

Да они же игумен Василей да пешенегга оказали: ужо де после обеда над вечер будет царь Александр на лобное место для того, что к записем печать свою приложить, да и власти, и бояре, и азнауры которые есть. Ато с послами пошлет ясаула, да которые власти и азнауры по дорогам, и им велели там руки приложить.

Того ж числа прислал царь Александр духовника своего митрополита Захарья да думнова дьяка своего Пешенгу, а сними Теймураза царя сафрачей. И учели оне Захарей да Пешенга посланником речь говорит царевым словом: наш царь Александр вам послом велел бить челом честною и в упрос просит. Ныне Теймураз царь к ц-ому в-ву внука своего царевича с вами не отпускает. А вы послы пожалуйте, дадите Теймуразу царю писмо в том, что вам, проехав к ц-ому в-ву, про него худова слова не говорить; и за него бы им говорить государю доброе слово. И послы выслушав те речи, и учели против той речи им говорить: мы присланы от ц-ого в-ва не для того, чтоб нам на себя крепости давать. Развея тогда мы на себя такие крепости дадим, как над нам и над нашим мертвым телом с чернлами стоять, тогда на нас бери такие крепости. А то мы присланы от ц-ого в-ва ево ж Теймураза царь письму и по челобитью посла ево князь Ивана, что нам велено у Теймураза царя принять с честью внука ево царевича Миколоя. Да посланники ж им сказали: коли нынеча Теймураз царь не изготовился, что к ц-ому в-ву внука своего не отпускает, а хочет отпу-

стить на весну на Терек, и он Теймураз царь дай нам посланником письмо на себя, что ему на весну на Терек внука своего прислать. И мы ему Теймуразу царю в том на себя дадим письмо ж, что нам на Тереке зимовать и дожидатца царевича. А как приедет от Теймураза царя к нам на Терек с вестью, что царович едет к ц-ому в-ву, и мы тотчас ево с государевыми ратными людьми и с обиходами встретим в Болхарех. И оне, те речи высл шев, учели посланником говорить: то ваш речи хо-роши, и вы о том пошлите с нами ко обем царем говорить переводчика и государевых людей. А оне тепере цари сидят оба вместе.

И посланники послали с ним ко обем царем переводчика Ивана Боярчикова, а приказали переводчику Теймуразу царю говорить: коли ты, царь Теймураз, ныне не изготовился, что царевича своего к ц-ому в-ву послать, и ты, Теймураз царь, пришли внука своего царевича на Терек на весну, а нам в том дай на себя письмо, да и срок поставь. А мы посланники в том на себя дадим письмо тебе Теймуразу царю, что нам на Тереке зимовать и царевича дожидатца. А до сроку к ц-ому в-ву не поедем.

И как переводчик будет у царей у обих, и учал речь говорить Теймуразу царю, что с ним приказывали посланники. И Теймураз царь им оказал: царевич у меня давно отдан к ц-ому в-ву токо ныне его не отпускаю, что молод. А пришлю я ево на Терек на весну. А люба на себя не дам и сроку не поставлю. А чтобы послы принели у меня посла моего с собою. Да вынесу и евангилье им послом, чтобы оне евангилье да образ поднесли на том, что им, приедучи к ц-ому в-ву, про меня хорова слова не говорить и за меня им замолить. А чтобы послы ныне ехали к ц-ому в-ву, а на Тереке бы не зимовали. И переводчик, ударя челом царю, да и пошел.

Октября в 8 день посылали посланники к царю Александру переводчика Ивана Боярчикова да толмачей бити челом, чтоб царь Александр крестоцеловальные записи совершил и нас бы посланников к ц-ому в-ву отпустил, не задержав. И царь Александр выслал от себя Пешенгу, а велел сказать: уже де яз буду на лобное место, и записи совершу, и послов своих им

на руки отдам, и словесно своим послем про них прикажу, об-
чем бити челом великому государю.

Того ж числа, после полден приехал царь Александр на
лобное место, а с ним духовник ево митрополит Захарей и иные
власти многие. А посланников взял к себе, к лобному месту.
И посланники пришли к царю Александру, ударили челом, и
царь посланников спрашал о здоровье. А стоял царь у лобно-
ва места близко, пеш, и учал посланником речь говорить: пое-
дите вы, послы с божиею милостию, здорово от меня к ц-ому
в-ву своему, а яз ц-е в-во совсем совершил и учинился ему г.
своему ц. и в. к. А. М. в. Р. в вечном холопстве и с сыном свои-
м с Багратам, и с братом своим Мамукою, и со всею своею ме-
ретинскою землею, и рад за него государя своего головы свои
сложить. И подай ему, господи, государю нашему многолетное
здоровье. Да посылаю яз с вами к ц-ому в-ву послов своих,
боярина своего и казначея Ломкацу Джебарице да архимарита
Ардемона, они у меня в Меретин люди честные. И вы их к ц-ому
в-ву довозите с собою здорово и дорогою их пожалейте, бере-
гите. А к записем к крестоцеловальным печать свою приложу
утре, в соборной церкви в верхнем Кутатисе. А за тем яз дол-
гое время записи и не запечатывал, что делана у меня печать
новая на ево государское имя, а в печати вырезано: «яз царь
Александр меретийские земли с сыном своим Багратам и с
братом своим Мамукою вечной холоп г. ц. и в. к. А. М: в. Р.».
Да он же царь Александр речь говорил, чтобы г. ц. и в. к. А.
М. в. Р. изволил на отчину свою новую на меретинскую свою
землю призреть, а меня холопа своего царя Александра от
неприятелей, от дадыяскова хана освободить. А изволили бы го-
сударь прислать в свою государеву отчину в меретинскую зем-
лю пушек. А будет он государь не изволит прислать пушек, и
он бы государь изволил прислать пушечного мастера и с снасть-
ми. А с дону изволил бы государь прислать Черным морем сво-
их государевых людей, казаков, кем бы мне холопу ево государ-
еву с неприятели своими управитца, а ево государскому име-
нию повышение учинить; а вотчина б его государева меретин-
ская земля расширение имела, и истинная християнская вера
у бусурман в поруганье не была. А я холоп ево государев для
того ево восточного великого государя нового Риму и избрал

себе и всей своей меретинской земле вешного государя, чтобы чистинная православная христианокая вера исправить. Да взял послов своих за руки да отдал нам посланником в руки: умели вы, послы, меня царя Александра к нему великому государю привести в вешное холопство, умеите и послов моих поставить перед ним великим государем.

Октября в 9 день прислал царь Александр к посланником после полден духовника своего митрополита Захарья, да думнова своего дьяка Пешенгу, да по посланников лошади и по государевых людей подо всех. А велел посланником царь Александр быть к себе в большой верхней Кутатис, в соборную церковь для отпуску и к крестоцеловатным записем печать прикладать; которые есть власти, и бояре, и азнауры, и тем царь всем велел руки приложить. Да духовник же и Пешенга сказали посланником: которые власти, и бояре, и азнауры на дороге, и царь ко всем послал нарочно к ним листы; как будут у вас послы, и им велел перед послы руки прикладывать к записям всем. И поизгода немного, посланники поехали к царю Александру в верхней Кутатис к соборной церкви. И как будут посланники в Кутатисе, и посланников в соборную церковь послали. А духовник митрополит Захарей да думной дьяк Пешенга в те поры поехали к царю Александру известить, что государевы посланники приехали и пошли в соборную церковь. И поизгода немного, царь Александр приехал к соборной церкви. И посланники тотчас из соборной церкви вышли да встретили и встретя, ударяли челом. И царь их спрашивал о здоровье, да пошел в соборную церковь. И помолясь, вышел из церкви в чердак, а посланников взял к себе да переводчика, да отшедчи, наодине говорил речь: тепере Теймураз царь внука своего с вами к ц-ому в-ву не оглушает. А толко б был у меня сын мой Баграт да брат мой Мамука, и яз бы обенх к ц-ому в-ву отпустил, жоторово б он государь изволил у себя оставить, и в том ево государя нашего воля. А будет государь изволит, и он бы великий государь прислал воеводу своего в Кутатис, кому он государь верит. А только бы мне царю Александру было кому его государеву отчину меретинскую землю, а евое государство приказать, и яз бы царь Александр и сам ехал к нему в г. и в. к. А. М. в. Р. видит ево государские пресветлые

очи, и голову свою к нему ко государю принес, и за пол ево государя своего ухватился. Да после того принесли печать, и он царь Александр велел обе крестоцеловальные записи запечатать при себе. И как запечатали, и взял об записи к себе, и поцеловал в печать, да положил на голову свою, а сам говорил речь: подай, господи г. нашему ц. и в. к. А. М. в. Р. многолетнее здоровье на многие лета. А яз его государев вечной холоп безотступно, и с сыном своим с Баграмом, и с братом моим с Мамукою, и со всею своею меретинскою землею, рад за него государя своего голову сложить, куды он государ не изволил меня послать. А меня бы холопа своего и свою государеву отчину меретинскую землю от неприятеля оборонил, а своему бы царскому имени в здешних странах повышение učinил, а истинная православная христианская вера в своей государеве отчине в меретинской земле поправил, что по закоснела. Да после царя духовник митрополит Захарей, и иные власти, и бояре, и азнауры к записем руки приложили. Да пожаловал бы государь меня холопа своего, изволил прислать кречет, как и к Теймуразу царю присылал⁵. Да велел царь Александр послом к себе к руки итти. И посланники у руки царя Александра были. Да после того стал царь Александр говорить, чтобы вам до ц-ого я-ва доехать здорово. А нынеча вы, ночуйте здесь в меньшем Кутатисе, да утра рано поедете. И посланники не ослушались, ночевали.

Октября в 10 день прислал царь Александр духовника своего митрополита Захарья, да думнова своего дьяка Пешенгу, да азнауров, приставов, которые приставлены были у посланников, Захарья да Сахнея, а с ними пошеди в педводы под посланников и под государевых людей, и телеги под рухледь под посольскую. А провожать Захарью до Ломгацы от Кутатиса. А у Ломгацы встретят посланников азнауры Мамука да Юрья Каншов, а с ними пеших людей, которым рухледь нести через горы до Болхары, будет триста человек.

⁵ ...позакоснела. Да пожаловал бы меня государь холопа своего, изволил прислать кречет, как и к Теймуразу царю присылал. Да после царя духовник митрополит Захарей, и иные власти, и бояре, и азнауры к записем руки приложили (?).

И посланники того ж часу из Кутатиса пошли и пришли в Сканду ночевать того ж числа.

А из Сканды пошли и ночевали на дворе царевича Мамуки, где виноград давят, октября в 11 день.

Из того двора пошли и пришли в село Мамукино ж, где живет азнаур Захарей, октября в 13 день.

А из того села пошли и пришли в село Рачи октября в 15 день.

Из того села из Рачи пошли и пришли в село к боярину Кайкострову, а по-грузински тавади. А под селом город Ква-ра, каменной, на камени стоит на одном между гор, один въезд и выезд. А встретил посланников версты за две от села с своими азнауры, и посланником честь большая была. Октября в 15 день.

Из того села от него пошли и пришли в село Аристок Папуна. А он у царя Александра первый человек под царем. И он Аристок посланников государевых встретил с большою честью, и с азнауры овыми, от села своего версты с три. А у него посланники и обедали, да у себя уел и ночевать. Октября в 16 день.

А из того села от него пошли и пришли в село Ломгаце Джепаридзе, что едет к ц-ому в-ву в послах от царя Александра, октября в 17 день. А приехали раней обеда и у него и ночевали да и обедали посланники, и честь была большая.

Того ж числа в вечерни приехал от царя думной ево дьяк Пешенга, привез от царя дары, что посылает к ц-ому в-ву с своим послом с Ломгацею, а сказал, что поехал он вчера от царя перед вечернеми. И от Ломгацы Пешенга, и приставы, и азнауры с телегами воротись⁶ к царю в Кутатис.

Того ж числа у Ломгацы в селе приняли на руки посланников азнауры, которым провожать посланников через снежные горы до Болхар, Мамука да Юрья Каншов, а с ними триста человек пеших людей, которым нести посольская рухлядь.

А от Ломгацы пошли и пришли в село к азнауру Тамкрелци. А в селе церковь каменная, поодаль его двора, во имя

⁶ воротились (?).

Михаила архангела. А оказали, что в ней лежат власы Дейнары царицы. Октября в 18 день.

Из того села пошли и пришли в последний город, к Юрью Каншову. А супротив его, за Реонью за рекою, городок пуст, каменной, что имал Алыбек, болгарокой владелец. У него и ночевали октября в 19 день.

Октября в 20 день от Юрья Каншова посланники лошли под горы под снежные и приехали под горы на лошедях, которые даны лошади от царя Александра из Кутатиса. И ночевали под снежными горами. А из под гор лошади отпустили в Кутатис. А Реонь вышла из под той горы снежной, где ночевали; а по другую сторону вышла река из под снежной же горы Пасули.

Октября в 21 день поднялись посланники на снежные горы в Болхары, пеши, через горы. И дьяк Алексей перешол снежную гору с Ломгацою и с архимаритом Ардемоном. Позно, часу в третьем ночи пришли и ночевали на Черехе реке, мостку, что течет под Болхары.

А Микифор Толочанов остался за снежною горою с переводчиком, да с ним азнауры Мамука да Юрья Канашов. Того дни перейти не успели. Перешли через гору на завпрее на Череху, к тому мостку, где ночевал дьяк Алексей Иевлев.

Октября в 22 день от мостку поднялся дьяк Алексей Иевлев, пеш же, в Болхары позно. А поолы Ломгаца с архимаритом остались у мостку дожидатца Микифора Толочанова.

А в Болхары дьяк пришел того ж дни гораздо позно, в вечеру.

А посол Микифор Толочанов пришел в Болхары позно гораздо октября в 23 день.

А из Болхар посланники азнауров Мамука да Юрья Канашова отпустили в меретинокую землю к царю Александру и спешими людьми совсем. дал Бог, здорово.

А что в Болхарех было оставлено, как пошли в грузинскую и меретинокую землю через снежные горы, рухледи своей, и лошади, и седла, и узд, и войлоков и посударевы люди, и переводчик, и подъячей, толмачей, и целовальник и стрелцы терские, и из тех лошадей. у посланников Микифора Толочанова

взяли в Болхарах черкасы десеть лутчих коней и иноходцев, у дьяка Олексея Иевлева взяли два коня да иноходца лутчих, у переводчика у Ивана Боярчикова два коня лутчих, у толмачей и у стрелцов по лошади. А что оставленной рухледи, седел и узд, треног и войлоков, и тово всево не отдали. А что и отдали, которое ни им, ни нам негодно уж было. А сказали про лошади, будто у них покрали. А последние лошади которые почели отдавать, и за те взяли за всякую лошедь по киндяку, а им владельцем, и братве, и детям, и племянником, и женам их по дорогам. А без тех даров и самих не хотели ссзсем отпустить.

Октября в 28 день из Болхар посланники подвелись в Онзорову Кабарду к Зозоруке мурзе с братею выюками. А лошади под себя, и под рухледь, и государевы люди нанимали у Болхарцев до Онзоровы Кабарды. А от лошади ото всякой давали наиму по два кумача.

А пришли в Онзорову Кабарду к Зозоруке с братьею октября в 29 день. А самого Зозоруки дома в Кабарде не было.

Октября в 31 день сказывал у Зозоруки в Кабарде уздень его Таймас, что Чебан мурза без вас послов с Терека бежал сам вошь в Крым, к крымскому царевичу. И как он Чебан мурза прибежал при мне в Крым, и царевич ево крымской пожаловал и учел ему говорить: скажи ты мне, Чебан мурза, что тебя надыбет, и яз за то тебе не постою. И он Чебан ему отказал: мне не надыбет ничево, толко мне дай людей своих рати, и я с ратью пойду под Терек. И он ему людей дал, сколько ему надыбет. И Чебан обирает рать в Крыму, а хочет идти с ратью под Терек пынешнюю зимою или весною.

Ноября в 12 день послали посланники государеву грамоту к Мундарову сыну с узденем его с Мурзобеком Ардашевым, от Зозоруки из Кабарды назад едучи. И жили у Зозоруки в Кабарде три недели за тем, что оказали на Тереке кумыцкую рать под Барагунами и под Суншенским городком тарковской Суркай шевкал да Казанп мурза Андреевойкой. А Зозорука у них же в кумыцкой рате был. А рать была в сборе болшая. А с Терека против Барагун был в казачье городке князь Мунчал Черкасской с русскими ратными людми, и с казаками, и с иноземцами. И приехал ис кумыцкие рати Зозорука в Онзо-

рову Кабарду со всеми узденями своими. А оказал, что Кумыцкая рать пошла вся домой, и тепере де степь стала чиста. А от Зозоруки пошли на четвертой неделе. И учал Зозорука говорить: на меня не покручиньтесь, потому что меня дома не было, А был у шевкала тарсковскова в рате. И яз нынеча государеву казну и вас послов совсем провожу до Терка от себя здорово и бзстрашно. Только будете послы готовы, а поноруйте дни за два и болши.

Ноября в 20 день поехали посланники от Зозоруки из Озоровы Кабарды. И государеву казну повезли на своих телегах. А подводы под себя и телеги наймывали до Терека все. А Зозорука мурза поехал посланников из своих кабаков провожать сам с узденями своими, и с братом Темирханом, и люди. Выехав от Зозоруки, ночевали на сабанах на степе, на речке на Чеголе, не доехав Шолоховы Кабарды Кенмамеля Ибакова. И с той реки пошли.

Ноября в 21 день пришли в Шолохову Кабарду, не доехав Татартупа. А ночевали в Шолохове Кабарде у Арсланбека мурзы в кабаке, на Белой речке. А пала та речка в Терек. И с того места пошли из кабака.

Ноября в 22 день приехали рано по утру к Татартупу, где живет Кенмамел Ибаков сын, и перешли Терек против его кабака по мосту. А не Доехав Татарупа, выезжал посланников встречать из кабака своего князь Муцалов племянник Черкасского Казамалл мурза Илдаров сын. А Кенмамел Ибаков не выезжал к посланником. И пошли посланники от Татартупа и пришли того ж дни ночевать на реку на Курпу, где схоронили подячего Ивана Мартынова. И с того места поутру стали посланники подниматца, и прислал к посланником Зозорука мурза узденя: дайте вы послы, Кенмамелю Ибакову почесть. А не дадите вы почести ему и вы, волен Бог да вы, чтобы не было какова худа вам; а мне не помочь. И посланники ему сказали: присланы мы от ц-ого в-ва, не боясь никого, а не что нам давать из неволи подарки им. Он Кенмамел называется государевым холопом, а не то делает, что к нам присылает с грозами. Как мы ехали от ц-ого в-ва в меретинскую землю, и он к нам не показался, а ныне тож его не видали. За что нам ему давать не из воли подарки. И Зозорука сказал: пос-

дете вы, посты, с своими людьми, а мне вам не помочь, что сделаетца. И посланники отказали: тем нам ты не прози; идем и с своими людьми. Да велели телеги впрягать. И хотели подыматца, ажно в степи показались люди. И Мишифор Толочанов с государевыми людьми на степь выехал проведать, ажно приехали из города с Терека на встречу сотник стрелецкой Любим Халезов, а с ним пятьдесятник Иван Габанран да пятьдесят человек конных стрелцов, и новокрещен, и окочен. И посланником подали отписку от сотника и воеводы от Василя Волинскова с товарищи. А сами сотник и стрелцы били челом посланником, чтобы велели отпустить для проза в Шелохову Кабарду к Кенмаметь Ибакову купить на едери, что не стало у них хлеба. И посланники велели отпустить неболших людей. И поехало двадцать человек стрелцов, и новокрещен, и окочен. И поизгодя, Зозорука с братом приехал к посланником. А после их с того места посланники пошли по Курпе речке на низ и ночевали на Курпе ж, пониже мосту немного. А с того места поднялись в полночь и пришли до свету к Терку реке, к урочищу к Моздоку.

Ноября в 24 день подневали у Терка, у урочища у Саскулу. А с того места пошли и пришли ночевать того ж дни на урочища у Терка реки, на Ишеру, повыше немного казачьего городка.

Ноября в 25 день с того места с Ишеры поехали посланники, рано встали ночью, и пришли к обеду к Терку реку, к урочищу повыше казачьего городка у Науры. Да того ж дни ночевать пришли к Терку на Калиново, повыше казачьего городка, не доехав Ибакова мойку.

Ноября в 26 день с того места поехали посланники рано ночью, как взшел месяц, и пришли к Терку реке в казачьи городки в Аристово, пониже верхнева казачьего городка, Черланова. До того ж дни в вечерни перевезлись через Терек реку посланники, государеву казну, аргамаров и меретинских послов оовсем здорово.

Ноября в 28 день поехали посланники из Оскина городка ночью рано, по месяцу, и пришли к обеду к Терке реке, на урочище на Шивостоков яр. Того ж дни пришли на ночь повыше Яковлевса городка казачьего, против Муратханова городка,

где делают государев шолк. И с того места встали рано и пришли к обеду на Кизляр реку, где бывал прежней перевоз. И с того места послали посланники к воеводам стрельца в город для дворов, чтобы очистили дворы, где стоять послом царя Александра Ламгаце и архимариту Ардемону.

Да того ж числа пришли ночевать на Кизлярский перевоз, где стоит застава для перевозу, не доехав Торокова городка. Из Кизлярского городка встали рано ночью, по месяцу, и пришли на капань, от города верст с восемь. И послали посланники стрельцов в город к воеводам перед собою с вестью, чтобы для послов учинили встречу. И поизгода, посланники с того места, с копони пошли в город и пришли к городу от князь Муцалова двора, к мосту против порога. И тут посланников поставили. И выслали столник и воеводы Василей Волинской с товарищи к государевым посланником со здоровьем и царя Александровым послом к Ламгаце и к архимариту Ардемону голову стрельцового Воина Голикова, а с ними толмача Ивана Ратманова. А Воину воеводы указали быть у послов в приставстве до отпуску. И пошли послы в город по мосту, а в городе поставлена для посольского приезде от мосту стойка. А стояли все стрельцы от мостовых ворот до двора, где стоять меретинским послом Ламгаце и архимариту Ардемону. А дворы им очищены на большой улице, у болшова кабака, близко Воскресенских ворот, у Васки Сторошкова. А архимариту очищен двор у стрельца у Серешки. А государевым аргамаком двор близко их, послов.

А государевым посланником Микифору Толочанову очищены два двора близко их, у Воскресенских ворот, у Ивашка Зубова да у Митьки Зубова ж.

А дьяк Алексей Иевлев стал за городом, близко монастыря, у конного стрельца у Мишки Вязанова да у Васки Архипова. А в город пришли ноября в 30 день.

Роспись, чем торгуют в меретинской земле:
Золотыми угорскими; золотой по сороку алтын.

Ефимками; ефимок по дватцети алтын.

Абасами; абаса по шти алтын, по четыре денги.

Полуабасами; пол абасы три алтына, две денги.

Бистями, а в бисте пять денег русоких.

А русских денег не берут.

А платья в Меретни носят:

Кафтаны турецкие, а на верху кашулки кизилбаские.

А иные люди кафтаны носят свои меретинокские, кабы на терлишное дело; ото поясу сбором, без прорех, стеганные.

Шапки с большими прорехи, кабы на наш старинной обрзец.

А иные носят шапки кизылбаские.

А летом всякие люди носят шлички валенные, все испро-резаны.

А ходят в спобах, и в башмаках на тешицкую статью, и в чирках, и в поршнях, да в нагавицах вязеных, а штанов не носят.

А рубашки и пртки носят полные⁷ люди тафтяные, и доро-пильные, и всяки цветные, а белых не носят. А рубашки шьют долгие, малю не по лятям; из под кафтанов видет и коленей не закрывает.

А ходят в саблях в церковь и везде, сам царь и всяких чинов люди.

А сабли не по-руски, кабы что нож висит на бедре. А сабли все кизилбаские да немецкие. Привозят Черным морем.

А кушаками не подпоясываютца.

А подпоясываютца татаурами; наборные, серебряные.

Да у всякова кинжала за поесом. Седла турецкие.

Узд на лошади не кладут и незнают их. Все муштуки.

А на лошади сидят и пеши ходят все с острогами.

А на лошedah сидят с полской статью, во все путлице.

А породею люди все долгоноги.

А бютца всяким боем, в сайдацах, и с копыи, и с пищали. А пищали без замков, с жаграми. А всякие люди без щитов не ступят. А лошади у них аргамачьи жеребцы, а валухов не живет. Иноходцы аргамачьи и крымские и меринки русские пахотные.

Катырей много, только дороги гораздо.

Ишеков много

Хлеб родитца у них:

Пшеница.

Ечьмень.

Горох

Боб.

Конопли

⁷ волные(?).

Проса.

Мак.

Шелк родитца во всяком дому.

Бумага хлопчатая.

Железо варят у них в горах.
много.

Меди много.

Селитра самосадка в горах.

Скота всякова много:

Коров.

Буйволов.

Овец.

Свиней.

Гусей.

Куров.

Рыси.

Зайцы.

Волки.

Другие волчки малые, а по
их чекалки.

Ярица.

Просо их мелкое, а по их гоми.

Утят

Звери дикова всяково много

Лось.

Лани.

Олен.

Свиньи дикие

Изубр.

Козы дикие.

Тур.

Бобр.

Выдра.

Лисица.

Куница.

А возят все на быках,

на буйволах,

на ишеках

на катырех

А через горы носят люди пе-
шие.

Хлеб едят пресной, лепешки пшеничные.

Пьют виноград.

Вино горячее из винограду есть только ово не пьют.

Пива и меду не пьют.

А меду патаки гривеника менши полуденни.

А живут в полатах и в хоробах деревянных.

Полаты без оводов, толко покрыты тесом. А сред полаты
кладут опни; печей нет.

А деревянные избы дощатые в кстолбы. Тоже опни кладут по
середке.

А лепешки пекут в карчагах, а не в печах.

Овощ всякой родитца:

Виноград.

Винные ягоды.

Нарынжи.

Шепталы.

Малина.

Смородина.

Клубника.

Ежевига.

Огородные овощи:

Армуды
Урнаби.
Бали.
Орехи жестеневые.
Орехи прещкие.
Ягоды тутовые.
Яблоки.
Дули.
Груши.
Сливы.
Орехи русские.
Корольки ялоды.
Кизил.
Вишни.

Дыни.
Арбузы.
Русские огурцы.
Огурцы крымские, большие.
Тыквы русские.
Тыквы кизилбаоские, что пьют.
Боб цареградской.
Горох грузинской.
Лук.
Чеснок.
Капуста, только не русская.
Ретка.
Анис, а с немецким не сой-
детца.

Роспись городам меретинского государства:

Стольной пород Кутатис; а в нем два города каменные, кабы с московские с Кремль да с Китай.	Гор. Табакии. Гор. Хиндар. Гор. Сачини. Гор. Хюйтир.
Против столного города Кутатиса, за рекою Реонью пород в то же имя, Кутатис; каменной.	Гор. Кегутии. Гор. Знаку. Гор. Албралаву. Гор. Лехидирии.
Город Гилат; каменной, на высоком месте, в полугоре.	Гор. Александручь. Гор. Садмели.
Город Сканда; каменной, на юамородном камени поставлен; двести сажень около его.	Гор. Схова. Гор. Цесыи. Гор. Ркуя. Гор. Жота.
Город Чшхер.	Гор. Минда.
Гор. Шарапан; на одном камени.	Гор. Гариш. Гор. Хранти. Гор. Жожга.
Гор. Карагаур.	Гор. Келваниш.
Гор. Тухерий.	Гор. Сакацыи.
Гор. Сюерий.	Гор. Ашашаз.
Гор. Садхелиш.	Гор. Лечкоми.
Гор. Кадххиш.	

Гор. Постебни.	Гор. Ройхаты.
Гор. Четатхли.	Гор. Зегимед.
Гор. Шупорни.	Гор. Сакава.
Гор. Сачинчили.	Гор. Шоубан.
Гор. Сюрни	Гор. Шарни.
Гор. Гаштабни	Гор. Хеб.
Гор. Рача.	Гор. Чиора.
Гор. Вахани.	Гор. Тевризжи.
Гор. Чарала.	Гор. Шеуповарни.
Гор. Хранопи.	Гор. Хрепти.
Гор. Сазани.	Гор. Цеирни.
Гор. Мачютавр.	Гор. Уахая.
Гор. Куттири.	Гор. Уарди.
Гор. Кезути.	Гор. Сабека.
Гор. Варзия.	Гор. Куараз.
Гор. Ахатевис.	Гор. Хони.
Гор. Дехуирни.	Гор. Ватоба.
Гор. Ашекаш.	Гор. Черезум.
Гор. Чхгисни.	Гор. Китру.
Гор. Куашшбис.	Гор. Кутебза.
Гор. Ладжина.	Гор. Фарзис.
Гор. Беретиса.	Гор. в Ване.
Гор. Чаратха.	Гор. в Вазисе.
Гор. Мухур.	Гор. в Кашке.
Гор. Варчиць.	Гор. Гуймес.
Гор. Намашав.	Гор. Гегут.
Гор. Цагери.	

По скаске думнова дьяка Пешенпи чесных людей под царем товади, и по-русски бояр, и думных людей сто человек.

Азнауроз, а по-русски дворян, тысяча сто человек.

Метопий, а по-русски стрелцов царевых, которым даетца жалованье, две тысячи человек.

А по смете, сказал думной дьяк Пешенга ж. всяких людей меретинские земли, торговых, и черных, и пахотных мужиков шездесят тысяч.

პირთა საკნიშავლენი

ა

- აბას-შაჰი (შაჰ-აბასი) 52, 53, 63, 73, 81
87, 166, 171, 172, 182, 191, 199
- აიღემირ მურზა ყაბარლოელი, 66, 67,
185, 186
- ალექსანდრე I კახთა მეფე, 23
- ალექსანდრე II კახთა მეფე, 21, 51
- ალექსანდრე III იმერეთის მეფე გიორ-
გის-ძე, 9, 10, 15—19, 24, 32, 34,
35, 36, 38, 39, 41—49, 52, 55, 62, 64,
65, 68, 69, 74—81, 83, 84, 85, 92, 93,
95—98, 100—103, 106—108, 110,
116—118, 120, 121, 122, 124, 125,
126, 127, 129, 131,—138, 140—144,
156, 160—165, 167, 169, 170, 172,
174, 182, 184, 187, 192, 193—198,
201, 205, 209, 210—218, 219, 222—
225, 230—234, 236—240, 244—246,
248—252, 254—252
- ალიბეგ ბაღყარეთის მფლობელი, 68,
144, 186
- ამირანაშვილი შალვა აკად., 25
- ანდრიუშა „ნიუნკა“ მეთოფურაი, 85,
130—133
- ანტიპ პერგამოსელი, 113, 227
- არაგვის ერისთავი, 30, 66, 184, 185
- არსენ ალავერდის მიტროპოლიტი, 33,
71, 154
- არტიმონ არქიმანდრიტი, 140, 144, 148,
237, 254, 258, 262
- არტიმონ კათალიკოსი იმერეთისა, 111,
226
- არხიპოვი ვასკა, 262

ბ

- ბავრატ ბატონიშვილი ალექსანდრე III
ძე, 43, 47, 48, 125, 126, 131, 140—
142, 163, 167, 168, 239, 240, 245,
254—256
- „ბედენა“ ალექსანდრე III სასახლის მსა-
ხური 133, 247

- ბიძინა თარჯიმანი თავად ივანეს კაცი
(იმერელი), 81—83, 127, 199—201, 240
- ბიძინაშვილი გიორგი ზურაბის ძე თეი-
მურაზ I სუფრაჯი, 64, 65, 67, 183,
186.
- ბოიარჩიკოვი ივანე მთარგმნელი, 11, 12,
19, 20, 42, 58, 66, 76, 78, 79, 81 —
85, 88, 124, 127, 128, 130—133, 135,
139, 140, 144, 145, 162, 178, 184,
185, 194, 195—197, 199, 200—202,
238, 239, 241—243, 245, 247—250,
253, 259
- ბორის მთარგმნელი, 34, 154
- ბორის მიხეილ მდივნის შვილის ბიძა,
34, 154
- ბროსე მ. 6, 26
- ბულგაკოვი გრიგოლ (შიკრიკი), 52, 171
- ბუტა ბაღყართა მფლობელი, 67, 186

გ

- გაბრიელ არქიეპისკოპოსი, 131, 245
- გამყრელიძე აზნაური, 143 257
- გიორგი ბატონიშვილი დავითის ძე,
26, 27, 34, 40, 111, 155, 226
- გიორგი მეფე ალექსანდრე III შამა, 109,
110, 116, 150, 225, 230
- გიორგი მეფე საბერძნეთის მეფის კონს-
ტანტინეს სიძე, 112, 227
- გიორგი ალექსანდრე III სასახლის მსა-
ხური, 247
- გიორგი აზნაური „კანშოვი“ (იური), 83,
84, 129
- გიორგი იმერეთის მეფის სუფრაჯი, 64,
65
- გოლიკოვი ვიინი მეთოფურების მეთაუ-
რი, 149, 262
- გოლიცინი ივანე ანდრეას ძე (ვოევო-
და), 60, 179
- გრიგოლ აზნაური თეიმურაზ I ელჩი
მოსკოვში. 51, 159
- გურიელა, 108, 114, 167, 198, 223

დადიანი ლევან 32, 36, 47, 75, 78, 79—
81, 85, 122, 135, 140, 157, 161, 167,
168, 192, 193, 196, 197, 198, 236,
254

დავით აღმაშენებელი, 22, 116, 231
დავით არქიპისკოპოსი, 74, 98, 107,
119, 131, 193, 215, 223, 234, 245

დავით ბატონიშვილი თეიმურაზ I ძე,
34, 37, 40, 52, 154, 157, 160, 172

დავით შორილი იმერეთის ელჩი, 35,
39, 41, 43, 95, 156, 159, 161—163,
168, 213

დანილოვი ივანე, მხატვარი, 77, 195,
196

დინარა ივერიის დედოფალი, 22, 23, 116,
117, 144, 231

დონელი კახეცი, 74

ელჩინი ფედოტი ელჩი სამეგრელოში, 13
ერეკლე ბატონიშვილი (ნიკოლოზი), 26
—29, 31, 32

ერისთავი (არაგვისა) თეიმურაზ I შტე-
რი, 91, 167, 184

ერისთავი პაპუნა, 143, 257

ეფთიმე ელჩი, 33, 154

ეფრემ II საქართველოს პატრიარქი, 25

კასილ მღვდელ-მონაზონი ილუმენი (იმე-
რეთის ელჩი რუსეთში), 35, 37, 39,
41, 43, 46, 66, 84, 95, 106, 126, 128
129, 130, 131, 138, 156, 158, 159, 161,
162, 163, 168, 185, 186, 202, 213, 222,
239, 240, 242, 243, 250—252

ვიანანოვი მიშკა მეთოფერი, 262

ვლადისლავი ლიტვის მეფე, 57, 176

ვოლინსკი ე.სიღი ვოევოდა, 147, 148,
261

ვოლკონსკი (ვოლხოვსკი) თავადი ელჩი
კახეთში, 12, 71, 189

ვოლოშენინი მიტკა (თარკიმანი), 42, 162

ვოლოშენინოვი ნიხეილი (სათათბიროს
მდინეანი), 39, 159

ზაქარია აზნაური, 82, 83, 122, 124, 126,
127, 134, 142, 143, 200, 201, 236, 238,
240, 248, 256, 257

ზაქარია გელათის მიტროპოლიტი, 22, 74,
78, 79, 87, 94, 95, 98, 107, 111, 112,
113, 117, 118—120, 124—126, 130,
137, 140, 141, 142, 193, 196, 205,
211, 212, 214, 215, 223, 227, 228
232, 234, 235, 238, 239, 240, 244,
251, 252, 254, 255, 256

ზაქარია სუფრაჯი, 87

ზაგარი მუნდაროს ყაბარდოს უზდენი,
62, 63, 181, 182

ზოზორუცვა მურზა, 30, 64, 67, 68, 90,
91, 145, 146, 147, 182, 183, 185, 186,
208, 259, 260, 261

ზუბოვი ივანკა, 149, 262

ზუბოვი მიტკა, 149, 262

თ

თაიმაში (უზდენი), 145, 259

თამარ მეფე, 22

თეიმურაზ I, 7—18, 20, 25—33, 37—
42, 50—56, 58, 61—92, 119, 120, 124,
127—130, 133, 134, 137, 138, 142,
157—162, 170—175, 177, 178, 180—
182, 184, 186, 187, 188—209, 225,
234, 236, 238, 239, 241, 243, 248
251—253, 255, 256

თეიმურ ხანი 'ზოზორუცვა მურზას ძმა,
146, 250

თეოფანე ბერძენი თეიმურაზ I ელჩი,
15, 78, 90, 92, 193, 196, 207, 209

თეოფილე ბერძენი ბერი, 75

ი

იეველი ალექსი დიაკი (მდივანი) ელჩო-
ბის წევრი, 5—13, 15, 16, 18, 19, 20—
25, 28, 33, 42, 44—62, 65, 66, 68—
70, 78, 82, 83, 90, 91, 94, 96, 97,
100, 102, 110, 117, 118, 124, 127,
132, 136, 144, 145, 140, 162—181, 184,
186—189, 196, 200, 207—211, 213,
214, 216—218, 225, 232, 233, 237,
238, 241, 242, 246, 250, 258, 259, 262

იეველი კლიმენტი ალექსის ძე, 15, 20,
82, 92, 199, 209, 210

ივანე თავადი „გრიგორიევი“ თეიმურაზ
I ელჩი რუსეთში, 14, 25, 27, 29, 30,
31—34, 39, 42, 52, 53, 58, 59, 62,
64, 66, 67, 69, 71, 72, 75, 76, 77, 82,

84, 86, 87—93, 127, 128, 129, 139, 154, 155, 159, 162, 170, 172, 178, 184, 185—187, 190, 193, 194, 199, 200, 201, 204, 205, 206, 208, 209, 241, 242, 243, 252

ივანე თარჯიმანი ტეზირონოკ (ასტრახანელი ვაჟარი), 63, 85, 123, 132, 133, 135, 180, 182, 183, 237, 246, 248

ივანოვი აღმაზ, 58, 177

იოსებ პატრიარქი (რუსეთისა) 120, 235

იური აზნაური („კანშოვი“), 83, 84, 127, 128, 142, 143, 144, 200, 202, 211, 241, 242, 243, 256, 257, 258

იური ბატონიშვილი დავითის ძე, 26, 27, 34, 40, 111, 155, 160

იური თეიმურაზ მეფის სუფრაჯი, 183, 184

კ

კახაბალ მურზა ილდარის შვილი ონდრე-ევსკელი, 145, 146, 260

კანშეტ-ყული ბეგი შაჰ-აბასის ელჩი მოსკოვში, 53, 172

კასიმოვი, 58, 162, 178

კენამედ იბაყუა, 146, 147, 260, 261

კონსტანტინე იმერეთის მეფის კაცი, 63, 64

კონსტანტინე მეფე საბერძნეთისა, 112, 113, 227, 228

კოზლოვი ათანასე (მდივნის თანაშემწე) 130, 243

კოზმა არქიეპისკოპოსი, 83, 127, 131, 200, 241, 245

კოზმა არქიმანდრიტი, 126, 239, 240

კოტოშინი გრიგოლ მე-17 საუკ. ავტორი, 12, 21

ლ

ლევან დადიანი, 32, 36, 47, 74, 75, 78, 79, 80, 81, 85, 122, 135, 140, 157, 161, 167, 168, 192, 193, 196, 197, 198, 236, 254

ლუარსაბ ბატონიშვილი დავითის ძე, 26, 27, 28, 29, 34, 35, 40, 69, 73, 74, 119, 155, 160, 188, 192, 193, 234

ლუარსაბ თეიმურაზ I აზნაური, 68, 187

მ

მამუკა ალექსანდრე III აზნაური, 83, 84, 121, 127, 128, 129, 142, 143, 200, 202, 236, 241, 242, 243, 256, 257, 258

მამუკა ბატონიშვილი, 125, 126, 131, 132, 140, 141, 142, 143, 239, 240, 245, 246, 254, 255, 256, 257

მარტინოვი ივანე მდივნის თანაშემწე, 42, 58, 146, 162, 178, 260

მაქსიმე კათალიკოსი, 103, 104, 219, 220

მეთოლე ილუმენი (ბერძენი), 86, 89, 204, 206

მიხეილ მდივნის შვილი, 34, 154

მიხეილ ხუცესი (რუსი), 13, 14, 15, 20, 22, 130, 244

მიწეკვი ექვთიმე რუსეთის ელჩი კახეთში, 53, 54, 173

მოლჩანოვი მიხეილ მეთოფურთა ასეულის უფროსი, 65—67, 184, 185

მოროზოვი გლებ ივანეს ძე შოიარი, 60, 179

მუნდარის ყაბარლო, 63, 66, 182, 184, 185

მუნდარ (მუცალ) ყაბაროელი მფლობელი, 30, 61, 180

მურზობეგ არღამევი (უზდენი), 145, 259

მურღულია ნანა დოცენტი, 25

მუცალ ჩერქეზთა მთავარი, 146, 259

მუჰამედ სულთანი თურქეთისა, 46, 166

ნ

ნაზარევი ოლუკა ბეწვეულის მომვლელი გზაზე, 42, 58, 162, 178

ნაკილი ალექსანდრე III აზნაური, 68, 187

ნეფედ არქიმანდრიტი, 74, 120, 193, 234

ნიკოლოზ ბატონიშვილი დავითის ძე, 27, 33, 34, 40, 71, 72, 74—76, 82, 83, 87, 119, 128, 129, 137, 139, 154, 155, 160, 190, 191, 193, 194, 200, 201, 202, 205, 234, 241, 252

ნიკოლოზ ილუმენი მთაწმინდელი ბერი, 137

ნიკონი რუსეთის პატრიარქი, 19, 22, 23

ნიკიფორე მიტროპოლიტად წოდებული, თემურაზ I ელჩი მოსკოვში, 51, 77, 170, 195

ნიკიფორე (ნიკოლოზი) გოლგოთას მონასტრის ილუმენი, 70, 85, 95, 98, 99, 103—105, 135, 202, 212, 215, 216, 220, 221, 249

ნიკოლაძე ნიკო, 5

ნიოფიტე არქიმანდრიტი, 74, 193, 234

ნიკიფორე ნ. კულტურის მოღვაწე გამოცემელი, 5, 6, 23

ნიუნკა ანდრიუშკა, ცხენოსანი მეთოფური, 76, 194, 202, 244—248

3

პაატა აზნაური, 110, 118, 225, 233

პავლე ხუცესი საელჩოს წევრი რუსეთიდან სამეგრელოში, 13

პაპუნა ერისთავი, 143, 257

პარუენ ილუმენი მთაწმიდელი, 103, 219

პახომ არქიმანდრიტი ელჩი რუსეთში, 27, 33, 34, 39, 42, 52, 53, 58, 59, 67, 68, 71, 72, 75, 78, 82, 83, 88, 90, 120, 127, 154, 155, 259, 162, 172, 178, 186, 187, 190, 193, 196, 199, 200, 201, 206, 208, 234, 241

პიროგოვი ლავრენტი თარჯიმანი, 42, 58, 67, 68, 84, 85, 128, 130, 131, 133, 135, 162, 178, 186, 187, 202, 242, 243, 245, 246, 247, 249

პოლიექტოვი მიხეილ ალექსანდრეს ძე, 5—12, 14—20, 22, 24, 27—29, 31

უ

„უელეგაიშტი“ ჩერქეზი უზდენი (აზნაური), 66, 184

რ

რატმანოვი ივანე თარჯიმანი, 148, 262
რამაზ თეიმურაზ I აზნაური, 13, 20
რამაზანი თეიმურაზ I აზნაური, 69, 74, 75, 75, 187, 192—194

რომანოვი ალექსი მ-ძე, 12, 26, 27, 32—35, 39, 41—43, 45, 48, 51, 53, 56—61, 64, 65, 70, 71, 75, 97

რომანოვი მიხეილ თ-ძე, 12, 50, 53, 56, 57, 160

რომანოვა ტატიანა მიხეილის ასული, 40, 160

რომის პაპი, 56, 57

როსტომ მეფე, 53, 71, 74, 189, 192, 195, 236

რუდოლფი რომის (ავსტრიის) კეისარა, 56, 176

ს

საბანტარი (რუსულად გიორგი) თეიმურაზის აზნაური, მოციქული ლევან დადიანისა, 122, 236

სერიოშკა მეთოფური, 149, 262

სეხნია აზნაური, 126, 131, 142, 237, 240, 245, 256

სიმონ არქიეპისკოპოსი, 93, 98, 210, 215

სტრონოვოვი ვასკა, 149, 262

სულეიმანოვი თევდორე კოლომნის ეოვეოდა, 59, 179

სურხაი შამხალელი, თარღუს მფლობელი, 145, 146

ტ

ტაბარნარი ივანე, 147, 261

ტეზიჩონოვ ივანუკა, (თარჯიმანი) 13, 20, 63, 85, 123, 132, 133, 135, 180, 182, 183, 237, 246, 248

ტოლოჩანოვი ნიკიფორე ელჩობის მეთაური იმერეთში, 5—22, 24, 25, 28—33, 42, 44—62, 65—71, 78, 82, 89—91, 93—97, 100, 102, 109, 110, 117, 118, 124, 127, 136, 144—147, 149, 162—166, 168—181, 184—189, 196, 200, 201, 207, 208, 210—218, 224, 225, 233, 237, 238, 241, 242, 250, 258, 261, 262

ფ

ფილიპოვი ანდრიუშკა მეთოფური „ოტეშკად“ წოდებული, 67, 186

ფიფილატიევი ვასილ (ვოევოდა), 60, 179

ფეშანგ „ამირიევი“ მდივანი, 16, 18, 19, 75, 76, 79, 84, 87, 88, 89, 94, 110, 118, 122, 123, 128—130, 132, 134, 136—138, 140—143, 152, 153, 193, 194, 196, 202, 205, 206, 211, 225, 233, 234, 236, 237, 239, 242, 243, 244, 246, 248, 251—253, 255—257, 266

ძ
ქაიხოსრო თავადი, 143, 257

ჟ
ყანბულატ კშიმახოვის ძე ჩერქეზთ ბატონი, 66, 184

ყირიმის ბატონიშვილი 145, 159

შ
შენუ (შაშო?) ვაჟარი თბილისიდან, 77, 195

შირვან-ხანი დარუბანდელი. 33, 154

შირეთინი მისიელი (ვოეუოდა), 61, 62, 63, 180—182

ჩ
„ჩებან“ მურზა, 145, 259

„ჩეპალ“ დავიდოვი, ჩერქეზთ აზნაური, 66, 184

„ჩეპოლოვი“ ბალყარეთის მფლობელი. 68, 186

ჩერკასკი ივანე ბორისის ძე, თავადი. 77, 195

ჩერქეზიშვილი გიორგი, 76, 129, 194, 243

ჩოლოყაშვილი გიორგი თეიმურაზ I ელი რუსეთში, 26

ც
ცინცაბე ასე პროფესორი, 28

ხ
ხაზაში ბალყართა მფლობელი, 67, 186
ხალვოვი ლიუბიმ, მეთოფურთა ასის-თავი, 147, 261

ხეატოვი, 12

ხოსია აზნაური, 118, 131, 233, 244

ჯ
ჯაფარიძე ლომაკი („ლოგინ“) ალექსანდრე III ელჩი რუსეთში, 123, 128, 132, 136, 140, 142, 143, 144, 148, 237, 238, 242, 246, 250, 254, 256—258, 262

ჯაფარიძე შამუკა, 211

გეოგრაფიულ სახელთა სპიქიბელი

ა
აზოვი ქალაქი ციხე, 78, 196
აიდაბული სოფელი, 65, 184

„ალექსანდრუჩ“ ციხე-გალავანი, 152, 265
ალიბეგის სოფელი, 65, 123, 134

ამბროლაურის ციხე-გალავანი, 152, 265

ანზორის ყაბარდო, 66, 67, 68, 145

არასლანბეგის სოფელი, 182, 183

„არისტოვო“ კაზაკების ბურჯთან, 148, 261

ასლან ბეგი მურზას სოფელი, 63, 64, 146

ასტრახანი ციხე-გალავანი. 57, 59, 60, 137, 162, 176, 179, 180, 251

„აღდგომის კიშკარი“, 149, 262

„აშაშაზ“ ციხე-გალავანი, 152, 265

„აშეკაშის“ ციხე-გალავანი, 152, 266

ახატევის ციხე-გალავანი, 152, 266

ბ
ბალყარეთი, 63, 64, 67, 68, 86, 88, 128, 130, 137, 139, 142, 143, 144, 145, 183, 184, 186, 187, 204, 205, 242, 244, 251, 253, 256, 257, 258, 259

ბარაქუნის ციხე, 145, 146, 259

„ბერეთის“ ციხე-გალავანი, 152, 266
ბერესენეევკა სოფელი, 59, 178
„ბელაია რეჩკა“, 146
ბოსლევის ციხე-გალავანი, 152, 266
ბეგი სოფელი რაჭაში, 63, 182

გ
განჯა, 52, 154, 172
გეგუთის ციხე-გალავანი, 152, 266
გეზათის ციხე-გალავანი, 152, 266
გელათი მონასტერი გალავნით, 18, 19, 22, 37, 94, 110, 117, 152, 158, 211, 231, 265

გვიშტიბის ციხე-გალავანი, 152, 266
გოლგოთა, 70
გუიშეს ციხე-გალავანი, 152, 266

დ
დარუბანდი, 22, 231
„დუხეირის“ ციხე-გალავანი 152, 266
დონი მდ., 140

ვ
„ვაზისის“ ციხე-გალავანი, 152, 266
„ვათობას“ ციხე-გალავანი, 152, 266
ვანის ციხე-გალავანი, 152, 266

ვასკრესენსკიე ვოროტა, 149, 262
-ვარდის“ ციხე-გალავანი, 152, 266
„ვარჩინის“ ციხე-გალავანი, 152, 266
ვარძიის ციხე, 152, 266
ვახანის ციხე, 152, 266

ფ

-ზეგილეთის“ ციხე 152, 266
ზნაევას ციხე-გალავანი, 152, 265

თ

თათარტუპი, 146, 260
თევრეშოს ციხე-გალავანი, 152, 266
-თეთრი ლელე“ (თერგის შესართავი),
146
თერგის ციხე-გალავანი (ტერკი), 49, 52,
57, 59, 60—65, 71, 85—88, 137, 139,
145—147, 155, 156, 167, 169, 171,
176, 179, 180—184, 189, 203—206,
251, 253, 259—261

ი

„იშერა“- მდ. თერგის სანაპიროს პუნქტი,
147, 261
„იკავოლევის ბურჯი გალავნით, 148,
261
„იბაევის“ სათვალთვლო კოშკი, 148

კ

„კალინოვო“ კაზაკების ბურჯთან ახლო
დასახლება, 148
„კაცხის“ ციხე-გალავანი, 152, 265, 266
„კელვანის ციხე-გალავანი, (გელვოვა-
ნის?). 152, 265
„კენამედის“ ყაბარდო, 66, 184
„კიტრუს“ ციხე-გალავანი, 152, 266
კოლომნა, 30, 58, 59, 91, 178, 179, 208
კონსტანტინოპოლი, 51, 74, 112, 170,
192, 228
კუარას ციხე-გალავანი, 143, 152, 257,
266
კურპა მდინ., 146, 147, 260, 261
კუტეზხას ციხე-გალავანი, 152, 266

ლ

ლაჩანის ციხე-გალავანი, 152, 266
ლეჩხუმის ციხე-გალავანი, 152, 265
„ლეზიდირის“ ციხე-გალავანი, 152, 265
ლიტვა, 78, 196

მ

„მაჩიუტაურის“ ციხე-გალავანი, 152, 266
მინდა ციხე-გალავანი, 152, 265
მოზდოკის მიჯნა,, 147, 261
მოსკოვი 7. 9, 14, 26, 28, 30, 36, 39,
44, 72, 178
მუნდარის ყაბარდო, 66
მურადხანოვის ციხე-გალავანი, სადაც
ხელმწიფისათვის აბრეშუმს ამზადე-
ბენ, 148, 261
მურომი, 58, 162, 178
მუხურის ციხე, 152, 266
მცხეთა, 173

ნ

„ნამანევის“ ციხე-გალავანი, 152, 266
ნაურის მიჯნა, 148, 261
ნიკორწმინდა ტაძარი გალავანი, 65
ნიენი-ნოევოროდი, 58, 162, 178
ნოლაი-დიდი, 176

ო

ოქსინის გალავანი, 261
ონზორის ყაბარდო, 145, 146, 184—186,
259

პ

პატმას კუნძული, 75, 120, 193, 234

ჟ

„ჟოტას“ ციხე გალავანი, 152, 265
„ჟომხას“ ციხე გალავანი, 152, 265

რ

რაკა ქალაქი, ციხე-გალავანი (ნიკორწმინ-
და), 11, 69, 76, 81, 85, 93, 122, 128,
132, 143, 152, 184, 187, 193, 194, 195,
199, 202, 210, 242, 246, 257, 266
რაიზანის პერეიასლავლი, 60, 162, 178,
179
რიონი მდ., 93, 144, 152, 210, 211, 224,
232, 248, 258
„რკვიას“ ციხე-გალავანი 152, 265
„როიხათის“ ციხე-გალავანი, 152, 266
რომი ახალი, 254

ს

„საბეკის“ ციხე-გალავანი, 152, 266
„სადმელის“ ციხე-გალავანი, 152, 265
სადადიანო; 11, 13, 20, 32, 41, 68, 74—
76, 78—82, 84, 113, 124, 129, 133,
134, 187, 262, 238, 243, 247

„საზნოს“ ციხე-გალავანი, 152, 266
„საცხელისის“ ციხე-გალავანი, 152, 265
„საჩინჩის“ ციხე-გალავანი, 152, 266
„საკაოს“ ციხე-გალავანი, 152, 266
„საკაციის“ ციხე-გალავანი, 152, 265
სარატოვი, 60, 179
„სასკელის“ მიჯნა, 147, 261
სვირის ციხე, 152, 265
სკანდა, 15, 16, 75—79, 109, 118, 119,
121, 122, 124, 129, 142, 143, 194,
197, 224, 233, 235, 236, 238, 239,
243, 257, 265
„სონსკაია დოროვა“ 123
„სუერის“ ციხე-გალავანი, 152, 265
სუნჯის ციხე, 145
სხვეავს ციხე-გალავანი 152, 265

ტ

„ტაბაკის“ ციხე-გალავანი, 152, 265
„ტერკის“ ციხე-გალავანი, 33, 34, 37, 42,
47, 48
ტრაპიზონი, 74, 85, 89, 107, 192, 203,
206, 223
„ტხერბული“ სოფელი (ტყიბული), 93,
211

უ

„უახიას“ ციხე-გალავანი, 152, 266

ფ

„ფარზის“ ციხე-გალავანი 152, 266
ფასის ნთა, 258

ძ

„ქვიტიკირის“ ციხე-გალავანი, 152, 266
„ქვიტიკირის“ ციხე-გალავანი, 152, 266
ქუთაისის ციხე-გალავანები, 152, 265
ქუთაისი, 10—12, 34, 36, 77—81, 94,
118
ქუთაისი ზემო დიდი ციხე-გალავანით,
232, 248, 254, 255
ქუთაისი ქვემო, 80, 101, 129, 137, 197,
232
ქუიტიკირის ციხე-გალავანი, 152, 266

ლ

ლარის ციხე-გალავანი, 152, 265
ლუბის ციხე-გალავანი, 152, 266

ყ

ყაზანი, 59, 60, 162, 178, 179
„ყაზის ულუსი“, 57, 176

ყანდაარი, 63, 182
ყიზლარი წინად გადასივლელი პუნქტი, *
148, 262

შ

შარის ციხე-გალავანი, 152, 266
შემახია, 52, 154, 155, 158, 172, 190
„შეუბოვარი“ ციხე-გალავანი, 152, 266
შირვანი, 154
შივისტოკოვის ხრამი მდ. თერგზე, 148,
261

შოლოხის ყაბარდო, 146, 260, 261
შორაპნის ციხე-გალავანი 152, 265
„შუაუბნის“ ციხე-გალავანი, 152, 266
„შეკალიო“ (ნაეი წყალი), 94, 211

ჩ

„ჩარათნას“ ციხე-გალავანი, 152, 266
ჩევილი მდ., 146, 260
„ჩელ-თხის“ ციხე-გალავანი, 152, 266
„ჩეჩეუქმის“ ციხე-გალავანი, 152, 266
ჩერლენის ბურჯი-გალავანი, 261
ჩორნი იარი, 60, 179
„ჩშებრის“ ციხე-გალავანი, 152, 265

ც

ცავერის ციხე, 152, 266
ცარიცინი, 60, 179
„ციეირის“ ციხე-გალავანი, 152, 266
ციმბირი, 57, 58

ძ

ძევირი მდ., 233

წ

წვალწითელა მდ. 94, 110, 118, 211, 225,
233
წესის ციხე-გალავანი, 152, 265
წყერის ციხე-გალავანი 152, 265

ჭ

„ჭარალის“ ციხე-გალავანი, 152, 266
„ჭკერხი“ მდ. 144, 258
„ჭიორას“ ციხე-გალავანი, 152, 266
„ჭყვისის“ ციხე-გალავანი, 152, 266

ხ

ხარაგაულის ციხე-გალავანი, 152, 265
ხელისის ზღვა (კასპიის), 73, 191
„ხინდარის“ ციხე-გალავანი 152, 265
ხონის ციხე-გალავანი, 152, 266
ხრეთის ციხე-გალავანი, 152, 266

მთარგმნელის POST SCRIPTUM

პროფ. მ. ა. პოლიევკტოვმა 1925 წელს საქართველოს ცენტრარქივის ორგანოში, „საისტორიო მოამბის“ I წიგნში, სათანადო შესავლით, ცალკე გამოაქვეყნა იმერთა მეფის ალექსანდრე III მიერ 1651 წლის 9 ოქტომბერს ხელმოწერილი და ბეჭედდასმული ფიცის წიგნის ტექსტი, რომელსაც დართული ჰქონდა რუსეთში დატული ამ საბუთის დედნის ხელრთვათა და მეფის ბეჭდის ფოტობირი. როგორც მუხლობრივი აღწერილობიდან ვიცით, რუსეთის ელჩებმა წინასწარ მოითხოვეს ალექსანდრე მეფის ბეჭდის გასინჯვა. მათ დაიწუნეს ბეჭედი, რომელზედაც თურმე შუაზე ჯვარი და გარშემო მეფის საბელი ყოფილყო ამოჭრილი.

ელჩებმა მოითხოვეს ახალი ბეჭდის დამზადება შეცვლილი ზედწერილით: „მეფე ალექსანდრე თავისი ძმით მამუკა ბატონიშვილით და თავისი შვალთ ბაგრატ ბატონიშვილით და მთელი თავისი იმერეთის სახელმწიფოთი ხელმწიფის სრულიად რუსეთის მეფის და დიდი მთავრის ალექსი მიხეილის ძის საუკუნო ყმები“. ალექსანდრე მეფემაც ამის მიხედვით ოქროს ბეჭდის დამზადება ბრძანა თითქოს.

მაგრამ ბეჭდის ფოტოსურათზე სხვა ტექსტი იკითხება: „მონაღთისა მეფე ალექსანდრე გიორგის შვილი ყმა დიდის მოსკოვის ხელმწიფის მიხეილის შვილას“. მოსკოვში დატულ ამ საბუთის დედანში ქართული მეფის ბეჭდის გამოსახულების გასწვრივ არშიაზე, პატარა ფურცელი ყოფლა დაწებებული, რომელზედაც რუსულად წერებულა: «Переведено с печати, которая у крестоцеловальной записи царя Александра меретинского с картвельского языка на русский. А в печати пишет: яз царь Александр меретинские земли с сыном своим Багратом и с братом своим Мамукою вечной холоп г. ци в. к. А. М. в. Р.».

პროფ. მ. პოლიევკტოვს ყოველგვარი განმარტების გარეშე აღნიშნული აქვს, რომ მაშინდელი იმერეთის მესვეურებს ელჩების მოთხოვნა, ბეჭდის წარწერის შესახებ, ნაწილობრივ დაუკმაყოფილებიათო. მართლაც, ალექსანდრე მეფის ოქროს ახალი ბაჭდის წარწერაში არც ბაგრატ ბატონიშვილი იხსენიება და არც მამუკა. შეიძლება ეს იმთავითვე განზრახ პოლიტიკური მოსაზრებით გაკეთებული აქტი იყოს და არა ვრცელი ტექსტის გამო წარწერის ლითონზე ამოჭრის ტექნიკური დაბრკოლებით გამოწვეული შემოკლება.

იხ. „საისტორიო მოამბე“, წ. I, 1925, თბილისი, გვ. 155—160.

ს ა რ ჩ ე მ ე ი

ტოლოჩანოვისა და იევლევის იმერეთში ელჩობის „მუხლობრივ აღწერილობათა“ საკითხისათვის	5
კახეთის მეფის თეიმურაზ I მიერ რუსეთის მეფის ალექსი მიხეილის ძისადმი წერილის თარგმანი 1649 წ. აგვისტოს 13	33
იმერეთის მეფის ალექსანდრე III მიერ რუსეთის მეფის ალექსი მიხეილის ძისადმი წერილის თარგმანი 1649 წ. 13 აგვისტო	35
კახეთის ელჩების: თავადი ივანე გრიგოლის ძისა და არქიმანდრიტ პახომის და იმერეთის ელჩების მღვდელ-მონაზონის ვასილასა და მორჩილის დაეთის მიღება საგანუიოში, მისი უფროსის, საათობირო მდივნის მიხეილ ელოშეხინოვის მიერ 1649 წ. 13 აგვისტო	39
1650 წლის მაისის 22 იმერეთში გაგზავნილ ელჩებისათვის, აზნაურ ნიკიფორე ტოლოჩანოვისა და მდივნის (დიაკის) ალექსი იევლევისათვის (განკუთვნილი) განაწესი (ინსტრუქცია „ნაკაზი“)	42
აზნაურის ნიკიფორე ტოლოჩანოვისა და მდივნის ალექსი იევლევის კახეთის მეფე თეიმურაზ I ელჩობის მუხლობრივი აღწერილობა 1650 წ. 22 მაისი -- 1651 წ. 9 ოქტომბერი	58
ნიკიფორე ტოლოჩანოვის იმერეთში მოგზაურობისა და ალექსანდრე მეფესთან მოლაპარაკების მუხლობრივი აღწერილობა (1651 წ. 10 ივნისი — 1651 წ. 30 ნოემბერი)	93
Перевод с письма кахетинского царя Теймураза I к русскому царю Алексею Михайловичу. 1649 г. 13 августа	151
Перевод с письма имеретинского царя Александра III к русскому царю Алексею Михайловичу. 1649 г. 13 августа	155
Прием послов: кахетинских, князя «Ивана Григорьевеа» и архимандрита Пахомия, и Имеретинских, иеромонаха Василия и бельца Давида в посольском приказе, у начальника приказа думного дьяка Михайла Волощеннова 1649 года 13 августа	159
Наказ посланникам дворянину Никифору Толочанову и дьяку Алексею Иевлеву, отправляемым в Имеретию. 1650 г. 22 мая	162
Статейный список посольства дворянина Никифора Толочанова и дьяка Алексея Иевлева в Имеретию к царю — Теймуразу I Кахетинскому	177
Статейный список дворянина Никифора Толочанова (посла в Имеретию к царю Александру III имеретинскому)	210
სამიებლები	267
მთარჯნელის Post Scriptum	274

**Статейный список посла Толочанова в Имеретию
1650—1652 гг.**

დაიბეჭდა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
სარედაქციო-საგამომცემლო საბჭოს დადგენილებით

•

გამომცემლობის რედაქტორი ე. ლ. ბათიაშვილი
ტექნორედაქტორი ნ. ბოკერია
კორექტორი ლ. ჭაში

გადაეცა წარმოებას 2.2.1970 ხელმოწერილია დასაბეჭდად 2.6.70
ქალაქის ზომა 60X90¹/₁₆; ნაბეჭდი თაბახი 17,25; სააღრიცხვო-საგამომცემლო
თაბახი 15,26; უე 41376; ტირაჟი 1000; შეკვეთა № 305
ფასი 1 მან. 42 კაპ.

გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისის, 60, კუტუზოვის ქ., 15
Издательство «Мецниერება», Тбилиси, 60, ул. Кутузова, 15

საქ. სსრ მეცნიერებათა აკადემიის სტამბა, თბილისი 60, კუტუზოვის 15
Типография Академии наук ГССР, Тбилиси, 60, ул. Кутузова, 15